

+

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav slavistických a východoevropských studií

Studijní rok 2009/2010

Mgr. Lukáš Zábranský

(studijní program Filologie, obor Slovanské filologie)

Kompozita ve staroslověně

Compounds in Old Church Slavonic

(disertační práce)

Vedoucí práce: Mgr. Václav Čermák, Ph.D.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a odborné literatury.

V Praze 27. 8. 2010

Nepíšu pro dav... předávám své dílo myslícím jedincům, kteří se během času objeví jako vzácné výjimky. Budou se cítit tak, jako jsem se cítil já, nebo jak se cítí ztroskotaný námořník na opuštěném ostrově, jemuž stopa někdejšího spolutrpitele přináší větší útěchu než všichni ti papoušci kakadu a opice na stromech.

A. Schopenhauer

Czesław Miłosz

JEŻELI NIE MA

Jeżeli Boga nie ma,

To nie wszystko człowiekowi wolno.

Jest stróżem brata swego

i nie wolno mu brata swego zasmucać,

opowiadając, że Boga nie ma.

Poděkování

Děkuji v první řadě svému školiteli **Mgr. Václavu Čermákovi, Ph.D.** za dlouholeté vědecké a studijní vedení, za čas, námahu a inspiraci.

Dovoluji si touto cestou vyjádřit poděkování pracovníkům SLÚ AV ČR v. v. i., kteří mi umožnili využít veškeré pracovní dodatky k SJS, poskytli mi mnohé konzultace. Četné konzultace ohledně diachronní lexikologie a lexikografie, textologie a řečtiny mi poskytla **PhDr. Emilie Bláhová, CSc.** Dále děkuji autorům SJS mimo jiné za definici upřesnění metod v tomto slovníku zvolených – **doc. PhDr. Z. Hauptové, CSc.** a **V. Konzalovi, prom. fil.**

Děkuji paní **doc. PhDr. Heleně Bauerové** za vědeckou pomoc a četné konzultace. Dále děkuji panu **prof. PhDr. Miroslavu Komárkovi, DrSc.** za konzultace týkající se funkce a významu kmenotvorné přípony ve staroslověnských, staročeských a novočeských kompozitech a za konzultace týkající se kompozit jako lexikálních jednotek **prof. PhDr. Edvardu Lotkovi, CSc.** V neposlední řadě děkuji **Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D.** za mnohaleté inspirativní připomínky týkající se charakteru, funkce a původu staroslověnských kompozit a **doc. PhDr. Vladimíru Koblížkovi, Ph.D.** za informace ohledně lexikálních paralel spadajících do češtiny doby staré a střední a psychickou podporu. Můj dík patří také paní **PhDr. Jitce Dršatové, Ph.D.** za inspirativní pohledy na slovanskou slovo tvorbu a panu **Mgr. Františku Čajkovi, Ph.D.** za doporučení sekundární literatury.

V době doktorského studia jsem v září roku 2007 absolvoval badatelský pobyt v Chorvatské akademii věd a umění (HAZU), kde jsem mimo jiné pramennou bázi staroslověnských slovníků konfrontoval s materiálem lístkové kartotéky (Staroslavenski institut u Zagrebu) k dosud nevydaným částem chorvatského slovníku (*Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticae*). Za vědeckou pomoc děkuji především **dr. Marici Čunčić** a **dr. Anici Nazor**.

Obsah

1. Úvod a materiálová báze.....	s.8
1. 1 Staroslověnská lexikologie a lexikografie.....	s.8
1. 2 Postup, záměr a cíl práce.....	s.12
1. 3 Materiálová báze a formální úprava lexémů.....	s.14
2. Vymezení staroslověnských kompozit.....	s.16
3. Metodologie zpracování kompozit.....	s.22
3. 1 Specifičnost kompozit.....	s.22
3. 2 Charakter kompozit materiálové báze.....	s.23
3. 3 Vymezení metodologie v této práci.....	s.27
4. Spojovací morfém.....	s.39
4. 1 Původ spojovacího morfému.....	s.39
4. 2 Otázka tzv. prefixoidů a sufixoidů – sporné případy.....	s.40
4. 3 Vokály a jery ve funkci spojovacího morfému.....	s.43
5. Formální rozbor kompozit.....	s.46
5. 1 Slovnědruhá statistika.....	s.46
5. 2 Slovnědruhá charakteristika a diferenciací sufixů.....	s.50
5.2.1 Substantiva.....	s.50
5.2.2 Adjektiva.....	s.73
5.2.3 Participia prézenta aktiva.....	s.80
5.2.4 Verba.....	s.83
5.2.5 Adverbia.....	s.88
5. 3. Shrnutí.....	s. 89
6. Slovo tvorba; syntaktické vztahy v kompozitech (nejčastější modely, sémanticko-syntaktické vztahy).....	s.93
6. 1 Metodologie použitá v kapitole, tzv. mikrosyntax.....	s.93
6. 2 Substantivní kompozita.....	s.96

6. 2. 1 Substantivní kompozita typu N-K-S.....	s.96
6. 2. 2 Substantivní kompozita s druhým členem deverbálním (X-K-S _v).....	s.98
6. 2. 3 Substantivní kompozita skladu A-K-S.....	s.106
6. 2. 4 Substantivní kompozita skladu S-K-S.....	s.110
6. 2. 5 Substantivní kompozita skladu P-K-S.....	s.111
6. 2. 6 Substantivní s prvním členem adverbialním.....	s.113
6. 3 Adjektivní kompozita.....	s.115
6. 3. 1 Adjektivní kompozita typu A-K-S.....	s.116
6. 3. 2 Adjektivní kompozita typu N-K-S.....	s.117
6. 3. 3 Adjektivní kompozita s prvním členem pronominálním ..	s.119
6. 3. 4 Adjektivní kompozita s prvním členem adverbialním.....	s.121
6. 3. 5 Adjektivní kompozita s druhým členem deverbálním.....	s.123
6. 4 Složená adverbia.....	s.127
6. 5 Složená verba.....	s.129
7. „Cizí vlivy“ v kompozitech.....	s.133
7. 1. 1 Řecký vliv na stsl. lexikum.....	s.133
7. 1. 2 Typologické rozdíly řečtiny a staroslověnštiny, rozdíly typů lexikálních jednotek.....	s.140
7. 2 Přejímky.....	s.143
7. 3 Hybridní kompozita.....	s.148
7. 4 Kalky a polokalky.....	s.152
8. Sémantické množiny excerpovaného lexika (abstrakta, konkréta, termíny obecných vztahů, sémantická redundance).....	s.169
8. 1 Pojetí kapitoly.....	s.169
8. 2 Skupiny kompozit dle prvního komponentu.....	s.170
8. 3 Sémantická redundance a jiné změny ve významu (zužování a přenášení významu).....	s.187

8. 4 Stsl. kompozita bez řeckého složeného protějšku.....	s.194
9. Závěr.....	s.200
Seznam zkratk.....	s.219
Odkazy.....	s.219
Použitá literatura.....	s.222
Anotace.....	s. 227
Abstract.....	s. 228
Soupis excerpovaných kompozit I (SSr).....	s.229
Soupis excerpovaných kompozit II (SJS).....	s.235

1. Úvod a materiálová báze

1. 1 Dosavadní paleoslovenistická lexikologie a lexikografie

Staroslověnské lexikologii a lexikografii bylo od počátku věnováno v dějinách srovnávací slovanské jazykovědy dost prostoru. Stěžejním zaměřením však bylo v dřívějších dobách zejména hláskosloví a morfologie. Jistě to bylo dáno průkopnickým charakterem tehdejší vědy v tomto oboru. Staroslověnské lexikologii byla věnována pozornost lingvistů-slavistů od počátku¹. Již J. Dobrovský (1753-1829) se ve své práci *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* – první systematické mluvnici staroslověnštiny zabýval slovtvorbou, a to na několika stranách i kompozity. Dobrovský si na jedné straně dobře uvědomoval existenci slovanské kompozice před řeckým vlivem (*nomina propria*), na straně druhé si byl vědom pozdějšího nárustu kvantity tohoto prostředku. Z hlediska rozlišení typů kompozit Dobrovský jasně konstatoval, že první člen kompozit je nejčastěji adverbium či adjektivum, nebo číslovka či zájmeno. Koordinativní kompozita považoval za velmi vzácná, dokonce neuvedl ani příklady. Trefným postřehem Dobrovského zůstává poznání výskytu konektému –o- i u jiných prvních částí než –o/ĭo- kmenových². O staroslověnskou a církevněslovanskou lexikografii se nejvíce zasloužili ti, kteří budovali velké slovníky na základě materiálovýchází³. Velmi výrazným jazykovědcem, který obohatil stsl. a csl. lexikografii, byl Slovinec F. Miklošič (1813–1891), Kopitarův žák. Především vytvořil dodnes používaný slovník staroslověnštiny a církevní slovanštiny (Viedeň 1862-1865): *Lexicon*

¹ Csl. mluvnice před Dobrovským popsal M. Weingart v díle *Dobrovského Institutiones (Část I., Csl. mluvnice před Dobrovským)*, Bratislava 1923, s. 8-61.

² Weingart, M., *Dobrovského Institutiones (Část II., Rozbor Institucí)*, Bratislava 1925, s. 150-151.

³ Analýzu dostupných slovníků kánonické staroslověnštiny, specializovaných staroslověnských slovníků, církevněslovanských slovníků a novocírkevněslovanských slovníků již poskytl F. V. Mareš, viz: Mareš, F. V., *Staroslověnská lexikografie*, In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 632-649.

*palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*⁴, kromě toho je vhodné konstatovat, že se též zabýval etymologickými aspekty. I. I. Sreznevskij (1812-1880) vydal objemný slovník obsahující zejména ruskou redakci církevní slovanštiny: *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*⁵. K tomuto klasickému dílu byl vytvořen i retrográdní slovník⁶.

Jednoho z nejvýznamnějších komparatistů slovanské historické jazykovědy představoval V. Jagić (1838-1923), který kromě bohaté ediční činnosti vnesl do vědy průkopnické dílo *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (Jagić 1913), které hojně citujeme i v naší práci zejména díky bohatým lexikálním variantám v různých rukopisech. Důležitým mezníkem v lexikografických dějinách je vstup etymologického aspektu do lingvistiky, resp. vznik prvních etymologických slovníků. V českém prostředí se etymologii věnovalo postupně několik významných badatelů, jmenujme za všechny z XX. století: J. Holuba, J. Zubatého, F. Kopečného, V. Machka, nejnověji J. Rejzka⁷. Z francouzských badatelů je obzvláště vhodné jmenovat ty, kteří se programově zabývali srovnávací gramatikou a lexikologií staroslověnskou: A. Meillet (1866-1936) se svou prací (*Le slave commun*, 1934) a A. Vaillant (Vaillant 1974), o jejichž pracích se blíže zmiňuji v kapitole o metodologii⁸. M Weingart (1890-1939) sepsal snad nejsystematičtější mluvnici staroslověňšiny psanou v češtině (*Rukověť jazyka staroslověnského*⁹), avšak předčasná smrt mu zamezila pokročit až k popsání systému slovní zásoby.

Ve XX. století evidujeme vznik monografií týkajících se výhradně diachronní slovanské lexikologie. Všimněme si výběrově některých z nich.

⁴ Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae 1862-1865.

⁵ Срезневский, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка*, Санкт-Петербург I, А - К, 1897, II. Л - П, 1895, III. Р - Ы, 1903.

⁶ Dulewicz, I., Grek-Pabisowa, I., *Indeks a tergo do Materialów do Słownika języka staroruskiego I. I. Srezniewskiego*, vydala Otrębska-Jabłońska, A., Warszawa 1968.

⁷ Zde některé slovníky vydané citovanými autory: Holub, J., *Stručný slovník etymologický*, Praha 1937; Holub, J.; Kopečný, F., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952; Holub, J. – Lyr, S., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1967; Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968; Rejzek, J., *Český etymologický slovník*, Praha 2001.

⁸ Podrobnější popis dějin slavistiky viz např. Horálek, K., *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1962, s. 423-445.

⁹ Weingart, M., *Rukověť jazyka staroslověnského I, II*, Praha 1937-38.

Práce přínosné přímo k našemu tématu komentujeme v metodologické kapitole, nebudeme je tedy citovat na tomto místě. Dvě práce věnované staroslověnskému lexiku napsal polský lingvista Jerzy Rusek¹⁰. V nich zkoumá diachronní vývoj jednotlivých lexémů od staroslověnštiny po současné slovanské jazyky. Lexémy sleduje v sémantických okruzích. Konatelská jména dělí do oblastí činností: obdělávání půdy, sklízení obilí, zahradnictví, chov dobytka, lov zvěře, rybolov, pečení chleba, zpracování dřeva, zpracování kovu, šití oděvů a obuvi, hrnčířství, obchod a celní ochrana. Z česky psaných prací vyčnívá úroveň metodologie a hloubky analýzy práce I. Němce¹¹. Dokladovým materiálem jsou lexémy staré, střední a nové češtiny, avšak postupové mechanismy by se mohly stát inspirací pro mnohé badatele při výzkumu diachronních změn v systému lexika v ostatních slovanských jazycích. Obzvláště přínosné se jeví být kapitoly I-III (Slovní zásoba jako systém, Slovní zásoba jako specifický systém znakový, Obecné principy poznání slovní zásoby), neboť zde Němec na konkrétních příkladech ukazuje: jak lexikální vývoj zasahuje do vývoje fonologického, kterak lexikální vývoj souvisí s vývojem gramatickým, ve kterých aspektech se konkrétně lexikální význam mění, posuny lexikálních jednotek od centra k periferii. Vymezuje několik směrů vývoje v rovině denotace, postihuje faktory lexikálního vývoje atd.

Práce připomínající svým čistě deskriptivně-enumerativním charakterem monografie J. Ruska vydala L. Makarijoska¹². Práce jsou obdobně štěpeny do kapitol dle tematických bloků. Ve starší práci nalézáme témata jako: architektura, církevní inventář, zemědělské nástroje, obchod, jídlo, oblečení, šperky, hudba, zbraně; v novější práci pak např.: rodinné termíny, změny názvů pro manželství ve středověkých textech, tělo, historická medicína, flóra, fauna. Obě práce ovšem vycházejí materiálově z církevněslovanských památek

¹⁰ Rusek, J., *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław 1984.

Rusek, J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa 1996.

¹¹ Němec, I., *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, Praha 1980.

¹² Makarijoska, L., *Leksikata na materijalnata kultura vo makedonskite crkovnoslovenski tekstovi*, Skopje 2003; Makarijoska, L., *Studii od istariskata leksikologija*, Skopje 2007.

makedonské redakce. Práce N. Molnára či R. M. Cejtlin jsou analyzovány v dalších kapitolách.

Charakteristické rysy dějin staroslověnské lexikografie popsal již ve své studii F. V. Mareš¹³. V ní analyzuje nejdůležitější slovníky staroslověnské a církevněslovanské vznikající do druhé světové války. Za slovníky klasické (kanonické) staroslověnštiny počítá takové, které zachycují lexikum přibližně do roku 1100. Rukopisy z pozdější doby řadí do církevní slovanštiny, rozčleněné na územní redakce, na časové ose omezené vytvořením slovanských spisovných jazyků. Mareš spatřuje zlom v staroslověnské lexikografii v 19. století, kdy slovníky již nejsou tvořeny pouze se záměrem porozumění jazyku, ale kladou si též za cíl vytvořit taková hesla, která by vyhovovala potřebám vědecké lingvistiky a filologie. Novější vývoj staroslověnské a církevněslovanské lexikografie, tedy vývoj od druhé světové války k dnešku, zachycuje V. Čermák¹⁴. Ten připomíná kromě práce výjimečných jednotlivců také vznik specializovaných evropských pracovišť (Praha, Záhřeb, Skopje, Bělehrad, Sarajevo, Sofie, Kyjev, Moskva atd.). Nejnovější zčásti kooperativní vývoj bádání přinesl nový fenomén – Komisi pro církevněslovanské slovníky (původně Komise pro církevněslovanský slovník), v jejímž předsednictví se vystřídali: Josef Kurz (1961-1972), František Václav Mareš (1973-1994), Zoe Hauptová (1995-2003) a Zdenka Ribarova (od r. 2003). V současné době dochází k zintenzivnění činnosti Komise díky pracovním zasedáním (Lublaň 2003, Praha 2006, Moskva 2007, Ochrid 2008).

¹³ Mareš, F. V., Staroslověnská lexikografie, In: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 646-648.

¹⁴ Čermák, V., Slovo úvodem, In: *Církevněslovanská lexikografie 2006*, Praha 2007, s. 7-8.

1. 2 Postup, záměr a cíl práce

Metodologii zpracování kompozit ve staroslověštině věnuji samostatnou kapitolu, ve které mimo jiné shrnuji novější literaturu o kompozitech s odkazy na základní díla. Dále zde vysvětluji a zdůvodňuji principy přijaté pro analýzu lexémů, důležitost zkoumání kompozit jako specifických lexikálních jednotek.

Záměrem této práce je pokusit se komplexně prozkoumat a zhodnotit problematiku lexikální kompozice ve staroslověšském jazyce.

Z důvodu větší popisnosti vytvořených pojmenování (kompozita vykazují možnost zachytit větší množství charakteristických rysů pojmenované skutečnosti) se tak děje v několika sekvencích.

Celkový význam kompozita není dán pouhým sloučením významů, většinou se mění významový obsah, a tak je nezbytné srovnávat jednotlivé části nejen z hlediska významového, ale také z hlediska formálního. V jednotlivých kapitolách se kromě různých typů kompozice a námi vydělených druhů kompozit u konkrétních příkladů sleduje také žánr či frekvence. Cíl práce definuji takto: V první řadě bude se zdůvodněním vymezeno, které lexikální jednotky budou v práci zohledněny, a které naopak vřazeny do korpusu nebudou. Posléze v další kapitole, věnované metodologii, shrnu dosavadní literaturu přímo usouvztažitelnou k danému tématu, stanovím metodu zkoumání v této práci v komparaci s pracemi jinými, zdůvodním použití kritérií a hledisek. V další části práce již přistoupím k jádru záměru – samotné analýze kompozit dle předem vytyčeného postupu. V první řadě bude v samostatné kapitole analyzována problematika tzv. spojovacího morfému kompozit, jeho původ a podoby v konkrétních lexémech. V další kapitole budou složeniny rozebrány z hlediska formálního. Základním aspektem tu bude slovní druh kompozita jako celku (tedy substantivum, adjektivum, verbum a adverbium). V rámci páté kapitoly po této klasifikaci následuje rozdělení podle kmenového principu (jako pozůstatek praslovanské epochy), následuje rodový princip a

konečně sufix daných skupin kompozit a jeho význam. Pořadí kritérií v této i v dalších kapitolách vyplývá z jejich dosahu, t.j. z jejich aplikovatelnosti na větší či menší okruh složenin. U jednotlivých skupin bude přihlíženo ke statistickým údajům. Posléze jsou kompozita zkoumána z hlediska slootovorného, kde kombinuji hledisko obsahové a formální, neboť použití kombinace obou hledisek považuji za nezbytné. Vychází se ze slovního druhu kompozita jako celku, dále jsou lexémy děleny na kompozita vzniklá čistou kompozicí a na straně druhé na kompozita vzniklá kombinovanými způsoby, následně jsou pojmenovány jednotlivé části kompozit (pomocí stanovených jazykových modelů reflektující slovnědruhovou příslušnost) a dále je analyzován vztah mezi částmi, který označuji jako syntaktický (pojetí tohoto vztahu bude definováno v úvodu kapitoly). Následuje kapitola věnovaná tzv. „cizím vlivům“. Jedná se o analýzu dosahu vlivu řečtiny na jev kompozice ve staroslověštině. Mimo jiné zde porovnávám typ řečtiny a staroslověštiny, porovnávám slovní formy z hlediska míry explicitnosti vyjadřovaného obsahu a dále je kapitola členěna do tří podkapitol; centrem zájmu se tak postupně stávají: a) přejímky, b) hybridní kompozita, c) kalky. V poslední kapitole jsou kompozita analyzována z hlediska tematického. V první části kapitoly v jednotlivých sémantických hnízdech zkoumám ideologickou identitu staroslověštiny, v druhé části se pak zabývám zúžením významu některých typů kompozit, tzv. sémantickou redundancí. V samém závěru práce se zabývám fenoménem kompozit ve staroslověštině bez odpovídajících paralel v řečtině. Výsledky analýz jsou u rozsáhlejších kapitol zachyceny v jejich koncové části, celkově pak výsledky tohoto uceleného zkoumání kompozit shrnuji v závěru. Na konci práce jsou kromě soupisu použité literatury v přílohách publikovány oba výchozí korpusy kompozit (SSr i SJS).

1. 3 Materiálová báze a formální úprava lexémů

V práci jsem vycházel v první řadě z excerpce jednosvazkového slovníku Старославянский словарь vydaného v Moskvě v roce 1994 (dále SSr). Jednou z výchozích komplikací pro zkoumání staroslověnských kompozit byla otázka formální unifikace hesla. Excerpce kompozit spadajících do památek klasické staroslověnštiny poskytla 578 takových lexémů, do souboru nebyla zařazena nomina propria a pro jistou specifičnost ani numerální kompozita (byla-li kvantitativního charakteru první i druhá část). Heslo je normalizováno vždy dle úzu uplatněného ve výše uvedeném slovníku, to jest s přihlédnutím k etymologii jerů při likvidách, na rozdíl od ortografie nejstarších bulharských rukopisů, v lexikografii uplatněné již Miklošičem, o nějž se opírá také normalizace hesel v Slovníku jazyka staroslověnského.

Kromě toho jsem vycházel z excerpce Slovníku jazyka staroslověnského - SJS. Tato excerpce doplnila původní korpus o památky mladší, ovšem obsahující texty vzniklé s velkou pravděpodobností již v období cyrilometodějském. Do korpusu excerpt ze SJS byla zahrnuta pouze ta kompozita, která se v předchozím slovníku nevyskytovala, jedná se tedy o korpus doplňující, rozšiřující. Doplnující excerpce SJS přinesla po zvážení jednotlivých lexémů dalších 554 lexémů z novějších památek (rozdílný obsah od SSr¹⁵). Kdykoliv užívám zkratk rukopisů, činím tak ve shodě s územ SJS u excerpt ze SJS a u excerpt ze SSr též ve shodě s územ SJS pro docílení jednotnosti hlediska.

V následujících oddílech své disertační práce uvádím staroslověnský doklad v cyrilici (uvedený je tučně, je-li součástí kompozit obsažených v korpusu I či II, tedy excerpce památek obsažených v SSr nebo SJS), ekvivalent řecký (kurzívou), případně i latinský, je-li relevantní, respektive pro klasifikaci funkční. Jestliže řecký ekvivalent není obsažen přímo v těchto dvou

¹⁵ Jedná se například cyrilometodějský překlad Apoštola, parimejníky, apokalypsu a životy (ŽK, ŽM).

slovníčích, ale je dohledatelný v jiných lexikografických příručkách, uvádím jej pro odlišení v hranatých závorkách: [].

Kdykoliv ve své práci cituji lexém obsažený v SSr či SJS, uvádím znění hesla s paginací včetně dalších údajů pro práci relevantních. Jednotlivé české ekvivalenty, které jsou k staroslověnským heslům připojeny, uvádím podle SSr a SJS; tyto ekvivalenty uvádím kurzívou. Proto se může čtenáři na první pohled jevit u některých dokladů v české ortografii jistá nesrovnalost. Při citaci se v jednotlivých heslech držím normy obsažené v SSr a SJS (z toho důvodu také vždy uvádím místo konkrétního dokladu ve slovníku), taktéž v apendixech na konci práce jsou hesla uváděna dle dvou rozdílných norem. V heslech citovaných ze SJS dodržuji také tehdejší pravopisnou normu, například slovo bůh je uváděno s počátečním malým písmenem, avšak v mých úvahách a komentářích kompozit zahrnujících toto pojmenování, píše v souladu s Pravidly českého pravopisu (1993) písmeno velké, tedy Bůh, nečiním tak v případě, že se jedná o pohanské bohy.

Akceptuji též systém klasifikace slovních druhů, tedy například ptc. prez. akt., která jsou v SJS zpracována jako adjektiva, považuji ve shodě s tímto slovníkem za adjektiva, zatímco při kvantitativních úvahách akceptuji i klasifikaci vymezenou u SSr, kde jsou participia s adjektivním významem označena прич.-прил.; každý korpus je tedy v kapitole věnované morfologii hodnocen zvlášť. V SSr je problematika participií řešena takto (SSr – s. 45): je-li doloženo příslušné sloveso, je ptc. prez. (i v adjektivním významu, i s negací) připojeno k slovesu; samostatně jsou zpracována jen ta participia, k nimž určité tvary slovesné doloženy nejsou. V SJS nebyl tento problém od počátku obecně řešen, takže jsou i případy (se zápořem не-), že totéž participium je zpracováno dvakrát.

2. Vymezení staroslověnských kompozit v této práci

Z našeho pohledu musí kompozitum z formálního hlediska obsahovat dva nereduplikované kořeny a konektém (spojovací morfém). Problematika tzv. konektému (eventuálně juxtapozice) je řešena v kapitole čtvrté.

Do souboru excerpovaných kompozit nebyla vřazena nomina propria typu **ВЛАДИМИРЪ** (*Vladimír*, SJS I – s. 195), **ΚΡΑΒΒΟΝΟΧΙ** (SJS II – s. 58, As). Do úvah o kompozitech nepojímám ani složené řadové číslovky, numerální element zahrnuji do korpusu jedině tehdy, je-li spojen s jiným plnovýznamovým slovnědruhovým komponentem; z tohoto důvodu byly vyloučeny i lexémy typu **ΜΝΗΟΚΡΑΤΙΤΕΡΗ** (*mnohokrát, často, πολλάκις*, SJS II – s. 240) či kompozitum **ΤΕΤΡΑΚΩΔΕΚΑΤΗΝΑ** (*čtyřicátý*, [τεσσαρακοστός], SJS IV – s. 859), navíc nevčleňuji ani kompozita s první částí **πολ-**, např.: **ΠΟΛΥΔΗΝΗ** (*polední, μεσημβρινός*, SSr – s. 473), **ΠΟΛΥΝΟΜΗ** (*sever*, [τὸ ἄρκτικὸν μέρος], SSr – s. 473), což se týká i případu, kdy první část ***-pol-** podlehla jihoslovanské metatezi likvid s dloužením samohlásky: **ΠΛΑΔΗΝΗ** (*v poledne*, [ἐν μεσημβρία], SSr – s. 448), **ΠΛΑΔΗΝΗ** (*poledne*, [μεσημβρία], SSr – s. 448).

Také nezaznamenávám toponyma, například **ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ** (*Mezopotámie, Meziříčí*, SJSII – s. 201, Supr a Šiš), jež představuje kalk z řeckého **μεσο-ποταμία**.

Do materiálu však včleňuji řecká kompozita, která byla do staroslověnštiny přejata již jako jedno slovo, například **ΑΚΡΟΒΥΣΤΙΑ** (*neobřízka, ἀκροβυστία*, SJS I – s. 21), **ΑΚΡΟΤΟΜΗ** (*skála, útes*, [ἀκρότομος], SSr – s. 67, o původu řeckých částí viz ESJS – s. 48), **ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ**¹⁶ (*astronomie*,

¹⁶ Viz *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989, s. 51.

hvězdářství, SJS I – s. 59), **ΗΚΟΝΟΜΗΤΑ**¹⁷ (úřad, správa, *οίκονομία*, SJS I – s. 760), **ΗΚΟΝΟΜΩ** (správce, hodnostář, *οίκονόμος*, SJS I – s. 760), **ΠΑΤΡΙΑΡΧΩ** (praotec, předek, patriarcha, *πατριάρχης*, SJS III – s. 21), **ΠΕΔΑΓΩΓΩ** (vychovatel, *παιδαγωγός*, SJS III – s. 25), **ΘΕΟΛΟΓΩ** (teolog, *θεολόγος*, SJS IV – s. 1034-5).

Stejně tak pracuji s hybridními kompozity, která mají jednu část řeckou (vždy je to část první, což dokazuje určující faktor první části kompozita z hlediska formy i sémantiky): **ΗΔΟΛΟΖΡΥΤΒΩΝΩ** (obětovaný modlám, *εἰδωλόθυτος*, SSr – s. 246), **ΗΔΟΛΟΣΛΟΥΖΗΤΕΛΪ** (modloslužebník, *εἰδωλολάτρης*, SSr – s. 246-247).

Do korpusu jsem nepojal tzv. skrytá kompozita, tedy taková kompozita, u kterých není uživateli (tedy ani uživateli v 9. století) na první pohled jasná slovotvorná motivace, jako například **ΓΟΥΜΒΗΝΟ**¹⁸ (*humno*, *mlat* SSr – s. 180). *Γουμνο* bylo prostranství, kde se mlátilo obilí pomocí hovězího dobytka tak, že zvířata vyšlapávala zrní z klasů (ESJS, str. 212n.). Do této skupiny patří i lexém **ЧЛОВѢКЪ**¹⁹ (*člověk*, SSr – s. 781). Slova takového typu vznikla již v praslovanské epoše.

Specifický případ tvoří vzhledem ke své motivaci kompozitum *medvěd* (**ΜΕΔΒΕΔΩ**, doložené ovšem písemně až ve Sborníku Svjatoslavově v r. 1073 a 13 slovech Řehoře Naziánského z 11. století), kdy pojmenování tohoto živočicha podléhá jazykovému tabu v dobách dávných i dnešních²⁰; tuto motivaci

¹⁷ „Přejato z ř. *οίκονομία* (střř. *οι > [i]*, pův. *správa domu, zvl. kláštera*)“ - *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989, s. 240.

¹⁸ K názorům na výklad částí tzv. skrytého kompozita viz *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1994, s. 212.

¹⁹ K názorům na výklad částí tzv. skrytého kompozita viz *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1990, s. 110.

²⁰ Večerka a kol. píše jak o tabuovém potlačení původního názvu a nahrazení noa popisného typu v nejstarších epochách, tak i o tzv. tabuové antifrázi, do které spadají ruské dialektické tvary pro medvěda (novodobá noa pro tento název): Večerka, R. a kol., *K pramenům slov, Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 175, 176, 181.

(vyhnout se pravému pojmenování) připomíná také Meillet (Meillet 1934, s. 375). K tzv. skrytým kompozitům (týkajícím se i kompozit s prvním komponentem číselným) by bylo možné pracovně též vřadit slova typu: ДВЪГОУБИТИ (*zdvojovati, zdvojnásobiti*, SJS I – s. 531), ДВЪГОУБЪНЪ (*dvojnásobný*, SJS I – s. 531), СОУГОУБИТИ (*zdvojit, zdvojnásobit*, SSr – s. 633), která jsou složená, ale význam druhého členu nemá nic společného např. se slovesem ГОУБИТИ; jako podobné svým skladem hodnotím slovo МЪНОГОУБЪНЪ (*mnohonásobný*, SJS II – s. 239, Bes), které též neklasifikuji jako kompozitum složené ze dvou plnovýznamových elementů. Sem patří také: ТРЪГОУБО (*trojnásobně, třikrát*, SJS IV – s. 505), ТРЪГОУБЪ (*trojí, trojnásobný*, SJS IV – s. 505 - 506), ТРЪГОУБЪ (*trojí, trojnásobný*, SJS IV – s. 506)²¹.

Dále nepovažuji za kompozita slova vzniklá reduplikací kořene, např. *gol-gol (po metatezi likvid) například sloveso ГЛАГОЛАТИ – *mluvit, říkat, pravít, hlásat*, SSr – s. 169-170).

Za neplnohodnotná z hlediska kompozit počítám také slova složená z neplnovýznamových částí typu: ВЪСЪДОУ (*všude*, SSL – s. 163), ВЪСЪДЪ (*všude*, SSr – s. 163) či ИЗЪТРЪЪДОУ (*zevnitř*, SSL – s. 258), ИНОГДА (*kdysi, jindy*, SSr – s. 261, ESJS – s. 244), ИНОГДАЪ (*najednou, ihned*, SJS I – s. 770, ESJS – s. 244).

Mimo výše uvedená byla také vyloučena slova, jejichž forma a slovtvorba jsou nejasné, či stěží doložitelné, např.: КОЛОСТАТЪМИ (*κοιλόσταθμοι, tabulový strop*, SJS II – s. 41 - tento lexém je výpůjčkou

²¹ Etymologii druhého komponentu rozebírá např. Преображенский, А. Г., *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1958, s. 204, zde uvádí heslo *зубá* („záliv“), které je polysémií: 1. *ry*, 2. *houba*, 3. *mořský záliv*. V podobném duchu se nese výklad hesla *зубá* v díle: *Български етимологичен речник*; Том I, София 1971, s. 291. Zde je význam srovnáván s kašubským výrazem „gub“, v bulharštině пак гънка „záliv“ vede k významu „malý mořský záliv“.

i s transformovanou koncovkou *-oi>-и*, výpůjčka je zajímavá hláskoslovně; *κοίλ-> κολ-* /nikoli jak bychom očekávali *κιλ-*).

V neposlední řadě byla také vyloučena sémantická skupina: *инокость* (*putování, pobyt v cizině*, SSr – s. 261), *инокостьникъ* (*poutník*, SJS I – s. 772, Bes), *инокостьнъ* (*putující v cizině, cizí*, SJS I – s. 772, Bes), *инокостьство* (*putování v cizině, vyhnanství*, SJS I – s. 772-773, Bes), která mají svůj původ s největší pravděpodobností v substantivu *инокъ* (*ten, kdo žije sám, osamocení, samotář*, SSr – s. 261), ačkoliv existuje také jiné stanovisko. V. V. Nimčuk považuje tento lexém za reálné kompozitum vzniklé z částí *инъ* „jiný“ + *кость* „kost“ (ESJS /1994/, s. 244).

Velmi specifickou otázkou je zařazení slovotvorného prostředku kompozice v rámci ostatních jazyků, ať již „mrtvých“, či „živých“. Jestliže staroslověnština vykazuje vysoký počet kompozit, musíme připomenout, že z mrtvých jazyků oplývala vysokou frekvencí složenin především stará řečtina, jak bude dále patrné v kapitole věnované cizím vlivům. Jakkoliv představuje kompozice starý indoevropský slovotvorný proces, naše úvahy začínají časově v praslovanštině.

Již A. Meillet (Meillet 1934, s. 374) připomíná, že praslovanština není odrazem pokračování civilizace typu indoevropského, tak jak je tomu v případě indoíránských dialektů nebo staré řečtiny, ale že představuje jazyk z dob, kdy stará civilizace byla nahrazována novou, křesťanskou vírou; setkáváme se tak časově vzato s dvojím typem kompozit. „Schopnost tvořit složeniny je obecně indoevropská, v jednotlivých indoevropských jazycích je však různě rozvinuta: největší zálibu ve složeninách vykazuje staroindický jazyk, nejmenší latina (ze současných indoevropských jazyků je největší frekvence složenin v němčině,

nejmenší v románských jazycích). Slovanské jazyky (staré i nové) zaujímají v tomto ohledu střední postavení.²²

Inspirativní také může být srovnávací pohled do dějin lingvistiky, a to až ke starým Indům, jimi užívaným složeninám a konstruktům, kterými uchopují fenomén kompozit. „Indové rozlišují tři druhy složenin:

- 1) „*dvandva*“ (slučovací, kopulativní), např. *černobílý*; u slovanských substantiv se vyskytují málo, např. *Československo*, slov. *bodkočiarka*; velmi časté jsou např. v čínštině;
- 2) „*tatpuruša*“ (určovací, determinativní); dělí se na tzv. „*karmadhārāja*“, v nichž první (určující) člen je souřadný, např. *velkoměsto*, a vlastní „*tatpuruša*“, kde první (určující) člen je podřadný, např. *kovoprůmysl*, *otcovrah*;
- 3) „*bahuvrīhi*“ (exocentrické, vnější, posesivní složeniny), u nichž se oba komponenty vztahují ke třetímu, který není ve složenině obsažen, např. *modrooký*, *dvoupatrový*; ve slovanských jazycích jsou u substantiv velmi vzácné, naproti tomu v orientálních jazycích velmi časté.²³

Podstatu této klasifikace odhaluje V. Skalička ve své studii věnované tzv. hyposyntaxi: „Co se týče vlastních kompozit, existuje, jak známo, velmi výrazná a velmi starobylá klasifikace kompozit, založená na staré indické nauce. Mám na mysli běžně vykládanou teorii o dělení kompozit na *dvandvová*, *tatpurušová*, *karmadhārayová* a *bahuvrīhiová* (ke kterým se někdy dodávají druhy další) a která dostává v národních vědách další jména. Tato teorie zdaleka není vyčerpávající. Indický jazyk, i když je bohatý na kompozita, nemá ovšem všechny typy stejně bohatě vyvinuty a některé typy tu chybějí, které jsou známy

²² Večerka, R. a kol., *K pramenům slov, Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 138.

²³ Černý, J., *Dějiny lingvistiky*, Olomouc 1996, s. 60.

odjinud. Ale to nyní není důležité. Jde o podstatu této klasifikace. Tato podstata je jednak – do menší míry – slovnědruhová (tj. složeniny se dělí podle toho, zda se skládají ze substantiv, adjektiv, číslovek atd.), jednak – a to hlavně – syntaktická, tj. složeniny se dělí podle vzájemných vztahů složek (což zpravidla dokumentuje transpozici do vztahu dvou nebo více slov). U kompozit dvandva jde zřejmě o vztah koordinovaných jednotek (*vrka-simhavjagrah* „vlci, lvi a tygři“). U karmadhāraya a bahuvrīhi jde o vztah slov shodných (*nilotpalam* „modrý lotos“, *bahuvrīhi* „který má mnoho rýže“), u tatpuruša vztah slov neshodných (*čandraguptah* „měsícem chráněný“).²⁴ Kombinované klasifikaci založené na podobném hledisku slovnědruhovém a syntaktickém se věnujeme v kapitole o slovotvorbě, kde se nachází i úvodní polemika se Skaličkovým hyposyntaktickým pojetím. Staroindickým smýšlením o kompozitech prosvítá jisté formativní syntaktické hledisko, avšak k úvahám o slovanských kompozitech a jejich syntaktických a sémantických aspektech je vhodnější použít vytříbeného hlediska novočeské bohemistiky s drobnými funkčními novátorskými zásahy, jež vymezují v následující kapitole.

²⁴ Skalička, V., Hyposyntax, In: *Souborné dílo III. díl*, Praha 2006, s. 1095.

3. Metodologie zpracování kompozit

3. 1 Specifičnost kompozit

Kompozita ve staroslověnině zasluhují zvláštní pozornost z několika důvodů. Dokáží zaujmout svou explicitností, exaktností, analytičností, ale i možnostmi klasifikace/analýzy (např. z hlediska slovnědruhového, z hlediska vztahů mezi jednotlivými komponenty, dále z hlediska třídění domácích či cizích, resp. hybridních složenin, z hlediska kalkování apod.).

Jeden z možných pohledů na třídění kompozit nabízí např. V. Šmilauer²⁵, ovšem tento model je aplikován na slovní zásobu nové češtiny. Specifické lexémy tvořené skládáním umožňují vyjádřit mimořádný sémantický obsah; navíc z povahy věci dokáží díky své exkluzivitě, neotřelosti a vysokostylovému založení samy o sobě přibližovat svědectví doby.

Setkáváme se tedy s lexikálními jednotkami, které odrážejí kulturu a styl života v dané epoše. Mluvíme-li o kompozitech doložených v staroslověnských památkách, je třeba rozlišovat na jedné straně složeniny starší, zděděné z praslovanštiny, a na straně druhé kompozita – neologismy vznikající (zejména u překladové literatury) z potřeby vytvořit adekvátní ekvivalenty pro řecké výrazy v textech biblických (zde se nalézá kompozit méně, zvláště v evangelních textech) a liturgických (zde se nalézá kompozit více), homiletických a hagiografických (zde využití kompozit záleží na autorovi, resp. překladateli), ale i v právníkové terminologii. Pozorujeme tak na tvorbě kompozit jednak možnosti zvýšit pestrost jazyka (Kliment Ochridský), jednak napodobování řečtiny.

V souvislosti s analýzou kompozit vyvstává nutnost zkoumat dané lexémy vždy v konkrétním kontextu. To lze vztáhnout nejen na staroslověnské památky, ale i na výskyt kompozit v pozdější, např. české beletrii, kde se často jedná

²⁵ Šmilauer, V., *Nauka o českém jazyku*, Praha 1972³, s. 92n.

o okasionalizmy-neologizmy. Dovolím si krátký exkurz: například z výzkumu těchto lexémů v české beletrii (nevylučuje se vliv němčiny) zmiňme pro ilustraci lexikon v Komenského Labyrintu světa a ráji srdce (např. sylaboměrec, zhvězdlhář, velikomocný, Malověd, Darober, Darmotlach²⁶) nebo příznakové užívání složenin ve hrách Václava Klimenta Klicpery (např. Rohovín Čtverrohý – dlouhonosý, křivohubý, vinopalník). Staroslověnská kompozita také nacházela své pokračování ve staré češtině; ze staročeské lexikografie je vhodné zmínit Klaretovy slovníky, ve kterých se vyskytují též staroslověnská kompozita. E. Michálek ve své monografii²⁷ zmiňuje například *licoměrenstvie* – ypocrisis, kterému ve staroslověnštině odpovídá několik synonymních kompozit: **ЛИЦЕМЪРІЕ, ЛИЦЕМЪРЪСТВІЕ** a **ЛИЦЕМЪРЪСТВО**. Výše zmíněný staroslověnský výraz užívala s pozměněným konektémem staročeská náboženskovzdělávací literatura, zatímco stč. bible dávaly přednost českému *pochlebování* (Bibl Drážď Mt23,28).

3. 2 Charakter kompozit materiálové báze

Zjištění existence 576 kompozit v SSr shromážděných ze staroslověnských klasických památek (tzv. kánonu) koresponduje v zásadě s konstatováním R. Večerky, že ve staroslověnských kanonických památkách je více než 600 takových složenin, většinou kalků podle řečtiny (Večerka 2006, s. 241)²⁸. Kompozita znala již praslovanština, například společenské termíny (**ВОЈЕВОДА** – SSr, s. 121 - *vojevůdce*, **БРАТОУЧАДЪ** – SSr, s. 101 - *synovec*), staroslověnština je pak převzala. Z excerpce korpusu kanonických památek vyplynulo toto statistické vyhodnocení: 266 substantiv (46 % z celkového počtu

²⁶ Rozbor děl J. A. Komenského poskytl např. K. Kučera, viz Kučera, K., *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*, Praha 1980.

²⁷ Michálek, E., *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*, Praha 1989, s. 39-40.

²⁸ Podrobné informace o vzniku kalků v stsl. dle řeckých vzorů podává ve své studii R. Večerka: Večerka, R., *Vliv řečtiny na staroslověnštinu*, *LF 94*, 1971, s. 129–151.

kompozit), 230 adjektiv (40 %), 58 sloves (10 %), 22 adverbíí (4 %)²⁹. Tuto analýzu založenou především na formě lexémů lze přijmout jen s určitou rezervou. O morfologickém zařazení totiž rozhoduje druhá část kompozit, a tak bývají mezi adjektiva zařazována i některá participia (klasifikace těchto jevů představuje povětšinou formální lexikografickou záležitost), genezí se však obvykle jedná o sloveso. Některá participia jsou součástí celého paradigmatu slovesného (např. doklady slovesa **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΉΤΗ** uvádí jen Sreznevskij z mladších rukopisů), jiná jsou s největší pravděpodobností „jen“ participii, tedy kompozity vytvořenými jen jako adjektiva, a ne jako součást slovesa. Uvedme několik příkladů participií přezenta aktiva ve jmenném tvaru - **ЖИВОТВОРА** (řeckou předlohou je jak adjektivum, tak i participium – *ζωοποιός, ζωοποιῶν*, životodárný, SSr – s. 217), **НОВОПРΗΧΟΔΑ** (nedávno příšlý, novic, SSr – s. 382)³⁰, **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΑ** (v řecké předloze jak adjektivum, tak i participium – *μακροθυμῶν, μακρόθυμος* – trpělivý, shovívavý, SSr – s. 189), **НѢМОГЛАГОЛА** (vadně mluvící, koktavý, v Euch kalk ř. [μογίλαλος], za které se většinou vyskytuje jen prosté **НѢМЪ**, SSr – s. 386), **ВЪСЄВНДА** (vševědoucí, v Supr je doložena paralela *ἐποπτικός*, ale jedná se o kalk řeckého substantiva *πανόπτης*, SSr – s. 161, Supr). Dále jsou jako adjektiva hodnoceny formy mající zdánlivě původ v participiu přezenta aktiva, avšak koncovky nepřímých pádů ukazují, že jde o adjektivní sufix -ИЕЪ: **КРЪВЕОПНЕЪ** (krvežízňivý, krvelačný, *αἰμοπότης*, SSr – s. 295), **ЖИВОТВОРИЕЪ** (životodárný, SSr – s. 217), **ЗЛАТОНОСИЕЪ** (nosící zlaté ozdoby, *χρυσοφόρος*, SSr – s. 237), **БЛАГОТВОРИЕЪ** (konající dobro, SSr – s. 90), **ПЛЪТОУАДИЕЪ** (masožravý, SSr – s. 451), **НОВОПРИСТЖПНЕЪ** (nedávno příšlý, novic, *ἀρχαίος*, SSr – s. 382, Supr 283:14, daný lexém se v této skupině ukazuje jako

²⁹ Údaje v procentech jsou zaokrouhleny na celé jednotky.

³⁰ Supraslský kodex má řeckou paralelu *ἀποτασόμενος*, ale je to kalk ř. νεο-.

jediný být skutečným participiem prít. akt.), **ЧЛОВѢКОЛЮБИВЪ** (*milující lidi*, *φιλόανθρωπος*, SSr – s. 781), **ЧΑΔΟΛΟΒΙΒЪ** (*milující děti*, *φιλότεκνος*, SSr – s. 788). Participium praeteriti passivi, které není součástí celého slovesného paradigmatu, je také **ΝΟΒΟΓΑΒΛЪ СΛ** za řecké adjektivum *νεοφανής* (SSr – s. 382). Jen výjimečně jsou participia perfecti passivi ve významu adjektivním, překládající řecká adjektiva: **ΡΗΚΟΤΒΟΡΗΕΝЪ** – *χειροποίητος*, **ΠΕΡΗΚΟΤΒΟΡΗΕΝЪ** – *ἀχειροποίητος*, **ΝΟΒΟСВѢЩЕΝЪ** – *νεοφωτιστός* (vedle adjektiva **ΝΟΒΟСВѢΤΗΝЪ**), **ΝΟΒΟΡΟЖДЕНЪ** – *ἀρτιγενής*. Suffix **–МЪ**, tvořící participium praesenti passivi a také adjektivum s významem latinského *–bilis*, je doložen u kompozit jen dvakrát: **ΖΒΉΡΟΑΔΗΜЪ** – *θηριάλωτος* (*požíraný zvěří*, nebo spíše *ponechaný zvěři k sežrání*) a **ΗΝΟΣΚΑΖΑΪΕΜЪ** (*alegorický, jinotajný, ἀλληγορούμενος*, SSr – s. 261).

Podobně i některá substantiva vykazují deverbativní původ. V rámci korpusu substantiv převládají z hlediska frekvence (okolo 50 %) ijokmenová neutra (srov. Vepřek 2006, str. 71 – ten však vychází z analýzy lexémů obsažených v SJS) s koncovým formantem *- ньје/–тъје*. D. Šlosar a jiní je klasifikuje jako jména dějová (HMČ 1986, s. 274), která byla dle něj produktivní z několika důvodů: jednak deriváty zachovávají vid základního slovesa, jednak je respektován slovotvorně infinitivní kmenotvorný formant, což ve výsledku vede k tomu, že tento typ kompozit vyjadřuje přednostně významy abstraktní. Povětšinou jsou to substantiva, ke kterým neexistuje kompletní slovesné paradigma. Uvedme několik ilustrativních příkladů ze souboru těchto lexémů: **ΒΛΑΓΟΝΣΠΖΙΤΑΝΙΕ** (*pečlivost*, SSr – s. 88), **ΒΛΑΓΟΣΛΟΒΛΙΕΝΙΕ** (*požehnání*, SSr – s. 89), **ΒΙΝΟΠΙΤΙΕ** (*pití vína, požívání vína*, SSr – s. 115), **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΤΕΝΙΕ** (*trpělivost, shovívavost*, SSr – s. 189), **ΔΟΒΡΟΔΉΓΑΝΙΕ** (*ctnost, dobré skutky*, SSr

– s. 191), **ДЪТГОУВЛЕНІЕ** (*usmrčení dítěte*, SSr – s. 205), **ЖИТОМЪРЕНІЕ** (*odměřování obilí*, SSr – s. 219), **ЗАКОНОДАНИЕ** (*zákonodárství*, SSr – s. 227, Euch), **КОКОТОГЛАШЕНИЕ** (*kuropění*, SSr – s. 287), **КРЪВОАДЕНИЕ** (*krvelačnost*, SSr – s. 295), **КОУРОГЛАШЕНИЕ** (*kuropění*, SSr – s. 299), **ЛИХОИМАНИЕ** (*zištnost, lakota*, SSr – s. 307), **ЛЮБОСЛЪШАНИЕ** (*ochotné, bedlivé poslouchání, pozornost*, SSr – s. 317), **МАЛОСЪПАНИЕ** (*skrovný spánek, újma na spaní*, SSr – s. 321), **МЪНОГОГЛАГОЛАНІЕ** (*mnohomluvnost*, SSr – s. 335), **МАКЪКОЛЪГАНІЕ** (*léhání na měkkém lůžku*, SSr – s. 341), **РЪКОПИСАНІЕ** (*dlužní úpis, τὸ χειρόγραφον*, SSr – s. 589, toto kompozitum představuje zvláštní případ, kdy bylo abstraktum konkretizováno /sémanticky zúženo/, tedy nejedná se o „psaní rukou“), **СКВРЪНЬНОАДЕНИЕ** (*nečisté jídlo*, SSr – s. 606 – jedná se o kompozitum – abstraktum, význam: požívání „nečistých“ potravin, tj. masa z obětí /pohanských/), **ЧОУДОТВОРЕНІЕ** (*konání zázraků*, SSr – s. 785). Tento typ můžeme pracovníě označit tvaroslovným modelem, který je ve výše uvedených dokladech tvořen třemi složkami: první představuje kořen kteréhokoliv slovního druhu (X), druhý je konektém (K) a třetí substantivum (S), a dolní index – označuje, že druhá část kompozita je odvozena od slovesného základu –_v, model bychom mohli zapsat jako X - K - S_v.

Produktivita deverbativních útvarů se pak neomezuje v rámci vyexcerpovaného materiálu pouze na tento model. Týká se také jmen předmětů a osob zakončených na -z nebo na -а, tedy vzniklých komplexním způsobem konverzně-kompozičním nebo derivačně-kompozičním (sufix -ица), která již nejsou dějovými substantivy, jsou však tvořena od slovesného základu: **ВОДОНОСЪ** (*nádoba na vodu*, SSr – s. 119), **ВОДОПИЦА** (*ten, kdo pije vodu /místo vína/*, SSr – s. 120), **ВОЕВОДА** (*vojevůdce*, SSr – s. 121), **ЧАРОДЪИЦА** (*kouzelník; podvodník*,

SSr – s. 776). Taková kompozita sice nejsou příliš frekventovaná, ale doplňují pestrost deverbativních substantiv.

Ve světle těchto poznatků vidíme, že v rámci staroslověnských kompozit zřetelně převažují (jako druhý komponent) deriváty slovesné a z toho vyplývá, že formálně slovnědruhovú charakteristika (komponentů složenin) sama o sobě může být vnímána jen jako pomocné počáteční vodítko, které je třeba rozšířit prostřednictvím dalšího speciálního zkoumání se záměrem dobrat se zásadnějších výsledků vedoucích k hlubšímu pochopení problematiky staroslověnských kompozit. Nejspíš právě z tohoto důvodu – tedy aby slovesná část byla druhým komponentem - vznikla kompozita ЧЛОВѢКОЛЮБИВЪЗ, ЧАДОЛЮБИВЪЗ, ačkoliv řecká předloha má *φιλόθρωπος, φιλότεκνος* - teprve v preslavské škole čteme ЛЮБОСТРАНЬНЪЗ - *φιλόξενος* - častější je СТРАНЬНОЛЮБЬЦЬ atd. Při použití moderního konstruktu (dle MČ 2 1986) - tzv. primární a sekundární funkce + eventuálně terciální funkce - vidíme, že vyvstává otázka doplnění tzv. (můj pracovní název) **zerové (či startovací) syntaktické funkce**, hovoříme-li dále o bázi a funkčním příznaku, můžeme z tohoto hlediska daný úkaz definovat pracovníě jako **hypobázi**. U kompozita ВЪСЄВИДА (vševidoucí – Supr, SSr – s. 161) hraje důležitou roli fakt, že neexistuje pomyslný prius - sloveso ВЪСЄВИДѢТИ, čili kompozitum je vytvořeno již z hotového participia ВИДА s doplněným prvním komponentem. Na takové slovo je třeba pohlížet morfosyntakticky a dále akceptovat původní slovotvornou bázi (ta je důležitá z etymologického hlediska).

3. 3 Vymezení metodologie v této práci

Možností detailní analýzy kompozit ve staroslověněštině se nabízí několik. Jako nosné shledávám použít výběrově syntézu novočeských bohemistických

konstruktů. Tento přístup je obzvláště vhodný z důvodu příbuznosti (z hlediska genetické i typologické klasifikace jazyků) staroslověnštiny s češtinou a dále zejména pro dosud nevyvinutý aparát zkoumání kompozit, zvláště ve starších fázích jazyků. Hlavním záměrem zůstává zejména snaha proniknout do problematiky lexémů co nejhluběji, a vyhnout se tak povrchním enumeracím – rutinérské deskripci. Koncepce synchronního popisu kompozit v nové češtině dle Mluvnice češtiny (dále MČ 1, Praha 1986) vykazuje jistý atomizovaný pohled na složeniny. Na popis kompozit lze částečně použít jen některá obecná hlediska, popis jednotlivých typů ukazuje, že některé slootovorné typy, značně produktivní ve staroslověnštině, se v nové češtině u kompozit nevyskytují, a tak v jednotlivostech již tento aparát jako šablonu použít nelze; např. participium ve staroslověnštině má více funkcí než přechodník v češtině. Zásadní rozdíl mezi novočeskými a staroslověnskými kompozity je pochopitelný, uvážíme-li zejména tu skupinu staroslověnských složenin, která vznikla vlivem řečtiny, resp. latiny (ojedinělé *misericordia* – **МИЛОСРЪДИНЕ** a **МИЛОСРЪДЪСТВИЕ**³¹), a to na základě kalkování³². Lze se tedy spokojit s uplatněním některých faktorů jako doplňujícího hlediska³³. Pro jasnost a zřetelnost dalších analýz poskytnu vhledy do jednotlivých dosud používaných konstruktů i metodologie a vysvětlím, proč některé dílčí postupy používám a proč a jakým způsobem některé konstrukty modifikuji. V soupisu další použité literatury ocitované na konci disertační práce uvádím i literaturu, která nebyla bezprostředně použita v odkazech a citacích, avšak ovlivňovala mou analýzu a názory na problematiku. Tuto literaturu uvádím mimo jiné také z toho důvodu, že jsem si vědom jiných možností, jak lze pohlížet na různé otázky v lexiku. Například studie D. Svobodové³⁴, která

³¹ K výkladu tohoto kompozita viz *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, s. 476, Praha 1998.

³² K těmto vlivům Večerka, R., K vlivu latiny na staroslověnštinu, *Slavia* 47, 1978, s. 340-344; Večerka, R., Vliv řečtiny na staroslověnštinu, *LF* 94, 1971, s. 129-151.

³³ Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*, Praha 1995, s. 188-191; Filipec, J. – Čermák, F., *Česká lexikologie*, Praha 1985, s. 106-107, s. 211; Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*, Praha 1980, s. 112, 150-155; Helcl, M., K tvoření slov skládáním, In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, s. 170-173; *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002, s. 428-430; *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 1996, s. 157-165, s. 181-184.

³⁴ Svobodová, D., Anglická a hybridní kompozita v současné češtině a jejich adaptace, *NR* 82, 1999, č. 3, s. 124.

zdánlivě s předmětem bádání nesouvisí, je citována díky komponentu ve studii označovaném termínem semiafix.

Stěžejní jednotící hledisko D. Šlosara (Šlosar 1999) obecně vyjádřené schématem X-K-Z (kde X a Z jsou části libovolných slovních druhů a K představuje tzv. konektém, dále viz seznam zkratk) je třeba při studiu konkrétních excerpt blíže specifikovat prostřednictvím diference formantů tak, jak je autor použil v Historické mluvnici češtiny (HMČ 1986, s. 251–340), tedy s přihlédnutím k použitému formantu druhé části kompozita. Šlosar zde na základě diference sufixů vymezuje jména konatelská, činitelská, prostředků činnosti, výsledků činnosti, míst, nositelů vlastností, dále rozlišuje jména dějová, vlastností, okolností, hromadná, přechýlená, zdrobnělá. Mezi adjektivy diferencuje relační, kvalitativní, deverbální, deadjektivní a deadverbiální jednotky. Slovesa třídí na dvě hlavní skupiny vycházející z typu slovo tvorby: sufixace, prefixace. Ve všech případech slovních druhů začíná výklad morfému analýzou nejstaršího stavu, tedy z jeho pohledu stavem v praslovanštině; tím jsou jeho přístup a dílčí výsledky bádání nesmírně přínosné pro výzkum staroslověnských kompozit.

Inspirativní práci zaměřenou čistě na kompozita představuje práce E. Fälta (Fält 1990), který rozebírá lexémy jednoho díla, avšak jako dokladový materiál pro vymezení své koncepce (metodologie) používá také příkladů z jiných jazyků (např. ruština, čeština, stará indiština, angličtina). Fält používá tři hlediska: sémantické, morfologické a syntaktické, přičemž zdůrazňuje důležitost syntaktického hlediska obzvláště při pochybnostech, zda se vůbec jedná o kompozitum. Sám v závěru práce připojuje dvě kapitoly, ve kterých polemizuje a váhá s konstatováním definitivních závěrů³⁵.

³⁵ Jedná se o kapitoly Discussion1 a Discussion2: - Fält, E., *Compounds in contact, A Study in Compound Words with Special Reference to the Old Slavonic Translation of Flavius Josephus Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου*, Uppsala 1990, s. 103-139.

Fält podobně jako my věnuje pozornost zvláštní skupině staroslověnských kompozit s první částí БЛАГ- a ДОБР- (Fält 1990, s. 141-147), zvláště se zabývá třemi skupinami ekvivalentů mezi řečtinou a staroslověnštinou, jak je paralelně řešila i například Ralja Michajlovna Cejtlin v širším pojetí. Tohoto dělení využívám v kapitole věnované „cizím vlivům“ ve staroslověnštině, která je věnována především řeckému vlivu na staroslověnské lexikum (Cejtlin 1986, s. 208-211). R. M. Cejtlin (Cejtlin 1986) se v uvedené monografii obecně zaměřovala na jména, zkoumala staroslověnská jména činitelská a konatelská, substantiva dle sufixálních skupin a dvoukořenná kompozita. Její práce se složeninami působí neotřele díky vymezeným dvěma diferenčním principům. Za prvé dělí lexémy do dvou skupin dle místa vzniku na památky „skupiny Zogr“ a památky „skupiny Supr“. Areálově tak odděluje Preslav od Ochridu, uplatňuje geografické hledisko, které se promítá do charakteristických rysů památek. Za druhé, vymezuje konkrétně „jedinečná“ a „skupinová“ kompozita (její pracovní termíny: единичные и групповые сложения), kdy k tzv. „ojedinělým“ počítá složeniny, ve kterých se první komponent vyskytl v staroslověnských památkách (kánonu) pouze v jednom nebo ve dvou slovech, ke „skupinovým“ pak kompozita, ve kterých je první komponent dosvědčen ve více než dvou slovech (Cejtlin 1986, s. 215)³⁶.

R. Večerka se kompozity nezabývá programově, avšak nabízí možnost rozčlenění na lexémy starší a mladší, dále upozorňuje na lexikální purismus bulharské školy, která se projevovala právě kvantitou kalků z řečtiny (Večerka 2006, s. 241, s. 246-247). Věnuje-li v teoretické práci kompozitům samostatnou podkapitolu, pak jeho koncepce třídění kompozit připomíná staroindické pojetí. Večerka přistupuje na převážně syntaktické hledisko, třídí složeniny na kopulativní (koordinační) a determinativní, uvádí jako dokladový materiál jak

³⁶ Terminologická poznámka: fakt, že práce byla vydána v Sofii, s největší pravděpodobností přispěl v monografii k uplatňování termínů starobulharský jazyk a starobulharské rukopisy, zatímco ve vydání z roku 1977 (Цейтлин, Р. М., *Лексика старославянского языка*, Москва 1977) používá autorka pojmů staroslověnský jazyk a staroslověnské památky.

kompozita staroslověnská, tak i novočeská. Mimo tuto dichotomii vymezuje druhou možnost, dělit kompozita na ezocentrická a exocentrická, která dále analyzuje (definuje je jako „atributivní“, vyjadřující „vlastnictví“ něčeho)³⁷.

Ze srovnávacích prací francouzské produkce se vztahem ke kompozitům přináší cenné poznatky A. Vaillant (Vaillant 1974, s. 737-779), který kompozici věnuje dvě kapitoly³⁸ (kapitolu č. 40 a 41). Na dokladech z různých slovanských jazyků třídí kompozita například dle prvního kořene složenin. Obzvláště přínosnou shledávám podkapitolu o konektému a jeho charakteru. U některých složenin pochybuje o charakteru prvních jejich částí, zda se totiž jedná o samostatný lexém, nebo o prefix, nebo o předložku. V neposlední řadě se věnuje deverbativním kompozitům a kalkům.

Další cizojazyčnou prací, cennou především jako doplňující argumentace ke kapitole o „cizích vlivech“, je práce o řeckých přejetích v staroslověnině N. Molnára (Molnár 1985, s. 71-293), který ve druhé části své práce analyzuje konkrétní lexémy vzniklé jako kalky z řečtiny, a ačkoliv se nezabývá pouze kompozity, nalezneme jich tu značné množství. Molnár si všímá výskytu kalků v nejstarších textech (staroslověnských) a dále pokračuje reflexemi a diferencemi ve slovanských i neslovanských jazycích.

Komplexní inspirativní pohled na slootovorný proces kompozice v češtině poskytl M. Dokulil (Dokulil 1962, s. 130-133), který si nejprve klade otázku těsnosti vztahu jeho složek. Tak vyčleňuje na jedné straně ryzí spřežky (juxtapozici, sraženinu) a tzv. citátové spřežky (ty se liší od slovních spojení pouze sémanticko-mluvnickým oddálením a oslabením syntaktických vztahů), na straně druhé konečně definuje vlastní složeniny (kompozita) jako lexémy, u kterých není možné rozložení vícesémantového slova (bez jakékoliv formální změny). Posléze dělí kompozita dle vzájemného sémantického vztahu jejich

³⁷ Večerka, R. a kol., *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 137-140.

³⁸ Vaillantovo dělení kapitol věnovaných kompozici je do značné míry umělé a je spíše výsledkem snahy o co nejpráhlednější struktury vertikálního a horizontálního členění, čehož si je sám autor vědom, neboť nazývá kapitolu XL – La composition - a kapitolu XLI – La composition (suite), tedy „pokračování“.

členů na přiřadovací (koordinativa) a podřadovací (determinativa), u nichž dále vymezuje člen určovaný (determinát) a člen určující (determinant). Následně rozdělí determinativní složeniny z hlediska slovotvorného postupu na vzniklé slovotvorným postupem čisté kompozice (kdy určovaný člen existuje i jako samostatné slovo) a na determinativa vzniklá kombinovaným způsobem (derivační kompozice). Lexémy vytvořené pomocí procesu čisté kompozice dále štěpí na tzv. vnitřní kompozita (kde má určovaný člen úlohu zařadující a člen určující úlohu rozlišovací) a na tzv. vnější (kde zařadující složka není hodnocena jako nadřazená významu celé složeniny, ale je znakem tohoto významu). Kompozita vzniklá na základě postupu derivační kompozice dokulil shromažďuje do množiny substantivních složenin a do množiny adjektivních složenin. V těchto množinách mimo jiné definuje syntaktický vztah určujícího a určovaného členu. Tak popisuje složeniny předmětné, podmětné, adverbialní, atributivní, doplňkové. Na konci pojednání o složeninách vyděluje omezenou skupinu lexémů, kde určovaný člen předchází před členem určujícím (v češtině se jedná o typ expresivních přezdívek typu *držgrešle*, *tlučhuba*, *lamželezo* atd.).

Nejucelenější a nejrozsáhlejší metodologii zpracování kompozit nabízí Mluvnice češtiny (MČ 1 1986, s. 451–507) na materiálu novočeských lexémů. Podobně jako ve staroslověnštině, i v nové češtině se jedná o slovotvorný prostředek, který je omezen svou produktivitou a stylovou platností. Propracovaná, jemná klasifikace obsahuje tato hlediska: Za prvé je to slovní druh složenin jako celku (ve staroslověnštině statisticky dále prokážeme, že se jedná především o podstatná a přídavná jména). Za druhé kritérium slouží slovotvorný způsob, jedná-li se o čistou „vlastní“ kompozici, nebo o komplexní, smíšený způsob kompozičně-derivační (sufixace či bezafixální derivace), či v poslední řadě o spřahování (juxtapozici). Toto kritérium nebereme na našem materiálu v potaz, přistupujeme ke kompozitům ze širšího hlediska daného charakterem materiálu. Za třetí se v této mluvnici kompozita klasifikují dle onomaziologického vztahu mezi kořennými částmi složeniny (nebo spřežky) na

koordinativa a determinativa, přičemž u determinativ první člen složeniny determinuje sémanticky i syntakticky druhý člen složeniny, zatímco u koordinativ jsou oba členy sémanticky i syntakticky rovnocenné. S těmito termíny dále pracuji, neboť jsou dobře uplatnitelné na materiálu staroslověnských kompozit. Za čtvrté se tu sleduje příslušnost složeniny k typu onomaziologické kategorie. Složením dvou nebo více kořenů se vytváří slovní jednotka s novým sémantickým obsahem. Nový obsah ale nebývá pouhým součtem dílčích významů. Tvůrci mluvnice tak rozlišují modifikaci, mutaci a integraci; těchto termínů v práci užívám i já. O modifikaci hovoříme v takovém případě, kdy význam jednoho členu rozvíjí, specifikuje (modifikuje) člen druhý. Mutační kompozita jsou ta, která vykazují širší obsah oproti součtu jednotlivých komponentů. Terminologicky si tvůrci uvědomují, že takový jev může být chápán také jako metonymie modifikačních kompozit. Statisticky velmi řídkou možností zůstává onomaziologická kategorie integrační. Koordinativa totiž také nesou obsah širší než pouhý součet sémanticky a syntakticky rovnocenných komponentů, mezi jednotlivými částmi lze vysledovat vztah reciprocity, průniku, korespondence, a proto lze u koordinativ vymezit kategorii integrační. Posledním klasifikačním kritériem, které funkčně pojímám jako nosné pro analýzu staroslověnských kompozit, je rozdílnost, nebo na druhé straně shoda mezi slovotvorným a lexikalizovaným významem složeniny. Tento aspekt uplatňuji zejména v kapitole věnované sémantice.³⁹

Z hlediska pochopení sémantiky staroslověnských kompozit je otázkou, jak metodologicky posuzovat první a druhou část kompozit dle frekvence. Uvedme deset nejčtetnějších prvních komponentů u dokladů obsažených v našem souboru: 1. **БЛАГ-** (70 dokladů), 2. **БОГ-** (47), 3. **ДОБР-** (28), 4. **МЗНОГ-**

³⁹ Některá kritéria jsme při analýze stsl. kompozit nepoužili, týká se to např. možnosti rozlišovat determinativa dle pořadí určujícího a určovaného členu, neboť v našem materiálu jsou u determinativ vždy určujícím členem pouze první (přední) části, zatímco v češtině to zejména u kompozit s prvním členem verbálním mohou být i členy zadní (MČ 1 1986, s. 452). Stejně tak nepoužíváme navrhované členění dle slovního druhu předního členu k vymezení jednotlivých slovotvorných typů kompozit (MČ 1 1986, s. 453), neboť jsme přijali a pozměnili konstrukt Šlosarův, který bere v potaz i druhou část kompozit, viz výše.

(27), 5. **ꙗꙗл-** (17), 6. **вѣс-** (15), 7. **ин-** (15, z toho 8 dokladů ve významu jeden a 7 dokladů ve významu jiný), 8. **вѣл-**, **люб-** (14), 9. **сам-**, **ѣдин-** (13), 10. **чловѣк-** (11). Týž úkon můžeme vykonat s druhým komponentem kompozit, kvantitou i dosahem však stěží můžeme v jistém smyslu druhou část srovnávat s první, navíc naprostá většina kompozit ve staroslověnštině (s výjimkou řady kompozit s prvním komponentem **люб-** mutace) jsou kompozity determinativními (druhý člen je sémanticky determinován prvním členem). Proto je třeba věnovat pozornost především sémantice prvního členu (pouze ve smyslu frekvence částí), jeho funkci a výskytu. Druhý člen lze pozorovat sekundárně, například do jaké míry se ve frekventovaných skupinách uplatňuje řecká předloha, tedy do jaké míry se zde jedná o kalky z řečtiny (týká se to zvláště částí typu: **-сръднѣ**, **-сръдъ**, **-творѣннѣ**, **-волѣннѣ**, **-любѣствнѣ**). Navíc druhé části kompozit na rozdíl od prvních částí podléhají flexi, často se u nich projevuje bohatá derivace, která souvisí s typologickou povahou staroslověnštiny jako flektivního jazyka. Vzhledem ke skutečnosti, že druhé části kompozit přibírají většinou různé formanty, lze pojmout frekvenci těchto druhých částí dvojitým způsobem. Buď počítat frekvenci jednotlivých druhých částí s daným formantem, nebo zvolit obecnější hledisko a uvažovat z hlediska frekvence-produktivity o kořenu druhé části kompozit, formant a jeho dosah pro význam pak hodnotit izolovaně. Mezi determinativy naprosto většinově převažují modifikační složeniny. I když se v materiálu také vyskytuje i několik mutačních kompozit, zůstává otázkou, zda jsou skutečně mutační. Jedná se o determinativa typu: **листопадъ** (*říjen*, SSr – s. 307), **водоносъ** (*nádoba na vodu*, SSr – s. 119). Jiné příklady vyvolávají diskusi jiného charakteru, např. **жестосръднѣ** (*tvrdost srdce*, SSr – s. 216) – σκληροκαρδία vybízí k otázce, zda můžeme metaforu definovat jako mutaci. V případě lexému **длзготръпа** (*trpělivý, shovívavý*, SSr – s. 189) vyvstává otázka, zda lze vůbec hovořit o

mutaci, když již základové sloveso vykazuje polysémii **ТРЪПѢТИ** (*trpět, trpělivě snášet, očekávat, vytrvávat*, SSr – s. 705); **ДЛЗГОТРЪПА** se vyskytuje za řec. **μακροθυμῶν**, kde druhý komponent neodpovídá staroslověnskému **ТРЪПѢТИ** a v stsl. **ДЛЗГОТРЪПА** je první komponent **ДЛЗГО-** čistě formálním napodobením řeckého **μακρο-**⁴⁰.

Koordinativa shledáváme v stsl. materiálu naproti tomu jen zcela výjimečně, lze-li je tak vůbec nazvat. Dle Mluvnice češtiny (MČ I 1986, s. 453) se u koordinativ vyskytuje specifický příznak (ne mutace či modifikace) – integrace – onomaziologická kategorie, kdy členy spolu tvoří vyšší obsahovou jednotu (slučování, reciprocita, průnik) a nemohou být dostatečně přesně vyjádřeny víceslovným pojmenováním. V našem materiálu jde o názvy osob (formálně lze tento typ vyjádřit jako S-K-S, tedy substantivum – konektém - substantivum): **БРАТЪСЕСТРА** – (*sourozenci*, SJS – s. 143) - dativ duálu doložený v Ostr –, **ЧЛОВѢКОВОГЪ** – Bes – *bohočlověk* (uvádí Vepřek 2006, s. 74 – kompozitum – kalk přeložený z latinského sousloví *homo Deus* – sémantika dle latiny a forma dle řeckého vlivu), **МАЛЪЖЕНА** (*manželé*, SSr - s. 322) = duál; **БРАТОВЪЧАДЪ** – (*synovec*, SSr - s. 101) je ovšem dokladem toho, že názvy osob mohou být na druhé straně také snadno determinativním modifikačním kompozitem. Z hlediska frekvence však lze konstatovat, že koordinativa ‘ve srovnání s ostatními kompozity stojí zcela na okraji spektra.

Vzhledem k tomu, že staroslověnština fungovala jako knižní jazyk, je zde největší množství kompozit charakteru knižního, jedná se především o neologismy vyskytující se v Novém zákoně, ale i další v hagiografických, právních aj. památkách; tím jsou dány i významové množiny skupin kompozit.

⁴⁰ Důkazem jsou další překlady řečtiny; určité tvary slovesa *μακροθυμείν* se překládají: *много трпѣти* 2P3,9 Christ Slepč Šiš, *потрпѣти* Mt 18,26 a 29, Ja 5,7 a 8, *трпѣти* L 18,7 a několik míst z apoštola, *трпѣльствовати* 1Th 5,14 Christ.

Kompozita jsou sama o sobě dokladem doby, odhalují kulturu života člověka (nebo alespoň úzké skupiny překladatelů-písařů), odráží se v nich častokrát etický aspekt klasifikací vyskytujících se jevů bipolarity dobra a zla. Kompozita s první částí **БЛАГ-**, **ДОБР-**, **ЗЪЛ-** (dohromady tyto tři skupiny - 115 dokladů) tedy tvoří více než 1/6 všech kompozit. Geneticky se jedná vesměs o kalky z ř. εὖ- a κακο-; tato modifikační determinativa představují převážně substantiva a adjektiva s různými formanty, méně pak slovesa. Kompozita typu **БЛАГ-** a **ДОБР-** jsou většinou spojena s distribucí dobra vůbec a bohoslužbou, převládají ijo- kmenová dějová neutra s formantem **-НИЕ**, **-ТИЕ**, např. **БЛАГОДѢЯНИЕ** (*konání dobra, dobročinnost, dobrodiní*, SSr – s. 87), **БЛАГОСЛОВЛЕНИЕ** (*požehnání*, SSr – s. 89), **БЛАГОЧИНЕНИЕ** (*dobré uspořádání*, SSr – s. 90), **ДОБРОСЪЗТВОРЕНИЕ** (*dobrodiní, prokázání dobra*, SSr – s. 191), tedy modelem znázorněno X-K-S_v. V rámci determinativních modifikačních kompozit s částí **ЗЪЛО-** převažují výrazy s etiketou negativna, zde nalézáme z hlediska formy nejvíce sloves (5) např.: **ЗЪЛОСЛОВИТИ** (*zle mluvit o někom, zlořečit někomu, κακολογεῖν*, SSr – s. 240, přičemž samotné **СЛОВИТИ** neexistuje, dle komparace s řeckou paralelou poznáváme vliv řečtiny), **ЗЪЛОСТРАДАТИ** (*snášet obtíže, κακοπαθεῖν*, SSr – s. 240, kde je první komponent **ЗЪЛ-** z pohledu uživatele staroslověnštiny sémanticky zcela nadbytečný, ovšem geneze opět vykazuje řecký vliv), **ЗЪЛОТВОРИТИ** (*činit zlo, páchat zlo, škodit*, SSr – s. 241). Najdeme zde též dějový sufix ijo- kmenových neuter – **ЗЪЛОДѢЯНИЕ** (*konání zla, špatnost*, SSr – s. 240), mimo tato jsou v této množině čteně zastoupena adjektiva na **-ЪНЪ**; tento sufix se vyskytuje u deverbativních adjektiv dějových nediferencovaných – **ЗЪЛОДѢЯНЪ** (*zločinný*, SSr – s. 240). Obzvláště

sémanticky zajímavá jsou kompozita **ЗЪЛОБѢСЬНЪ** (*posedlý*, SSr – s. 240, kdy prius existuje samostatně - **БѢСЬНЪ** – *zběsilý, vzteklý, zuřivý, μανιώδης*, SSr – s. 107 a první část **ЗЪЛ-** zdůrazňuje negativní polaritu výrazu) a **ЗЪЛОДѢЯТИ СЯ** (ve spojení **С НА НОВЪ МѢСАЦЪ**, *být náměsíčný, σεληνιάζειν*, SSr – s. 240, *churavět, ἐνοχλεῖσθαι*, v Glagoliticách /Mal 1,13/); specifičnosti těchto dvou kompozit se věnujeme v kapitole č. 8. Vyskytuje se ovšem i substantivum obsahující kvantitativní sufix **-СТВО**, - **ЗЪЛОДѢЯСТВО** (*zločin, špatnost*, SSr – s. 240). Početná determinativa s **БОГ-** (47 dokladů) též zcela zapadají do tematického bloku biblického jazyka: zde jsou opět hojně zastoupena dějová neutra *jjo-* kmenů – Šlosarovo schéma S-K-S (Šlosar 1999) nás inspirovalo k vytvoření modifikace typu S-K-S_v, např. **БОГОСЛОВЛЕНИЕ** (*požehnání*, SSr – s. 89), **БОГОБОРЕНИЕ** (*boj proti bohu*, SSr – s. 95), **БОГОПОЗНАНИЕ** (*poznání boha*, SSr – s. 96), **БОГОАВЛЕНИЕ** (*zjevení boží*, SSr – s. 95)⁴¹.

Dále lze do tohoto tematického bloku zařadit i slovesa představující modifikační determinativa zastoupená třemi doklady: **БОГОСЛОВИТИ**, **БОГОСЛОВЕСТВИТИ**, **БОГОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ** (všechna tři: *hlásat; chválit boha*, SSr – s. 97). I když většina kompozit tematicky spadá do množiny charakterizující křesťanství – resp. biblického jazyka a jazyka liturgie, ne všechna slova lze považovat za knižní neologismy. Některá slova do staroslověnštiny přineslo dědictví praslovanského období. Do biblického jazyka samozřejmě nespádají zvláštní překlady typu **ШАРОПИСАТЕЛЬ** (oproti řec. *ζωγράφος*, rus. *живописец*, *malíř*, SSr - s. 789, Supr), specifičnosti sémantiky tohoto lexika je věnováno místo v úseku 8. 3.

⁴¹ Pakliže se nejedná o koruptelu místo **БЛАГО-**.

Závěrem kapitoly lze analytická zjištění sumarizovat takto: při sémantické analýze staroslověnských kompozit pro úplnost poznání je nutné vzít v úvahu několik faktorů. Z výše uvedené analýzy za obzvláště nosné považuji: formální určení celku na základě formantu, sufixu (tedy celkové formy) S, A, V, C (termín cirkumstantivum je převzat z MČ 1 1986 z důvodu vysoké úrovně zpracování morfosyntaktického modelování); formální označení jednotlivých částí s přihlédnutím ke genezi na S-K-S_v, S-K-A_v atp. – v souvislosti viz výše nutné zavedení tzv. zerové syntaktické funkce či hypobáze (pracovní názvy se nabízejí k diskusi). Na základě detailního poznání částí kompozit určit, zda se jedná o kompozita determináčn⁴² (modifikační nebo mutační), nebo o koordinativa s příznakem integrity, lze-li to určit; následuje analýza významu dle předchozího výsledku a systémové zařazení složeniny do tematické množiny (existuje-li); definovat sufix, formant druhé části kompozita, dle něj specifikovat onomaziologické kategorie.

⁴² U determináčních typů dále postihnout syntaktické vztahy mezi jednotlivými komponenty (Dokulil 1962, s. 132-133), rozeznávají se tak složeniny: předmětné, podmětné, příslovečné, přívláskové a doplňkové.

4. Spojovací morfém

4. 1 Původ spojovacího morfému

Původ spojovacího morfému může být různý. Formální funkce je vždy spojovací, ačkoliv existují různé motivace vzniku. Nejprůkaznější je geneze u kalků vzniklých sloučením dvou substantiv, tedy u koordinativ, kterých však ve staroslověně stejně tak jako například v nové češtině nacházíme omezený počet. Konektém může také pocházet z flexe, v nové češtině tak můžeme hodnotit například kompozitum *vratiprst*, kde *-i-* představuje kmenotvornou příponu. Spojovací morfém může být také od původu imperativní koncovkou – ve slově *vydřiduch* představuje imperativní koncovku *-i-*. Stejná situace nastává u číslovkových kompozit (například složenina *dvouprstý*, kde se vyskytuje ve spojovací funkci genitivní, tedy pádová koncovka). Rovněž transparentní je takovýto původ koncovky u první části složeniny původem *i*-kmenové pěti- (např. *pětidvěřový*).

Otázku, do jaké míry se může jednat o spřežky či o vlastní kompozita ve staroslověně, ponecháváme stranou, neboť spřežky mají s kompozity společnou tu vlastnost, že tvoří jeden fonetický celek. Posledním krokem v naplnění míry rysu „kompozitnosti“ u lexémů je ztráta autonomie jednotlivých komponentů, kdy první člen mívá formu pouhého kmene, a často si uchovává původní kmenové zakončení, což se týká především *o*-kmenů, např.: **ДОБРОПОМОЩЬНИЦА** (SSr - s. 191, Supr). Naproti tomu spřežky si uchovávají znaky gramatické autonomie (č. *okamžik*, *vlastizrádce*, *trestuhodný*)⁴³. V širším chápání lze pracovně považovat za kompozita i tzv. spřežky, hovoří pro to skutečnost fonetického celku a syntaktický faktor. Spřežky si totiž uchovávají

⁴³ Večerka, R., *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 139-140.

znaky gramatické autonomie pouze v plánu morfoložickém, nikoliv však v plánu syntaktickém, kdy se setkáváme s antepozicí atributu kongruentního.

Situace ve staroslověštině je komplikována vlivem několika faktorů. Sama povaha většiny textů – zápis „in continuo“ - formálně znesnadňuje určení, zda se jedná o kompozitum nebo o dvouslovný výraz, což se obzvláště často vyskytuje u sloves, málokdy v případě skloňovaných slov. Tak jako při analýze soudobých jazyků se uvažuje o tzv. prefixoidech⁴⁴ a tzv. sufixoidech⁴⁵, tak i ve staroslověšských kompozitech jsme svědky jistého přechodu mezi kořeným morfem a prefixem či sufixem, tedy případů, kdy kořen „poklesne“ na úroveň prefixu, či sufixu, ale ne úplně; pozorujeme tak znak poklesu autonomnosti kořene. V našem případě uplatňujeme model širokého chápání kompozit z toho důvodu, že by se přílišná snaha o atomizaci hlediska rozlišování kompozit a přechodných útvarů mohla jevit jako tendence k povrchnosti. Dalším faktorem je rozpad praslovanského kmenového systému, který se postupně mění na rodový systém, tím je poznamenán i odstup od původní kmenové spojovací samohlásky a projevuje se zde tendence k analogii (unifikaci), zejména, podobně jako v řečtině, převládá konektém –o-.

4. 2 Otázka tzv. prefixoidů a sufixoidů – sporné případy

Jako určující by mohla být v některých sporných případech přijata tato kritéria: 1. slovnědruhový charakter slova, tedy morfémová příslušnost slova ve výchozím jazyce (v našem případě obvykle řečtina); 2. koexistence morfému se slovem existujícím v slovní zásobě (благо-, благо adj. - subst.), což zdůvodňuje charakter kořene, 3. existence domácího nekompozitního synonyma

⁴⁴ „Prefixoid je morfém, který se po stránce formální, významové a funkční liší od tradičních kořených morfémů i od předpon, např. *mikro-*, *mini-*, *elektro-*, *vele-*.“ Lotko, E., *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc 1999, s. 83.

⁴⁵ „Sufixoid je morfém, který se po stránce formální, významové a funkční liší od tradičních přípon, např. –*manie* (*citátomanie*), –*bal* (*nohejbal*).“ Lotko, E., *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc 1999, s. 99.

(jednoduchého slova), 4. slovotvorné funkce (morfém se uplatňuje jako určující člen složeniny, nebo má funkci modifikující, popř. zařadující).⁴⁶ Tendencí vytvářet eventuální prefixidy je oslabován typologický profil staroslověnštiny jakožto flektivního jazyka, neboť „nalepování“ těchto neměnných útvarů spíše svědčí pro aglutinační typ.

Důvodem vysoké frekvence některých typů kompozit ve staroslověnštině je vliv řečtiny, jedná se tedy o kalky z řečtiny, pozorujeme doslova explozi určitých modelů, např. lexému typu БЛАГО-, ДОБРО-, srov.: **ДОБРОВОНИИЕ** (*libá vůně, εὐωδία*, SSr - s. 190, Supr), **ДОБРОВЪГОДЪНЪ** (*příjemný, εὐάρεστος, vhodný*; SSr - s. 190, Supr), **ДОБРОГОВѢНЪ** (*zbožný, bohobojný, εὐλαβής, [εὐσεβής]*; SSr - s. 191, Supr), **ДОБРОГОВѢННІЕ** (*zbožnost, bohobojnost, εὐλάβεια, [εὐσέβεια]*; SSr - s. 191, Supr), **ДОБРОПОБѢДЪНЪ** (*vítězný, καλλίνικος*, SSr - s. 191, Supr), **ДОБРОПОМОЩНИЦА** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*; SSr - s. 191, Supr 434,5), **ДОБРОПОТРЕБЪНЪ** (*velmi potřebný, užitečný, εὐχρηστος*; SSr - s. 191), **ДОБРОРАЗУМНІЕ** (*znalý, moudrý, εὐγνώμων*; SSr - s. 191, Supr), **ДОБРОЧЪСТИЕ** (*zbožný, εὐσεβής*; SSr - s. 192, Supr), **ДОБРОЧЪСТИНІЕ** (*zbožnost, εὐσέβεια*; SSr - s. 192, Supr), **ДОБРОЧЪСТЬ** (*ctnost, ἀρετή*; SSr - s. 192, Supr), **ДОБРОЧЪСТЪНЪ** (*zbožný, εὐσεβής*; SSr - s. 192, Supr). Všechna výše uvedená kompozita ze Supraslského kodexu byla nově tvořená v rámci preslavské školy pro pojmenování ctností. Jak analyzovala již E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 270), je zajímavé, že při tvorbě pojmenování ctností nepanuje ve stsl. památkách jednota. Zatímco při popisu neřestí bylo třeba jasně definovat skutek (též souvisí s terminologickou tendencí jazyka právních památek), v případě ctností tomu tak není, projevuje se zde značná variabilita. Překladatelé

⁴⁶ Konstrukt představuje modifikaci bodů vyznačených ve studii: Martincová, O.; Savický, N., Hybridní slova a některé obecné otázky neologie, *Slovo a slovesnost* 48, 1987, s. 129.

tak s největší pravděpodobností neusilovali o vytvoření termínu, ale o co nejpřesnější sémantický ekvivalent, který by zapadl do daného kontextu. V Supraslském kodexu se tak např. za řecké *ἀρετή* uplatňují jak kompozita (**ДОБРОЧЬСТЬ**), tak i sousloví (**БЛАГАГА ДЪЛА**) či jednoduché lexémy (**ДОБРОТА**, **ДОБРОСТЬ**).

Vhodným rozlišujícím faktorem při určování míry spojenosti slov (zda se jedná o kompozitum, juxtapozici či sousloví) může poskytnout syntax a slovesná reke. Na tuto problematiku upozornila především E. Bláhová: „Stejně problematickou je pro autora historického slovníku otázka pojetí slovesných kompozit typu **БЛАГОТВОРИТИ**, **ДОБРОТВОРИТИ**, tedy s prvním komponentem jmenným. Při jejich zpracování se nelze vyhnout mechanickému postupu. V řadě případů totiž lze interpretovat takovýto útvar jako spojení slovesa s objektem (v SJS je na tuto možnost upozorněno v odkazových heslech typu **ДОБРО-**, **ЛИХО-**). Jednoznačně může být takovéto spojení interpretováno jako kompozitum jen v případě, má-li akuzativní rekcí, jako **БЛАГОСЛОВИТИ** (ostatně samostatné *sloviti neexistuje), nebo **ЗАКОНОНАСЛѢДИТИ** (и **ЗАКОНОНАСЛѢДИТЬ** Г[ОСПОД]Ь ИНОДОУ *κατακληρονομήσει* „ujme se dědictví“ Zch 2,16), nebo **БЛАГОВОЛИТИ** (ТОГДА БЛАГОВОЛИШИ ЖРЪТВѢЖ „najdeš zalíbení v oběti“ Ps 50,21). Většina kompozit tohoto typu má však buď dativní rekcí (**БЛАГОСЪТВОРИТИ** apod.), nebo jsou nepřechodná (**ЗАКОНОПРѢСТЖПОВАТИ**, **ЛЪЖЕСЪВѢДѢТЕЛЬСТВОВАТИ**). O tom, bylo-li v jazyce chápáno jisté spojení jako kompozitum nebo jako spojení dvou samostatných jednotek, může podat svědectví také slovosled.“⁴⁷

⁴⁷ Bláhová, E., Jubileum Slovníku jazyka staroslověnského, *Slavia* 58, 1989, s. 346–347.

4. 3 Vokály a jery ve funkci spojovacího morfému

Konektém představovaly různé vokály a polovokály (jery). V materiálu se setkáváme nejčastěji s konektémem –o-, který se vyskytuje u o-kmenových a u a-kmenových slov (kterých je v našem souboru excerpt kvantitativní převaha). Sporadicky se jako konektém vyskytuje –e-, a to u ĩo-kmenových a ĩa-kmenových komponentů (např. lexémy: **ΔΟΥΣΕΓΟΥΒΥΝΖ** – *hubící duše, zhoubný, ψυχοφθόρος*, SSr – s. 200; **ΛΙЦЕМЪРЪСТВО**⁴⁸ – *licoměrnost, pokrytectví, ὑπόκρισις, ὑπόληψις*, SSr – s. 309), –ь- nebo –i- se ve funkci konektému z povahy věci ukazuje v i-kmenových substantivech (např. lexém **ΛΖЖИПОСЛОУХЪ**⁴⁹ – *křivý, lživý svědek*, SSr – s. 312 a též lexém **ОЧИВИСТЬ**⁵⁰ – *viditelně, zjevně, ὀφθαλμοφανῶς*, SSr – s. 439), –з- či –u- pak plní funkci konektému u některých o-kmenových substantiv (**СТΛΖΠΟΥΣΤΕΨΝΑ**⁵¹ – *tvrz, pevnost, πυργοβάρις*, SSr – s. 625, Sin). O podstatě charakteru konektému ve staroslověštině pojednal již Šlosar (Šlosar 1999, s. 16). V souladu s vymezením kompozit v této práci považujeme za kompozita lexémy jako: **БРАТЪСЕСТРА** (*sourozenci*, SJS I - s. 143, s výskytem v dativu duálu), **ГРОМЪГЛАСЪ** (*hřímavý, βροντόφωνος*, SSr – s. 178, kde výskyt lexému v konkrétním pádu – Supr 465:2

⁴⁸ Само лице je konsonantický kmen (gen. лицеє); podobně слово v kompozitech nemá nikdy –s-ový formant, např. **СЛОВОПРЪПИРАТИ СА** a další složeniny; u kompozit s човдо, тѣло také tak: **ЧОВДОДЪВАНИЕ, ТѢЛОПСАНИЕ**. Zatímco u –зв- kmenů nalzáme obě možnosti: **КРЪВОТОЧИВЪ** a **ЛЮБОДЪВАНИЕ**. U –r- kmenů je též jako možnost doloženo (jen v SJS – z Apoštola): **МАТЕРЕДОСАДИТЕЛЬ**.

⁴⁹ Většina kompozit s лжж- má konektém –e-; **ΛΖЖЕСЛОВЕСЬΝΖ** aj., viz SJS II s. 142n. u **ΛΖЖИПОСЛОУХЪ** a **ПОСЛОУШЬСТВОВАТИ, –СЪВѢДѢТЕЛЬ** bychom mohli uvažovat i o pádové koncovce dat. sg. („svědčit něčemu“); ale existuje i **ΛΖЖИБРАТИНА**, takže se s největší pravděpodobností jedná o formu kmenové přípony.

⁵⁰ V tomto příslovci slouží jako první komponent duálová forma substantiva око, které má deklinaci –i-kmenovou, samotné око v singuláru je konsonantický kmen (-s- kmen).

⁵¹ Jedná se s největší pravděpodobností o snahu vytvořit v žaltáři termín na řecký termín, neboť *πυργοβάρις* (= *věž + velký palác*) je vnitřní palác (ve městě nebo v hradu), a tak je možné se domnívat, že se jedná o termín předcyrilometodějský.

dokládá jasně, že se jedná o složeninu⁵²), **ΓΡῚΧΖΠΑΔΑΝΗΕ** (*upadání do hříchu*, *παράπτωμα*, SSr – s. 179, vyskytuje se v Sin, kdežto v En s první částí **ΓΡῚΧΟ-**, důležitá je též skripce v mladších žaltářích: v Lob je **ΓΡῚΧῶΠΑΔΑΝΗ**, které svědčí o původním **ΓΡῚΧΖ-**), **ΠΛΟΔΖΤΒΟΡῚΗΗΕ** (*plození dětí*, *παιδοποιῖα*, SSr – s. 450, Supr), zde argument opodstatněnosti kompozita podporují další výskyty kompozit v Supraslském kodexu s prvním členem **ΠΛΟΔΟ-** (**ΠΛΟΔΟΝΟΣῚΤΒΟΒΑΤΗ** – *přinášet plody*, *καρποφορεῖν*, SSr – s. 450, Supr 280:4 a **ΠΛΟΔΟΠΡΙΝΟῚΗΗΕ** – *oběť plodů z úrody*, zde chybí řecká předloha, avšak jedná se o kalk z řec. *καρποφορία* ve smyslu „oběť z plodů“, SSr – 450, Supr 143:8; totéž platí o substantivních synonymech ve významu „přinášení plodů, úroda“, která mají v stsl. podobu **ΠΛΟΔΟΝΟΣΗΕ**, **ΠΛΟΔΟΝΟῚΗΗΕ**).

Vaillant (Vaillant 1974, s. 750) ke konektému v indoevropských jazycích podotýká, že zakončení první části se obvykle vyskytovalo v holé tematické podobě (neskloňované), přičemž v tomto vokalickém typu stojí na konci prvního komponentu –o-, které se generálně připojuje k různým kořenům, např. v řečtině: *χείρ* na *χειρό-γραφον*, *αἷμα* a *θαῦμα* na *αἰμο-πότης* a *θαυματοποιός*. Stejně tak se –o- pravidelně vyskytuje ve slovanských jazycích, např.: **БОГО-СЛОВЬЦЬ**, **РЖКО-ПИСАНИЕ** (od původu o-kmenové a a-kmenové slovo). Po měkčených konsonantech se vyskytovalo –(j)e-: **ДОУШЕ-ГОУБЪНЪ**, **НИЦЕ-ЛЮБИЕ**; stejná situace nastávala po c: **ЛИЦЕ-МѢРЪ**. Na rozdíl od Vaillanta (Vaillant 1974, s. 751) a jiných pojímám lexém **БРАТОУЧАДЪ** (*syn bratrův*, SSr – s. 101) za kompozitum, zatímco jiní jej hodnotí jako juxtapozici (s největší pravděpodobností pod vlivem dativu s významem posesivity). Staré u-kmenové substantivum *syn* přijalo také o-kmenový obecný konektém: **СЗИНОВОЖЬСТВЕНЕ**

⁵² A. Vaillant v recenzi příslušného sešitu SJS poznamenává, že nepovažuje tento typ kompozice za možný: Vaillant, A., *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 60, 1965, č. 2, s. 128.

(*přijetí za syna božího*, SSr – s. 675), stejně jako staré u-kmenové substantivum med: **ΜΕΔΟΤΟΧΥΝΣ** (*oplývající medem, medový, sladký*, SSr – s. 324). Podobná je situace u jiných u-kmenových substantiv: **ΔΟΜΟΔΡΣΖΗЦА** (*žena pečující o dům, hospodyně, οίκουργός*, SJS I – s. 505), avšak od πολσ „polovina“ vždy jen -οσ- (kromě hapax legomena **ΠΟΛΣΠΣЖДИЄ**); **ΠΟΛΟσΔБНЄ** a deriváty, **ΠΟΛΟσНОЩЬ** a odvozeniny, tato tendence souvisí s numerálním prvním komponentem, který inklinoval k realizace v rámci kompozita ve formě genitivní.

5. Formální rozbor kompozit

5. 1 Slovnědruhov \acute{a} statistika

Formální rozbor kompozit obsažený v této kapitole představuje konstrukt obecného charakteru a slouží především jako předstupeň následujících hloubkových rozborů. Neklademe si tedy za cíl určovat a hodnotit jednotlivé tvary, v nichž se komponenty nacházejí. Konstrukt slovních druhů kompozit jako celku byl analyzován v kapitole o metodologii (úsek 3. 3) a slovnědruhový původ jednotlivých částí pak bereme v potaz v kapitole č. 6, kde se zároveň zamýšlíme nad syntaktickými vztahy jednotlivých částí (mikrosyntax – úsek 6. 1).

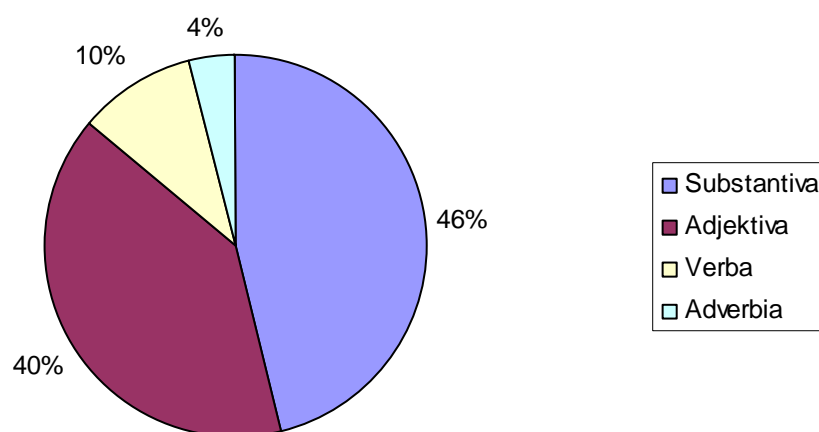
Záměrem této kapitoly je v první řadě podat přehledný obraz o rozčlenění kompozit dle slovních druhů (statistika) a též o rozmanitosti slovotvorby, tedy ukázat, jak bohatá derivace doprovází slovotvorný kompoziční postup a kterými příponami jednotlivých slovních druhů je tento proces zastoupen. O staroslověnské slovotvorbě již obšírně psala ve své monografii V. S. Jefimova (Jefimova 2006), proto není naším záměrem analyzovat u každého jednotlivého lexému význam a původ sufixu. Jádro její publikace tvoří tři kapitoly: slovotvorná morfematika staroslověnského substantiva (kap. 3. – s. 41-182), slovotvorná morfematika stsl. adjektiva (kap. 4. – s. 195-293) a slovotvorná morfematika stsl. příslovce (s. 298-335). Kdykoliv je to na místě, cituji dílčí výsledky její analýzy.

Z hlediska slovnědruhov \acute{e} charakteristiky lze soubory námi shromážděných složenin rozdělit takto:

Tab. č. 1 – Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v korpusu 1 (SSr)⁵³

Slovní druh:	Počet kompozit:	Vyjádření v procentech:
Substantiva	266	46,18 %
Adjektiva	230	39,93 %
Verba	58	10,07 %
Adverbia	22	3,82 %
Celkem	576	100,00 %

Graf č. 1 - Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v korpusu 1 (SSr)

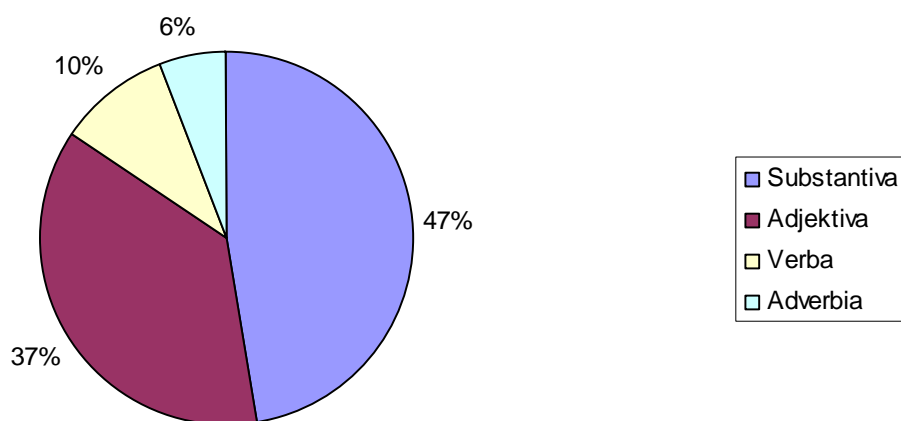

⁵³ Slovní druhy jsou pojímány dle klasifikace v SSr, tedy u participií nebývá např. rekonstruován infinitiv, je-li jediným výskytem právě participium prez. akt. (ta jsou stejně jako v SJS počítána dle formy, ne dle původu, tedy jako adjektiva).

Tab. č. 2 - Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v korpusu 2 (SJS⁵⁴)

Slovní druh:	Počet kompozit:	Vyjádření v procentech:
Substantiva	261	47,11 %
Adjektiva	207	37,36 %
Verba	54	9,75 %
Adverbia	32	5,78 %
Celkem	554	100,00 %

Graf č. 2 - Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v korpusu 2 (SJS)

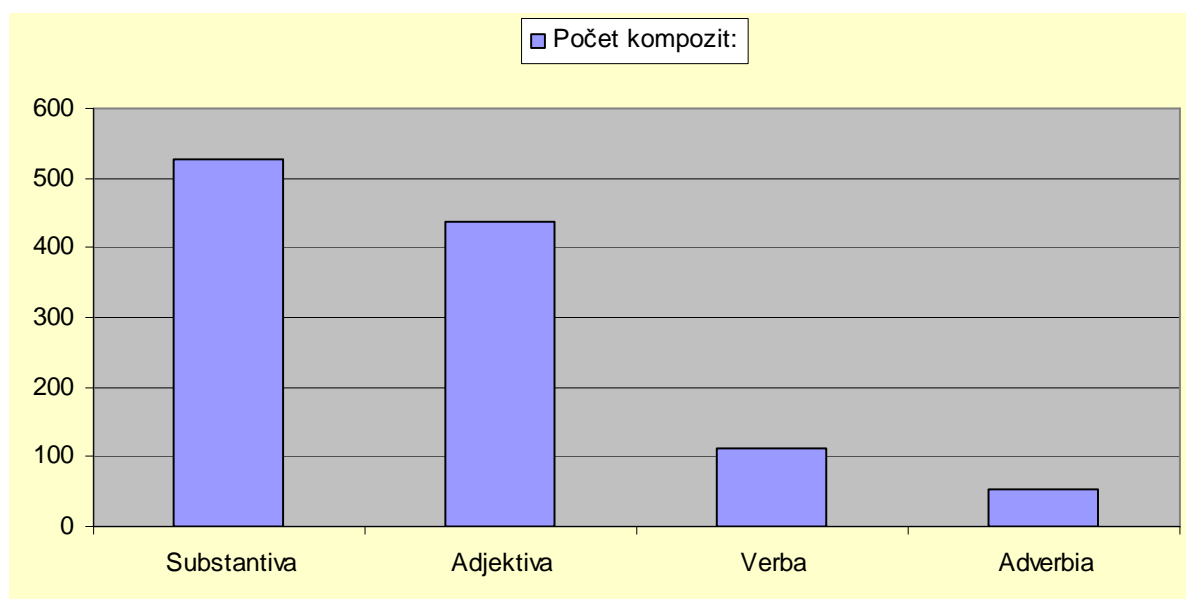

⁵⁴ Zde jsou uvedena v souladu s vymezením korpusu v této práci jen kompozita, která nezapočítáváme v rámci korpusu SSr.

Tab. č. 3 - Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v obou korpusech (s vědomím rozdílů pojetí ve slovnících)

Slovní druh:	Počet kompozit:	Vyjádření v procentech:
Substantiva	527	46,64 %
Adjektiva	437	38,67 %
Verba	112	9,91 %
Adverbia	54	4,78 %
Celkem	1130	100,00 %

Graf č. 3 - Rozdělení kompozit podle příslušnosti ke slovním druhům v obou korpusech (s vědomím rozdílů pojetí ve slovnících, zvl. zařazení pod slovesné záhlaví nebo pod záhlaví s participiem)

5. 2 Slovnědruhá charakteristika a diferenciacie sufixů

5. 2. 1 Substantiva

Ve staroslověštině lze použít pro třídění substantiv dvojí princip, kmenový a rodový. Kmenový princip je pozůstatkem praslovanského stavu, později se v jednotlivých slovanských jazycích uplatnila rodová klasifikace. V naší práci budeme brát v úvahu oba principy. V základovém korpusu (SSr) vykazuje 266 kompozit příslušnost k substantivům (46 %), v doplňkové excerpce novější vrstvy lexika pak nalézáme těchto lexémů 261 (47 %), v obou korpusech celkem suma činí 527 kompozit (46,64 %). Ze statistiky vyplývá, že odchylky z hlediska kvantity jsou mezi sledovanými korpusemi minimální. Substantiva jsou nejdominantnějším slovním druhem kompozit ve staroslověštině, tvoří téměř polovinu dokladů⁵⁵. Z nich kompozitum **МАЛОМОЩЬ** (*mrzák; chudák, ἀνάπηρος, κυλλός, πτωχός* - ani jedno není kompozitum, SSr – s. 321), které může plnit funkci jak maskulina, tak i feminina, čistě konvenčně zařazují k maskulinům; k *jo*-kmenovým neutřům formálně přiřazují kompozitum **ΟΛΟΚΑΒΣΤΟΜΑΤΑ** (*zápalné oběti, celopaly, ὀλοκαντώματα*, SSr – s. 411), které se vyskytuje v památkách pouze v množném čísle.

Ve výchozím souboru excerpovaných kompozit (SSr) nacházíme mezi substantivy 139 neuter (52,26 % - z celkového počtu substantiv v rámci korpusu SSr), 106 maskulin (39,85 %) a pouze 21 feminin (7,89 %). V tomto korpusu zobrazuje nejfrekventovanější typ kompozita substantivum neutra *jo*-kmenového *znamenyje* (120 slov, 45,11 % všech substantiv v SSr, 20,83 % všech kompozit v SSr), což svědčí o jeho velké produktivitě. Všechna *jo*-kmenová neutra jsou

⁵⁵ U hesel **ΛΒЖИСЗВѢДѢТЕЛѢСТВО** (*křivé, lživé svědectví*, SJS II – s. 144) a **ПАКЗІРЖДЕНІЕ** (*znovuzrození, obrození*, SJS III – s. 8) je v SJS omylem uveden rod **m.**, má být **n.**

vytvořena sufixem –иє (často jako formant –ниє dějového charakteru). Sufix –ьj(e) potvrzuje V. S. Jefimova (Jefimova 2006, s. 130) jako nejrozšířenější slovotvorný morfém používaný při tvorbě substantiv s abstraktním i konkrétním významem, dle jejích poznatků se produktivní sufix neuter –ьj(e) nejvíce uplatnil v deverbativní slovotvorbě. Derivační typ dějových jmen s formantem –пье, -тье vykazoval tu specifiku, že odvozeniny zachovávaly vid základního slovesa, což vedlo jednak k rozšíření těchto odvozenin, jednak též k rozšíření typů sloves, která měla další derivační možnosti. Zachování infinitivního kmenotvorného formantu mělo ten následek, že jména na –пье, -тье vyjadřovala především významy abstraktní (НМČ 1986, s. 274). V našem materiálu se až na nečetné výjimky jedná o abstrakta, konkrétní jsou např.: **ДОБРОВОНИЄ**⁵⁶ (*libá vůně, εὐωδία*, SSr – s. 190), **КРЗВОТОЧЕНИЄ** (*krvotok*⁵⁷, SSr – s. 295). Příklady některých abstrakt dějového charakteru náležících do této skupiny: **БЛАГОВѢЩЕНИЄ** (*dobrá zvěst; εὐαγγέλια, εὐαγγελισμός, zvěstování Panně Marii*, SSr – s. 86), **БРАТОСЪТВОРЕНИЄ** (*přijetí za mnicha, ἀδελφοποιΐα*, SSr – s. 100), **БОГОВОРИЄ** (*boj proti Bohu, θεομαχία*, SSr – s. 95), **БОГОПОЗНАНИЄ** (*poznání Boha*, SSr – s. 96), **ДЪЛГОТРЪПѢНИЄ** (*trpělivost, shovívavost, μακροθυμία*, SSr – s. 189), **ЛЮБОДЪЯНИЄ** (*smilstvo, πορνεία*, SSr – s. 316); specifické kompozitum označující význam *kuropění* v biblické pasáži o zapření Petrově (Mk 13:35) nacházíme v kanonických památkách ve formě dvou synonym se stejným sufixem: **ΚΟΥΡΟΓΛΑШЕНИЄ** (*kuropění, ἀλεκτροφωνία*, SSr – s. 299 – Zogr), **ΚΟΚΟΤΟΓΛΑШЕНИЄ** (*kuropění*, SSr – s. 287 - Mar). S tím souvisí i fakt, že první část kompozita se ve stsl. památkách mísí i jako samostatný lexém, a tak se tato záměna přirozeně dostala i do synonymních složenin.

⁵⁶ Toto kompozitum je důkazem, že daný sufix se netýká pouze deverbálních jmen, zde se s největší pravděpodobností jedná o denominální neutrum.

⁵⁷ Kompozitum **КРЗВОТОЧЕНИЄ** nese specifikovaný význam až v L 8,43 Sav za ῥύσις αἵματος (ostatní evangelia mají **ТОЧЕНИЄ КРЗВИ**); všechna takto tvořená kompozita označují jen ženu trpící krvotokem.

Jefimova (Jefimova 2006, s. 145-150) dělí dvoukořenná stsl. kompozita se sufixem –ъj(e) takto: V první řadě dle původu druhého komponentu: a) jmenného původu, b) slovesného původu. Do první skupiny řadí 24 lexémů (připomeňme, že v její studii se nejedná pouze o kompozita), mezi nimi **БЛАГОДОУШИНЕ** (odvozené od substantiva ДОУША), **БОГОЧЪСТИНЕ** (odvozené od substantiva ЧЪСТЬ), **ДОБРОВОНИНЕ** (odvozené od substantiva ВОНА), **БЛАГОРОДИНЕ** a **ДОБРОРОДИНЕ** (odvozené od substantiva РОДЪ), **ІЕДИНОГЛАСИНЕ** (odvozené od substantiva ГЛАСЪ), **ВЕЛИКОЛѢПОТИНЕ** (odvozené od substantiva ЛѢПОТА) či **МИЛОСРЪДИНЕ** (odvozené od substantiva СРЪД-, bez sufixu -це). Některé lexémy v této množině nemohou být z hlediska původu vysvětleny jinak než jako kalky řeckých předloh: **ЦѢЛОМЪЖДИНЕ** (*σωφροσύνη*), **ДЗВОДОУШИНЕ** (*διψυχία*), **ЛЮБОСТРАНЪНИНЕ** (*φιλοξενία*), **ТЪЩЕСЛАВИНЕ** (*κενοδοξία*) (kalkům je věnován prostor v úseku 7. 4.). Většinou množinu deverbativních substantiv lze dále dělit na taková kompozita, kde druhá část je slovesného původu, ale mimo kompozitum samostatně doloženo není; jsou to lexémy s komponentem –ЛЮБ– (od slovesa ЛЮБИТИ): **БЛЪДОЛЮВИНЕ**, **НИЩЕЛЮВИНЕ** atp. (celkem 6 jednotek) či jeden lexém s komponentem –БОР– (odvozené od slovesa БРАТИ, БОРЪЖ...) → **БОГОВОРИНЕ** (*θεομαχία*) a např. další ojedinělý příklad – kompozitum s komponentem –ТВОР– (od slovesa ТВОРИТИ) – **ЧОУДОТВОРИНЕ**. Někdy je užito dvojitého, tedy výraznějšího sufixu –СТВИНЕ; **МИЛОСРЪДЪСТВИНЕ**, **БЛАГОСЛОВЕСТВИНЕ** (v Napis), **БЛАГОВѢРЪСТВИНЕ** (v Christ Mosk^b Grig, variantní rukopisy mají **БЛАГОВѢРИНЕ** a další). Další jednotky (početem převažující) doporučuje Jefimova chápat jako výsledek čistého skládání prvního komponentu s deverbativním substantivem či jako výsledek přechodu dvoukořenných sloves k deverbativním substantivům. Většina těchto případů jsou plné či částečné kalky řeckých

paralel; příklady: **БЛАГОЖАНИЕ** – (εὐωδία, existuje i samotné **ЖАНИЕ** – ὁσφρησις v apoštolu), **БЛАГОВѢЩЕНИЕ** (εὐλογία, existuje i sloveso εὐλογεῖν a **БЛАГОВѢСТИТИ**), **БОГОСЛОВЛЕНИЕ** (θεολογία, existuje i sloveso θεολογεῖν a **БОГОСЛОВИТИ**), **БЛАГОСЛОВЕСТВЕНИЕ** (Sin Supr - εὐλογία, existuje i sloveso **БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ**) atd.

Maskulin *jo*-kmenového typu v rámci korpusu SSr nalézáme 60, což představuje 22,56 % všech substantiv v tomto korpusu a 10,42 % všech složených lexémů v tomto korpusu. Celkový počet zahrnuje též jeden lexém končící sufixem *-arĭ*⁵⁸ (**ВРЪТОГРАДАРЪ**, *zahradník*, SSr – s. 123). Absence výskytu tohoto sufixu s jednou výjimkou potvrzuje zjištění Jefimové (Jefimova 2006, s. 85-86), že se tento sufix ve stsl. památkách vyskytl pouze u 10 lexémů ze sledovaného korpusu a všechny byly motivovány substantivy označujícími konkrétní předměty, kromě jediného abstrakta **КЛЕВЕТАРЪ** tvořeného od abstrakta **КЛЕВЕТА**. Tak i v našem materiálu je **ВРЪТОГРАДАРЪ** (*κηπουρός*) motivované konkrétním substantivem **ВРЪТОГРАДЪ** (*κῆπος*). Dále nacházíme dvě lexikální jednotky s pouhým sufixem *-jъ*: (**ЧАРОДѢИ**, *kouzelník, čaroděj, ἐπαιιδός, φαρμακός* - v řečtině nejsou kompozita, SSr – s. 776; **ЗЪЛОДѢИ**, *ten, kdo páše zlo, κακουργός*, SSr – s. 240), devět kompozit činitelského sufixu *-telĭ*⁵⁹ (**БЛАГОДѢТЕЛЪ**, *dobrodinec, dárcе milosti, εὐεργέτης*, SSr – s. 87; **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪ**, *vládce všeho, všemohoucí, παντοκράτωρ*, SSr – s. 161; **ЗАΚΟΝΟΥЧИТЕЛЪ**, *učitel zákona, νομοδιδάσκαλος*, SSr – s. 228; **МИРОДРЪЖИТЕЛЪ**,

⁵⁸ Sufix *-arĭ* představoval ve staroslověnětině nevýraznou konkurenci k produktivnímu sufixu konatelských jmen *-bnikъ*, který měl v této funkci téměř monopolní postavení (HMČ 1986, s. 255).

⁵⁹ Jména činitelská pojmenovávají nejčastěji osoby na základě dějového příznaku, jehož jádrem je aktivní vykonávání činnosti. Staroslověňština disponovala dvěma základními produktivními typy činitelských jmen: *-ъсь* (s var. *-ьса*) a *-telĭ*. O distribuci rozhodovala hláskoslovná podstata, zatímco sufix *-ъсь* se připojoval k základům končícím na konsonant, tak naopak sufix *-telĭ* se spojoval se základem vokalickým (HMČ 1986, s. – 257-258).

vládce nad světem, κοσμοκράτωρ, SSr – s. 328; **ИДОЛОСЛУЖИТЕЛЪ**, εἰδωλολάτρης, modloslužebník, SSr – s. 246-247; **САМОДРЪЖИТЕЛЪ**, samovládce, αὐτοκράτωρ, SSr – s. 591; **СЛОВОПИСАТЕЛЪ**, spisovatel, kronikář, λογογράφος, SSr – s. 612; **ШАРОПИСАТЕЛЪ**, malíř, ζωγράφος /první komponenty si sémanticky neodpovídají, jedná se o tzv. polokalk, zatímco v ruštině se nachází plný kalk – живописец/, SSr – s. 789; **БЛАГОДАТЕЛЪ**, dobrodinec, εὐεργέτης, /druhé komponenty si sémanticky neodpovídají/ SSr – s. 86). Produktivitu sufixu -tel'(ь) dokládá Jefimova (Jefimova 2006, s. 60), která ve staroslověnských památkách našla 103 lexémy s tímto sufixem (z čehož je 73 substantiv s -tel'(ь) a ostatní deriváty tvořené od substantiv na -tel'(ь)). Jak již ukázala tato autorka (Jefimova 2006, s. 67), dvoukořenná kompozita disponující tímto sufixem představují kalky řeckých paralel (ať již s plnou či částečnou shodou morfematických struktur): **БЛАГОДѢТЕЛЪ** [blag-o-dě-tel'ь; εὐ-εργ-έ-της]; **ВЪСѢДРЪЖИТЕЛЪ** [vьs-e-drъž-i-tel'ь; παντ-ο-κράτ-ωρ]; **ЗАΚΟΝΟΟΥЧИТЕЛЪ** [zakon-o-uč-i-tel'ь; νομ-ο-διδάσκ-αλ-ος]; **МИРОДРЪЖИТЕЛЪ** [mir-o-drъž-i-tel'ь; κοσμ-ο-κράτ-ωρ]; **ИДОЛОСЛУЖИТЕЛЪ** [idol-o-služ-i-tel'ь; εἰδωλ-ο-λάτρ-ης]; **САМОДРЪЖИТЕЛЪ** [sam-o-drъž-i-tel'ь; αὐτ-ο-κράτ-ωρ]; **СЛОВОПИСАТЕЛЪ** [slov-o-pis-a-tel'ь; λογ-ο-γράφ-ος]; **ШАРОПИСАТЕЛЪ** [šar-o-pis-a-tel'ь; ζω-γράφ-ος]. Největší podmnžinou je mezi kompozity-maskuliny 47 činitelských kompozit se sufixem -ьць (výběrově: **ЖИВОТВОРЬЦЬ** /ten, kdo dává život, životodárce, ζωοποιός, SSr – s. 217/, **ЗАΚΟΝΟΔΑΒЬЦЬ** /zákonodárce, νομοθέτης, SSr – s. 227/, **ДОМАЖИВЬЦЬ** /domorodec, v liturgické modlitbě En nemá předlohu, ale v Apost Christ Mak Šiš A21,12 je ἐντόπιος - čili nikoliv kalk, existuje ale οἰκοδίαιτος, living in the house – Liddle-Scott, SSr – s. 194/, **ЗАИМОДАВЬЦЬ** /věřitel,

*δανειστής*⁶⁰, SSr – s. 226/, **СВѢЗДОЗЪРЬЦЬ** /*hvězdopravec, astrolog, ἀστρομαγικός*, druhé komponenty si neodpovídají - jedná se o tzv. polokalk, SSr – s. 223/, **ПОВѢДОТВОРЬЦЬ** /*vítěz, τροπαιοφόρος*, SSr – s. 455/, **ΜΙΡΟΤВОΡЬЦЬ** /*strůjce pokoje, εἰρηνοποιός*, SSr – s. 328/, **ΜΖΙΤΟΝΜЬЦЬ** /*celník, τελώνης*⁶¹, SSr – s. 338/, **НИЩЕЛЮБЬЦЬ** /*milující chudé*, [podle ř. *φιλόπτωχος*], SSr – s. 381/, **ЧИСТОЛЮБЬЦЬ** /*milovník čistoty, zdrženlivosti*, [podle ř. *φιλοκαθάριος*], SSr – s. 780/), přičemž pouze jeden lexém s tímto sufixem nenese název osoby ale, předmětu: **ТРЪЗЪБЬЦЬ** (*trojzubec, τρίβολος*, SSr – s. 704).

O-kmenových kompozit v souboru SSr nacházíme 52 (19,55 % ze všech substantiv v tomto výchozím korpusu), z toho 33 maskulin (12,4 % ze všech substantiv v tomto korpusu) a 19 neuter (7,14 % ze všech substantiv v tomto korpusu). Ve skupině 33 maskulinových o-kmenů lze vyčlenit z hlediska slovtvorby dvě skupiny. První množinu lexémů tvoří kompozita s pouhým sufixem –o-, tedy pouhým –z (16 kompozit), a druhou (17 kompozit) posléze jednotky s činitelským sufixem –ьникъ⁶². První skupina je z hlediska sémantického heterogenní, lexémy označují nejružnější osoby, zvířata, místa, události, předměty, např.: **БРАТОУЧАДЪ** (*synovec, ἀδελφιδούς, ἀνεψιός*, SSr – s. 101), **ЛИЦЕМЪРЪ** (*pokrytec, ὑποκρίτης* - nejedná se tu o kalk, SSr – s. 309), **ИНОРОГЪ** (*jednorožec, μονοκέρως*, SSr – s. 261), **БРЪТОГРАДЪ** (*zahrada, сад, κήπος* - nejedná se tu o kalk, SSr – s. 123), **ΜΑСОΠΟΥСТЪ** (*masopust, ἀποκρέω* - nejedná se tu o kalk na základě řečtiny, etymologie tohoto kompozita je řešena v úseku 6. 2. 2, SSr – s. 341), **ВОДОНОСЪ** (*nádoba na vodu, ὑδρία* - nejedná se tu o

⁶⁰ Nejedná se o kalk; příslušné sloveso *δανείζειν* se překládá (ΒΖ ΖΗΜΖ ΔΑΡΑΤΗ).

⁶¹ Stejnou řeckou paralelu mají stsl. lexémy **МЪЗДОИМЬЦЬ** a **МΖΙΤΑΡЬ**.

⁶² Sufix –ьникъ byl v rámci produktivních prostředků jmen činitelských ve staroslověnštině nejméně zastoupen, což bylo dáno jeho nepůvodností, vznikl totiž perintegrací sufixu –ikъ u jmen nositelů vlastnosti s n-ovým zakončením adjektiva (blōdъn-ikъ) (HMČ 1986, s. 257-258).

kalk, SSr – s. 119). Druhá skupina vykazuje sémantické rysy ideové jednoty, jedná se ve všech 17 případech o činitelská jména, například: **БЛАГОДАТЪНИКЪ** (*dárce dobra, milosti, εὐεργέτης*, druhý komponent neodpovídá stsl. – jedná se o polokalk, SSr – s. 87), **ЖЕСТОКОЛЪГАНЬНИКЪ** (*asketa; ten, kdo uléhá na tvrdém lůžku*, řec. adjektivum k *σκληρευνία* není ve slovnících doloženo, lexém je blíže řešen v úseku 6. 2. 2, SSr – s. 216), **ЗАКОНΟΠΡΕΣΤΗΠΗΝΙΚЪ** (*ten, kdo přestupuje zákon; zločinec, παράνομος* – nejedná se tu o kalk⁶³, SSr – s. 227-228). O tomto sufixu píše Jefimova (Jefimova 2006, s. 53), že představuje vedle paralelního, frekventovanějšího sufixu **-ѡц(ь)** příznak kombinované tvorby sufixálně-kompozitního charakteru, kde vystupuje substantivum (druhý komponent) v roli onomaziologické báze, např. **ИНОСТРАНЬНИКЪ** (na bázi substantiva **СТРАНА**).

O-kmenová neutra čítající 19 dokladů představují většinou abstrakta končící sufixem **-(ь)СТВО**⁶⁴ (17 kompozit), jedno kompozitum – **hapaх** legomenon ze Supr 2:26 nezapadá svou sémantikou do skupiny, množiny lexika (množina jmen vlastností – nedějová pojmenování, statické příznaky) – **ЦАТОНМЪСТВО** (*nevěstinec*, SSr – s. 776); Miklošič má v Lexiconu **ЦАТОНИЦА** – meretrix, ale neuvádí žádnou řeckou předlohu, Sreznevskij v Materialech má **ЦАТОНИЦЪ** „**ЛИХОИМЕЦ**“ ze Zlatostruje 12. století rovněž bez řecké předlohy; lze se důvodně domnívat, že odpovídající řecké kompozitum neexistuje. Ačkoliv v našem výchozím korpusu SSr se vyskytlo pouze 19 kompozit s tímto sufixem, obecně se ve staroslověnětině jedná o jeden z nejrozšířenějších sufixů u substantiv, jak dokládá Jefimová (Jefimova 2006, s. 156), ve stsl. rukopisech

⁶³ Jedná se o jedno z nejstarších kompozit související s přesným vymezením negativního jednání v právních památkách. V řecké předložce jasně vidíme, že tu šlo o přestoupení vymezené hranice pro akceptovatelné jednání.

⁶⁴ Sufix **-ьство** vykazoval ve staroslověnětině v rámci jmen vlastností dominantní postavení; tvořil zhruba dvě pětiny formací (HMČ 1986, s. 278).

se nachází 226 lexémů s tímto sufixem, který byl polyfunkční, tedy abstrakta s tímto sufixem vznikala derivací od původních adjektiv či substantiv. Lze uvést několik příkladů substantiv se sufixem –(ь)ство odvozených od maskulin konatelských či nesoucích vlastnost (Jefimova 2006, s. 159): **ЧРЬНОРИЗЪСТВО** (od **ЧРЬН-О-РИЗ-Ь[ЦЬ]**), **ЛИЦЕМЪРЪСТВО** (od **ЛИЦ-Е-МЪР-Ъ**); **ЗЪЛОДЪСТВО** (od **ЗЪЛ-О-ДЪ-И**); **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪСТВО** (od **ВЪСЕ-ДРЪЖ-И-ТЕЛЪ**). Pouze jedno neutrum vykazuje jiný sufix - **БОГОРОДИЧНО** (*verš ke cti bohorodičky*, SSr – s. 96, zde se však na rozdíl od výše uvedených jedná o substantivizované adjektivum). Jména vlastností tvoří skupinu 17 dokladů a nesou buď stavový, hodnotový či jiný příznak, například: **ЧРЬНОРИЗЪСТВО** (*mnišský stav*, SSr – s. 783), **СЪРЕБРОЛЮБЪСТВО** (*ziskuchtivost, touha po penězích*, SSr – s. 677), **ХРИСТО(СО)ОУБИСТВО** (*zabití Krista*, SSr – s. 766). Výskyt neuter na –stvo ve staroslověně v komparaci s jejich nižším počtem v češtině komentuje Jagić. „Je pozoruhodné, že čeština vykazuje ještě dnes sklon k formám na –ství (dříve –stvie), zatímco slovenština dává přednost stejně jako jihoslovanské dialekty zakončení –stvo (Jagić 1913, s. 298-299).“

Feminina a maskulina ja-kmenů tvoří skupinu 18 slov, mezi devíti maskuliny shledáváme tři kompozita s pouhým -'а bez sufixu: **ВЕЛЪМЖА**⁶⁵ (*velmož, šlechtic*, SSr – s. 112), **ВОДОТЪЧА**⁶⁶ (*tok vody, χειμαρρος* - nejedná se o kalk, SSr – s. 120), **ДРЪВОДЪЛА** (*tesař, τέκτων*, SSr – s. 199, tedy nejedná se o kalk ale o opis)⁶⁷ a šest kompozit se sufixem –ица: **ВОДОПИЦА** (*ten, kdo pije*

⁶⁵ V Supr je **ВЕЛЪМЖА** za *τοπάρχης*, ale není to předloha tohoto kompozita.

⁶⁶ Nebo též **ВОДОТЪЧЬ**.

⁶⁷ J. Rusek (Rusek, J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa 1996, s. 74.) interpretuje vznik tohoto kompozita jako výsledek spojení *dervo* a *dělati* a dále si všímá omezeného výskytu v rámci kanonických památek (pouze Supr). K čemuž v recenzi publikace J. Ruska podotýká E. Bláhová, že obsah některých názvů může být vágní, tedy ř. τέκτων nese též význam *kovář, kovotpec*, jak uvádějí i řecké slovníky – W. Pape (1906). In: Bláhová, E.: Rusek, J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, *Slavia* 67 (1998), s. 509.

vodu /místo vína/, [z řec. *ὕδροπότης*] SSr – s. 120, s výskytem v Euch), dále dublety **ВИНОПИЦА** (*píják vína, οἰνοπότης*, SSr – s. 115, s výskytem v Mar a Euch) a **ВИНОПИВЬЦА** (*píják vína*, SSr – s. 115, s výskytem v Zogr); spadá sem též specifické **ЧАРОДЪИЦА** (*kouzelník; podvodník, γοής*, SSr – s. 776, Supr, toto kompozitum dále analyzováno v úseku 6. 2. 2) a dvě dublety **ЧЛОВѢКООУБИЦА** (*vrah lidí, ἀνθρωποκτόνος*, SSr – s. 781, Zogr As) a **ЧЛОВѢКООУБОНЦА** (*vrah lidí, ἀνθρωποκτόνος*, SSr – s. 781, Supr). Kompozita *ia*-kmenových feminin vykazují podobné kvantitativní rozložení jako maskulina, tedy 6 lexémů se sufixem *–(и)ца* a 3 lexémy s pouhou koncovkou bez sufixu⁶⁸. U bezsufixálních útvarů se jedná o grécismy: **ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΙΝΑ** (*pokladnice, γαζοφιλάκιον*, SSr – s. 167), **ΠΑΤΙΚΟΣΤΙΝΑ** (*letnice, svatodušní svátky, πεντεκοστή*, SSr – s. 561), **ΦΙΛΟΣΟΦΙΝΑ** (*touha po poznání, láska k vědě, φιλοσοφία*, SSr – s. 758). Pět ze šesti feminin opatřených sufixem *–иц(а)*⁶⁹ označují osobu ženského pohlaví, např.: **ΛΟΒΟΔЪИЦА** (*smilná žena, nevěstka, πόρνη* – nejedná se o kalk, SSr – s. 316), **ΚΡΖВОΤΟЧИЦА** (*žena trpící krvotokem, αίμορροῦσα*, SSr – s. 295), **ДОБРОПОМОЩЬНИЦА** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*, SSr – s. 191), šesté označuje místo: **ΠΟΥΔΕΚΡΖΜЪИЦА** (*hospitál, útulek, ξενοδοχείον*, SSr – s. 770). Ve dvou případech se u femininních kompozit se sufixem *–иц(а)* setkáváme s druhou částí verbálního původu (Jefimova 2006, s. 104-105): **ΚΡΖВОΤΟЧИЦА** (*žena trpící krvotokem*, SSr – s. 295, /*κρзв-о-точ-*

⁶⁸ Přejatá kompozita typu **ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΙΝΑ** lze považovat za bezsufixální jen pracovníě. Řecká substantiva na *–ία, –η*, případně neutrové *–ιον* byla „přizpůsobena“ slovanské deklinaci tak, že byl do nich „adoptován“ nejbližší slovanský sufix, doložený v kolektivu **БРАТРИНА, БРАТИНА**, nebo ve femininech s oslabeným stupněm *–ьji* typu *ladii*.

⁶⁹ Sufix *–ица* sloužil ve staroslověnětině jednak v rámci jmen osob, jednak k odvozování názvů ženských nositelů vlastností, ty se ovšem z hlediska formy prolínají s ženskými protějšky konatelských jmen na *–никъ*: **двъгьница** a podobně (НМČ 1986, s. 286).

ница/), toto hapax legomenon ze Supraslského kodexu je kalkem ř. αἰμορροῦσα (αἰμο-ρροῦσ-α) a femininum-termín **БОГОРОДИЦА** (*bohorodička*, *θεοτόκος*, SSr – s. 97) je též řeckým kalkem, kde struktura (**БОГ-О-РОД-НИЦА**) napodobuje ř. (θεο-τόκ-ος), přičemž v prvním případě můžeme staroslověnský kalk chápat jako sufixální „obnovení“ řeckého participia (podle terminologie V. S. Jefimové). V případě lexému **БОГОРОДИЦА** též nenacházíme ve staroslověnině morfemickou strukturu zcela odpovídající řeckému slovu. Kompozitum **ДОБРОПОМОЩЬНИЦА**, které analyzujeme v úseku 8. 3 z důvodu sémantické redundance, zasluhuje též pozornost z hlediska slovtvorby. První část **ДОБР-** zde modifikuje již existující utvořený komponent **ПОМОЩЬНИЦА**, který existuje ve staroslověnině jako samostatné slovo. Jedná se tedy o postup čisté kompozice bez doprovodného procesu derivačního (sufixace), odpovídající řecké kompozitum není doloženo.

Devět i-kmenových kompozit čítá v korpusu osm feminin a jedno maskulinum **МАЛОМОЩЬ** (*mrzák, zmrzačený, chudák; ἀνάπηρος, κυλλός, πτωχός*, SSr – s. 321). Kromě jednoho lexému, který obsahuje sufix jmen vlastností –ostь: **ЦѢЛОМЪДРОСТЬ** (*zdrženlivost, [σωφροσύνη]*, SSr – s. 773), vykazují jednotky pouze pádovou koncovku ѣ, např.: **ВОДОНОСЬ** (*nádoba na vodu, ὕδρια*, SSr – s. 119), **БЛАГОДАТЬ** (*milost, přízeň, χάρις*, SSr – s. 86-87), **ПОВОРАСЛЬ** (*výhonek, jednož, νεόφυτον*, SSr – s. 382).

Kvantitou představují poslední skupinu v rámci výchozího korpusu a-kmeny maskulin (3 doklady) a feminin (4 doklady). Maskulina zastupuje jednak sthn. kalk **ВОТЕВОДА** (*vojevůdce, vladař, vévoda*, SSr – s. 121), jednak specifické koordinativum **МАЛЪЖЕНА** (*manželé*, SSr – s. 322, bližší analýza lexému v úseku 7. 3) s výskytem v Ryl ve tvaru dativu/instrumentálu duálu a

konečně kompozitum vyskytující se v Euch – **ΒΥΣΕΒΛΑΔΖΙΚΑ** (*vládce /všeho/*, [ἕς. παντοκράτωρ], SSr – s. 161). Feminina a-kmenů pak na rozdíl od maskulin vyjadřují sémantickou různorodost, jedná se ve dvou případech o abstrakta: **ΛΗΧΟΚΛΑΤΒΑ** (*křivá přísaha*, SSr – s. 308, má s největší pravděpodobností starohornoněmeckou předlohu „meinswart“ /blíže k tomuto ESJS /7/ - s. 422/, v současné němčině je Meineid = *křivá přísaha*, schwören = *přísahat*, není tedy vyloučeno, že se jedná o kompozitum podle německého vzoru), **ΒΕΛΥΛΪΠΟΤΑ** (*velkolepost, μεγαλοπρέπεια*, SSr – s. 111), v jednom případě o název objektu – **ΣΤΑΖΠΟΥΣΤΪΝΑ** (*tvrz, pevnost, πυργοβάρις*, SSr – s. 625) a konečně nalézáme i název osoby: **ΒΟΓΟΝΕΒΪΣΤΑ** (*boží nevěsta, θεοῦ νυμφή*, SSr – s. 96, En – liturgická modlitba).

Tab. č. 4 - Rozdělení substantiv podle principu kmenového a rodového – SSr

Flexivní typ	Maskulina	Feminina	Neutra	Celkem kmeny
o-kmeny	лицемѣръз*	–	чловѣколюбство	
	33 (12,4 %)**	–	19 (7,14 %)	52 (19,55 %)
jo-kmeny	сръдъцевѣдъць	–	сластотръпнѣ	
	60 (22,56 %)	–	120 (45,11 %)	180 (67,67 %)
i-kmeny	маломощь	водоносъ	–	
	1 (0,38 %)	8 (3,01 %)	–	9 (3,38 %)
a-kmeny	воѣвода	стлзпоустѣна	–	
	3 (1,13 %)	4 (1,50 %)	–	7 (2,63 %)
ja-kmeny	водопица	щоудекрзмница	–	
	9 (3,38 %)	9 (3,38 %)	–	18 (6,77 %)
Celkem rody	106 (39,85 %)	21 (7,89 %)	139⁷⁰ (52,26 %)	266

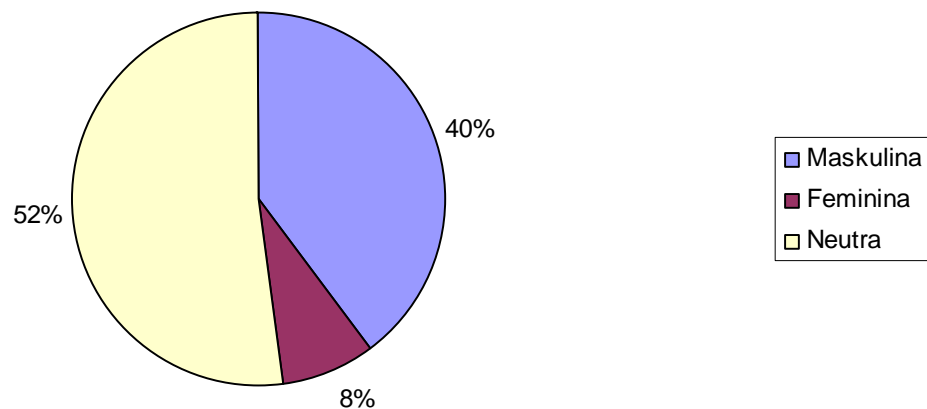
* U jednotlivých kmenů uvádíme vždy příklad konkrétního stsl. kompozita, které náleží do souboru excerpovaných slov.

** V závorkách je vždy uveden procentuální výskyt mezi všemi substantivy.

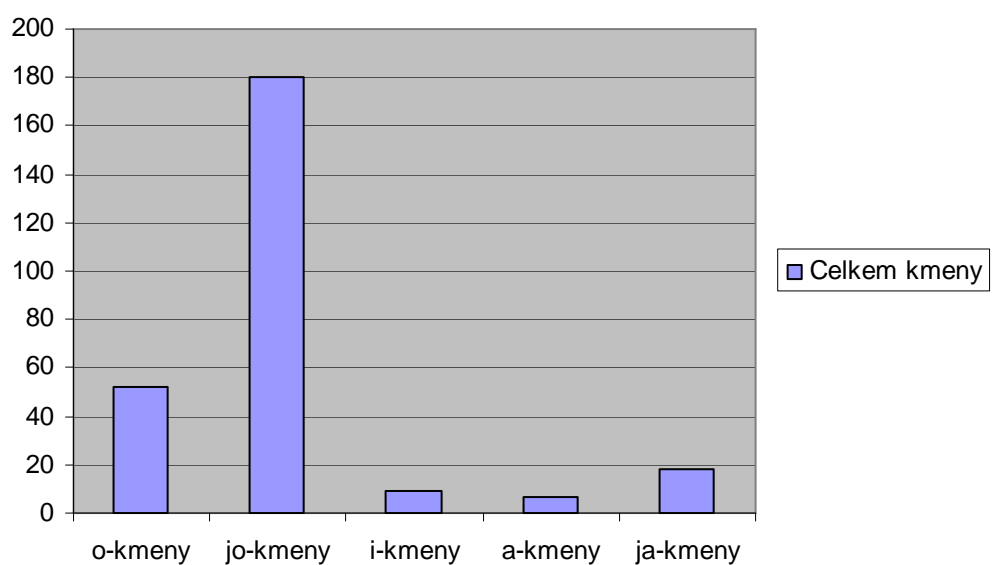
*** V materiálu nebyla nalezena substantiva náležící do souhláskových kmenů.

⁷⁰ K neutřům jsme pro statistické potřeby pracovně zařadili lexém **олокавъзтомата** (zápalné oběti, celopaly – SSr, s. 411), který se vyskytuje v rukopisech pouze v množném čísle.

Graf č. 4 - Rozdělení substantiv podle principu rodového - SSr

Graf č. 5 - Rozdělení substantiv podle principu kmenového – SSr

V doplňkovém souboru excerpovaných kompozit (SJS) nacházíme mezi substantivy 124 neuter (47,51 % - z celkového počtu substantiv v rámci korpusu SJS), 99 maskulin (37,93 %) a 37 feminin (14,17 %); především v poměrném počtu feminin seznáváme rozdíl oproti korpusu SSr. Z hlediska kvantity jsou nejčetnější skupinou $\dot{\iota}$ o-kmeny maskulin a neuter.

I v korpusu SJS představuje nejfrekventovanější typ substantiva neutra $\dot{\iota}$ o-kmenový typ *знаменѣе* (109 slov, 41,76 % všech substantiv v korpusu SJS; 19,68 % všech kompozit v korpusu SJS), což svědčí o velké produktivitě tohoto typu. Jmenujme několik deverbativ, a to jak abstrakt: **ЕДИНОМЪШЛЕНІЕ** (*jednomyslnost*, SJS IV - s. 972), **ПРЪЖДЕОСЖДЕНІЕ** (*předsudek, předpojatost* SJS III - s. 438), tak i zcela výjimečně se na tomto místě v materiálu setkáváme s konkréty, např.: **КРАЕОВРЪЗАНІЕ** (*neobřízka*, SJS II, s. 63), **ТВРЪДОСТОЯНІЕ** (*pevnost*, SJS IV - s. 443) a **ЧЕТВЕРОНОЖІЕ** (čtvernožci /pl./, SJS IV, s. 857) jsou na rozdíl od výše uvedených denominativy.

Maskulinní $\dot{\iota}$ o-kmenový typ zahrnuje 58 lexémů (tedy 22,22 % všech substantiv v korpusu SJS; 10,47 % všech kompozit v korpusu SJS) v tomto rozložení (podobný poměr distribuce sufixů jako v korpusu SSr): 39 lexémů se sufixem -ѣць, 14 kompozit se sufixem -тель a 5 lexémů pouze s pádovou koncovkou, např.: **ДОВРОДЪИ** (*dobře činící člověk*, SJS I - s. 493), **ГЛАБОТАЖЪ** (*šátek, σουδάριον*, SJS I - s. 396, Christ A19,12⁷¹). Činitelská $\dot{\iota}$ o-kmenová maskulina se sufixem -ѣць (39 dokladů) vykazují kořen druhého komponentu končící na souhlásku, např.: **РАДРОПИШЪЦЪ** (*rychlopisec*, SJS IV - s. 1019), **ЧАРОДЪИЦЪ** (*čaroděj, zaklínač*; SJS IV, s. - 848), **НЕСЪРЪВРОЛЮВЪЦЪ** (*nelakomý*,

⁷¹ V SJS je uveden ekvivalent *σουδάριον*, avšak s větší pravděpodobností se jedná o *σιμικίνθιον* z téhož verše.

nezištný člověk; SJS II - s. 410). Druhé části kompozit jsou verbálního původu, například **НЕСЬРΕΒΡΟΛΟΒЬЦЬ** (*ἀφιλάργυρος*, SJS II - s. 410) i **ΓΑΔΡΟΠΙШЬЦЬ** (*ὀξύγραφος*, SJS IV - s. 1019) a neodpovídají morfematically zcela přesně řeckým paralelám, jak již na širokém dokladovém materiálu ukázala Jefimova (Jefimova 2006, s. 83), tedy **/ΓΑΔΡ-Ο-ΠΙШ-ЬЦЬ/** neodpovídá skladem zcela řeckému */ὀξύ-γραφος/* a stejně tak **/НΕ-СЗРΕΒΡ-Ο-ΛΟΒ-ЬЦЬ/** neodpovídá zcela přesně skladu ř. */ἀ-φιλ-άργυρος/*. Je nutné poznamenat, že se ovšem jedná o různé případy; **ΓΑΔΡΟΠΙШЬЦЬ** se liší pouze sufixem, avšak **НЕСЬРΕΒΡΟΛΟΒЬЦЬ** se liší nejen sufixem, ale i pořadím komponentů. Činitelská jména stejného typu končící na sufix **-τελѣ** (14 dokladů) měla obvykle základ končící na samohlásku, např.: **СВѢТОДАТЕЛѢ** (*dárce světla*, [*φωτοδότης*], SJS IV – s. 34), **НΕΒѢΤΟΧΡΑΝΙΤΕЛѢ** (*věrolomný člověk*, SJS II, s. 346), **ΜΥΖΔΟΒΖΖΔΑΤΕЛѢ** (*odplatitel*, [*μισθαποδότης*], SJS II – s. 253).

O-kmenových substantiv v souboru SJS nacházíme 54 (20,69 % ze všech substantiv v korpusu SJS), z toho 38 maskulin (14,56 % ze všech substantiv v tomto korpusu) a 15 neuter (5,75 % ze všech substantiv v tomto korpusu). Ve skupině 38 maskulinních o-kmenů lze vyčlenit z hlediska slovtvorby dvě skupiny. Nejčetnější skupinu podobně jako ve výchozím korpusu tvoří kompozita s nulovým sufixem (tedy pouhým **-з**) (18 dokladů) a druhou nejčetnější skupinu (16 maskulin) posléze představují jednotky s činitelským sufixem **-ьникъ**. Pouze několik ojedinělých lexémů nespadá do výše zmíněných skupin, konkrétně 3 maskulina se sufixem **-инъ**, za zmínku stojí lexém **ΓΑΔѢЧАДИНЪ** (*domácí otrok, narozený v domě*; s řec. paralelou – *ὁ οἰκογενής*, SJS IV – s. 1019 s výskytem v Grig Lobk – Gn15:3, zatímco v Zach nacházíme kalk podle řecké podoby **ДОМАЧАДЬЦЬ**), a jeden formálně těžko zařaditelný

grécismus **ТРЪСТАТЪ** (*velitel, vůdce*⁷², *τριστατης*, SJS IV – s. 507). Nejčetnější skupina (18 dokladů) je z hlediska sémantického heterogenní, lexémy označují nejrůznější osoby, zvířata, předměty, např.: **ИДОЛОТВОРЪ** (*modloslužebník, εἰδωλόλατρης*, SJS I – s. 708), **ЕДИНОРОГЪ** (*jednorožec, μονοκέρως*, SJS IV – s. 972, srov. v korpusu výchozím synonymum - **ИНОРОГЪ** /*jednorožec*, SSr – s. 261/), **ВОДОЧРЪПЪ** (*vědro /na čerpání vody/, ὑδρίσκη*, SJS I – s. 206, srov. v korpusu výchozím synonymum - **ВОДОНОСЪ** /*nádoba na vodu, [ὑδρία]*, SSr – s. 119/). Druhá nejčetnější skupina v rámci těchto kmenů vykazuje rysy sémantické jednoty, jedná se až na jednu výjimku (**ТРИКРОВЪНИКЪ** – *druhé patro, třetí podlaží, τρίστεγον*, SJS IV – s. 486) v 15 případech o jména osob, například: **СОУГЕСЛОВЪНИКЪ** (*mluvka, tlachal, ματαιολόγος*, SJS IV – s. 203, synonymem je **СОУГЕСЛОВЪЦЪ**), **ЕДИНОМЪЗИСЪЛЪНИКЪ** (*stejně smýšlející /člověk/, ὁμόφρων*, SJS IV – s. 971, synonymem je **ЕДИНОМЪЗИСЪЛЪЦЪ**). O-kmenová neutra čítající 15 dokladů (5,75 % ze všech substantiv tohoto korpusu) představují všechna abstrakta končící sufixem –(ъ)СТВО. Jména vlastností tvořící skupinu 15 dokladů nesou buď stavový, hodnotový či jiný příznak, například: **ПАТРИАРШЪСТВО** (*patriarchát, /úřad patriarchy/; předloha ἱεραρχία*, ale je utvořené dle ř. *πατριарχία*, SJS III – s. 21), **СТОУДОЛОЖЪСТВО** (*nestoudnost, prostopášnost, hanebnost, ἀσέλγεια*, SJS IV - s. 191, nic nenapovídá, že by se mohlo jednat o kalk), **БЛАГОБРАЗЪНЪСТВО** (*slušnost, důstojnost, εὐσχημοσύνη*,

⁷² Takto nahrazuje původní ekvivalent (*tříčlenná osádka vozu*) zanesený v SJS E. Bláhová: „Mylnou interpretaci způsobila asi „optická“ podoba slova *трь* = tři, a *ста* = stát. Řecké *τριστατης* však znamená něco jiného, jak vysvětluje nejpodrobněji G. W. Lampe (*A Patristic Greek Lexicon*) 1) one who comes third, stands in the third place; of a centurion, third in rank; 2) one who comes next the sovereign and his queen, vizier; 3) captain. Vzhledem k tomu, že ve verši Ex 15,4 má Vulgáta pl. *principes* (*Itala terni stantes*) a ve verši Ex 14,7, který je v parimejníku, má Vulgáta *duces*, je třeba i slovanské **ТРЪСТАТЪ** chápat jako „velitel, vůdce, начальник, вождь, Leiter, Führer“. Bláhová, E., Dokončení významného bulharského lexikografického díla, *Slavia*, v tisku.

SJS I – s. 101); v posledním je zajímavé hromadění sufixů, což svědčí o vysoké míře stylizace.

Feminina a maskulina *ja*-kmenů tvoří skupinu 29 slov (11,1 % mezi všemi substantivy tohoto korpusu), přičemž feminin shledáváme 26 a maskulina pouze tři. Mezi třemi maskuliny nacházíme dvě kompozita s pouhou koncovkou -΄α bez sufixu: **ΧΛΕΒΟΔΕΪΛΑ**⁷³ (*výrobce stání, stanař, σκηνοποιός*, SJS IV – s. 774, Christ), **ΓΡΟΒΟΡΖΙΝΑ** (*ten, kdo rozrývá hroby, τυμβώρυχος*, SJS I – s. 435, Nom, synonymní je **ΓΡΟΒΟΚΟΠΑΤΕΛΪ** ve stejné památce) a jedno kompozitum se sufixem -ница, **ΜΖΖΕΟΥΒΝΙЦΑ** (*vrah /muže/, ἀνδροφόνος*, SJS II - s. 269). Kompozita *ja*-kmenových feminin tvoří větší skupinu než v základovém korpusu – 26 lexémů (9,96 % ze všech substantiv v korpusu SJS), což je dáno skladem 12 kompozit bezsufixoidních s pouhou koncovkou -τα a 14 kompozit se sufixem -ница. U formací se sufixem -ница se jedná o jména osob ženského pohlaví kromě jedné výjimky, která označuje předmět: **ΤΡΥΠΟΥΤΙЦΑ** ([*τριπέδικλον*], SJS IV – 506, Ben). Některé jednotky v rámci této množiny lexika představují kalky z řečtiny: **ΔΟΜΟΔΡΖИЦΑ** (*žena pečující o dům, hospodyně, οίκουργός*, SJS I – s. 505, Mosk^b Slepč Šiš), **ΧΑΔΟΛΟΒΙЦΑ** (*žena milující děti, ή φιλότεκνος*, SJS IV – s. 915, Mosk^b Slepč Šiš) či se stejným výskytem v památkách **ΔΟΒΡΟΟΥЧИТЕЛЬНИЦΑ** (*učitelka dobra, ή καλοδιδάσκαλος*, SJS I – s. 496, Mosk^b Slepč Šiš). Bezsufixální útvary jsou buď grécismy – 8 dokladů, nebo se jedná o kalky vytvořené na základě řečtiny – 4 doklady. Přejímky z řečtiny jsou řešeny v samostatné kapitole, prozatím se tedy spokojíme s enumerací lexémů, kde jde o sufix -ья- za různé sufixy řecké: -ία, -η, -εία, dokonce -ις: **ΠΕΡΙΤΟΜΗΝΑ** (*obřízka, obřezání, περιτομή*, SJS III – s. 26), **ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΗΝΑ** (*neobřízka,*

⁷³ Z hlediska frekvence je **ΧΛΕΒΟΔΕΪΛΑ** marginálie, obvyklé bylo v stsl. **ΟΥСМАРЬ**.

ἀκροβυστία, SJS I – s. 21), **ἠδολολατρῆα** (*modloslužba, εἰδωλολατρεία*, SJS I – s. 707), **ἠκονομῆα** (*úřad, správa, οἰκονομία*, SJS I – s. 760), **ἠμτροπολῆα** (*metropole, sídlo metropolity, μητρόπολις*, SJS II – s. 217), **ἠστρονομῆα** (*astronomie*, SJS – s. 59), **ἠγεομετρῆα** (*geometrie*, SJS I – s. 393). V úplnosti podávám kalky vytvořené na základě řečtiny: **ἠζῆεβρατῆα** et **ἠζῆιβρατῆα** (*nepraví, lživí bratři, ψευδάδελφοί*, SJS II – s. 142), **ἠρῆσποδῆβαῆα** (*vždy panna, ustavičně panenská, ἀειπάρθενος*, SJS III – s. 305), **ἠσοροκοοῦστῆα**⁷⁴ (*čtyřicetidenní půst, τεσσαρακοστή*, SJS IV – s. 140), **ἠρῆζδοβολῆα** (*příbuzenstvo, příbuzní, οἱ συγγενεῖς*, SJS IV – s. 151, nejedná se o kalk z řečtiny).

Šest i-kmenových kompozit představuje v korpusu z hlediska statistiky marginální položku (2,30 % ze všech substantiv v rámci korpusu SJS), všechny tyto lexémy jsou femininy, přičemž množina obsahuje dva grécismy (**ἠολοκαρποσύ**; *zápalná oběť, celopal, ὀλοκάρπωσις*, SJS II – s. 539 a **ἠολοκαβῆτος**; *zápalná oběť, celopal, ὀλοκαύτωσις, ὀλοκάρπωσις*, SJS II – s. 538) a čtyři bezsufixální dvoukořenné složeniny s prostou i-kmenovou koncovkou -ῆ, z toho dvě konkrétně: **ἠῆτοραςῆ** (*letorost, výhonek, βλαστός*, SJS II – s. 156), **ἠῆνοжатῆ** (*lučina*, SJS IV – s. 385, jen v Bes za part. préteritum) a dvě abstrakta: **ἠαμοβλαστῆ** (*vlastní vůle, svobodná vůle*, SJS IV – s. 11, jen z Meth, ale jedná se o kalk z řec. *αὐταρχία*), **ἠδοβροδῆτῆῆ** (*ctnost, ἀρετή*, SJS I – s. 493, jedná se o kalk řec. *εὐεργεσία*).

Kvantitou představují poslední skupinu v rámci doplňkového korpusu složeniny a-kmenů (5 dokladů, 1,92 % ze všech substantiv v rámci korpusu SJS), ve všech případech se jedná o feminina. Feminina a-kmenů stejně jako v základovém korpusu vykazují sémantickou různorodost, jedná se ve dvou

⁷⁴ Jedná se o přejetí prostřednictvím „lidové“ výslovnosti.

případech o názvy osob: **ΠΡΙΣΝΟΔΉΒΑ** (vždy *parna*, *ἄειπάρθενος*, SJS III – s. 305), **ΓΑΔΉΧΑΔΙΝΑ** (*domácí otrokyně*, *ἡ οἰκογενής*, SJS IV – s. 1019). V dalších dvou případech o dva lexémy označující předměty se sufixem **-ινα** a výskytem v Nom: **ИДОЛОЖЬРЕНИНА** (*věc obětovaná modlám*, *εἰδωλόθυτον*, SJS I – s. 707) a **ΖΒΉΡΟΓΑΔΙΝΑ** (*potrava zvěře*, *τὸ θηριάλωτον*, SJS I – s. 667), pouze jeden doklad označuje rostlinu s výskytem v apoštolářích – Christ Slepč Šiš R11:24: **СВЕРΨПОМАСЛИНА** (*divoce rostoucí oliva, planá oliva*, *ἀγριέλαιος*, SJS IV – s. 25).

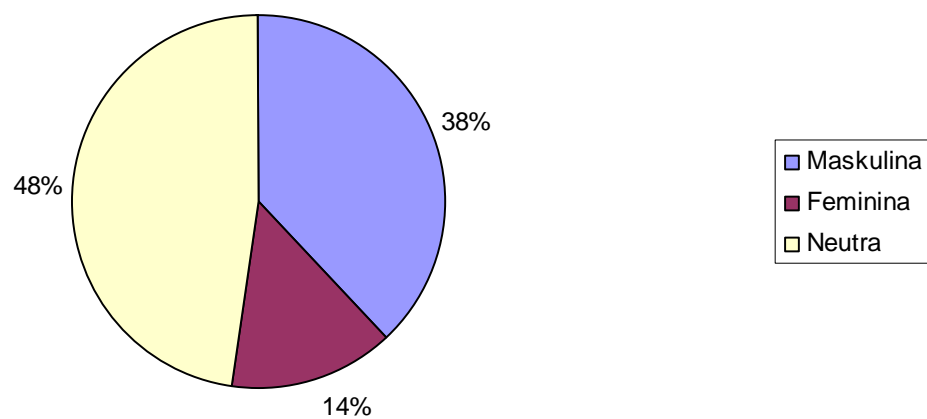
Tab. č. 5 - Rozdělení substantiv podle principu kmenového a rodového - SJS

Flexivní typ	Maskulina	Feminina	Neutra	Celkem kmeny
o-kmeny	ВОДОЧРЪПЪ*	-	СРЪДОБОЛЪСТВО	+ БРАТЪСЕСТРА
	38 (14,56 %)**	-	15 (5,75 %)	54 (20,69 %)
jo-kmeny	ГЛАВОТАЖЪ	-	ДОВОДАРЪСТВО	
	58 (22,22 %)	-	109 (41,76 %)	167 (3,98 %)
i-kmeny	-	СЪНОЖАТЬ	-	
	-	6 (2,30 %)	-	6 (2,30 %)
a-kmeny	-	СВЕРЪПОМАСЛИНА	-	
	-	5 (1,92 %)	-	5 (1,92 %)
ja-kmeny	ХЛЪВОДЪЛНА	ДОМОДЪЖИЦА	-	
	3 (1,15 %)	26 (9,96 %)	-	29 (11,1 %)
Celkem rody	99 (37,93 %)	37 (14,18 %)	124 (47,51 %)	261

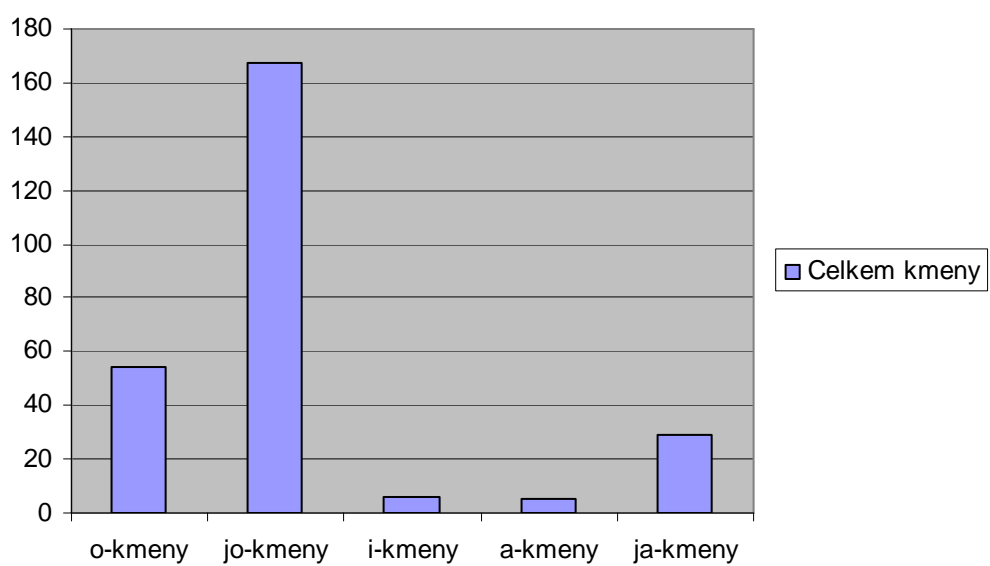
* U jednotlivých kmenů uvádíme vždy příklad konkrétního stsl. kompozita, které náleží do souboru excerpovaných slov.

** V závorkách je vždy uveden procentuální výskyt mezi všemi substantivy.

Graf č. 6 - Rozdělení substantiv podle rodového principu – SJS

Graf č. 7 - Rozdělení substantiv podle kmenového principu – SJS

Tab. č. 6 - Rozdělení substantiv podle principu kmenového a rodového – oba korpusy

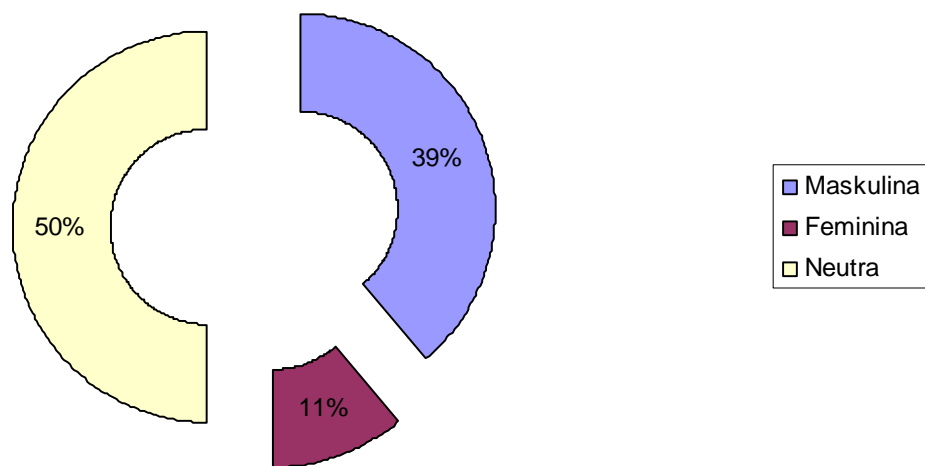
Flexivní typ	Maskulina	Feminina	Neutra	Celkem kmeny
o-kmeny	лицемѣръ*	–	чловѣколюбовство	+ братъсестра
	71 (13,47 %)**	–	34 (6,45 %)	106 (20,12 %)
jo-kmeny	сръдъцевѣдъць	–	сластотръпнѣ	
	118 (22,39 %)	–	229 (43,45 %)	347 (65,84 %)
i-kmeny	маломощь	водонось	–	
	1 (1,19 %)	14 (2,66 %)	–	15 (2,85 %)
a-kmeny	воѣвода	стлзпоустѣна	–	
	3 (0,57 %)	9 (1,71 %)	–	12 (2,28 %)
ja-kmeny	водопица	щоудекрзмница	–	
	12 (2,28 %)	35 (6,64 %)	–	47 (8,92 %)
Celkem rody	205 (38,90 %)	58 (11,01 %)	263⁷⁵ (49,91 %)	527

* U jednotlivých kmenů uvádíme vždy příklad konkrétního stsl. kompozita, které náleží do základového korpusu excerpovaných slov.

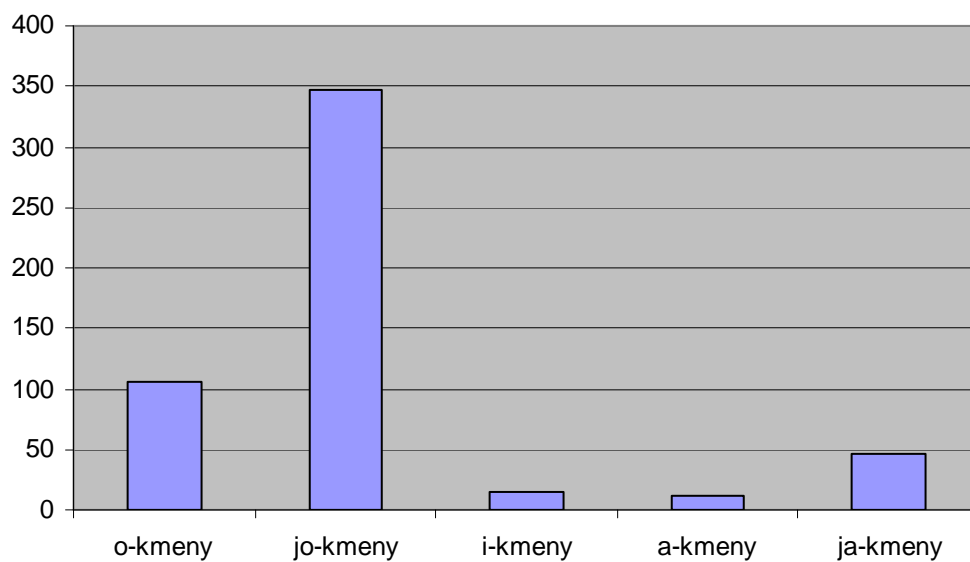
** V závorkách je vždy uveden procentuální výskyt mezi všemi substantivy.

⁷⁵ K neutřům jsme pro statistické potřeby pracovně zařadili lexém **олокавзтомата** (zápalné oběti, celopalý – SSr - s. 411), který se vyskytuje v rukopisech pouze v množném čísle.

Graf č. 8 - Rozdělení substantiv dle principu rodového – oba korpusy

Graf č. 9 - Rozdělení substantiv dle principu kmenového – oba korpusy

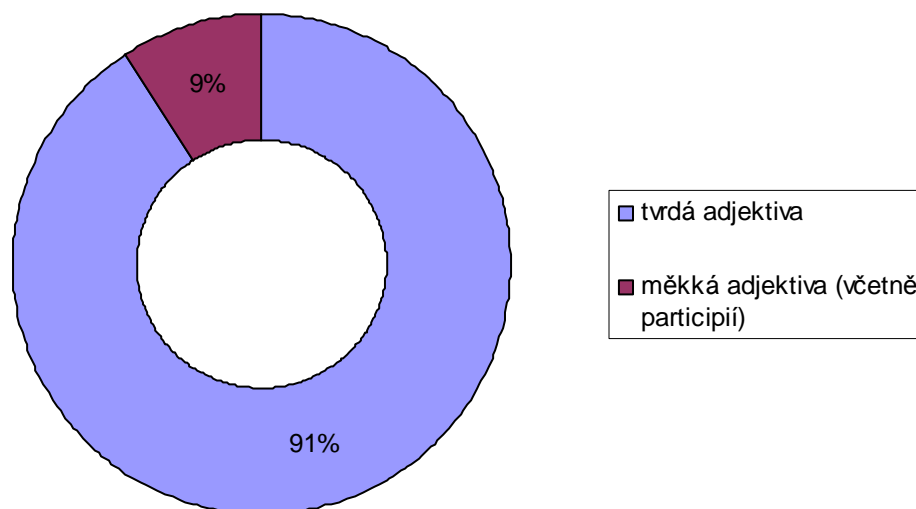
5. 2. 2 Adjektiva

Staroslověnská adjektiva se skloňují jmenně dle původních mužských a středních o-kmenů, ěo-kmenů, nebo dle ženských a-, ěa-kmenů. Kromě toho mají adjektiva zvláštní skloňování složené. Zde použijeme tradiční klasifikaci adjektivních kompozit na tzv. tvrdá a měkká. Ve výchozím korpusu SSr evidujeme 230 adjektiv (což činí 39,93 % ze všech lexémů tohoto korpusu), v doplňkovém korpusu pak údaj o něco nižší – 207 adjektiv (37,36 % ze všech kompozit korpusu SJS), při sumárním součtu obou jednotek tak dostáváme údaj 437 adjektiv (což činí 38,67 % ze všech kompozit obou korpusů), adjektiva představují tedy druhý nejčetnější slovní druh mezi kompozity.

V excerptech našeho výchozího korpusu výrazně převažují adjektiva tvrdého typu, k němu náleží 209 jednotek (36,28 % všech kompozit v rámci SSr, 90,87 % všech adjektiv v tomto korpusu). Sufix –in- se dle Jefimové (Jefimova 2006, s. 227-228) po sufixu –ov/-ev- nejčastěji vyskytuje v přivlastňovacím významu inividuální či (méně často) neindividuílní příslušnosti. S derivací od pojmenování osoby se setkáváme v rámci kompozit korpusu SSr jen jedenkrát – **БОГОРОДИЧИНЪ**. Tvrdý typ adjektiv nejhojněji reprezentuje derivační sufix –ЪНЪ. Ten je doložen 140 lexémy (60,87 % všech adjektiv ve výchozím korpusu). Adjektiva s tímto majoritním sufixem často představují kalky vzniklé na bázi řečtiny, s druhým komponentem jmenným, a to převážně řeckých adjektiv s pouhým sufixem kmenotvorným –o- (ve femininu –ā-): **ВЕЛИКОДОУШЪНЪ** (*velkodušný*, *μεγαλόψυχος*, SSr – s. 110, Supr), **ΖΖΛΟΝΡΑΒЪНЪ** (*zkažený*, *špatných mravů*, *κακότροπος*, SSr – s. 240, Supr), **ИДОЛОЖРЪТЪНЪ** (*obětovaný modlám*, *είδωλόθυτος*, SSr – s. 246, En), **МЗНОГОПЛОДЪНЪ** (*velmi plodný*, *πολυτόκος*, SSr – s. 336, Euch), **ΡΑΒЪНОЧЪСТЪНЪ** (*stejně čestný*, *όμότιμος*, SSr – s. 565, Supr), **ΧΡΥΣΤΟΛΗΟΒΖЪНЪ** (*milující Krista*, *φιλόχριστος*, SSr – s. 767, Supr).

Kvantitativně více frekventovaným sufixem je v rámci tvrdých vzorů ještě **–ИВЪ** (24 dokladů, 10,43 % adjektiv v korpusu SSr), vesměs se jedná o útvary s druhou deverbativní částí, setkáváme se tedy s deverbálními adjektivy, o kterýchžto útvarech jsme již pojednali v úseku 3. 2: **ЧЛОВѢКОЛЮБИВЪ** (*milující lidi*, *φιλόανθρωπος*, SSr – s. 781), **ΚΡΥΒΟΤΟΧΗΒЪ** (*trpící krvotokem*, SSr – s. 295), **ΚΡΥΒΟΠΗΒЪ** (*krvežíznivý, krvelačný, αίμοπότης*, SSr – s. 295), **ΖΛΑΤΟΝΟΣΗΒЪ** (*nosící zlaté ozdoby*, *χρυσοφόρος*, SSr – s. 237), **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΈΛΗΒЪ** (*shovívavý, trpělivý, μακρόθυμος*, SSr – s. 189). Ostatní tvrdé kmeny čítají 45 dokladů, mezi nimiž se často vyskytují kromě jiných jednotky bez sufixů s pouhou jmennou koncovkou, které jsou pravděpodobně značně archaické díky absenci výraznějšího sufixu: **ΝΕΒΈΓΛΑΣΖ** (*nevědomý, neznalý; άγνώμων*, nejedná se o kalk, SSr – s. 360, Supr), **ΗΕΔΗΝΟΧΑΔΖ** (*jednorozený, μονογενής*, SSr – s. 799), **ЧЕТВРѢНОГЪ** (*čtveronožec, [τετράπους]*, SSr – s. 778, Euch), **ΧΟΥΔΟΣΗΛΖ** (*slabý, kalk z ř. όλιγοδύναμος*, SSr – s. 767, Euch), **ΤΑΖΗΚΟСРЪΔΖ** (*tvrdého srdce, βαρυκάρδιος* SSr – s. 717, Psalt Euch), **ΧΟΥΔΟΟΥΜΖ** (*nerozumný, pošetilý, ř. ekvivalent ve slovníku není k dispozici, avšak jedná se o kalk z ř. όλιγόφρων*, SSr – s. 767, Euch).

Graf č. 10 – Poměr tvrdých a měkkých adjektiv v rámci korpusu SSr

Celkem 21 adjektiv v korpusu SSr náleží do měkkého typu skloňování (sem vřazujeme i adjektiva posesivní), z toho 6 adjektiv vlastních, například: **ΛΟΒΟΝΙΨ** (*milující chudé*, *φιλόπτωχος*, SSr – s. 317), **ΑΚΡΟΓΟΝΙΨ** (*úhelný*, *ἀκρογωνιαίος*, SSr – s. 67, přejímka z řečtiny) a 5 adjektiv – participií, která analyzujeme ve zvláštní podkapitole.

V doplňkovém korpusu SJS evidujeme 207 adjektiv (což představuje 37,36 % všech kompozit v rámci tohoto korpusu), která lze též rozdělit na tvrdá a měkká, přičemž tvrdá výrazně převažují – 191 lexémů (92,27 % všech adjektiv v korpusu SJS) a měkká, do nichž pracovně počítám i participia prézenta aktiva, čítají pouhých 16 lexikálních jednotek (tedy 7,73 % všech adjektiv v korpusu SJS).

Mezi tvrdými adjektivy je kvantitativně nejhojněji zastoupen derivační sufix **-ЪНЪ**. Ten má oporu ve 144 lexémech (69,57 % všech adjektiv v korpusu SJS, 75,39 % tvrdých adjektiv v korpusu SJS). V rámci těchto jakostních

adjektiv nacházíme mnoho kalků vzniklých na základě řečtiny: **ΠΛΩΤΟΛΙΦΕΒΝΖ** (*požívačný, φιλόσαρκος*, SJS III – s. 55), **ΠΟΒΥΣΕΔΥΝΕΒΝΖ** (*každodenní, καθημερινός*, SJS III – s. 74), **ΠΟΔΟΒΕΝΟΒΡΉΔΥΝΖ** (*podobně trpící, όμοιοπαθής*, SJS III – s. 99, Ochr), **ΠΟΔΟΒΟΣΤΡΑΣΤΥΝΖ** (*podobně trpící, όμοιοπαθής*, SJS III – s. 98, Christ), **ΠΡΑΒΟΣΛΑΒΥΝΖ** (*pravověrný, όρθόδοξος*, SJS III – s. 241, Nom), **ΉΕΔΗΝΟΡΟΔΥΝΖ** (*jednorozený, μονογενής*, SJS IV – s. 972-973).

Tvrdá adjektiva (11 kompozit v korpusu SJS) se sufixem **–ΒΖ** lze pracovně rozčlenit do tří skupin: a) na desubstantivní adjektiva relační (3 lexémy), b) na desubstantivní adjektiva kvalitativní (5 lexémů), c) na deverbální adjektiva (3 kompozita). Desubstantivní relační adjektiva nacházíme v materiálu tři se sufixem **–ΟΒΖ** a **–ΕΒΖ**; tyto sufixy nejsou ve stsl. zastoupeny hojně (HMČ 1986, s. 297), nesou však všechny známky produktivity (derivační potenciál: spojuje se se základy u-kmenů, o-kmenů a io-kmenů, navíc derivuje názvy osob, zvířat, rostlin i neživých substancí): **ΒΥΣΕΔΡΖЖИΤΕΛΗΕΒΖ** (*všemohoucího /gen./, τοῦ παντοκράτορος*, SJS I – s. 364), **ΒΟΓΟΣΛΟΒΥЦΕΒΖ** (*teologův, τοῦ θεολόγου*, SJS I – s. 130), **ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΒΖ** (*patriarchův, κατὰ τόν πατριάρχην*, SJS III – s. 20). Desubstantivních adjektiv kvalitativních nacházíme v rámci této skupiny pět, z toho pouze jedno konkrétně bez sufixu: **ΒΕΛΕΓΛΑΒΖ** (*velkohlavý*, SJS I – s. 171), ostatní jsou abstrakta se sufixem: **ΒΛΑΓΟΠΟΚΟΡΥΛΙΒΖ** (*ponolný, poddajný, pokorný, εύπειθής*, SJS I – s. 102), **ΒΛΑΓΟЧΥСТИΒΖ** (*zbožný, bohabojný, [εύσεβής]*, SJS I – s. 108), **ΒΥΣΕΜΗΛΟСТИΒΖ** (*všemilostivý, [πανελεήμων]*, SJS I – s. 366), **ΜΖΝΟΓΟΡΉЧИΒΖ** (*mnohomluvný, [πολύλογος]*, SJS II – s. 242). Deverbativní adjektiva se sufixem **–ΗΒΖ** vykazují činitelský příznak plynoucí ze slovesného původu: **ΒΟΓΟΓΛΑΓΟΛΙΒΖ** (*o bohu hovořící, mluvící, [θεολόγος,*

θεολογικός], SJS I – s. 124), **ΛΙΒΟΒΔΉΝΙΒΖ** (*smilný, τῆς πόρνῆς*, SJS II – s. 160), **ЧΟΥДОТВОРИВΖ** (*činící podivuhodné věci, [θαυματοουργῶν]*, SJS IV – s. 898).

Ostatní adjektivní tvrdá kompozita (36) lze pracovníě rozčlenit do čtyř skupin⁷⁶: a) desubstantivní kvalitativní adjektiva, b) desubstantivní relační adjektiva, c) deadjektivní adjektiva, d) deverbální adjektiva. Kvantitativně majoritní jsou skupiny a, d, naopak desubstantivní relační adjektiva a deadjektivní adjektiva zaujímají z hlediska statistiky marginální postavení. Desubstantivní kvalitativní adjektiva v našem materiálu jsou, podobně jako v korpusu SSr, tvořena pouhým sufixem (pádovou koncovkou) -z; několik příkladů: **ΖΥΛΟΥΣΤΖ** (*nevážně mluvící, [κακοστόμος]*, SJS I – s. 688), **ΠΡΟΣΤΟΒΛΑΣΖ** (*prostovlasý, λυσίκομος*, SJS III – s. 379, Supr), nebo trojice kompozit s výskytem v parimejnicích se stejnou druhou částí: **ΔΡΖΖΟΡΖΔΖ** (*orovážlivý, θρασκευάρδιος*, SJS I – s. 523, Zach), **СΛΑΒΟΣΡΖΔΖ** (*slabomyslný, рошетилý, ψωθοκάρδιος*, SJS IV – s. 101), **ΟΠΛΑΖΟΡΖΔΖ** (*pyšného srdce, στερεοκάρδιος*, SJS II – s. 548). Desubstantivní relační adjektiva nacházíme v rámci této skupiny lexika pouze tři, a to všechna se sufixem -ЬСКЪ: **МИТРОΠΟΛЬСКЪ** (*metropolitní, τῆς μητροπόλεως*, SJS II – s. 217, occurit in Nom), **ΠΑΚΖΙΒΖΙΤΙΝΙСКЪ** (*znovuzrození /gen./, obrozující, τῆς παλιγγενεσίας*, SJS III – s. 8), **ΠΑΤΡΙΑΡШЬСКЪ** (*patriarchů /gen./, patriarchální, τῶν πατριαρχῶν*, SJS III – s. 21, Supr). Zcela ojedinělé, avšak kvalitativně nazanedbatelné jsou v materiálu dva příklady deadjektivních kompozit – adjektiv (jedná se o kalky z řečtiny): **ΒΕΛΙΚΟΛΉΠΖ** (*velkolepý, nádherný, μεγαλοπρεπής*, SJS I – s. 172), **ΒΥΣΕΣΒΑΤΖ** (*celý svatý, přesvatý, [πανάγιος]*, SJS I – s. 367). V těchto případech jsme svědky zesílení (modifikace) významu původních adjektiv, tedy **ΛΉΠΖ** a

⁷⁶ Převzato Šlosarovo členění použité v HMČ 1986, s. 296-316.

СВАТЪ. K zesilování významu dodává Šlosar (НМČ 1986, s. 312): „Ve staroslověnštině se zesilování dalo kromě stupňování pouze připojováním prefixu *prě-* (*prělēpъ, prědobrъ, prěmilostivъ...*), ojedinele i k formě komparativu (*prěvyšijъ*). Méně využívaný byl prefix *velь-* (*velьlēpъ*).“

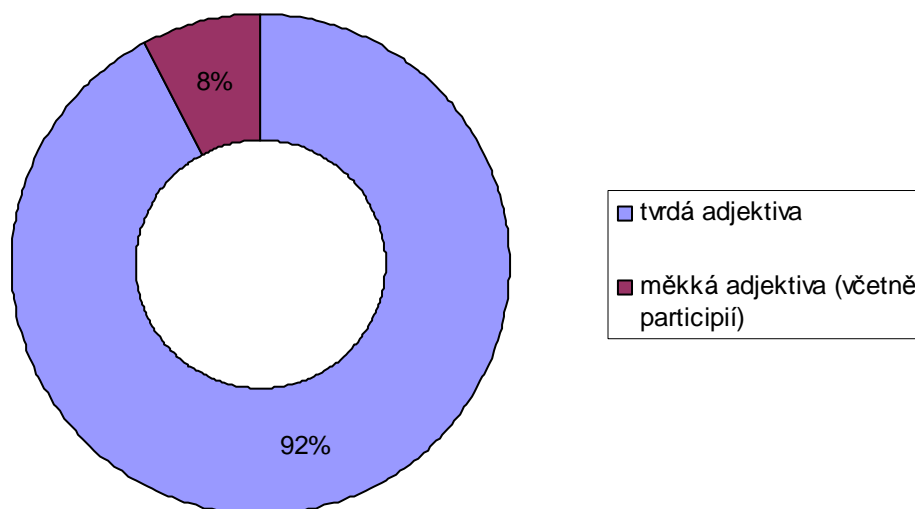
Deverbálních adjektiv nacházíme v rámci tvrdých adjektiv deset, mezi nimiž představují dvě kompozita útvary s m-ovou příponou, která mají dle Šlosara různé varianty a obyčejně vyjadřují potenciální zasažení dějem (НМČ 1986, s. 307-308): **БОГОХРАНИМЪ** (*chráněný bohem, θεοφύλακτος*, SJS I – s. 131), **ΖΛΟΚΛΗΟΧИМЪ** (*neužitečný, δύσχρηστος*, SJS I – s. 687, v tomto případě je participiální tvar adjektivizovaný), dalších 8 případů dokládá adjektivizaci participia perfekta pasiva, např.: **БОГОΟΥΚΡΑШЕНЪ** (*od boha okrášlený, [θεοπρεπής], - a deo ornatus*, SJS I – s. 131), **ИДОЛОЖЬРЕНЪ** (*obětovaný modlám, εἰδωλόθυτος, ἱερόθυτος*, SJS I – s. 707), **ΜΖΝΟΓΟΟΥЧЕНЪ** (*veleučený, πολυμαθής*, SJS II – s. 243), **НОВОЗЪДААНЪ** (*nově postavený*, SJS II – s. 436), **НОВОКРЫЩЕНЪ** (*nově křtěný, neofyta, νεόφυτος*, SJS II – s. 436), **НОВОСВЪЩЕНЪ** (*nově /nedávno/ pokřtěný, [νεόφυτος]*, SJS II – s. 437), **ТРИРЧЕНЪ** (*trojnásobek*, SJS IV – s. 486), **ТРЪКЛАТЪ** (*tříkrát prokletý, tříkrát zlořečený, τρισκατάρατος*, SJS IV – s. 506).

Měkká adjektiva (6 dokladů) představují desubstantivní relační adjektiva tvořená sufixem *-jъ (-ijъ)*⁷⁷, kde první tři doklady jsou posesiva: **ЕДИНОРОЖЬ** (*jenorožce /gen./, τοῦ μονοκέρωτος, τῶν μονοκερώτων* SJS IV – s. 973), **МИТРОПОЛИЦЬ** (*metropolitův, τοῦ μητροπολίτου*, SJS II – s. 217), **ИНОПЛЕМЬНИЧЬ** (*příslušníků jiného plemene, ἄλλοφύλων*, SJS I – s. 773); další doklad je od původu tvar složeného participia prézenta aktiva: **КОУПЬНОСЖИИ** (*soupodstatný, ὁμοούσιος*, SJS II – s. 84) a dále prostá desubstantiva: **ЖЕСТОКОШИИ** (*tvrdšíjny,*

⁷⁷ НМČ 1986, s. 297: „Sufix *-jъ (-ijъ)* je spojitelný jen s názvy živých bytostí, a to všech rodů, o-kmenové, jo-kmenové, ja-kmenové a ojedinele r-kmenové deklinace: *člověčъ, отьчъ, děvičъ, materъ*.

σκληροτράχηλος, SJS I – s. 600) a **ВЪСАДЪНЪИ** (*každodenní, quotidianus*, SJS I – s. 372).

Graf č. 11– Poměr tvrdých a měkkých adjektiv v rámci korpusu SJS

5. 2. 3 Participia prézenta aktiva

Jmenné tvary slovesné zastávají v morfoložickém systému staroslověštiny velmi specifické místo. Jejich geneze vychází z dějového příznaku slovesného, ale jejich flexe již náleží do jmenného systému, odtud vychází všechny komplikace s klasifikací těchto forem. Syntaxí aktivních participií v stsl. se zabýval R. Večerka⁷⁸ a povahou staroslověšského participia prézenta aktiva sloves dokonavých I. Němec.⁷⁹ Němec zde dokazuje, že staroslověšské ptc. préz. akt. sloves dokonavých představuje významově pokračování ide. participia nt-ového, jehož základní funkcí je vyjadřovat význam děje současného s dějem jiným. Tento relikť není ničím jiným než pozůstatkem dřívěššího stavu, kdy slovanské sloveso nebylo ještě tolik podřízeno kategorii vidu. V práci jsme se rozhodli pro následující postup: formálně je v souladu se zavedeným přístupem v obou slovnících náležitě počítat participia jako součást adjektiv (neděje se tak ale vždy, na což je při statistice upozorňováno). V předchozí kapitole v rámci statistických výpočtů tedy započítáváme participia do adjektiv, dále jim ovšem sémanticky věnujeme speciální podkapitolu. Ve výchozím korpusu SSr je stanoven tento postup: participium prézenta aktiva je označeno jako *причастие-прилагательное* (tedy participium-adjektivum), pokud jsou doloženy jen tvary participní (často se záporkou не-) a jsou zpracovány jako zvláštní hesla. Takto jsou označena z toho důvodu, že formy slovesné se v rukopisech nevyskytují (SSr – s. 45). V doplňkovém korpusu SJS pozorujeme dva momenty spojené s participií préz. aktiva, a to časovou parcelaci. V prvních dvou dílech jsou participia prézenta aktiva označena v záhlaví kvalifikátorem adj. (ptc. praes. act.), kdežto ve třetím a čtvrtém dílu, tedy v době kdy byla již výkonnou redaktorkou Z. Hauptová, jsou tyto formy označeny zkratkou ptc.–adj. Neručíme tedy za to, že se tu objeví

⁷⁸ Večerka, R., *Syntax aktivních participií v staroslověštině*, Praha 1961.

⁷⁹ Němec, I., K otázce staroslověšských participií préz. akt. sloves dokonavých, In: Němec, I., *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009, s. 251-260 a též *Slavia* 26, 1957, s. 1-12.

všechna participia v adjektivní funkci, v obou slovnících jsou zpracována různě, také tento útvar můžeme různě interpretovat.

Ve výchozím souboru SSr evidujeme celkem 15 složených lexémů označených kvalifikátorem „příčestí-přídavné jméno“, z toho se ve 13 případech jedná o participia přezenta aktiva a ve dvou případech o participia přezenta pasiva: **ЗВѢРОУАДИМЪ** (*požíraný zvěří, θηριάλωτος*, SSr – s. 235, na jiném místě je též přeloženo *ЗВѢРЬМИ ИЗЪДЕНЪ*), **ИНОСЪКАЗАЕМЪ** (*alegorický, jinotajný, ἀλληγορούμενος*, SSr – s. 261). Ze třinácti ptc. prez. aktiva deset vykazuje frekvenci 1, jedná se tedy o hapax legomena většinou s výskytem v Supr či Euch: **ВЪСЕВИДА** (*vševidoucí, ἐποπτικός*, SSr – s. 161, Supr), **ВЪСЕДРЪЖА** (*vším vládnoucí, všemohoucí, παντοκρατορικός*, SSr – s. 162, Supr), **ВЪСЕНЪЗЪДАРА** (*vše sžírající, vše pohlcující, παμφάγος*, SSr – s. 162, Supr), **ДОБРОДѢЛА** (*čínící dobro, ἐν ταῖς εὐεργεσίαις*, SSr – s. 191, Supr), **ЗАКОНОДАРА** (*zákonodárce, ὁ νομοθετῶν*, SSr – s. 227, Sin), **ЛИХОУЕМЛАН** (*lakomec, πλεονεκτῶν*, SSr – s. 308, Supr), **НОВОПРИХОДА** (*nedávno příšlý, novic, ἀποτασσόμενος*, SSr – s. 382, Supr), **НѢМОГЛАГОЛА** (*vadně mluvící, koktavý, [μογιλάλος]*, SSr – s. 386, Euch), **САМОПРИХОДАН** (*přeběhlík, αὐτομολῶν*, SSr – s. 591, Supr), **САМОРАСТЪ** (*divoký, divoce rostoucí, αὐτομάτως φυόμενος*, SSr – s. 591, Supr). Naproti tomu tři participia jsou v staroslověnských památkách frekventovanější, nasvědčují tomu i mnohá synonyma. Zajímavým se jeví být participium–adjektivum **ДЪЛГОТРЪПА** (*trpělivý, shovívavý, μακροθυμῶν, μακρόθυμος*, SSr – s. 189, četnost výskytu 3 – Indexy 2003, s. 47); řecké paralely jsou jak adjektivní, tak i participiální, výchozí sloveso není zachováno v žádném určitém tvaru, synonyma jsou deverbálního charakteru: **ДЪЛГОТРЪПѢЛИВЪ**, **ТРЪПѢЛИВЪ**. Sémantika tohoto lexému je řešena v kapitole věnované sémantickému aspektu kompozit. Podobně kompozitum **ВЪСЕМОГЪ** (*všemohoucí, παντοδύναμος*, SSr – s. 162, četnost

výskytu 13 – Indexy 2003, s. 44) je označeno jako adjektivum, čemuž odpovídá i paralela v řečtině, avšak formální stavba lexému nám umožňuje zařadit toto kompozitum mezi participia, navíc synonyma tohoto kompozita ve slovní zásobě klasické staroslověnštiny jsou deverbativního charakteru – **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪ**, **ВЪСЕДРЪЖА**. Nejhojněji frekventovaným participiem v rámci výchozího korpusu je kompozitum **ЖИВОТВОРА** (*životodárný*, ζωοποιῶν, ζωοποιός, ζωαρχικός, SSr – s. 217, Euch As En Supr Ril, četnost výskytu 17 – Indexy 2003, s. 50), k němuž je doložen největší počet synonym: **ЖИВОТВОРИВЪ**, **ЖИВОТВОРИНЪ**, **ЖИВОТВОРИЦЪ**, **ЖИВОТЪНЪ**, **ЖИВЪ**, **ЖИЗНЪНЪ**.

V doplňkovém korpusu zdůrazníme dvě skupiny participií přezenta aktiva. První množina lexémů zahrnuje tři kompozita s první částí /сз/приисн– : **ПРИСПОТЕКЪ** (*stále tekoucí*, ἀένναος, SJS III – s. 306), **ПРИСПОСЪ** (*věčný*, *stále trvající*, προαιώνιος, SJS III – s. 306), **СЗПРИСПОТЕКЪ** (*stále tekoucí*, SJS IV – s. 329).

Druhou specifickou množinou kompozit jsou čtyři participia s první částí na **ПРЪЖД-**, z toho jedno participium přezenta aktiva: **ПРЪЖДЕСЪ** (*jsoucí dříve*, [προών], SJS III – s. 438) a 3 participia minulá (aktivní a pasivní): **ПРЪЖДЕБЪ** (*přededešlý*, *dřívější*, προάγων, προγεγονός, SJS III – s. 437), **ПРЪЖДЕНАРЕЧЕНЪ** (*dříve*, *výše řečený*, *shora zmíněný*, προειρημένος, SJS III – s. 438), **ПРЪЖДЕСВАЩЕНЪ** (*předposvěcený*, SJS III – s. 438).

Participiím je také věnován prostor v rámci úseku 6. 3. 5.

5. 2. 4 Verba

Ve staroslověštině slovesa představují formálně nejvyvinutější a nejproduktivnější slovní druh, což není viditelné z čistě statistických údajů na počátku této kapitoly. Kromě sloves samotných totiž do sloves svou genezí náleží také substantiva verbální, deverbativní adjektiva a v neposlední řadě též participia řazená dle konvence vytyčené ve slovnících do adjektiv. Každé sloveso disponuje rozsáhlým paradigmatickým a lze též u něj určit dva kmeny (přezentní a infinitivní), které umožňují sloveso přiřadit k určité slovesné třídě. V této práci není cílem klasifikovat stsl. složeniny dle slovesných tříd, neboť by se jednalo o projekt velmi rozsáhlý a našim konkrétně vymezeným cílům vzdálený. Konkrétním afixům se věnujeme v kapitole o slovo tvorbě.

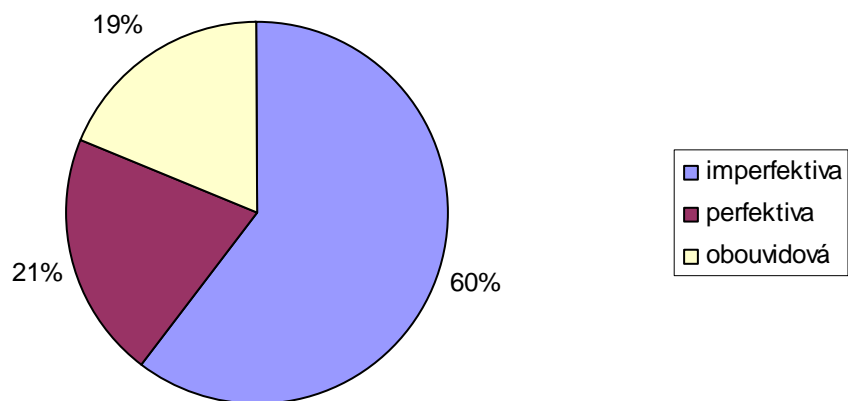
Zkoumání příslušnosti ke gramatické kategorii vidu u stsl. sloves vypovídá o mnohém. „Celá slovní zásoba staroslověšských sloves se podle vidu rozpadá na dvě skupiny, perfektiva a imperfektiva. Perfektiva vytvářejí dvojice s příslušnými imperfektivy. Na tomto vztahu je založen vidový systém a souvisí s ním na jedné straně neustálé vytváření perfektiv a k nim zase na druhé straně odvozování příslušných imperfektiv. Tento systém je v staroslověštině ve velmi pokročilém vývoji, v plné životní síle. Je jedním z nejdůležitějších systémů gramatické stavby staroslověšského jazyka.“⁸⁰

Celek 58 sloves (10,07 % všech kompozit v korpusu SSr) základového korpusu SSr lze rozdělit dle vidu na imperfektiva, těch je 35 (60,34 % sloves), perfektiva čítají 12 dokladů (20,70 % sloves), jedenáct sloves je obouvidových (18,97 % sloves).

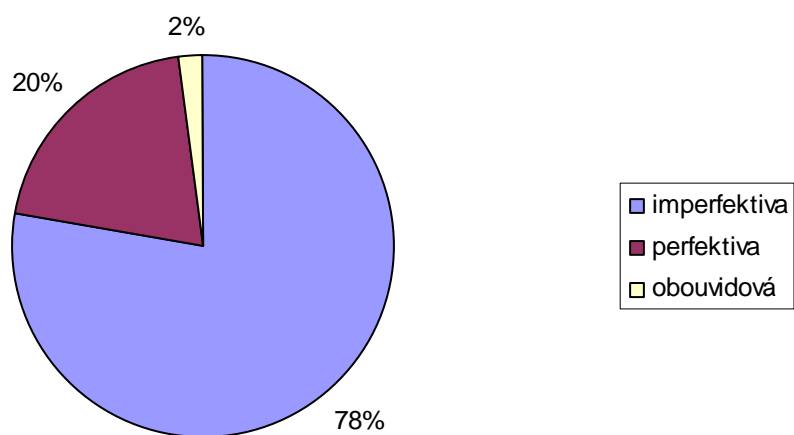
Doplňkový korpus SJS obsahuje 54 sloves (9,75 % všech kompozit v korpusu SJS), z toho 42 imperfektiv (77,78 %), 11 perfektiv (20,37 %) a jedno sloveso obouvidové (1,85 %).

⁸⁰ Dostál, A., *Studie o vidovém systému v staroslověštině*, Praha 1954, s. 618.

Graf č. 12 – Rozdělení sloves dle vidu v korpusu SSr

Graf č. 13 – Rozdělení sloves dle vidu v korpusu SJS

Na stsl. vidovém systému lze pozorovat jevy, které pak našly své přirozené pokračování v pozdějších systémech slovanských jazyků. Vidová rozdílnost již tehdy sloužila jako nástroj k rozlišení nuancí v oblasti sémantické. Kategorie vidu je však později posilována v součinnosti se zánikem některých morfologických forem. Již ze statistiky je patrné, že obouvidové sloveso nebylo v kanonické staroslověnině jevem zcela sporadickým.

Mezi imperfektivy nacházíme především slovesa neperfektivovatelná (slovesa stavová, slovesa vyjadřující vlastnosti) a dále slovesa odvozená (např. denominativa či deverbativa).⁸¹ Do skupiny první lze dle lexikálního obsahu zařadit například slovesa typu: **ВЕЛЬРѢЧЕВАТИ** (*vychloubat se*, *μεγαλορρημονεῖν*, SSr – s. 112), **ВЕЛЬМЖДРОВАТИ** (*býti domýšlivý*, *μεγαφρονεῖν*, SSr – s. 112), přičemž samotné **РѢЧЕВАТИ** neexistuje, kdežto **МЖДРОВАТИ** ano. V rámci imperfektiv evidujeme počtem členů velké množiny synonym – deverbativ, typickým příkladem je sloveso **БЛАГОВѢСТВОВАТИ** (*oznamovat, hlásat /dobrou zprávu/, εὐαγγελίζεσθαι*, SSr – s. 85), kdy rozsah derivace naznačují čtyři synonyma: **БЛАГОВѢСТИТИ**, **БЛАГОВѢСТОВАТИ**, **БЛАГОВѢСТЬСТВОВАТИ**, **БЛАГОВѢЩАТИ**. Je zajímavé, že **ВѢЩАТИ** existuje samostatně, **ВѢСТИТИ** nikoliv. Přičemž zálibu v tvoření na **-СТВОВАТИ** pokládá Jagić (Jagić 1913, s. 298-299) za typickou pro východoslovanskou větev.

Perfektiva můžeme pracovní rozdělit na prefigovaná a neprefigovaná. Prefigovaná kompozita svou četností stojí na okraji, v souboru SSr nacházíme dvě a v korpusu SJS čtyři. Zatímco v souboru nekompozitních sloves rozlišujeme tři funkce slovesných prefixů: 1) prostorově modifikační, 2) vyjádření způsobu slovesného děje a 3) vidovou, v našem materiálu se setkáváme jen s funkcí vidovou.

⁸¹ Dostál, A., *Studie o vidovém systému v staroslověnině*, Praha 1954, s. 619.

Dvě prefigovaná slovesa s prefixem οϣ- vykazují příznak naplnění, dokonání děje do krajní míry: **ΟΥΒΛΑΓΟΒΟΛΙΤΗ** (*projevit blahovůli, přízeň, εὐδοκεῖν*, SJS IV – s. 576), **ΟΥΜΗΛΟΣΡΖΔΙΤΗ ΣΑ** (*smilovat se, slitovat se, σπλαγγίζεσθαι*, SJS IV – s. 639). Vysvětlením vzniku prvního příkladu by mohl být fakt, že pouhé **ΒΛΑΓΟΒΟΛΙΤΗ** nebylo sémanticky dostatečně výstižné, a proto bylo nahrazeno složeninou ještě přesnější – **ΟΥΒΛΑΓΟΒΟΛΙΤΗ** (rovněž za řecké *εὐδοκεῖν*).⁸² Sémantiku prefixu dokládá ve staroslověnině i výskyt slov nekompozitního charakteru: **ΟΥΜΟΡΗΤΗ** (*umořit, zahubit, usmrtit, ἀποκτείνειν*, SJS IV – s. 645), **ΟΥΜΡΖΚΝΗΤΗ** (*zatmět se, σκοτίζεισθαι*, SJS IV – s. 645). Jedno kompozitum bylo vytvořeno s klasicky jihoslovanským prefixem ηϣ-: **ΗϣΛΥΒΟΔΉΝΣΤΒΗΤΗ** (*propadnouti smilstvu, ἐκπορνεύειν*, SJS I – s. 748, Os 1,2 G1 – a je také imperfektivum **ΗϣΛΥΒΟΔΉΝΣΤΒΕΩΑΤΗ** v apoštolu /Jud 7/).

„Základem jak prvotního vzniku perfektivnosti u sloves, tak prefixace a konečně i derivace jsou samy významy sloves. Dochází tak k vytvoření dvou silných, protikladných principů, které dokonce působí někdy i nad potřeby vidového systému (srov. některé složeniny s předponami po-, σβ-, σβ- atd. a některá iterativa)“⁸³. Dvě kompozita mají prefix ςϣ-, jedno ςϣ-: **ςϣΖΒΛΑΓΟΣΛΟΒΗΤΗ** (*vzdáti chválu, požehnati, εὐλογεῖν*, SJS I – s. 247), **ςϣΖΒΛΑΓΟΣΛΟΒΕΣΤΒΗΤΗ** (*požehnat, εὐλογεῖν*, SSr – s. 130), **ςΖΒΛΑΓΟΒΟΛΙΤΗ** (*najít v někom zalíbení, εὐδοκεῖν*, SSr – s. 127).

Ostatní perfektiva nejsou prefigovaná. Taková, která by mohla náležet k nejstaršímu lexikálnímu fondu – tedy vyjadřovala rychlý, krátký pohyb, nacházíme dvě, v základovém korpusu: **ΜΗΜΟΝΕΣΤΗ** (1. *přenést, odnést něco*

⁸² Dostál, A., *Studie o vidovém systému v staroslověnině*, Praha 1954, s. 475.

⁸³ Dostál, A., *o. c.*, s. 620.

mimo někoho, παραφέρειν, 2. pronést, διαφέρειν, SSr – s. 327), ΜΙΜΟΠΛΟΥΤΗ (proplouti mimo, παραπλεῖν, SSr – s. 211)⁸⁴.

„Vedle dokonalých simplicíí jsou v staroslověnské slovní zásobě ještě menší skupiny, kde je možný vid obojí. To jsou slovesa lexikálně-sémanticky přesně nevymezená nebo neutrální (slovesa stojící např. významově mezi slovesy pohybu a slovesy stavu aj.). Nejsou svědectvím nevyvinutosti vidového systému, nýbrž naopak právě dokladem životnosti základních vidových principů, na nichž vidový systém byl vybudován. V podrobnostech jsou tu některé případy zvláštní, vysvětlitelné z doby a prostředí, v němž staroslověnský jazyk žil a dále se vyvíjel.“⁸⁵ Tuto tezi o lexikálně-sémantické nevyhraněnosti doložíme několika příklady: kompozitum **ΜΙΜΟΝΤΗ** (1. jít mimo, přejít, minout, *παρέρχεσθαι, παράγειν, 2. zanikat, zaniknout, mizet/zmizet, παρέρχεσθαι, SSr – s. 327*), vykazuje zásadní polysémii, tento lexém je doložen i v nejstarších památkách: Zogr Mar As Sav. Jiným příkladem je kompozitum **СЛАВОСЛОВИТИ** (*oslatvit/slavit, chválit, δοξολογεῖν, δοξάζειν, SSr – s. 609-610, Supr Euch*), u něhož v souladu s Dostálem⁸⁶ připouštíme v Supr 261:25 vid dokonavý, kdežto nedokonavý v Euch 86a16 a v Supr 95:10 a 110:25 (u exemplifikace imperativu v Supr 298:22 se Dostál přehléd, jedná se sice s největší pravděpodobností o vid dokonavý, ovšem od slovesa **БЛАГОСЛОВИТИ** /imperativ – **БЛАГОСЛОВИ**/, nikoliv od slovesa **СЛАВОСЛОВИТИ** /imperativ – **СЛАВОСЛОВИ**/).

⁸⁴ Ve slovnících SJS a SSr bývají za perfektiva označovaná taková slovesa, která mají v řeckých textech paralely v aoristových tvarech.

⁸⁵ Dostál, A., *o. c.*, s. 619.

⁸⁶ Dostál, A., *o. c.*, s. 474.

5. 2. 5 Adverbia

Adverbia v materiálu tvoří v obou korpusech 5 % lexémů (54 lexémů, 4,78 % všech kompozit v obou korpusech), přičemž v základovém korpusu nacházíme 22 adverbí (3,82 % všech kompozit v SSr) a v doplňkovém korpusu 32 (5,78 % všech kompozit ze SJS), tedy vzhledem k frekvenci předchozích slovních druhů zabírají poněkud skromnější místo v systému staroslověnských složenin. Z hlediska morfologického nemáme k dispozici žádný spolehlivý konstrukt, jak tato adverbia rozdělit a klasifikovat. Slovní druh náleží k neflexivnímu typu, není zde přítomna deklinace, konjugace, ovšem sporadicky zde konstatujeme pouze stupňování. Adverbium jakožto slovní druh plnovýznamový, ale neohebný stojí na pomezí dvou skupin vymezených shodným příznakem obou charakteristických rysů. Protože může být adverbium základem derivace, neshoduje se tak po této stránce s předložkami, spojkami či částicemi.⁸⁷ Jedním z použitelných konstruktů k třídění adverbí je možnost postupovat dle geneze. Kurz⁸⁸ považuje většinu adverbí za ustrnulé pády substantiv nebo adjektiv; dále vidí adverbia jako útvary odvozené od kmenů zájmených (ty jsme z kompozit vyloučili, viz kapitolu č. 2), posléze definuje poslední skupinu (statisticky nejmenší) jako jiná stará adverbia. V našem materiálu je zřejmé, že se jedná o adverbia vzniklá z kmenů jmenných, tedy substantiv a především adjektiv; několik příkladů: **ЦѢЛОМЪДРЪСТВЕНО** (*střízlivě, zdrženlivě, čistě*, *σώφρων* //, [σωφρόνως], SSr – s. 773), **САМОХОТЪНѢ**⁸⁹ (*dobrovolně, z vlastní vůle*, *ἐκών*, SSr – s. 592) – nejspíš odvozené od

⁸⁷ Jahn, J., *Slovanské adverbium*, Praha 1966, s. 90.

⁸⁸ Kurz, J., *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha 1969, s. 174-176.

⁸⁹ Sufix –ě obšírně nejen z hlediska původu analyzuje Jefimova (Jefimova 2006, s. 315-316), kde dokládá vznik ě z diftongu (aj), který byl původně jmennou koncovkou lokálu singuláru (vyjadřoval prostorový příznak ve statickém rozměru). V indoevropském srovnávání lze např. doložit ke staroslověně blízké řecké tvary adverbí: *παρά* (okolo, kolem) či *πάλαι* (dávno, v minulosti), kde původní diftongy vidíme.

substantiva⁹⁰ **САМОХОТЬ** doloženého instr. **САМОХОТИЖ** (*dobrovolně, z vlastní vůle, ἐαυτὸν τεθεικώς*, SSr – s. 591), **СТРЪМОГЛАВЪ** (*střemhlav, hlavou dolů, κατὰ κεφαλῆς*, SSr – s. 631), kde první část je adverbiální a druhá evidentně substantivního charakteru. O adverbiích je také pojednáno v rámci kapitoly o slootovorbě, konkrétně v úseku 6. 4.

Ostatní slovní druhy se u kompozit nevyskytují, je to však pochopitelné, neboť kompozita jsou vždy plnovýznamová slova, která musí vykazovat kolokační potenciál, tedy být ohebná (s výjimkou u adverbií).

5. 3 Shrnutí

Závěrem kapitoly lze učinit následující shrnutí. Z hlediska rozložení slovních druhů kompozit převládají substantiva (SSr – 46,18 %, SJS – 47,11 %), druhé místo kvantitativně zastupují adjektiva (SSr – 39,93 %, SJS – 37,36 %), následují slovesa (SSr – 9,75 %, SJS – 9,91 %) a marginální skupinu tvoří adverbia (SSr – 5,78 %, SJS – 4,78 %). Ve výchozím korpusu excerpovaných kompozit SSr nacházíme mezi substantivy 139 neuter (52,26 % z celkového počtu substantiv v rámci SSr), 106 maskulin (39,85 %) a pouze 21 feminin (7,89 %). Nejfrekventovanějším typem kompozit v SSr je substantivum neutra *io-*kmenového typu *znamenъje* (120 slov, 45,11 % všech substantiv v SSr; 20,83 % všech kompozit v SSr), což svědčí o jeho produktivitě. Při tvorbě těchto substantiv s abstraktním významem je nejrozšířenějším slovotvorným morfémem sufix *-ъj(e)*; jsou obvykle slovesného původu (**БОГОВОРИЕ**, **НИЩЕЛЮБИЕ**). Mohou být též jmenného původu, těch je však v našem materiálu nízký počet (**БЛАГОДОУШИЕ**, **ДОВРОВОНИЕ**). Podobně v doplňkovém souboru excerpovaných kompozit (SJS) nacházíme mezi substantivy 124 neuter (47,51

⁹⁰ Není odvozené bezprostředně; lze důvodně předpokládat, že bylo bezprostředně odvozeno z adjektiva, to bylo původně odvozené ze substantiva, neboť Miklošić registruje adj. **САМОХОТЬНЪ** – *αὐτοθελής*.

% - z celkového počtu substantiv v rámci korpusu SJS), 99 maskulin (37,93 %) a 37 feminin (14,17 %). Z hlediska kvantity jsou nejčetnější skupinou $\dot{\iota}$ o-kmeny maskulin a neuter. Též v korpusu SJS představuje nejfrekventovanější typ substantiva neutra $\dot{\iota}$ o-kmenový typ *znamēnje* (109 slov, 41,76 % všech substantiv v korpusu SJS; 19,68 % všech kompozit v korpusu SJS), což svědčí o jeho velké produktivitě. Maskulin $\dot{\iota}$ o-kmenového charakteru v rámci korpusu SSr nalézáme 60, což představuje 22,56 % všech substantiv v tomto korpusu a 10,42 % všech lexémů v základovém korpusu.

Největší podmnožinou je zde 47 činitelských kompozit se sufixem -ѣць, poté se setkáváme s devíti složeninami disponujícími sufixem -тєль a konečně pouze jednou končící na -аѣ. V korpusu SJS zahrnuje maskulinní $\dot{\iota}$ o-kmenový typ 58 lexémů (tedy 22,22 % všech substantiv v korpusu SJS; 10,47 % všech kompozit v korpusu SJS) v tomto rozložení (podobný poměr distribuce sufixů jako v korpusu SSr): 39 lexémů se sufixem -ѣць, 14 kompozit se sufixem -тєль a 5 lexémů pouze s pádovou koncovkou. O-kmenových kompozit v souboru SSr nacházíme 52 (19,55 % ze všech substantiv v tomto výchozím korpusu), z toho 33 maskulin (12,4 % ze všech substantiv v tomto korpusu) a 19 neuter (7,14 % ze všech substantiv v tomto korpusu). O-kmenových substantiv v souboru SJS nacházíme 54 (20,69 % ze všech substantiv v korpusu SJS), z toho 38 maskulin (14,56 % ze všech substantiv v tomto korpusu) a 15 neuter (5,75 % ze všech substantiv v tomto korpusu). Ve skupině 38 maskulinních o-kmenů lze vyčlenit z hlediska slovo tvorby dvě skupiny. Nejčetnější skupinu podobně jako ve výchozím korpusu tvoří kompozita s nulových sufixem (18 dokladů), kdy je druhý kořen opatřen pouhou koncovkou (tedy pouhým -o-) a druhou nejčetnější skupinu (16 maskulin) posléze představují jednotky s činitelským sufixem -ѣникъ. Feminina a maskulina $\dot{\iota}$ a-kmenů tvoří skupinu slov, mezi devíti

maskuliny shledáváme 3 kompozita s pouhou pádovou koncovkou -'а bez sufixu a šest kompozit se sufixem -(и)ца. Feminina ja- kmenů vykazují podobné kvalitativní rozložení jako maskulina, tedy 6 lexémů se sufixem -(и)ца a 3 lexémy s pouhou koncovkou bez sufixu. V korpusu SJS feminina a maskulina ja-kmenů tvoří skupinu 29 slov (11,1 % mezi všemi substantivy tohoto korpusu), přičemž feminin shledáváme 26 a maskulina pouze 3. Kompozita ja-kmenových feminin zahrnují větší skupinu než v základovém korpusu – 26 lexémů (9,96 % ze všech substantiv v korpusu SJS), což je vytvořeno skladem 12 kompozit bezsufixálních (jak jsme je pracovně vymezili v poznámce úseku 5. 2. 1) s pouhou koncovkou →а a 14 kompozit se sufixem →ица. Besufixální útvary jsou buď grécismy (8 dokladů), nebo se jedná o kalky vytvořené na základě řečtiny (4 doklady). Z hlediska kvantity stojí na periférii i-kmenová kompozita (v SSr 9 jednotek, v SJS 6 lexémů), kromě substantiva **цѣломъдрость** se jedná o bezsufixální útvary. Nejméně kvantitativně zastoupené substantivní složeniny představuje v rámci obou korpusů množina a-kmenů (v SSr 3 maskulina a 4 feminina, v SJS 5 feminin). Mezi adjektivy výrazně převažují tzv. tvrdá (v SSr 209 = 90,87 % adjektiv v tomto korpusu, v SJS 191 lexémů = 92,27 % všech adjektiv v korpusu SJS), tento typ nejhojněji reprezentuje derivační sufix -ьнъ (140 lexémů v SSr – 60,87 % všech adjektiv v korpusu SSr, 144 jednotek v SJS – 69,57 % všech adjektiv v SJS). Participia nacházíme v korpusu SSr v zastoupení 15 lexémů, z toho ve 13 případech se jedná o ptc. prézenta aktiva a ve dvou případech o ptc. préz. pasiva. V korpusu SJS nacházíme 3 participia prézenta aktiva s první částí /съ/присн-, např. **приспоекзи** a 4 participia s první částí прѣжд-, z toho jedno participium prézenta aktiva **прѣждесзи** a 3 participia pasiva, např. **прѣждесвацєнъ**. Sloveso, neproduktivnější a nejvyvinutější slovní druh ve staroslověnštině, nacházíme

v SSr ve formě kompozita v počtu 58 lexémů (35 imperfektiv, 12 perfektiv, 11 obouvidových), v korpusu doplňkovém SJS pak 54 sloves (z toho 42 imperfektiv, 11 perfektiv a jedno sloveso obouvidové). Jasně vidíme (nážorné zobrazení viz graf č. 12 a 13) převahu imperfektiv nad perfektivy a slovesy obouvidovými. Perfektiva mohou být prefigovaná i neprefigovaná, přičemž prefigovaná stojí svou četností na okraji spektra, v souboru SSr nacházíme 2 a v souboru SJS 4 (prefixy mají funkci pouze vidovou). Adverbia tvoří v materiálu pouze 5 % kompozit (22 lexémů v SSr a 32 slovních jednotek v SJS), zabírají tedy v systému staroslověnských složenin poněkud skromnější místo. Kompozitní adverbia v našem materiálu většinou vznikla z kmenů jmenných, tedy ze substantiv a především z adjektiv. Znovu zmiňujeme adverbium (analyzované již v úseku 4.) **очивисть** (*viditelně, zjevně; ὀφθαλμοφανῶς*, SSr – s. 439, Supr), kde druhý komponent je deverbálního charakteru.

6. Slovo tvorba

6. 1 Metodologie použitá v kapitole, tzv. mikrosyntax

Záměrem kapitoly o slovo tvorbě je podat komplexní obraz o prostředcích kompozice v rámci stsl. památek. Zatímco v páté kapitole byly lexémy analyzovány z obecného hlediska slovnědruhového a z pohledu relevantních sufixů, pak v této kapitole vyčleníme lexikon: a) v rámci základních slovních druhů (substantiva, adjektiva, verba a adverbia) a dále v těchto vytvořených množinách dělíme lexikální jednotky b) dle charakteru první a druhé části složeniny s přihlédnutím ke genezi (jak bylo vymezeno v kapitole o metodologii, tedy v kapitole č. 3).

V rámci jednotlivých slovo tvorných typů je zohledněno, jedná-li se o vztah koordinace, nebo determinace, přičemž též rozlišujeme, zda se jedná o tzv. kompozita vnitřní nebo vnější). Posledním úkonem v rámci množin lexika je určit syntaktický vztah mezi jednotlivými komponenty.⁹¹ V úvodu kapitoly o slovo tvorbě se budeme zabývat frekvencí jednotlivých prvních částí složenin. Syntaktický vztah mezi komponenty kompozit považujeme za předmět hodný vědecké diskuse.

V. Skalička v obecné rovině⁹² rozlišuje několik rozdílných podtypů jazykové syntaxe. Za základní považuje syntax slovní, dále vymezuje rovněž tradiční syntax větnou a syntax promluvy (ta se soustřeďuje na zcela odlišnou problematiku než syntax věty – např. tematické posloupnosti), pro ni užívá pracovní termín hypersyntax. V souvislosti s ním přijímá systémový pracovní pojem hyposyntax, kterým označuje syntax morfémů vytvářejících slovo. Jedná se tedy o pokus zachytit syntax na různých rovinách jazykového systému.

⁹¹ V tom smyslu, jak tyto vztahy vymezil M. Dokulil (Dokulil 1962, s. 132-133), tedy rozlišuje se vztah mezi komponenty: podmětný, předmětný, atributivní, adverbiální a doplňkový.

⁹² Skalička, V., Hyposyntax, In: *Souborné dílo III. díl*, Praha 2006, s. 1091-1097.

Přistoupíme-li na definování v abstraktním systému jazykových rovin, musíme konstatovat, že povaha syntaktického vztahu jednotlivých komponentů kompozit není jednoduše vřaditelná do tradiční syntaxe větné (ačkoliv je jí velmi blízká), avšak též není na úrovni „hyposyntaxe“. V. Skalička považuje fenomén kompozit za charakteristický jev polysyntetického typu (v rámci výzkumu jazykové typologie), přičemž se dle jeho názoru (ve shodě s námi zaujatým postojem) ztrácí rozdíl mezi syntaxí a hyposyntaxí tam, kde se váží dvě autosémantické jednotky v jednom slově. U koordinačních složenin toto platí bezvýhradně, i když je v nich koordinační vztah vyjádřen implicitně, avšak u determinačních kompozit vyvstávají otázky. Míra explicitního vyjádření syntaktického vztahu mezi jednotlivými částmi determinativ je snížena morfologizací složeniny. Konkrétně ve stsl. se pod vlivem řečtiny uplatňuje tendence per analogiam v uplatňování konektému –o- mezi jejími částmi (tato analogie je zřetelnou tendencí posunu od flexivnosti k aglutinačnímu příznaku). Tím, že je zde eventuální původní pádová koncovka (u determinativ uvažujeme v rámci jiné než nominativní) povětšinou eliminována, setkáváme se s vyšší mírou implicitnosti (na rozdíl např. od nové češtiny, kde ku příkladu genitivní vazba deverbálních determinativ může být zachována, což znamená, že syntaktický vztah je zde explicitně vyjádřen: mírumilovný, sebevražda).

Pomocným vodítkem se nám tu do určité míry stává rozklad kompozita do víceslovného obratu, a to dle našeho názoru svědčí opět ve prospěch představy tradiční slovní syntaxe aplikované na speciální sevřené slovní formě (kompozit). Z toho důvodu na rozdíl od V. Skaličky volíme pro následující syntaktické rozbor komponentů vhodnější pracovní termín mikrosyntax a jednotlivé vztahy složek pojmenovávám jednoduše jako syntaktické. Neboť rozdílem je tu materiálně vzato (rukopisy staroslověnštiny – písemná forma jazyka – rozměr 2D) velikost prostoru a jeho specifika, nikoliv jakási abstraktní představa vrstev jazyka na rozdíl od jasně doložitelné a zdůvodnitelné rozdílnosti vrstvy syntaktické a hypersyntaktické.

V této kapitole budou středem naší pozornosti první části kompozit především z hlediska slovnědruhového. Z hlediska tematického bude o vlivu a charakteru prvních částí kompozit pojednáno v kapitole o sémantice (kap. č. 8). Druhým částem složenin se soustavně věnovat nebudeme, avšak v souladu s materiálem lze konstatovat, že se převážně jedná o deverbální člen.⁹³ Značné rozdíly jsou patrné ve frekvenci prvních částí složenin, převládá komponent **БЛАГ-** (SSr 70, SJS 46 dokladů), přičemž tento komponent zařazujeme ve slovotvorném modelování pod slovní druh adjektiva (i když sám o sobě by mohl být komponent i povahy substantivní). Jistá míra nezbytné simplifikace je kompenzována u jednotlivých příkladů detailnější morfosyntaktickou analýzou. Druhé místo v četnosti prvních částí zastupuje substantivní člen **БОГ-** (SSr 47, SJS 26) a dále následuje opět nábožensky příznakové **ДОБР-** (SSr 28, SJS 9), kterýžto komponent podobně jako **БЛАГ-** pracovníčně zařazujeme pod adjektiva. Ve stejném duchu řadíme pod adjektiva poměrně frekventované **МНОГ-** (SSr 26, SJS 22) a **ЗЛА-** (SSr 17, SJS 15). Z větších množin kompozit je vhodné ještě uvést pronominální totalizátor **ВС-** (SSr 15, SJS 19) či též pronominální část **САМ-** (SSr 13) a **ИН-** (SSr 15, SJS 10). Z numerálních komponentů se ukazuje být produktivní část **ЕДИН-** (SSr 13, SJS 17).

Kapitola o slovotvorbě je koncipována tím způsobem, že první množina typů tvoří substantivní kompozita, následují adjektivní slovotvorné typy, jako třetí jsou analyzována slovesa a nakonec připadá početně nejskromnější množina adverbíí. Pro jednotlivé komponenty volíme zkratky: S = substantivum, K = konektém, A = adjektivum, V = verbum, N = numerale, P = pronomen, C =

⁹³ Terminologická poznámka: Termín deverbální označuje přechod od slovesné geneze, přičemž termín deverbativní je již ve vědě zakotven v jiných kontextech, např. deverbativní substantivum. Termín deverbální v souvislosti s druhým členem složenin používá ve své monografii i D. Šlosar (Šlosar 1999).

cirkumstantivum⁹⁴, X = libovolný slovní druh, X_v – dolní index označuje slovnědruhový původ slova, X^s – horní index označuje mikrosyntaktickou traspozici (sekundární funkci komponentu).

6. 2 Substantivní kompozita

6. 2. 1 Substantivní kompozita typu N-K-S

Kompozita skladu číslovka–konektém–substantivum existovala již v předpísemných epochách (v praslovanštině), i když jejich kvantita nebyla s největší pravděpodobností vysoká. Základní číslovky obecně vzato patří k nejstarší vrstvě slovní zásoby⁹⁵. Tato kompozita, náležející do praslovanské éry, se vyznačují netradičním konektémem, tedy nikoliv později tolik typickým –o-: *devět-ь-sil-ь (č. *devětsil*), *pol-ь-nokt-ь (č. *půlnoc*), platí to pro psl. kompozita obecně, tedy nejen pro skupinu N-K-S, dokládají to termíny rodinných vztahů: БРАТОУЧАДЗ, БРАТЗСЕСТРА, ДОМАЧАДИЦА, МАЛЗЖЕНА atp. D. Šlosar k tomuto typu podotýká (Šlosar 1999, s. 12-13): „Tento psl. typ zahrnoval patrně formace dvojího typu: jednak spojení číslovky a substantiva (**polьnoktь*), a jednak spojení číslovky a desubstantivního adjektiva (*inorogь*), které se díky shodě jmenné deklinace a adjektivní snadno přehodnotilo v substantivum.“ V synchronním českém jazyce vidíme v komparaci s psl. stavem u kompozit tohoto skladu první člen v genitivní podobě, kdy konektém zobrazuje pádová (genitivní) koncovka, např.: *dvoutaktní motor*, *pětidvéřové auto*.

⁹⁴ Termín cirkumstantivum je pracovníě používán v souladu s teorií slovních druhů obsaženou v Mluvnici češtiny 1 (MČ 1 1986), jak již bylo vymezeno v kapitole o metodologii (kap. č. 3).

⁹⁵ Velmi staré, ale přesto o něco pozdější jsou číslovky než zájmena, zájmenná příslovce a různé jiné odkazovací částice – s výjimkou číslovky *půl*, která má paralely uralské: Lamprecht, A., Význam slovní zásoby při určování specifičnosti jazyka, In: *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, s. 366.

V našem materiálu nacházíme v rámci tohoto typu mnoho kompozit s první částí povahy základní číslovky: **ПОЛЬ-**, **ЇДИН-**, **ДЗВО-**, **ТРЬ-**, **ЧЕТВЕР-**. Dvě skupiny, které by mohly tvořit kompozita s první částí **ИН-** a **МЗНОГ-**, do tohoto typu nezapočítávám, jakkoliv by bylo možné je takto hodnotit (např. Šlosar 1999 tak činí). První část **ИН-** pracovně započítávám v souladu s klasifikací obsaženou v SJS za zájmenou a část **МЗНОГ-** pak za adjektivní. Velké množství těchto složenin (tedy složenin s první částí **МЗНОГ-** a **ИН-**) lze pozorovat s největší pravděpodobností proto, že tehdy nebylo v mnohých ohledech tak nutné přesněji diferencovat množství, z toho důvodu nepřekvapuje množství složenin s významem *jeden* a *mnoho*. Teorii širšího, neatomizovaného chápání kvantity dokládá i existence kategorie duálu ve staroslověnině⁹⁶. Všechna kompozita skladu N-K-S představují determinativa, kde určujícím členem s rozlišovací funkcí je první člen a určovaný člen s funkcí zařazovací je člen druhý.

V základovém korpusu SSr nacházíme 4 substantiva s první částí **ЇДИН-** a v korpusu SJS pak 8 takových kompozit. Syntaktický vztah mezi komponenty je zde povětšinou atributivního charakteru. V této množině se objevují jak abstrakta: **ЇДЬНОГЛАСИЇ** (*jednomyslnost, souhlas, συμφωνία*, SSr – s. 801, Supr), tak i konkréta: **ЇДИНОРОГЪ** (*jednorožec, - μονοκέρας*, SJS IV – s. 972, Ρογ Lob Par). Podobně první část **ДЗВ-** může být součástí tvorby abstrakta – **ДЗВОДОУШИЇ** (*pochybnost, pochybování, διψυχία*, SSr – s. 201, Supr), v tomto případě se evidentně jedná o kalk z řečtiny, a na straně druhé i konkréta: **ДЗВОЖЕНЬЦЬ** (*člověk po druhé ženatý, ženatý s vdovou, ó δίγαμος*, SJS I – s. 532, Nom),

⁹⁶ Monografii o duálu ve staroslověnině a ve slovanských jazycích poskytl A. Dostál (Dostál, A., *Vývoj duálu v slovanských jazycích zvl. v polštině*, Praha 1954.). Práce je inspirativní z mnoha hledisek, mimo jiné zde autor poukazuje na fakt, jak ve vývoji slovanských jazyků pozvolna probíhá přeměna morfologických prostředků, když nastává změna ve významu, na níž je kategorie vybudována, což je právě patrné na vývoji duálu v památkách jednotlivých slovanských jazyků.

v tomto případě lexém spadá do právní oblasti s viditelnou tendencí terminologizovat občanskoprávní vztahy.

Poměrně četnou podskupinu v rámci modelu N-K-S zastupují složeniny s první částí *три-*, jedná se vesměs o konkréta: **ТРЪЗЪВЪЦЬ** (*trojzubec*, *τρίβολος*, SSr – s. 704, Supr) či **ТРИКРОВЪНИКЪ** (*druhé patro, třetí podlaží*, *-τὸ τρίστεγον*, SJS IV – s. 486, Apost). V kanonických památkách nechybí ani výskyt kalku řeckého *τετραάρχης* - **ЧЕТВРЬТОВАСТЪНИКЪ** a **ЧЕТВРЬТОВАСТЪЦЬ** (obě *tetraarcha*, SSr – s. 778, Zogr Mar) a první část číslovkového charakteru s významem *čtyři* se vyskytuje i ve vnějším kompozitu **ЧЕТВЕРОНОЖИЕ** (*čtvernožci*, SJS IV – s. 857, Bes). Osamocené doklady představují substantiva s první částí numerální *полз-* a *шест-*: **ПОЛЗСПЪДНИЕ** (*měřice*, *-σάτον*, SJS III – s. 145, Ostr, výklad první části je obecně problematický, viz výklady H. Karlíkové v ESJS /14/, s. 865) a **ШЕСТОКРИЛАТЪЦЬ** (*šestikřídlý /o serafínech/*, *ἑξαπτέρυγος*, SSr – s. 789, Supr).

6. 2. 2 Substantivní kompozita s druhým členem deverbálním (X-K-S_v)

V rámci této množiny složenin uplatňujeme synchronní pohled IX., resp. X. století, kdy jsme si vědomi jistého zjednodušujícího pohledu, který byl nutný se zřetelem k povaze materiálu a který pojímáme spíše jako pracovní (zde máme na mysli ono zjednodušení, které je dáno odhlédnutím od etymologie, tj. geneze sufixů). V rámci dělení na slovtvorné typy v mezích této kapitoly kvantitativně převažují právě substantivní složeniny s druhým členem deverbálním. Konektémem u nich dle předpokladu bývá *-o-* (**ЗЪЛОДЪИ**) nebo *-ε-* (**ЛИЦЕМЪРЪ**). Druhý člen může mít podobu kořene bez sufixu s pouhou koncovkou (čistá kompozice): **ВОДОЧРЪПЪ**, **ВОЕВОДА**, **ВОДОНОСЬ**, nebo může být opatřen sufixem

(kombinovaný způsob kompozičně-derivační). Šlosar (Šlosar 1999, s. 22-23) maskulina skladu S-K-S_v bez sufixu považuje za velmi rozšířenou formu již v době praslovanské. Přerod kmenového systému v rodový pak dle něj způsobil ukončení vázanosti konektému ke kmeni prvního členu kompozita; tak lze logicky a snadno zdůvodnit převládající konektém –o-. První člen těchto složenin obvykle představuje z hlediska syntaktického objekt (významově *patiens*), např.: **ВОДОЧЪРЪПЪ**, **КОЕВОДА**, **ДРЪВОДЪЛНА**, nebo představuje atributivní vztah (**БЛАГОИСПЪИТАНИЕ**).

U deverbálních složenin vzniklých čistou kompozicí shledáváme významovou mnohoznačnost danou absencí sufixu, neboť u pouhé pádové koncovky není leckdy možné rozlišit, jedná-li se o jméno konatelské/činitelské, či o nástroj, nebo o abstraktum, a je možné, že právě tato nevýraznost (a tím i mnohoznačnost) byla důvodem malé produktivity takto strukturovaných kompozit.

Nejpočetněji jsou zastoupena *jo*-kmenová neutra se sufixem *n-ije* a *t-ije*, obvykle se jedná o abstrakta. O této skupině kompozit z hlediska struktury a produktivity bylo již pojednáno v úseku 3. 2 a 5. 2. 1.

Z hlediska slootovorného se vesměs jedná o kompozita vnitřní, determinativa. Vztah mezi jednotlivými složkami může však být různý. V malé míře zde nacházíme vztah atributivní, např.: **БЛАГОИСПЪИТАНИЕ** (*pečlivost*, SSr – s. 189), **ЛЮБОСЛЪИШАНИЕ** (*ochotné, bedlivé naslouchání, pozornost*, SSr – s. 317), kde první část kompozit plní funkci adjektiva z hlediska báze i funkčního příznaku. Na tomto místě je obzvláště vhodné učinit vysvětlivku v tom smyslu, že naše dělení na slootovorné modely inspirované Šlosarem (Šlosar 1999) nabízí různé alternativy, neboť zejména substantivní kompozita s druhým členem deverbálním by mohla být zařazena pod jednotlivé podtypy (A-K-S, S-K-S atp.) s poznámkou, že se jedná o deverbální útvary.

Nejčastěji ovšem tento typ zachycují deverbativa s vnitřním syntaktickým vztahem objektovým, kde první část má povahu substantivní (S-K-S_v): **ЗАКОНОДАНИЕ** (*zákonodárství*, SSr - s. 227, Euch), **СТЛЪПОТВОРЕНИЕ** (*stavba sloupu /věže/, πυργοποιΐα*, SSr - s. 625, Supr), **ЧУДОТВОРИЕ** (*zázrak*, SSr - s. 785, Supr), **ВИНОДАТИЕ** (*darování vína, οἰνοδοσία*, SSr - s. 115, Supr), **ВИНОПИТИЕ** (*pití vína*, SSr - s. 115, Euch), a to jak v Supraslském kodexu a Euchologiu Sinajském, kde se nachází největší množství kompozit-hapax legomen a kde je též pozorován nejvíce patrný vliv řečtiny projevující se kalkováním. Setkáváme se však s tímto slovotvorným typem kompozit i v biblických památkách: **ЖИТОМѢРЕНИЕ** (*odměřování obilí, σιτομέτριον*, SSr - s. 219, Zogr Mar). V případě uplatnění substantiva **ΠΛΟΔЪ** jako prvního komponentu se v Supr vyskytují dvě kompozita s rozdílným konektémem, a to s typickým –o- na straně jedné **ΠΛΟΔΟΠΡΗΝΟШЕНИЕ** (*oběť plodů z úrody*, ř. doklad není k dispozici, SSr - s. 450), avšak s pádovou koncovkou na straně druhé (ať již acc. sg., či gen. pl.): **ΠΛΟΔЪТВОРЕНИЕ** (*plození dětí, παιδοποιΐα*, SSr - s. 450). Do této podmnožiny též spadá výskyt složitěji tvořeného kompozita **НЕКРАЕОВРѢЗАНІЕ** (*neobřízka, neobřezání, ἀκροβυστία*, SJS II – s. 367), ve kterém je předmětná vazba naplněna negovaným substantivem **КРАИ** (*okraj, konec, ἄκρον*, SJS II – s. 59); deverbální substantivum dělené na morfémy by vypadalo takto: ne-kraj-e-ob-rěz-a-nije. Z hlediska významu překládá stsl. **НЕКРАЕОВРѢЗАНІЕ** ř. kompozitum *ἀκροβυστία*⁹⁷, které má původně význam *předkožka* (Prach 1993, s. 27), u Židů pak absenci rituální obřízky. V. Tkadlčík⁹⁸ pokládá **НЕКРАЕОВРѢЗАНІЕ** za správnou paralelu řeckého *ἀκροβυστία*, přičemž za antonymum k němu považuje ř. *περιτομή*, které by dle něho měl odrážet stsl.

⁹⁷ Řecká výpůjčka je blíže analyzována v úseku 7. 2.

⁹⁸ *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1997 (seš. č. 6), s. 356.

výraz *krajeobřezanije*. Z. Hauptová pokládá deverbální determinativum **НЕКРАЕОБРЪЗАНІЕ** doložené v Ochr (G 6,15) za lexém vzniklý kontaminací překladu jednoduchým slovem **НЕОБРЪЗАНІЕ** (na stejném místě v Christ) a raného kalku **КРАЕОБРЪЗАНІЕ** (doloženého v Ochr a Slepč)⁹⁹. Tento poznatek nejnověji upřesňuje E. Bláhová, když píše: „K tvorbě kompozita **КРАЕОБРЪЗАНІЕ** – chybně zkonstruovaného kalku, kde spojení dvou komponentů poskytlo opačný význam než etymologicky nejasný řecký vzor – k tomu došlo pravděpodobně v Prěslavské škole. /.../ **КРАЕОБРЪЗАНІЕ** se používalo jako termín, který však vyžadoval výklad. **НЕКРАЕОБРЪЗАНІЕ** se pak dotvářelo pravděpodobně jako náhrada nesprávně interpretovaného substantiva **КРАЕОБРЪЗАНІЕ**.“¹⁰⁰

Výjimečně se v tomto modelu setkáváme s jinými typy než objektovými, jako je tomu v případě kompozita **ЗЕМЛЕЛЪГАНІЕ** (*ležání na zemi*, ř. doklad není ve slovníku uveden, SSr - s. 436, Euch), kde model S-K-S_v je nutné doplnit zmínkou o sekundární funkci (příznaku) substantiva **ЗЕМЛА**, které v tomto konkrétním případě zastupuje roli cirkumstantiva danou sémantikou okolnostního pádu (lokál). Jak vyplývá z kontextu, jedná se o význam „*ležení na zemi na znamení pokání*“, Nahtigal v edici Euch¹⁰¹ uvádí řec. paralely¹⁰²: *χαμαικοιτία* či *χαμευνία*.

Případ, kdy neodpovídá slovní forma řecké předlohy staroslověnskému kompozitu, nacházíme v kompozitu **ВЪСЕТЬЛЪНІЕ** (*úplná zkáza*, - *όλεθρος*, SJS I – s. 368). Složení kompozita odpovídá modelu P-K-S_v s první částí

⁹⁹ Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, In: *Slavia* 37, 1968, s. 231.

¹⁰⁰ Bláhová, E., Griechische Lehnwörter im altkirchenslawischen Parömienbuch, In: *Byzantinoslavica*, LVIII, 1997, č. 2, s. 361.

¹⁰¹ Nahtigal, R., *Euchologium Sinaiticum* (starocerkevnoslovanski glagolski spomenik), Ljubljana 1942, s. 200.

¹⁰² Existence řeckého kompozita by umožňovala uvažovat o možném vlivu řecké formy na staroslověnskou. Neboť řecké *χαμαικοιτία* nachází výklad v „lying or sleeping on the ground“: Liddle-Scott: *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1978, s. 1512.

pronominální (totalizátor), které plní funkci adverbialní. Toto kompozitum se vyskytuje pouze v Apoštolu: 1Т6,9 Mosk^b, kde výše zmíněná řecká paralela není kompozitního charakteru (v Šiš se vyskytuje sousloví **ВЪСАКО ТЛѢНИЕ**, které s největší pravděpodobností vychází z původního **ВЪСЕТЪЛѢНИЕ**). E. Bláhová¹⁰³ si povšimla, že ř. *ὄλεθρος* se v Apoštolu pravidelně překládá složeninami s první částí **ВЪСЕ-**: **ВЪСЕГОУБИТЕЛѢ**, **ВЪСЕТЪЛѢНИЕ**, **ВЪСЕГЗИБѢЛЪНЪ**, přičemž užití zájmené části **ВЪСЕ-** si zde vysvětluje jako výsledek shody ve výslovnosti počátku ř. slova *ὄλε-* a ř. *ὄλο-*, což se jeví být velmi pravděpodobným, neboť staroslověnských kompozit s částí **ВЪСЕ-**, která překládají část s *ὄλο-*, se ve stsl. vyskytuje mnoho.

Zcela výjimečným v typu deverbálních substantiv se ukazuje být i-kmenové femininum **ЛѢТОРАСЛЬ** (*letorost, výhonek, - βλαστός*, SJS II - s. 156), které na rozdíl od morfologicky podobného synonyma **НОВОРАСЛЬ** (*výrostek, odnož, νεόφυτον*, SSr – s. 382, Psalt) vzniklého též z l-ového participia (X-K-S_v) neobsahuje řeckou kompozitní analogii a první substantivní část (**ЛѢТО**) opět plní sekundární funkci cirkumstantiva¹⁰⁴ (okolnostní pád – lokál), tedy původní význam je *růst v létě (létem)*.

V rámci deverbálních substantiv tvoří početnou skupinu kompozita se sufixem **-ТЕЛѢ**, nejčastěji skladu S-K-S_v, kde první substantivní část vykazuje vztah objektový: **МЪШЕЛОНСКАТЕЛѢ** (*ziskuchtivec, -αἰσχροκερδής*, SJS II - s. 246); v tomto případě dochází ještě k zúžení významu, doslova se jedná o význam *úplatkář*. Uvedme pro názornost další předmětná deverbální substantiva se sufixem **-ТЕЛѢ** (typu S-K-S_v): **ГРОВОКОПАТЕЛѢ** (*ten, kdo rozkopává*

¹⁰³ Bláhová, E., Несколько заметок к лексике славянского апостола, In: *Кирило-Методиевски студии, кн. 17*, Sofia 2007, s. 74.

¹⁰⁴ Podobně *letorost* považuje též za příslovečnou složeninu Helcl, In: Helcl, M., *Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*, strojopis disertační práce, Praha 1957, s. 108.

hroby, *τυμβωρύχος*, SJS I - s. 435, Nom) a synonymum se shodnou řeckou paralelou **ΓΡΟΒΟΚΡΑΔΑΤΕΛΪ** (*vykradač hrobů*, *τυμβωρύχος*, SJS I - s. 435, Nom). Deverbální substantivum **ΝΕΒΪΤΟΧΡΑΝΙΤΕΛΪ** (*věrolomný člověk*, *-ἀσύνθετος*, SJS II - s. 346, Christ Slepč Šiš) bylo již podrobena analýze E. Bláhovou (Bláhová 1996, s. 266). Badatelka dochází k názoru, že substantivum **ΝΕΒΪΤΟΧΡΑΝΙΤΕΛΪ** svědčí zejména o tom, že kompozita byla pojmána jako celek, a ne jako sloučení dvou komponentů ad hoc. Důkazem je pozice záporné partikule, ta by byla kladena před verbální část (konkrétně v tomto případě: **kletvo-nechranitelb*), kdyby byla lexikální jednotka chápána jako varianta slovního spojení, a ne, jak je tomu v případě kompozita **ΝΕΒΪΤΟΧΡΑΝΙΤΕΛΪ**, na začátku celého lexému. V rámci typu S-K-S_v se sufixem *-τελῖ* může sporadicky první substantivní část zastupovat funkčním příznakem roli cirkumstantiva (následkem sémantiky okolnostního pádu), jak lze pozorovat u kompozita **ΖΕΜΛΗΖΗΤΕΛΪ** (*obyvatel*, ř. paralela není v našich materiálech uvedena¹⁰⁵, lat. *incola terrae*, SJS I – s. 671, VencNik).

Kvantitativně úzkou skupinu představují o-kmenová deverbální maskulina opatřená sufixem *-ъникъ*. Mezi nimi převažují modely typu S-K-S_v s první částí předmětnou (tedy báze i funkční příznak substantiva): **ΒΛΑΓΟΔΑΤΪΝΙΚΪ** (*dárce dobra, milosti*, *εὐεργέτης*, SSr – s. 87, Supr), **ΣΛΪΖΟΤΟΧΪΝΙΚΪ** (*ten, kdo roní slzy*, [*δακρυρροός*], SSr - s. 616, Euch) či **ΖΑΚΟΝΟΠΡΪΣΤΪΠΪΝΙΚΪ** (*ten, kdo přestupuje zákon; zločinec*, *παράνομος*, SSr – s. 227-228); poslední kompozitum je zajímavé prefixem druhé části *прѣ-*, který s největší pravděpodobností vznikl kalkováním řeckého prefixu *παρά-*. Vedle těchto typů se zde vyskytují izolované případy jiné slovtvorby, např. typ P-K-S_v, kde první člen má funkční

¹⁰⁵ V řeckých slovnících není příslušné řecké kompozitum (eventuální *γεω-* nebo *γη-* + *οικήτωρ*, *κάτικος*, *πολίτης*) naopak v Proverbích 31,23 nacházíme řec. spojení *κάτοικος τῆς γῆς* přeloženo cz *жители земли* (heslo *ЖИТЕЛИНЪ* – SJS I – s. 608).

příznak doplňkový: **САМОДѢЛЬНИКЪ** (*strůjce, αὐτουργός*, SSr – s. 591, Euch), nebo typ C-K-S_v, kde první adverbialní část plní i funkční příznak cirkumstantivní: **ЖЕСТОКОЛѢГАНЬНИКЪ** (*ten, kdo lehá na tvrdém lůžku, asketa*; ř. paralela není v našich materiálech uvedena, SSr – s. 216, Euch). Hojně zastoupená jsou mezi deverbálními substantivy kompozita se sufixem –ьць a –ица (maskulina a feminina). Kvantitativně mezi těmito determinativy převládá model S-K-S_v, kde první část je v syntaktickém vztahu předmětném či atributivním. Lze předpokládat, že mnohá determinativní předmětná kompozita tohoto typu (S-K-S_v) vznikala jako kalky z řečtiny (nebo na bázi již existujících modelů): **МИРОТВОРЬЦЬ** (*strůjce pokoje, εἰρηνοποιός, εἰρηνάρχης*, SSr – s. 328, Euch Cloz Supr), **МЪЗДОДАВЬЦЬ** (*odměňující /podle zásluh, za skutek/, μισθοποδότης*, SSr – s. 338, Supr Ryl), **НИЩЕЛЮБЬЦЬ** (*milující chudé, [φιλόπτωχος]*, SSr – s. 381, Euch), **СВѢТОДАВЬЦЬ** (*dárce světla, -φωτοδότης*, SJSIV – s. 34).

Mezi deverbálními determinativními maskuliny typu S-K-S_v se sufixem -ьць lze nalézt i jiný vztah než převládající předmětný, v kompozitu **ДОМАЖИВЬЦЬ** (*domorodec*, doslova: „žijící v /této/ domácnosti“, ř. doklad není k dispozici, SSr – s. 194, En) plní první substantivní část sekundární funkci (funkční příznak) cirkumstantiva vlivem (nabízí se též verze C-K-S_v).

Deverbální determinativa se sufixem –ица jsou jednak substantivní maskulina, ale i feminina (hojněji). Maskulina se sufixem –ица zastupující model S-K-S_v obsahují první substantivní část z hlediska syntaktického předmětnou: **ЧАРОДѢИЦА** (*kouzelník¹⁰⁶, podvodník, γόης*, SSr – s. 776, Supr),

¹⁰⁶ Staroslověnské **чародѣица** souvisí významem slova s českým *kouzelník*, u kterého došlo dle I. Němce (Němec, I., *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, Praha 1980, s. 11.) k posunu lexikálního významu změnou jakosti, kdy sekundární význam slova kouzlo (eskamotérský kousek) vznikl záměnou nereálnosti děje za rys existence zdánlivé.

ΒΙΝΟΠΙΝΙЦΑ (*píják vína*, *οίνοποτής*, SSr – s. 115, Mar), **ΒΟΔΟΠΙΝΙЦΑ** (*ten, kdo pije vodu /místo vína/*, ř. doklad není k dispozici, SSr – s. 120, Euch) či **ЧЛОВѢΚΟΟΥΒΙΝИЦΑ** (*vrah lidí*, *ἀνθρωποκτόνος*, SSr – s. 781, Zogr As). Situace deverbálních determinačních feminin se sufixem –ица je složitější. Převažují v rámci této podmnožiny sice kompozita typu S-K-S_v s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným jako: **ΖΥΛΟΔΉΝΙЦΑ** (*špatná žena*, *-κακοποιός*, SJS I – s. 686-687) či **ΜΗΖΕΛΟΥΒΙЦΑ** (*žena milující svého muže*, *φίλανδρος*, SJS II – s. 269), **ΚΡΥΒΟΤΟΧΙЦΑ** (*žena trpící krvotokem*, *ἡ αἰμορροῦσα*, SSr – s. 295, Supr). Vedle typu S-K-S_v nacházíme i typ A-K-S_v, kde první adjektivní část plní syntakticky funkci atributu (báze je v souladu s funkčním příznakem): **ΔΟΒΡΟΠΟΜΟΨΗΝΙЦΑ** (*dobrá pomocnice*, *καλή βοηθός*, SSr – s. 191, Supr). O sémantické redundanci první části tohoto kompozita je pojednáno v úseku 8. 3. Do široké podmnožiny deverbálních substantiv spadá též formální adjektivum, ve skutečnosti však funkčně substantivum o modelu S-K-S_v: **ΠΑΡΟΔΟΒΟΔΙΜΩ** (výskyt pouze v n. pl. **ΠΑΡΟΔΟΒΟΔΙΜΑ**, *vedení lidu*, *δημαγωγία*, SJS II – s. 309, Supr). Z ř. dokladu paralely v Supr (278:23) usuzujeme, že se jedná o jasný kalk. Zajímavý je sufix participia prézenta pasiva, neboť bychom na tomto místě očekávali výskyt sufixu –(n)ije: **ΠΑΡΟΔΟΒΟΨΗΝΙΕ**; to však vůbec v staroslověnštině neexistuje (ani hypotetické **ΠΑΡΟΔΟΒΟΨΗΝΙΕ**).

Jako poslední zmíníme v rámci deverbálních determinativ podmnožinu lexémů vzniklých postupem kompozičně-konverzním. Vedle kompozit vnitřních s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným typu (S-K-S_v): **ΒΟΤΕΒΟΔΑ** (1. *vojevůdce*, *στρατιώτης*, 2. *vladař*, *νένοδα*, *στρατηγός*, SSr – s. 121) či **ΧΛΉΒΟΔΉΛΙΑ** (*výrobce stanů*, *stanař*; *σκηνοποιός*, SJS IV – s. 773, Christ) se tu hojně vyskytují deverbální kompozita vnější s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným typu S-K-S_v, např.: **ΛΙЦЕΜѢРΩ** (*pokrytec*, *ύποκριτής*, SSr –

s. 309), **МАСОПУСТЪ** (*masopust*¹⁰⁷, ř. doklad není k dispozici, SSr – s. 341, As En Sav). Vedle předmětných vnitřních vazeb se v této podmnožině lexémů setkáváme i vnitřním vztahem podmětným: **ВОДОТЪЧЬ** (*tok vody, χειμαρρος*, SSr – s. 120, Supr) a **ΛΙΣΤΟΠΑΔЪ** (*říjen, ὀκτώβριος*, SSr – s. 307, En).

6. 2. 3 Substantivní kompozita skladu A-K-S

Substantivní kompozita modelu A-K-S byla poměrně produktivní skupinou v rámci slovotvorných typů staroslověnských kompozit, složeniny tohoto typu se vyskytují i v dalších slovanských jazycích, což podporuje domněnku, že se mohly vyskytovat i v době praslovanské, jak se z konkrétních dokladů domnívá i Šlosar (Šlosar 1999, s. 37). Mezi substantivními složeninami je tento typ druhý nejfrekventovanější, hned po substantivech deverbálních. Vesměs se jedná o vnitřní (endocentrická) kompozita, kdy první část determinuje (upřesňuje) substanci vyjádřenou částí druhou. Nejfrekventovanější skupinu zde dle předpokladu tvoří *io*-kmenová neutra končící sufixem *-(n)ije* a *-(t)ije*, jak již vyplynulo z kvantitativní analýzy v kapitole o slovnědruhové charakteristice. Většina těchto substantiv reflektuje pojmy z oblasti křesťanské morálky či náboženské pojmy. Zde kvantitativně dominují první části (které pracovně řadíme pod adjektiva): **БЛАГ-**, **ДОБР-**, **ДЛЪГ-**, **ЗЪЛ-**, **ВЕЛИК-**. Jedná se tradičně o determinativa s vnitřním vztahem atributivním: **БЛАГОСЛОВЕСТВЕНЕ** (*dobrořečení, velebení, [εὐλογία]*, SJS I – s. 103, Napis), **ЗЪЛОВѢРЕНЕ** (*bezbožnost, δυσσέβεια*, SSr – s. 240, Supr), **ДЛЪГОСЛОУЖИЕ** (*vytrvalost ve službě, εὐτονία* //, SSr – s. 189, Euch).

¹⁰⁷ Rejzek vykládá české kompozitum *masopust* za pomoci csl. podoby, která připouští souvislost druhého členu se slovesem *pustit*. Význam by pak zněl: *den, kdy se odkládá maso*. Nejpravděpodobněji se jedná dle Rejzka o kalk z románských jazyků (Rejzek, J., *Český etymologický slovník*, Praha 2001, s. 366.).

Mezi většinou vnitřních kompozit najdeme však v mladších památkách i doklady vnějších kompozit též s vnitřním syntaktickým vztahem atributivním, ať již první komponenty nesou kladnou, pozitivní kvalitu: **ΒΛΑΓΟΪΤΡΟΒΙΗ** (*milosrdenství, laskavost, -εὐσπλαγγνία*, SJS I – s. 108, Služ), či obnášejí negativní aspekt: **ΛΥΤΟΪΣΡΥΔΙΗ** (*ukrutnost*, ř. doklad není k dispozici, SJS II – s. 167, Bes). U takovýchto vnějších kompozit vzniká otázka, zda by z hlediska sémantického nemohly být tyto slovní formy hodnoceny jako metafory či metonymie. I. Němec¹⁰⁸ se v jedné ze svých studií věnuje fenoménu obrazných výrazů a metafoře, zejména pak redefinuje společnou vlastnost mnohdy heterogenních jevů – obraznost, která zůstává mimo hlubší lingvistickou analýzu. Mimo jiné spatřuje v otázce obrazných pojmenování problém lexikografický, právě lexikografie by dle Němce měla od sebe rozlišit obrazná pojmenování v řeči a textu od obrazných pojmenování systémových, slovníkových. Na tomto místě je vhodné konstatovat, že v případě kompozit typu **ΒΛΑΓΟΪΤΡΟΒΙΗ** a **ΛΥΤΟΪΣΡΥΔΙΗ** dochází k pojmenování abstraktního jevu determinovanou částí lidského těla (konkréta: „osrdí“, „útroby“), což je dílem synekdocha a dílem metonymie. I. Němec dále tvrdí, že v jazyce převažuje právě postup označování abstraktního jevu konkrétem (viz metonymii – symbol hvězda „*osud*“). Právě tento postup přenášení významu často spatřujeme na materiálu stsl. kompozit. Vedle převažujících lexémů z náboženské sféry se v této množině vyskytují také kompozita civilního, profánního obsahu, a to jak abstrakta: **ΒΛΑΓΟΛΪΒΙΗ** (*krása, půvab, ř. εὐπρέπεια*, SJS I – s. 101, Služ – sémantická redundance tohoto kompozita řešena v úseku 8. 3), tak i ojedinělá konkréta: **ΔΟΒΡΟΒΟΝΙΗ** (*libá vůně, εὐωδία*, SSr – s. 190, Supr).

Kromě frekventovaných skupin prvních částí kompozit existuje v stsl. památkách nejbohatších na kompozita (Supr, Euch) mnoho rozličných hapax

¹⁰⁸ Němec, I., *Obrazné výrazy a jejich lexikalizace*, In: *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009, s. 114-126.

legomen s první částí adjektivní atributivního vztahu syntaktického, např.: **МАЛОСЛОВИЕ** (*stručnost řeči, βραχυλογία*, SSr – s. 321, Supr), **СКВЕРЬНЬНОЛЮБИЕ** (*záliba v nečistotě, v ohavnosti*, ř. doklad není k dispozici, SSr – s. 607, Euch), **ТЪЦЕСЛАВИЕ** (*prázdná sláva, slavomam, κενοδοξία*, SSr – s. 711, Supr), **ЦѢЛОМЪДРОВАННІЕ** (*uvážlivost, zdrženlivost, τὸ σωφρονῆσαι*, SSr – s. 773, Supr).

V množině lexémů modelu A-K-S se nachází též několik neuter se sufixem **-СТВО**; tyto složeniny mají vnitřní vztah syntaktický atributivní a mohou být jak vnitřními: **ЗЪЛОВѢРСТВО** (*bludná víra, hereze, ἑτεροδοξία*, SSr – s. 240, Supr), **ПРАВОВѢРСТВО** (*pravá víra, [ὀρθοδοξία]*, SJS III – s. 241, Bes), tak i vnějšími kompozity: **ЧРЪНОРИЗСТВО** (*mnišský stav, ἀθλητική* //, SSr – s. 783, Supr; řečtina nemá odpovídající kompozitum a stsl. **ЧРЪНОРИЗСТВО** bylo s největší pravděpodobností odvozeno od kompozita **ЧРЪНОРИЗЦЬ**).

Po **jo**-kmenových neutrech tvoří druhou nejpočetnější množinu kompozit skladu A-K-S **o**-kmenová maskulina. Se sufixem **-НИКЪ** se jedná o ojedinělé případy vnitřních kompozit, a to jak s první částí v syntaktickém vztahu předmětném – **БЛАГОВѢСТЬНИКЪ** (1. *hlasatel dobra*; 2. *evangelista*; - *εὐαγγελιστής*, SJS I – s. 94, Služ Dijav), tak ve vztahu atributivním – **СВАЩЕНОМЪЧЕНИКЪ** (*mučedník /kněz nebo biskup/, ἱερομόρτυς*, SSr – s. 599, As En), kde první část vyhlíží jako sémanticky redundantní a lze ji vysvětlit kalkováním z řečtiny¹⁰⁹.

Ve větším počtu se setkáváme s **jo**-kmenovými maskuliny typu A-K-S; ta mohou být deverbální. V takovém případě se jedná o vnitřní determinativa s první částí syntaktického vztahu předmětného: **КРОТОЛЮБЬЦЬ** (*mírumilovný*

¹⁰⁹ Tato redundance se jeví jako možná jen z hlediska soudu synchronní slovo tvorby, neboť kompozitum **СВАЩЕНОМЪЧЕНИКЪ** byl termín: *mučedník-duchovní osoba*, zatímco jednoduchý lexém **МЪЧЕНИКЪ** označoval *mučedníka-laika*.

člověk, řečtina nemá adekvátní kompozitum, SSr – s. 294, Euch) či **СУΧΟΦΑΔΥΣ** (*postník, který se živí pouze suchou stravou*, ř. doklad v našich materiálech není doložen, SSr – s. 634, Euch), nebo nemusí být deverbálního charakteru (tedy model A-K-S), kde první člen je ve vnitřním syntaktickém vztahu atributivním a jedná se o vnější kompozita (lze tento jev klasifikovat jako metaforu, konkrétně v tomto případě se jedná o synekdochické pojmenování, kdy se na základě oděvu pojmenovává sociální zařazení): **ΒΕΛΟΡΙΖΥΣ** (*laik*, řečtina nemá adekvátní kompozitum, SSr – s. 106, Euch), **ΧΡΥΠΟΡΙΖΥΣ** (*mnich, μοναχός, ἀναχωρητής*, SSr – s. 783, Supr; řečtina má paralely obsahové, nikoliv formální). Maskulina i-kmenová a ja-kmenová se vyskytují jen velmi zřídka, jedná se o atributivní determinativa: **ΒΕΛΜΟΖΑ** (*velmož, τοπάρχης*, SJS I – s. 178, Supr), **ΜΑΛΟΜΟΨ** (1. *mrzák, ἀνάπηρος*, 2. *chudák, πτωχός*, SSr - s. 321).

Početně nejméně zastoupenou skupinu lexémů v rámci typu A-K-S jsou feminina. Vnitřní kompozita s vnitřním syntaktickým vztahem atributivním jmenujme dvě: **ΒΕΛΥΛΨΟΤΑ** (*velkolepost, μεγαλοπρέπεια, εὐπρέπεια*, SSr – s. 111, Sin), **ΣΦΕΡΨΠΟΜΑΣΛΙΝΑ** (*divoce rostoucí oliva, planá oliva, -ἀγριέλαιος*, SJS IV – s. 25, Christ Slepč Šiš). Z ja-kmenových feminin skladu A-K-S_v stojí za zmínku citace vnitřního kompozita se syntaktickým vztahem první části atributivním - **ΔΟΒΡΟΠΟΜΟΨΝΙΤΣΑ** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*, SSr – s. 191, Supr), které je z důvodu sémantické redundance první části blíže analyzováno v úseku 8. 3.

Na závěr pojednání o tomto typu je vhodné zmínit i počtem zcela marginální feminina i-kmenová, též atributivní: **ЦѢЛОМЖДРОСТЬ** (*zdrženlivost*, ř. doklad není k dispozici, SSr – s. 773, Euch) a **ΔΟΒΡΟЧЬСТЬ** (*ctnost, ἀρετή*, SSr – s. 192, Supr).

6. 2. 4 Substantivní složeniny typu S-K-S

V této skupině kompozit, která je počtem dokladů velmi skromná, se vyskytují jak koordinativa, tak i subordinativa. Koordinační složeniny mají ten konstitutivní rys, že mohou slučovat pojmy v jeden a jsou si informačně rovnocenné. V takovém případě je vnitřní syntaktický vztah koordinace (přiřazování) a pozorujeme mezi jednotlivými členy příznak integrity, jako je tomu v případě velmi starých praslovanských složenin z oblasti rodinných vztahů, které byly již analyzovány z hlediska specifičnosti konektému (kap. č. 4) a z hlediska cizích vlivů na staroslověnštinu (úsek 7. 3 – koordinativum **МАЛЪЖЕНА**). Zatímco ve staroslověnštině doklady konkrétních složenin praslovanského dědictví tohoto skladu nacházíme, tak naproti tomu ve staré češtině, tvrdí D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 50), již takové doklady nalézt nelze.

Kompozita vzniklá postupem čisté kompozice tu nacházíme jednak koordinativní, ale i determinativní. V případě koordinativa „dualia tanta“ **БРАТЪСЕСТРА** (*bratr a sestra, sourozenci; ἀντάδελφοι*, SJS I – s. 143, Ostr) se lze důvodně domnívat, že bylo vytvořeno ad hoc jako okazionalismus, od několikanásobného větného členu se liší pouze tvrdým jerem (nominativní koncovka). Příznak integrity určovaný v rámci koordinativ lze spatřovat i v podobně atypickém kompozitu **МАЛЪЖЕНА** (manželé, SSr – s. 322). Skladu S-K-S je i další kompozitum náležící do oblasti příbuzenských vztahů: **БРАТОВУЧАДЪ** (*synovec, bratrův syn, ἀδελφιδούς, ἀνεψιός*, SSr – s. 101, Supr), dativní konektém zde poukazuje k posesivitě, jedná se však na rozdíl od dvou předešlých lexémů o vztah determinace a syntaktický vztah je tu atributivní. Do skupiny modelu S-K-S náleží též četné výpůjčky z řečtiny, které jsou analyzovány v samostatné kapitole (o „cizích vlivech“ – úsek 7. 2), jedná se o grécismy: **ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ**, **ΓΕΟΜΕΤΡΙΑ**, **ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΙΑ**, **ΙΚΟΝΟΜΙΑ**, **ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΑ**.

Specifickou skupinu skladu S-K-S tvoří kompozita s druhou částí –**ГРАДЪ**. Velmi frekventované (frekvence 93, Indexy 2003 – s. 40) **ВИНОГРАДЪ** (*vinohrad*, SSr – s. 115) je příkladem determinativa se syntaktickým vztahem atributivním. Jinak je tomu však v případě koordinativ **ВРЪТОГРАДЪ** (*zahrada, sad*; *κῆπος*, SSr – s. 123) a **ВРЪТЪПОГРАДЪ** (*zahrada, obora*; *παράδεισος*, SSr – s. 123, Supr), kde jsou sémanticky rovnocenné části kompozit synonymní, a navíc nemají v řečtině paralely. Pozorujeme zde s největší pravděpodobností vnitřní vztah intenzifikační (nikoliv obvyklá integrace či reciproce), kdy záměrem je vyjádření prostorové ohraničenosti zahrady.

Z koordinativ náboženského obsahu skladu S-K-S zaujme kalk **ЧЛОВѢКОБОГЪ** (*bohočlověk; homo Deus*; SJS IV – s. 875, Bes), překlad latinského sousloví; tento náboženský termín vykazuje příznak integrity. Ne všechny náboženské termíny tohoto slovotvorného typu jsou ovšem koordinativy, determinativum **БОГОНЕВѢСТА** (*boží nevěsta, θεοῦ νύμφη*, SSr – s. 96, En) je kalkem řeckého sousloví a vnitřní syntaktický vztah je zde atributivní.

Z determinativ náležících do civilní sféry slovní zásoby zaujme atypické kompozitum **СТАЪПОУСТѢНА** (*tvrz, pevnost; πυργοβάρις*, SSr – s. 625, Psalt), vnitřní vztah je s největší pravděpodobností atributivní.

6. 2. 5 Substantivní kompozita s předním členem pronominálním

Tyto složeniny představují počtem velmi úzkou skupinu v našem materiálu, kde pronominální člen se vyskytuje pouze na místě prvního členu. Také D. Šlosar potvrzuje na staré češtině, že se jednalo ve slovanském prostředí o poměrně neproduktivní typ (Šlosar 1999, s. 45): „Jejich repertoár je velmi úzký: omezují se na zájmena *veš* a *sám*, zřídka jimi jsou reflexivní tvary *sebe*

a *sobě* a ojediněle posesivní zájmena *svůj* a *můj*. Na možný praslovanský původ snad ukazuje pouze paralela čes. *samouk*, rus. *самоу́чка* a slovin. *samouk*.“ V našem materiálu do této podskupiny spadají substantiva s první částí **вс-**, **ин-**, **тожде-** a **свое-**. Tato kompozita jsou obvykle skladu P-K-S s tou poznámkou, že se u nich jedná o komplexní způsob vzniku sufixálně-kompoziční. Druhá část kompozita je z hlediska geneze deverbální, nebo denominální.

Mezi kompozity s první částí **вс-** a druhou částí deverbální nacházíme jména činitelská s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným: **всегоу̀вительѣ** (*zhoubce*, SJS I – s. 364, Christ Slepč Šiš) a **всєвладѣика** (*vládce /všeho/*, SSr – s. 161, Euch); dále se tu setkáváme s již zmiňovanými deverbálními *jo*-kmenovými abstraktními neutry, zde bývá obvykle syntaktický vztah předmětný: **всєдржителѣствєнє** (*všemohoucnost, - omnipotentia*, SJS I – s. 364, Venc Nik), synonymní **всєдржителѣство** (*všemohoucnost, παντοκρατορικος* /!/, SSr – s. 161, Supr), nebo může být vnitřní syntaktický vztah výjimečně i podmětný: **всєтълѣнєнє** (*úplná zkáza; - ὄλεθρος*, SJS I – s. 368, Mosk^b). Vedle kompozit skladu P-K-S_v tu nacházíme též složeniny typu P-K-S_s s druhou částí denominální, kde vnitřní syntaktický vztah je s největší pravděpodobností atributivní: **всєплодєнє** (*oběť skládající se zcela z plodů; - ὀλοκάρπωσις*, SJS I – s. 366, Služ).

Jiný slovotvorný profil skýtají lexémy s první částí **ин-**. Druhá část těchto složenin je v zásadě denominální a první část je ve vnitřním syntaktickém vztahu atributivním. Několik kompozit tohoto typu je činitelské povahy: **иноѡа̀зѣичѣникѡ** (*cizinec, cizozemec; βάρβαρος*, SSr – s. 262, Supr), **иновѣрьникѡ** (*jinověrec, heretik; αίρετικος*, SSr – s. 261, Supr), **иноземьць** (*cizinec, barbar; βάρβαρος*, SJS I – s. 772, Christ), **инодоу̀шьникѡ** (*stejně smýšlející člověk, homo*

unanimis, SJS I – s. 771, Bes). Vedle těchto případů nacházíme tu též dvě synonymní *io*-kmenová abstraktní neutra s druhou částí denominální: **ИНОГЛАСИѢ** (*jednomyslnost*, *ἡ σύμφωνος ἀπόφασις*, SJS I – s. 771, Nom) a **ИНОСЪГЛАСИѢ** (*jednomyslnost*, SJS I – s. 774, Nom) opět s vnitřním syntaktickým vztahem atributivním. Složeniny s první částí **ТОЖДЕ-** nacházíme v materiálu tři; v jednom případě se jedná o činitelské jméno **ТОЖДЕПЛЕМЪННИКЪ** (*soukmenovec*, *ὁμόφυλος*, SSr – s. 697, Euch), ve dvou případech o *io*-kmenová abstraktní neutra; v jednom je druhá část deverbálního charakteru - **ТОЖДЕРОЖДЕНИЕ** (*stejný původ*, *ὁμογενής* !/, SSr – s. 697, Supr), a v druhém případě se jedná o část denominálního charakteru: **ТОЖДЕИМЕНИЕ** (*stejnojmennost*, *ὁμωνυμία*, SSr – s. 697, Supr). U všech tří výše uvedených kompozit s první částí pronominální **ТОЖДЕ-** se s největší pravděpodobností jedná o vnitřní syntaktický vztah atributivní.

Ojedinělý případ představuje kompozitum s první částí **СКОИ-** použité v Supraslském kodexu: **СКОИПЛЕМЪННИКЪ** (*soukmenovec*, *krajan*; SSr – s. 595).

6. 2. 6. Substantivní složeniny s prvním členem adverbialním

Poslední zkoumanou skupinou v rámci substantivních kompozit jsou lexémy s první adverbialní částí. Ty jsou poměrně hojně zastoupeny složeninami s různou první adverbialní částí¹¹⁰: **ПРЪЖДЕ-**, **СОУТЕ-**, **ПРИСНО-**, **СКОРО-**, **НАДРО-**. Adverbialní komponent dle očekávání plní obvykle svoji primární funkci, tedy

¹¹⁰ Na rozdíl od ostatních kapitol a jejich úseků zde uvádíme první část kompozit včetně spojovacího morfému, neboť onen často představuje původní součást adverbia. Části, jejichž slovnědruhový původ může být považovaný za sporný, zařazujeme pracovníě pod adjektiva (tedy zapojeny do analýzy v úseku 6. 1. 1), jedná se zejména o části: **ДОВР-**, **ВЛАГ-**, **МЪНОГ-**, **ЪЗЛ-**.

i funkčně příznak je cirkumstantivní. Projevuje se to v kompozitech s druhou částí deverbálního charakteru (model C-K-S_v), např.: **ΠΡῚΒΔΕΒῚΔῚΝΗΕ** (*předzvědění*, praescientia, SJS III – s. 437, Bes), **ΠΡῚΒΔΕΒῚΖΛῚΓΑΝΗΕ** (*ležení na předním místě /u stolu/*, πρωτοκλισία, SJS III – s. 437, Mar Zogr^b Ostr), **ΠΡῚΒΔΕῚΖΒΑΝΗΕ** (*přednostní rozvání*, πρωτοκλισία - πρωτοκλησία, SJS III – s. 437, Zogr Mar Sav Supr), **ΠΡῚΒΔΕΟῚΣῚΔΕΝΗΕ** (*předsudek, předpojatost*; πρόκριμα, SJS III – s. 438, Christ), **ΠΡῚΒΔΕῚΣῚΛῚ** (*posel, -praenuntius*, SJS III – s. 438, Bes), **ΠΡῚΒΔΕῚῚΔΑΝΗΕ** (*přední místo*, πρωτοκαθεδρία, SJS III – s. 438, Zogr Mar As Ostr).

U kompozit s první částí **ῚΟΥῚΕ-** a **ΠΡΙῚΝΟ-** se vyskytuje druhá část kompozita denominálního charakteru a vnitřní syntaktický vztah je tu s největší pravděpodobností atributivní: **ῚΟΥῚΕῚῚῚῚῚ** (*mluvka, tlachal*; ματαιολόγος, SJS IV – s. 203, Mosk^b), dubleta **ῚΟΥῚΕῚῚῚῚῚῚ** (*mluvka, tlachal*; ματαιολόγος, SJS IV – s. 203, Slepč) a dvě dublety **ΠΡΙῚΝΟῚῚῚῚ** a **ΠΡΙῚΝΟῚῚῚῚῚῚ** (*vždy panna, ustavičně panenská*; ἀειπαρθένος, SSr – s. 510 a SJS III – s. 305).

Synonymní kalky ř. ὀξύγραφος: **ῚΟῚΡΟῚΠΙῚῚῚ** (*rychlöpisec*, SJS IV – s. 91, Pog Slepč Meth) a **ῚΑῚΔΡΟῚΠΙῚῚῚ** (SJS IV – s. 1019, Sin) jsou skladu C-K-S_v a jejich vnitřní syntaktický vztah je příslovečný, tedy cirkumstantivní (shoda primární a sekundární funkce, dochází tak ke shodě báze a funkčního příznaku).

Substantivních kompozit s první částí adverbialní **ΛΗῚΟ-** se v našem materiálu vyskytuje několik. V první řadě je vhodné poukázat na a-kmenové substantivum **ΛΗῚΟῚΚΛῚῚῚ** (*křivá přísaha*, SSr – s. 308, Euch), které jsme analyzovali v úseku 5. 2. 1 (s velkou pravděpodobností vzniklo ze sthn. předlohy „meinswart“) a jehož složení by bylo možno zachytit modelem C^a-K-S, kdy adverbiální část představuje funkční příznak vnitřního

syntaktického vztahu atributivního. Jiná situace nastala u dalších šesti abstrakt náležících do tohoto úseku, ve kterých je druhá část deverbálního charakteru (model C-K-S_v a první adverbialní části tu odpovídá i funkční příznak, tedy vnitřní syntaktický vztah je příslovečný); jedná se v tomto smyslu o jedno o-kmenové neutrum – **ΛΗΧΟΙΜΨΤΒΟ** (*zištnost, lakota; πλεονεξία*, SSr – s. 308, Psalt) a o pět jo-kmenových neuter: **ΛΗΧΟΙΜΑΝΗΕ** (*zištnost, lakota; SSr – s. 307, Euch*), synonymní **ΛΗΧΟΙΜΗΕ** (*zištnost, lakota; πλεονεξία*, SSr – s. 307, Zogr) a **ΛΗΧΟΙΜΨΤΒΗΕ** (SSr – s. 307-308, Mar); neúměrnost v přijímání tekutin a potravin odrážejí: **ΛΗΧΟΠΗΤΗΕ** (*nadměrné pití, opilství; SJS II – s. 127, Fris*¹¹¹ Christ Slepč Šiš) a **ΛΗΧΟΑΔΕΗΕ** (*neúměrné jedení, obžerství; ἀδηφαγία*, SSr – s. 308, Supr).

O kalky ř. předloh se s největší pravděpodobností jedná v případě dvou jo-kmenových neuter skladu C-K-S_v s mikrosyntaktickým vztahem příslovečným: **ΠΑΚΖΙΒΖΗΤΗΕ** (*znovuzrození, παλιγγενεσία*, SJS III – s. 8, Mar As Zogr^b...), **ΠΑΚΖΙΠΡΗΨΤΒΗΕ** (*nový, druhý příchod; πάλινπαρουσία*, SJS III – s. 8, Služ). Stejného skladu je i zcela ojedinělé **ΚΟΥΠΨΝΟΣΨΗΕ** (*soupodstatnost, τό ὁμοούσιον*, SSr – s. 299, SJS II – s. 85, Supr), které je synonymní s **ἑδινοςΨηΕ** (stejně jako adjektiva překládající řec. ὁμοούσιος).

6. 3 Adjektivní kompozita

Adjektivní kompozita jsou v rámci našeho materiálu frekventovaným slovním druhem (5. 2. 2), slovotvorné skupiny a vnitřní syntaktické vztahy

¹¹¹ Absence řeckého vzoru a přítomnost kompozita ve Fris vyvolává otázku vlivu sthn. jako v případě již analyzovaného **ΛΗΧΟΚΛΑΤΒΑ**.

uvnitř kompozit jsou však podobné jako ve skupině substantivní, z toho důvodu se adjektivy nezabýváme tak obšírně jako v případě substantivní slovotvorby. Na rozdíl od substantivní slovotvorby do této skupiny řadíme participia, jejichž slovotvorba a rozdílné první části jsou podrobeny analýze v úseku 6. 3. 5.

6. 3. 1 Adjektivní kompozita typu A-K-S

V rámci našeho materiálu se jedná o nejproduktivnější typ adjektivních kompozit. Produktivitu tohoto typu ve staroslověnštině dokládá D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 53): „Je to nesporně jeden z nejpůvodnějších typů kompozit s funkcí bahuvrihi, tzn. vyjadřovat vlastnost vyznačování se rysem pojmenovaným oběma základy vstupujícími do kompozita. Jeho rozšíření v praslovanštině dosvědčují útvary společné více slovanským jazykům, jako české *černovlasý*, rus. *черноволосый*, slovin. *črnolas*; české *černooký*, ruské *черноокий*, slovin. *črnook*; čes. *křivonohý*, rus. *кривоногий*, slovin. *krivonog*; české *zlatovlasý*, rus. *золотоволосый*, slovin. *zlatolas*.“

Vyskytují se zde zejména adjektiva s první částí БЛАГ-, ДОБР-, ЗЛА-, МЗНОГ-, НОБ-. Všechna vyexcerpovaná adjektiva tohoto typu obsahují konektém –o-. Jeho diachronní uplatnění v kompozitech tohoto skladu dokládá též D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 53): „Konektém je od dob praslovanských až po současnost jen –o-.“ V adjektivech tohoto typu se promítají výsledky slovnědruhové analýzy, konkrétně konstatování, že v materiálu převažují adjektiva tvrdého typu, který se nejhojněji reprezentuje pomocí sufixu -ьнз (viz úsek 5. 2. 2). Jedná se o determinativa, kde první část specifikuje část druhou, obvykle se tu setkáváme s vnitřním syntaktickým vztahem atributivním. Podobně jako u substantivních složenin první části, které by z hlediska geneze mohly být hodnoceny různě, považujeme za adjektivní. Spadají sem např.

adjektiva **ΒΛΑΓΟΚΟΡΕΝΒΝΖ** (z *dobrého kořene, rodu, ušlechtilý*; *εὐρίζος*, var. *εὐρίζων*, SSr – s. 88), **ΒΛΑΓΟΕΒΡΑΖΒΝΖ** (*náležitý, slušný, počestný*; *εὐσχήμων, εὐπρεπής*, SSr – s. 88), **ΔΛΖΓΟΛΨΤΒΝΖ** (*dlouho žijící*; *μακροχρόνιος*, SJS I – s. 486, Christ Slepč Šiš), **ΔΟΒΡΟΡΑΖΟΥΜΒΝΖ** (*znalý, moudrý*; *εὐγνώμων*, SSr – s. 191), **ΔΟΒΡΟΓΛΑΣΒΝΖ** (*příjemně znějící*; *εὐήχος*, SJS I – s. 492, Pog Bon Lob Par), **ΖΛΑΤΟΕΒΡΑΖΒΝΖ** (*podobající se zlatu*; SJS I – s. 675, Klim), **ΜΑΛΟΔΟΥΨΒΝΖ** (*malomyslný, oligóψυχος*, SJS II – s. 180, Služ), **ΜΖΝΟΓΟΒΟΖΒΝΖ** (*polytheistický, mnohobožství /gen./*; SJS II – s. 238, Klim), **ΜΖΝΟΓΟΓΛΑΒΒΝΖ** (*mnohohlavý, πολυκέφαλος*, SSr – s. 335, Supr), **ΜΖΝΟΓΟΓΛΑΣΒΝΖ** (*mnohohlasný*, SJS II – s. 239, Klim), **ΠΡΑΒΟΣΛΑΒΒΝΖ** (*pravověrný, ὀρθόδοξος*, SJS III – s. 241, Nom), **ΤΨΕΣΛΑΒΒΝΖ** (*marné slávy /gen./*; *τῆς δόξης κενῆς*, [κενόδοξος], SJS IV – s. 536, Nom).

6. 3. 2 Adjektivní kompozita typu N-K-S

Z hlediska kvantity zaujímají tato kompozita v našem materiálu okrajové postavení, evidujeme různé složeniny s první částí numerální: **ἑδιν-**, **δὺβ-**, **τρῦ-** (**τρι-**), **četver-** (**četvrbt-**, **četvrb-**), **pat-**, **šest-**, **desat-**. Do tohoto úseku spadá i velmi specifické jako jediné v našem materiálu trojčlenné **δὺβονεκαδέσατελοῦχβνζ** (*dvanáctipaprskový, δωδεκάκτινος*, SSr – s. 201). O konektému v podobě genitivní pádové koncovky prvního členu jsme již pojednali v úseku 4. 1 a 4. 3. Tento charakteristický rys kompozit s první částí numerální koření dle D. Šlosara (Šlosar 1999, s. 41) již v epoše praslovanské:

„Numerální člen se ještě na konci praslovanské epochy začal objevovat v genitivní podobě. To byla svébytná forma, neznámá tehdy u předních členů patřících jiným slovním druhům, a v této skutečnosti se začalo patrně odrážet vydělování číslovek jako samostatného slovníhu druhu.“

Kompozita v této skupině jsou zásadně tvořena sufixem -ьнъ. Vztah mezi oběma komponenty je z hlediska syntaktického atributivní. Přítomnost tohoto typu ve všech slovanských jazycích pokládá D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 56) za dostatečný důkaz, který svědčí o praslovanském původu typu. Adjektivní kompozita typu N-K-S se vyskytují v památkách mladších, nikoliv v evangeliích. Vyskytují se v parimejnicích nebo v apoštolech, v literatuře právní (Nomokánon) nebo Euchologiu Sinajském a Supraslském kodexu např.: **ѢДИНОРОЖЬ** (*jednorožce /gen./, τοῦ μονοκέρωτος, τῶν μονοκερώτων*, SJS IV – s. 973, Lob Par), **ДВЪСОЛОВЬНЪ**¹¹² (*dvojí řeč /gen./, neupřímný v řeči; δίλογος*, SJS I – s. 533, Christ Šiš), **ДВЪЖЕНИТЬЕЛЪНЪ** (*uzavírající druhé manželství, ženící se s vdovou; τῶν διγάμων*, SJS I – s. 531, NomJas), **ДВЪЖЕНЬНЪ** (*po druhé vstupující v manželství, ženící se s vdovou; διγάμος*, SJS I – s. 531, Nom), **ТРИМЕНЬНЪ** (*nazývaný třemi jmény, tříjmenný; τρισώνυμος, τῆς τριάδος*, SSr – s. 701, Supr), **ЧЕТВЪРТОДЬНЬНЪ** (*čtyři dny mrtvý, τετραήμερος*, SSr – s. 778, Supr), **ПАТІКОСТЬНЪ** (*letnic /gen. pl./, svatodušní; τῆς πεντηκοστῆς*, SJS III – s. 532, Šiš Nom, jedná se o přejímku z řečtiny), **ШЕСТОКРИЛАТЪ** (*šestikřídly /o serafínech/, ἑξαπτέρυγος*, SSr – s. 789, Euch), **ДЕСАТИСТРОУНЬНЪ** (*desetistrunný, δεκάχορδος*, SSr – s. 186, Sin).

¹¹² var. **ДВЪСОСЛОВЬНЪ**

6. 3. 3 Adjektivní kompozita s prvním členem pronominálním

Tyto složeniny se v našem materiálu vyskytují zejména s totalizátorem **ВЪС-**, přičemž roli konektému plní vokál **-e-**. Dále se jako první komponent vyskytují zájmena: **ПОВЪС-**, **САМ-** (**НЕСАМ-**), **ИН-** (ve významu „jiný“), **СВОИ-**.¹¹³ Kvantitativně tato skupina opět stojí na okraji, ovšem je nutné dodat, že i dnes existují v soudobé češtině kompozita s předním členem pronominálním, uveďme například substantivní kompozitum *všelék* nebo adjektivum *samolibý*. D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 60) i v tomto typu vidí praslovanské kořeny: „Repertoár možných zájmených členů je velmi úzký; tuto roli hrají pouze zájmena *veš* a *sám*, ojediněle tvary reflexiva *sebe*, *sobě* a zájmeno posesivní a dále základ *každ-*. Zčásti jsou patrně pokračováním praslovanského dědictví, jak dosvědčují paralely např. čes. *všemohoucí*, rus. *всемогущий*, slovin. *vsemogočen* (*vsegomočen*); čes. *samostatný*, rus. *самостоятельный*, slovin. *samostojen*; čes. *svévolný*, rus. *своевольный*, slovin. *svojevoljen*.“

Nejčtetněji jsou zastoupena v tomto typu kompozita s první částí **ВЪС-** (20 dokladů) a jeden doklad s prefigovaným zájmeným komponentem **(ПО)ВЪС-**: **ПОВЪСЕДЪНЕВЪНЪ**¹¹⁴ (*každodenní*, *καθημερινός*, SJS III – s. 74). Tato kompozita mohou mít druhou část deverbální (těm se budeme blíže věnovat v úseku 6. 3. 6), např. **ВЪСЕДРЪЖА** (*vším vládnoucí*, *všemohoucí*; *παντοκρατικός*, SSr – s. 162, Supr), v takovém případě je vnitřní syntaktický vztah předmětný, nebo mohou mít druhý komponent jmenného rázu a v takovém případě je mikrosyntaktický vztah přívlastkový, např.: **ВЪСЕЛЮДЪСКЪ** (*procesí za všeobecné účasti lidu*, SJS I – s. 365-366, Clem), **ВЪСЕНОЩЪНЪ** (*celonoční*, *trvající celou noc*; *παννύχιος*, SSr

¹¹³ U kompozit s prvním komponentem **САМ-** (**НЕСАМ-**), **ИН-** se vyskytuje konektém **-o-**, u kompozit se **СВОИ-**, **ПОВЪС-** se objevuje spojovací morfém **-e-**.

¹¹⁴ var. **ПОВЪСАДЪНЕВЪНЪ**

– s. 162, Euch), **ΒΥΣΕΠΛΟΔΗΝΣ** (*oběť skládající se zcela z plodů, ὀλοκάρπωσις*, SSr – s. 162, Euch).

Kompozita s první částí **САМ-** se v materiálu vyskytují s druhým komponentem deverbálním i denominálním. V případě deverbálních útvarů evidujeme mikrosyntaktický vztah doplňkový: **САΜΟΡΑСТΖΙ** (*divoký, divoce rostoucí; αὐτομάτως φύομενος*, SSr – s. 591, Supr), **САΜΟΠΡΗΧΟΔΗ** (*přeběhlík; αὐτομολῶν*, SSr – s. 591, Supr), **САΜΟΤΒΟΡΗΝΣ** (*vytvářený, tvořený z vlastní vůle; ιδιόκτητος* /!/¹¹⁵, SSr – s. 591, Supr), zatímco v případě denominálních typů se s největší pravděpodobností jedná o mikrosyntaktický vztah přívlastkový: **САΜΟΓΛΑΣΗΝΣ** (*ιδιόμελος, αὐτόμελος*, SJS IV – s. 12, Slepč), **САΜΟΒΟΛΗΝΣ** (*1. dobrovolný, ochotný; ἀθαίρετος, 2. úmyslný, svévolný; ἐκούσιος*, SJS IV – s. 12, Apost Nom); ke druhému jmenovanému navíc existuje i negovaná varianta: **ΝΕСАΜΟΒΟΛΗΝΣ** (*nemající /vlastní/ vůli, ἀθέλητος*, SSr – s. 375, Supr).

Adjektivní kompozita s prvním členem **ИН-** (ve významu „jiný“) mají jmenný ráz druhého komponentu a mikrosyntaktický vztah je tu přívlastkový: **ИΝΟΒΕΡΗΝΣ** (*jinověrný, heretický, αίρετικός*, SSr – s. 261, Supr), **ИΝΟПЛЕΜΕΝΗΝИЧЬ** (*příslušníku jiného plemene, národa, cizí; ἄλλοφύλων*, SJS I – s. 773, Grig), **ИΝΟПЛЕΜΕΝΗΝΣ** (*z jiného plemene; ἄλλόφυλος*, SJS I – s. 773, Parim Dijav), **ИΝΟΨΑΖΙЧΗΝΣ** (*jinojazyčný, cizí, βάρβαρος*, SSr – s. 262, Supr).

Posledním osamoceným kompozitem v tomto typu je denominální **СВОГЕΒΟΛΪСТВΗΝΣ** (*dobrovolný, ἐκούσιος*, SSr – s. 595, Supr), kde nacházíme mikrosyntaktický vztah přívlastkový.

¹¹⁵ var. *ιδιόκτιστος*

6. 3. 4 Adjektivní kompozita s prvním členem adverbialním

Tento typ kompozit je v našem materiálu zastoupen poměrně řídko. Příslovce se ke druhé části připojuje bez morfologické změny, jak si také povšiml D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 63): „Adverbialní přední člen vstupuje do adjektivních kompozit, stejně jako do složenin substantivních, bez konektu.“ První část je v mikrosyntaktickém vztahu přívlastkovém, nebo se může jednat o vztah příslovečný. Evidujeme výskyt těchto prvních adverbialních částí: **ΚΟΥΠΥΝΟ-**, **ΝΟΒΟ-**, **ΠΑΚΖΙ-**, **ΠΡῚΪΔΕ-**, **ΣΚΟΡΟ-**, **(ΣΖ)ΠΡΙΣΝΟ-**, **ΤΖΥΝΟ-**.

Ojedinelé kompozitum v našem materiálu s první adverbialní částí **ΚΟΥΠΥΝΟ-**: **ΚΟΥΠΥΝΟΣΪΨΙΝΙ** (*soupodstatný*, *ὁμοούσιος*, SJS II – s. 84, Supr) je skladu C-K-A_v, přičemž konektém tvoří část adverbia **ΚΟΥΠΥΝΟ** (*společně, zároveň*; *ὁμοῦ*, SSr – s. 84) a druhou část představuje participium prez. aktiva slovesa **ΒΖΙΤΙ** ve složené formě.

Složeniny s první částí **ΝΟΒΟ-** mohou být hodnoceny různě; první část může být chápána jako adjektivní, nebo jako adverbialní (k čemuž se z významového hlediska přikláníme), druhé části těchto kompozit mohou, ale nemusejí být chápány jako deverbální (opět se z hlediska příznazku dějovosti přikláníme k možnosti druhé). První člen pak v nich mikrosyntakticky plní roli příslovce: **ΝΟΒΟΖῪΔΑΝΖ** (*nově postavený*, SJS II – s. 436, Clem), **ΝΟΒΟΚΡΥΨΕΝΖ** (*neofyta, nově pokřtěný*, *νεόφυτος*, SJS II – s. 436, Slepč Nom), **ΝΟΒΟΣΚῚΨΕΝΖ** (*nově /nedávno/ pokřtěný*; SJS II – s. 437, Ev Nom).

Ojedinelé, avšak hojně doložené je kompozitum s první částí **ΠΑΚΖΙ-**: **ΠΑΚΖΙΒΖΙΤΙΝΙΣΚΖ** (*znovuzrozený /gen./, obrozující*; *τῆς παλιγγενεσίας*, SJS III – s. 8, Mosk^b Ochr Mak Šiš Služ), kde příslovce **ΠΑΚΖΙ** (*zase, znovu*; *πάλιν*, SSr – s. 441) plní svou primární funkci – model C^c-K-A_v.

Pět lexémů vykazuje první adverbialní část **πρῆξε-** (příslovce i předložka; *dříve, napřed, dávno*; *πρῶτον*, SJS III – s. 437, Supr Apost Bes), kdy se kloníme v těchto konkrétních případech k interpretaci adverbialní. První část tu plní svou primární příslovečnou funkci, druhá část je deverbální (sloveso **ρεσι** a **βιτι**): **C-K-A_v**: **πρῆξεβιβιτι** (*předeshlý, dřívější*; *προάγων, προγεγονώς*, SJS III – s. 437, Supr Apost Bes), **πρῆξεναρεχενζ** (*dříve, výše řečený, shora zmíněný*; *προειρημένος*, SJS III – s. 438, Supr), **πρῆξερεχενζ** (1. *dříve řečený, προειρημένος*, 2. *předpověděný, prorokovaný*; *προειρημένος*, SJS III – s. 438), **πρῆξεσβαπενζ** (*předposvěcený*, SJS III – s. 438, Euch), **πρῆξεσβιτι** (*jsoucí dříve*; SJS III – s. 438, Supr).

Jedno kompozitum je v tomto typu tvořeno první částí adverbialní **σκορο-** (1. *rychle, τὸ τάχος*, 2. *brzy, εὐθέως*, SSr – s. 606), kde evidujeme druhou část denominální (tedy model **C-K-A_s**): **σκοροβῆχηνζ** (*trvalý, věčný; durabilis*, SJS IV – s. 90, Bes).

Tři kompozita obsahují jako svou první část adverbium **πρῆσπο** (*vždy, stále*, SSr – s. 511), další tři pak prefigovanou dubletu **σβπρῆσπο**. Druhé části těchto kompozit mají povahu participií, nebo jsou od nich odvozeny; první část plní mikrosyntakticky vzato svou primární funkci (model **C-K-A_v**), setkáváme se tedy s mikrosyntaktickým vztahem příslovečným: **πρῆσποσβι** (*věčný, stále trvající, věčně trvající*; *ἄϊδιος, προαιώνιος, ἀεὶ ὄν*, SJS III – s. 306), **πρῆσποσβιχηνζ** (*věčný, stále trvající, věčně trvající*; *ἄϊδιος*, SJS III – s. 306), **πρῆσποτεκβι** (*stále tekoucí; ἀέναος, ἀενάιος βρύων, ἀέναα ῥέων*, SJS III – s. 306, Prag Euch Supr), **σβπρῆσποσβιχηνζ** (*souvěčný*, SJS IV – s. 329, Euch Klim), **σβπρῆσποτεκβι** (*stále tekoucí*; SJS IV – s. 329, kalend. En).

Poslední složeninou náležící do tohoto typu je ojedinělé **ТЪЧЬНОВѢЧЬНЪ** (*stejně věčný*; SJS IV – s. 541, Bes) s první částí adverbialní **ТЪЧЬНО** (*stejně*, SSr – s. 712). Druhá část je původu jmenného, první část tak je v kompozitu s největší pravděpodobností zapojena mikrosyntaktickým vztahem atributivním.

6. 3. 5 Adjektivní kompozita s druhým členem deverbálním

Ačkoliv se ve staroslověnštině jedná o velmi produktivní typ, nic nenasvědčuje tomu, že by se jednalo o praslovanské dědictví, neboť jde většinou o kalky řeckých předloh. I D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 68) potvrzuje naši tezi na materiálu českých kompozit: „Kompozita tohoto skladu patrně nejsou praslovanským dědictvím. Ve staré češtině však už představují početné a produktivní typy.“ Tato kompozita tvoří poměrně rozsáhlou skupinu, v rámci adjektivních složenin se jedná o nejproduktivnější typ společně s adjektivním typem A-K-S.

V první části těchto složenin s druhou částí deverbální se často objevují substantiva, mikrosyntaktický vztah je předmětný (sekundární funkce je v souladu s funkční bází) – model S-K-A_v, výběrově: **ДѢЛОМѢРЬНЪ** (*měřící šňůra*, *σχοινίον κληροδοσίας*; SSr – s. 204, Psalt), **ΔΟΥΣΕΓΟΥΒЬНЪ** (*hubící duše*, *zhoubný*; *ψυχοφθόρος*, SSr – s. 200, Euch Supr), **ЗЛАТОНОСЬНЪ** (*nosící zlaté ozdoby*; *χρυσοφόρος*, SSr – s. 237, Supr), **ИКОНОБОРЬНЪ** (*obrazoborecký*; SJS I – s. 760, Const), **КРЪВОПИЬНЪ** (*krvežízňivý, krvelačný*; *αίμοπότης*, SSr – s. 295, Supr), **МЕДОТОЧЬНЪ** (*oplývající medem, medový, sladký*; *μελίρρυτος*, SSr – s. 324, Cloz), **СЪМРЪТНОСЬНЪ** (*smrtonosný, θανατηφόρος*, SSr – s. 658, Supr), **ЧАДОЛЮБЬНЪ** (*milující děti*; *φιλότεκνος*, SSr – s. 788, Supr). Mezi adjektivními

složeninami deverbálními s prvním členem substantivním se objevuje i několik příkladů s mikrosyntaktickým vztahem příslovečným, kdy báze substantivum podléhá sekundární funkci okolnostního pádu – model S^c -K- A_v ; skromnou skupinu zde tvoří kompozita s první částí **БОГ-**: **БОГОГЛАГОЛИВЪ** (*o bohu hovořící, mluvící; -de deo disserens*; SJS I – s. 124, Klim), **БОГОДВИЖЪ** (*vedený bohem*, SJS I – s. 125, Klim), **БОГОТОЧЪ** (*pryštící z boha; -a deo profluens*; SJS I – s. 130, Klim), **БОГОХРАНИМЪ** (*chráněný bohem, θεοφύλακτος*, SJS I – s. 131, Služ et kalend. Šiš). Vedle výše zmíněných kompozit s první částí substantivní v sekundární funkci cirkumstantiva se v evangeliích vyskytuje antonymní dvojice **РЖКО-** a **НЕРЖКО-**: **РЖКОТВОРИЕНЪ** (*udělaný rukama, χειροποίητος*, SSr – s. 589, Zogr Mar), **НЕРЖКОТВОРИЕНЪ** (*neudělaný rukama, οὐ χειροποίητος*, SSr – s. 375, Zogr Mar En).

V první části se často nalézá adjektivní komponent (jak jsme jej vymezili na počátku kapitoly) **БЛАГ-**, **ДОБР-**, **НОВ-**; ten je podle všeho spojen s druhou deverbální částí mikrosyntaktickým vztahem příslovečným (A^c -K- A_v): **БЛАГОРОДЪ** (*urozený; εὐγενής*, SSr – s. 88, En), **ДОБРОДѢИАНЪ** (*ctnostný; ἐνάρετος*, SSr – s. 191, Euch), **ДОБРОРАЗΟΥМИВЪ** (*znalý, moudrý; εὐγνώμων*, SSr – s. 191, Supr), **НОВОРОЖДЕНЪ** (*novorozený, ἀρτιγενής*, SSr – s. 382, Supr).

Jako první komponent se též ve třech případech v tomto typu vyskytl zájmenný člen **САМ-**, který je mikrosyntakticky vázán ke druhému deverbálnímu členu jako doplněk: **САМОВЛАСТЪ** (*mající v sobě vlastní moc; αὐτεξούσιος*, SSr – s. 591, Supr), **САМОИЗВОЛЪ** (*dobrovolný, ἐθελόθυτος*, SSr – s. 591, Supr), **САМОТВОРЪ** (*vytvářený, tvořený z vlastní vůle; ιδιόκτητος* !/; SSr – s. 591, Supr).

Specifickými útvary spadajícími do skupiny adjektivních kompozit s druhým členem deverbálním jsou participia (přítomná i minulá). Jejich první člen bývá často, mikrosyntakticky vzato, předmětem, ten může být vyjádřen buď první částí substantivního původu (S-K-A_v): **ΖΑΚΟΝΟΔΑΤΑΙ** (*zákonodárce, ó νομοθετῶν*, SSr – s. 227, Psalt), nebo adjektivního charakteru (A-K-A_v) **ΔΟΒΡΟΔΕΙΑ** (*činící dobro; ἐν ταῖς εὐεργεσίαις*, SSr – s. 191, Supr), nebo může být vyjádřen (nejčastěji) pomocí zájmena (P-K-A_v): **ΒΥΣΕΒΗΔΑ** (*vševidoucí; ἐποπτικός*, SSr – s. 161, Supr), **ΒΥΣΕΜΟΓΖΙ** (*všemohoucí, παντοδύναμος*, SJS I – s. 366), **ΒΥΣΕΔΡΥΖΑ** (*vším vládnoucí, všemohoucí; παντοκρατικός*, SSr – s. 162, Supr), **ΒΥΣΕΒΕΔΖΙ** (*vševědoucí*, SJS I – s. 363, VencNik).

Velice často se též setkáváme s jevem, kdy složená participia obsahují první člen plnící mikrosyntaktickou funkci tradičního doplňku. Tento doplněk může být vyjádřen adjektivem, pak se jedná o model A-K-A_v: **ЖИВОТВОРА** (*životodárný, ζωοποιῶν, ζωοποιός*; SSr – s. 217). Tradiční doplněk může být též vyjádřen za pomoci první části zájmené (P-K-A_v): **САМОРАСТЗИ** (*divoký, divoce rostoucí; αὐτομάτως φύομενος*, SSr – s. 591, Supr), **САМОПРΗΧΟΔΑΙ** (*přeběhlík, αὐτομολῶν*, SSr – s. 591, Supr), **҃ДИНОСЖ҃ЬНЗ** (*soupodstatný, ὁμοούσιος*, SSr – s. 799, Euch) a dubleta **҃Д҃НОСЖ҃ЬНЗ** (*soupodstatný*, SSr – s. 801, Supr).

Třetí možností je, že první člen má mikrosyntaktickou povahu příslovečného určení. Vztah příslovečný může být v našem materiálu u adjektiv s druhým členem deverbálním vyjádřen prvním členem substantivním, adjektivním či adverbialním. Kompozita tohoto typu s první částí adverbialní (**КОУП҃НОСЖ҃ИИ**, **ПР҃҃ЖДЕБЗІВЗИ**, **ПР҃҃ЖДЕСВАЩЕНЗ**, **ПР҃҃ЖДЕСЗИ**, **ПРИСНОСЗИ**, **ПРИСНОСЖ҃ЬНЗ**, **ПРИСНОТЕКЗИ**, **СЗПРИСНОСЖ҃ЬНЗ**, **СЗПРИСНОТЕКЗИ**) byla již analyzována v úseku 6. 3. 4. Adjektivní participia s prvním členem adjektivním

vykazující mikrosyntaktický vztah příslovečný (model A^c-K-A_v), jsou záležitostí Supraslského kodexu a Euchologia Sinajského: **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΑ** (*trpělivý, shovívavý; μακροθυμῶν, μακρόθυμος*, SSr – s. 189, Supr), **ΝΟΒΟΠΡΗΧΟΔΑ** (*nedávno příšlý, novic; ἀποτασσόμενος*, SSr – s. 382, Supr), **ΝΈΜΟΓΛΑΓΟΛΑ** (*vadně mluvící, koktavý; SSr – s. 386, Euch*). Posledním v této podskupině zůstává kompozitum, ve kterém je příslovečné určení vyjádřeno okolnostním pádem substantiva (S^c-K-A_v): **ΖΒΉΡΟΓΑΔΙΜΖ** (*požíraný zvěří, θηριάλωτος*, SSr – s. 235, Supr).

V obecné rovině lze konstatovat, že některé první komponenty řeckých kompozit se v nejstarší fázi staroslověnštiny nemohou vyskytovat jako komponenty slovanské: *κοινόβιον* – **ОБЫЩЬ МАНАСТЪИРЬ** Supr (paralelou je lat. *convict*, kalkem je ruské *общежитие* = *studentská kolej*; Miklošič má **ОБЫЩЕЖИТЕЛЬ** a další odvozeniny z mladších památek, ale substantivum **ОБЫЩЕЖИТИЕ** neuvádí!), *κοινωφελῶς* – **ОБЫЩАГО РАДИ ΟΥΣΠΕΧΑ** Supr (ani Miklošič předpokládané **объштеуспѣшь* neuvádí), *ὄπωροφυλάκιον* – **ОВОЩЬНОЕ ХРАНИЛИЩЕ** (= *budka na uskladnění ovoce v sadu*; teprve mladší památky uvádějí **РАГОДОΧΡΑΝΙΛΙЩЕ** a podobná synonyma, *θηριοπρόσωπος* – **ΖΒΉΡΙΝΟΜЬ ЛИЦЕΜЬ** Euch (existuje sice **ΖΒΉΡΟΓΑΔΙΜΖ** a **ΖΒΉΡΟΚΡΖΜΨΝΙΚΖ**, ale naopak rovněž v Euch se vyskytuje *δρακοντοειδής* **ΖΜΙΉΒΟΜЬ ЛИЦЕΜЬ**; teprve Miklošič z mladších památek uvádí **ΖΜΙΉΒΙΔΨΝΖ**, **ΖΜΙΉΟΒΡΑΖΨΝΖ** a **ΖΒΉΡΟΒΙΔΨΝΖ** a **ΖΒΉΡΟΟΒΡΑΖΨΝΖ**).

Z výše uvedeného lze vyvodit, že obecnější typy (**БЛАГО-**, **ΖΥΛΟ-**, **ΜΑΛΟ-**, **ΜΖΝΟΓΟ-** atd.) se aplikovaly bez omezení, kdežto některé řecké komponenty jako by se spěchovaly použití ve slovanském kompozitu a teprve časem vstupovaly do kompozit zcela bez omezení (samozřejmě existují i v kanonické staroslověnštině kompozita „mimo“ systém, např. **ΖΒΉΡΟΓΑΔΙΜΖ**, ale to právě svědčí o rozkolísanosti).

6. 4 Složená adverbia

Většina stsl. adverbialních kompozit představuje transponovaná adjektiva (adjektiva byla již analyzovaná v rámci úseku 6. 3). Sufixem je tu nejčastěji již analyzované **-ѣнѣ** (úsek 5. 2. 5) či **-ѣно**. D. Šlosar (Šlosar 1999, s. 75) dochází na materiálu českých kompozit k podobnému zjištění: „V současné češtině valná většina složených adverbií z textů představuje pouze výsledek transpozice složených adjektiv jako *jednostejně, obapolně, staročesky*... Tak tomu bylo i po celou historickou dobu. Adverbií vzniklých skutečným slovotvorným postupem kompozice je mizivý počet. Jsou většinou výsledkem nekategoriálních, spíše nahodilých adverbializačních procesů.“

V našem materiálu zabírají adverbia kvantitativně necelých pět procent z celku (viz úsek 5. 1), jedná se tedy o okrajový slovní druh, a z toho důvodu věnujeme slovotvorbě adverbií méně prostoru než slovotvorbě substantiv a adjektiv (navíc, jak jsme již uvedli výše, jsou složená adverbia obvykle tvořená od složených adjektiv). Složená adverbia námi vyexcerpovaná mají první část složenin různorodou, ta může být: substantivní, adjektivní, pronominální, numerální či adverbialní.

Pokud je první část substantivní, pak nastávají různé případy. V případě, že je druhá část složeniny deverbální, pak mikrosyntaktický vztah zde pozorujeme předmětný: **ЗАКОНОПРѢСТЪПЪНО** (*protizákoně, παρανόμως*, SJS I – s. 642, Parim). Jestliže je druhá část jmenného původu, pak první substantivní část plní mikrosyntaktickou funkci atributivní: **БОГОПОДОБЪНО** (*podobně jako bůh; -similiter ac deus*; SJS I – s. 127, CanVenc), **БОГОЧЪСТЪНО** (*nábožně, bohabojně*;

θεοσεβῶς, SSr – s. 97, Supr), **ΚΡΥΣΤΑΟΒΡΑΖΗΝΟ** (*znamením kříže; σταυροτύπως, σταυροεικῶς*, SJS II – s. 76, Slepč).

V případě, že se u adverbálních kompozit vyskytuje první člen adjektivní, pak ve většině případů druhý komponent těchto složenin je jmenného rázu a mikrosyntaktický vztah tu hodnotíme jako atributivní: **ΒΛΑΓΟΧΥΣΤΗΝΟ** (*zbožně, εὐσεβῶς*, SJS I – s. 108, Supr), **ΔΟΒΡΟΡΑΖΟΥΜΗΝΕΪ** (*rozumně, moudře; εὐγνωμόνως*, SSr – s. 191, Supr), **ΠΡΑΒΟΒΕΡΗΝΟ** (*pravověrně, podle pravé, správné víry; SSr – s. 495, Euch Supr*). Pakliže se ovšem na místě druhého komponentu objeví deverbální útvar, pak mikrosyntaktický vztah hodnotíme jako adverbální: **ΔΛΖΓΟΤΡΖΠΕΛΛΗΝΟ** (*/vytrvale/ trpělivě, shovívavě; diu patienter*, SJS I – s. 487, Bes).

Adverbální kompozita s první částí pronominální vykazují podobné skupiny mikrosyntaktických vztahů jako adjektiva s první částí zájmennou (analyzována v úseku 6. 3. 3). Adverbální kompozita tohoto typu, která obsahují totalizátor **ВЪС-**, vykazují druhou část jmenného rázu, mikrosyntaktický vztah je tu atributivní: **ВЪСЕВΕΡΗΝΟ** (*opravdově, poctivě, upřímně; γνωσίως*, SJS I – s. 363, Nom), **ВЪСЕΛΗΧΥΣΚΖΙ** (*všemi způsoby, vůbec; διόλου*, SSr – s. 162, Supr), **ВЪСΕΣΡΥΔΕΪ** (*z celého srdce, upřímně; εἰλικρινῶς*, SSr – s. 162, Supr). U adverbálních kompozit s prvním komponentem **САМ-** se vyskytuje druhá část deverbální, mikrosyntaktický vztah tak hodnotíme jako doplňkový: **САМОΒΙΔΗΝΕΪ** (*viditelně, očividně; SSr – s. 591, Supr*), **САМОΧΟΤΗΝΕΪ** (*dobrovolně, z vlastní vůle; -ἐκῶν*, SSr – s. 592, Supr).

Složená adverbia s první částí numerální představují transponovaná složená adjektiva s první částí numerální, druhá část v nich bývá obvykle denominální, mikrosyntaktický vztah tak evidujeme atributivní: **ΗΕΔΙΝΟΓΛΑΣΗΝΟ**

(jednohlasně, souhlasně, una voce, consentienter, SJS IV – s. 970, Pochv), **ἑδινοδοῦσῆνο** (jednomyslně, ὁμοθυμαδόν, SJS IV – s. 971, Christ Grš Mak Šiš Bes), **четвероДНЕВНО**¹¹⁶ (po čtyři dny; τετράδιον, SJS IV – s. 856, Šiš).

Mezi složená adverbia s první částí adverbiální lze v našem materiálu zařadit pouze ojedinělé kompozitum **СТРЪМОГЛАВЪ** (střemhlav, hlavou dolů; κατὰ κεφαλῆς, SSr – s. 631, Supr), neboť frekventované adjektivní složeniny s první částí **ΜΥΝΟΓ-** dle úvodní metodologie klasifikace považujeme za náležící do jiného úseku (s první částí adjektivní). Adverbium **СТРЪМОГЛАВЪ** obsahuje druhou část denominální (odvozeno od **ΓΛΑΒΑ**) a první komponent představuje cirkumstantivum, mikrosyntaktický vztah je zde atributivní.

6. 5 Složená verba

Složená slovesa zaujímají v našem materiálu v porovnání se substantivy a adjektivy poměrně skromnou pozici, neboť v obou korpusech nepřesahují 10 % dokladů (viz úsek 5. 1). Vesměs se jedná o kalky (kalkům je vymezen úsek 7. 4) řeckých sloves, což potvrzují další badatelé (Šlosar 1999, s. 76): „Slovesná kompozita nejsou praslovanským dědictvím. Četné složeniny staroslověnské jako **blagosloviti**, **blagoizvoliti**..., jsou kalky řeckých předloh (viz Bláhová 1996). Paleoslovenismem je rané české sloveso *blahoslaviti* (přetvořené z pův. **blagosloviti**), doložené v prvních žaltářních překladech. O něco pozdější *dobrořečiti* (*dobrořečiti*) a *zlořečiti* jsou zase kalky latinských sloves *benedicere* a *maledicere*“. K podobné tezi dospěl ve své kandidátské práci i M. Helcl: „Věnujme však ještě pozornost složeninám, v jejichž druhé části se objevuje skutečný tvar slovesný, tedy složeným slovesům. Skládání tohoto druhu sice

¹¹⁶ var. **ЧЕТЕРЪДНЕВНО**

nenalézáme u původních slovanských složenin, setkáváme se s ním však již od počátku doby písemných památek, např. *blagosloviti*, *dobrořečiti*, *zlořečiti*. I když obě části těchto slovesných složenin jsou základové morfémy domácího původu, nemůžeme jejich tvoření pokládat za původní, domorodé, nýbrž za napodobení slovotvorného způsobu cizího, řeckého a latinského, prostým překladem jednotlivých částí cizích kompozit *εὐαγγέλιον*, *benedicere*, *maledicere*. Nepůvodnost tohoto způsobu skládání v slovanských jazycích potvrzuje ostatně i ten jev, že zůstal téměř omezen na tato ojedinělá slovesa z náboženské terminologie.“¹¹⁷

Participia byla započítána v rámci této kapitoly do úseku věnovaného adjektivům s druhou částí deverbálním (úsek 6. 3. 5), a proto se jimi na tomto místě nezabýváme. Z celkového pohledu jsou však právě kompozitní participia a deverbativní substantiva důkazem potenciálu staroslověnského slovesa.

První část složených sloves může být různá. Poměrně řídké se setkáváme s prvním komponentem substantivním, kde je mikrosyntaktický vztah s největší pravděpodobností předmětný, přičemž se jedná o zjevné kalky řeckých předloh (model S-K-V): **БОГОСЛОВЕСТВИТИ** (*hlásat, chválit Boha; θεολογεῖν*, SSr – s. 97, Supr), dubleta **БОГОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ** (*hlásat, chválit Boha; θεολογεῖν*, SSr – s. 97, Supr), **ОРЖЖЕНОСЬСТВОВАТИ** (*chránit zbraní, δορυφορεῖν*, SJS II – s. 556, Supr), **ПЛОДОНОСИТИ** (*přinášet plody; καρποφορεῖν*, SJS III – s. 52, Služ), **СЛОВОПЪРЪТИ** (*přít se o slova; λογομαχεῖν*, SJS IV – s. 114, Slepč).

Nejčastěji je složené staroslověnské sloveso tvořeno prvním komponentem adjektivním: **БЛАГ-**, **ДОВР-**, **ЗЪЛ-**; jedná se o kalky řeckých předloh, mikrosyntaktický vztah bývá nejčastěji předmětný (model A^s-K-V): **БЛАГОДЪНАТИ** (*prokázat dobrodiní, vykonat dobro; εὐεργετεῖν*, SSr – s. 87, Sin

¹¹⁷ Helcl, M., *Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*, strojopis disertační práce, Praha 1957.

Euch Supr), **ΒΛΑΓΟΒΉΣΤΒΟΒΑΤΗ**¹¹⁸ (*oznamovat, hlásat /dobrou zprávu/; εὐαγγελίζεσθαι, SSr – s. 85*), **ΔΟΒΡΟΣΤΒΑΡΙΑΤΗ** (*činiti dobro; ἀγαθὸν διώκειν, SJS I – s. 495, Mak*), **ΖΥΛΟΣΤΡΑΔΑΤΗ** (*snášet obtíže, κακοπαθεῖν, SSr – s. 240*). Jen zcela výjimečně je druhá část denominální, a první adjektivní komponent tak plní mikrosyntaktickou funkci atributivní (A^a-K-V_s): **ΒΛΑΓΟΔΟΥΨΗΣΤΒΟΒΑΤΗ** (*býti dobré myslí; εὐψυχεῖν, SJS I – s. 98, Šiš*) a dubletní **ΔΟΒΡΟΔΟΥΨΗΣΤΒΟΒΑΤΗ** (*býti dobré myslí; εὐψυχεῖν, SJS I – s. 493, Christ Ochr Mak*). Velmi řídké jsou také příklady prvního adjektivního komponentu v mikrosyntaktickém vztahu příslovečném (model A^c-K-V): **ΒΕΛΥΡΉΥΕΒΑΤΗ** (*vychloubat se; μεγαλορρημονεῖν, SSr – s. 112, Euch Sin*), **ΒΕΛΥΜΨΔΡΟΒΑΤΗ** (*být domýšlivý; μέγα φρονεῖν, SSr – s. 112, Supr*), **ΜΖΝΟΓΟΓΛΑΓΟΛΑΤΗ** (*příliš mnoho mluvit, tlachat; πολυλογεῖν, SSr – s. 334-335, Supr*).

Jen velmi omezený počet příkladů s prvním členem numerálním nacházíme v našem materiálu u složených sloves; číslovkový element tu hraje mikrosyntaktickou roli předmětu či podmětu (model N^s-K-V): **ΉΔΙΝΟΜΖΙΣΛΙΤΗ** (*jednotně smýšlet; consentire, SJS IV – s. 971*), **ΨΕΤΒΡΥΖΤΟΒΛΑΣΤΒΟΒΑΤΗ**¹¹⁹ (*být tetraarchou, vládnout jako tetraarcha; τετρααρχεῖν, SJS IV – s. 858*).

Naprostou výjimku svým skladem mezi složenými slovesy představuje lexém **ΚΡΑΔΟΒΟΔΙΤΗ** (*klamati, συλαγωγεῖν, SJS II – s. 59, Chil Apost, jedná se o doslovný překlad řec. συλ- /brát jako kořist/ a ἀγο- vést*), který obsahuje první komponent slovesného původu, ten zde s největší pravděpodobností plní mikrosyntaktickou funkci předmětu (model V^s-K-V).

Mezi složenými slovesy s prvním komponentem adverbialním se nejčastěji vyskytují útvary s μιμο-; adverbium zde plní svou primární funkci,

¹¹⁸ Řecké *εὐαγγελίζεσθαι* je ve stsl. kalkováno různým způsobem (SSr – s. 85-86), další dublety: **ΒΛΑΓΟΒΉΣΤΙΤΗ, ΒΛΑΓΟΒΉΣΤΟΒΑΤΗ, ΒΛΑΓΟΒΉΣΤΨΗΣΤΒΟΒΑΤΗ, ΒΛΑΓΟΒΉΨΑΤΗ**.

¹¹⁹ tripletu: **ΨΕΤΒΕΡΟΒΛΑΣΤΨΗΣΤΒΟΒΑΤΗ** (SJS IV – s. 856), **ΨΕΤΒΡΥΤΟΒΛΑΣΤΨΗΣΤΒΟΒΑΤΗ** (SSr – s. 778)

tedy mikrosyntaktický vztah je cirkumstantivní (model C^c-K-V); jedná se o přechodný útvar mezi kompozity a nekompozity: **ΜΙΜΟΓΡΑΣΤΗ**¹²⁰ (*jít mimo, procházet; παράγειν*, SSr – s. 327, Zogr Mar As), **ΜΙΜΟΠΛΟΥΤΗ** (*proprouti mimo; παραπλεῖν*, SJS II – s. 211, Christ), **ΜΙΜΟΤΕΨΗ**¹²¹ (*téci mimo, odtékat; διαπορεύεσθαι*, SSr– s. 327, Psalt), **ΜΙΜΟΧΟΔΗΤΗ** (1. *chodit mimo, procházet, obcházet, míjet*; 2. *zanikat, pomíjet; παρέρχεσθαι*, SSr – s. 327). Ostatní složená slovesa s první částí adverbialní se vyskytují jako ojedinělé lexémy, jejichž mikrosyntaktická funkce je též adverbialní: **ΡΑΖΥΝΟΓΛΑΓΟΛΑΤΗ** (*poručiti jinak, odlišně; διαστέλλεσθαι*, SJS III – s. 599, Christ), **ΤΒΡΖΔΟΣΤΟΛΑΤΗ** (*pevně, vytrvale stát; constare*, SJS IV – s. 444, VencNik Bes).

Slovesná řecká kompozita se často překládají souslovími, i když jiné slovní druhy od téhož slovesného základu jsou doloženy (často nebo převážně) jako kompozita, např.: **ΖΑΚΟΝΟΠΡΕΣΤΪΠΪΝΙΚΖ** – **ΖΑΚΟΝΖ ΠΡΕΣΤΪΠΑΤΗ** (*παρανομεῖν*), **ΠΡΕΛΥΒΟΔΕΪ**, **-ΔΕΪΑΝΗΕ** – **ΠΡΕΛΥΒΕΖΙ ΤΒΟΡΙΤΗ** (*μοιχεύειν*). U dalších řeckých kompozitních sloves označujících negativní děj také nenacházíme staroslověnský složený kalk: **ἀκρωτηριάζεται** – **КРАИ ОΤΖΠΑΔΑΪΤΖ**, **σταχυοφορεῖν** – **КЛАСЪ ΤΒΟΡΙΤΗ**.

¹²⁰ dubleta: **ΜΙΜΟΝΤΗ** (SSr – s. 327)

¹²¹ dubleta: **ΜΙΜΟΤΕΪΚΑΤΗ** (SSr – s. 327)

7. „Cizí vlivy“ v kompozitech

7. 1. 1 Řecký vliv na staroslověnské lexikum

Od počátku formování spisovného slovanského jazyka byla věnována pozornost co nejdříve překladu řeckého textu, a v důsledku toho je závislost na řecké předloze značná. První překladatelé tak vytvářejí jazyk v určitých rysech umělý a vykonstruovaný dle řeckých modelů.¹²² Kromě tohoto textologického aspektu, vlivu textu na text, a tím i konkrétního výběru staroslověnského slovního ekvivalentu, odlišujeme v našem případě kompozita vytvořená až ve fázi spisovného jazyka a slova převzatá či kalkovaná dříve v mluveném jazyce bez knižního vlivu.

Tak je možné taxonomicky vyčlenit jednotlivé formy vlivu řečtiny na staroslověnštinu. Lze rozvíjet Večerkovy¹²³ podtypy přejímání, na jedné straně z živé mluvené řečtiny, na druhé straně pak z literárních předloh staroslověnských překladů. Původ lidových grécismů lze však velmi těžko identifikovat, tj. označit za věrohodný právě vzhledem k původu v mluvené formě jazyka. Takové útvary tedy mohou být označovány jako domnělé, hypotetické. V době působení Konstantina a Metoděje je možné se domnívat, že již byla ve slovanské slovní zásobě zachycena slova ze sféry civilizační typu *τραπεζα*. Večerka nachází opodstatnění hypotézy vzniku stsl. podoby na základě lidové řečtiny v takovém případě, kdy lze doložit diferenci mezi řečtinou spisovnou a lidovou, přičemž přejatý tvar představuje právě lidovou formu řečtiny. Například staroslověnská přejímka *сѣбота* vykazuje hláskoslovný původ v řeckém lidovém *σάββατον*, kdežto *сѣбота* vychází z „literárního“ *σάββατον*. Na rozdíl od řečtiny a latiny, dvou velkých kulturních jazyků Evropy,

¹²² Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, *Slavia* 37, 1968, s. 226.

¹²³ Večerka, R., Vliv řečtiny na staroslověnštinu, *LF* 94, 1971, s. 129-151.

staroslověnština zastávala zcela výjimečné postavení vlivem shody tří mimojazykových faktorů. V rámci vlivu knižního řeckého jazyka stojíme tváří v tvář několika úskalím: nemáme k dispozici žádné konkrétní předlohy cyrilometodějských textů, dokonce neznáme ani protografy staroslověnských překladů! Disponujeme pouze různými variantami pozdějších opisů, které jsou různě upravované a opravované. Rozdíl mezi staroslověnštinou a řečtinou pak nejvýrazněji spočívá (kromě kvantity a kvality odpovídajících lexémů) v typu slovtvorných prostředků.

R. Večerka¹²⁴ si též všímá fenoménu slovtvorby skládáním. Konstatuje, že se kompozice (prostředek hojně užívaný starou řečtinou – v souladu s jejími typologickými rysy) do překladového jazyka odráží různými cestami na staroslověnském podkladu převážně flexivního (a tím i méně náchylného k slovtvornému prostředku kompozice) jazykového typu. Jednak se tak mnohdy děje prostřednictvím nesložených staroslověnských slov stejného či blízkého významu, např.: μακροθυμείν – (πο)τρύπητι, πολύτιμος – δραγζ. Častěji překladatelé používali víceslovná pojmenování, například: παραλυτικός - ослабленъ жилами. Řecká substantivní kompozita se do staroslověnštiny často překládala spojením substantiva v nominativu se substantivem v genitivu či dativu (tedy se jednalo morfosyntakticky o bázi substantiva, ale z hlediska funkčního příznaku o adjektivum): οἰκοδεσπότης - господинъ храмнизи/храминѣ (též χραμα, χραμοϋ), často se však vyjadřují také spojením substantiva v nominativu s přívlastkem shodným (tedy bází i funkčním příznakem substantiva) ve formě levovalenčního adjektiva, například: ἐν τῇ πολυλογίᾳ – въ мнозѣ глаголанни (Zogr Mt 6:7), ψευδόχριστοι – лзжи хръсти. Složená řecká slovesa bývají ve staroslověnštině často překládána perifrasticky – souslovím příslovce nebo substantiva v sekundární funkci cirkumstantiva (tedy

¹²⁴ Večerka, R., Vliv řečtiny na staroslověnštinu, *LF 94, 1971*, s. 129-151.

substantiva s předložkovým okolnostním pádem – např. lokálem, instrumentálem), např.: βαπταλογεῖν – λιχο γλαγοлати, προμελετᾶν – прѣжде ποουχати, ῥαπίζειν – за ланитѣ (по ланитѣ) ουδαριти. Další možností překladu řeckého slovesa (i složeného) bylo použití vazby s předmětem, eventuálně se substantivem ve funkci adverbialia, např.: εὐχαριστεῖν – хвалѣ въздати, λιθοβόλειν/λιθάζειν – камениемъ побити, καρποφορεῖν – приносити плодъ.

Problematikou vlivu řečtiny na lexikum staroslověnštiny se zabývali i další vědci. Zajímavá jsou v této souvislosti ku příkladu zjištění A. Vaillanta, který se zabývá ve své již výše citované monografii i jinými vlivy na staroslověnštinu, než jen řeckými. Podotýká (Vaillant 1974, s. 774), že většina kompozit ve staroslověnštině, překladovém jazyku, jsou kalky z řečtiny, nebo mají jejich podobu, nechybí ovšem ani na řečtině nezávislá kompozita: **ΛΙЦΕΜѢΡЪ** (*licoměrník, pokrytec, ὑποκριτής, ὑπουλος*, SSr – s. 309), **ΒΕΛΜΟΖΑ** (*velmož, τοπάρχης*, SSr – s. 112, Supr), **ΛΕΤΟΡΑΣΛЬ** (*letorost, výhonek, ratolest, βλαστός, βλάστημα, κλάδος*, SSr – s. 315, Supr), **ЦАТΟИМЬСТВО** (nevěstinec, ř. ekvivalent není doložen¹²⁵, SSr – s. 776, Supr). Co se týče jiného vlivu při kalkování než řeckého, Vaillant uvádí toliko několik izolovaných příkladů. Kompozitum **МИЛОСРЪДЪ** (milosrdný, οἰκτίρων, εὐσπλαγχνος, ἴλεως, φιλάγαθος, SSr – s. 326), obecně dnes považované za kalk latinského *misericors*, považuje Vaillant (dle našeho názoru nepodloženě) za důsledek vlivu řeckého, ale i latinského a gótského *armahairts* (obé – tedy lat. i gót. kompozitum - má stejnou významovou platnost¹²⁶). Jiní badatelé považují vznik tohoto stsl. kalku z latinského kompozita prostřednictvím gótského ekvivalentu

¹²⁵ Bližší rozbor tohoto kompozita v úseku 6. 2. 2.

¹²⁶ Sémantiku gótského slovesa *armaiō* viz ve slovníčku práce: Helm, K., *Gotische Grammatik*, Halle 1928, s. 177.

za nejistý (ESJS 8, s. 476). V případě kompozita **ВИНОГРАДЪ** (1. *vinice, vinohrad, ἀμπελόν*, 2. *vinná réva, vinný kmen, ἄμπελος*, SSr – s. 115) a stejného slovotvorného typu **ВРЪТОГРАДЪ** (zahrada, sad, κήπος, SSr – s. 123) pokládá Vaillant první za kalk gótského *weinagards*, druhé za kalk rovněž gótského *aurtigards*; **ВОЈЕВОДА** (*vojevůdce*, SSr – s. 121) je s velkou pravděpodobností výsledkem překladu starohornoněmeckého *herizogo*, avšak řecké *στρατηγός* je stejného významu a skladu, otázku nelze uzavřít s jednoznačným výsledkem¹²⁷.

K problematice kalkování vydal monografii též N. Molnár (Molnár 1985), jehož jádro práce pojednává o jednotlivých řeckých kalcích ve staroslověnštině, práce je dosti atomického charakteru (dáno analýzou jednotlivých izolovaných lexémů včetně mnohých kompozit), nechybí však syntetizující závěr.

Přejatými slovy ve staré češtině se zabýval v díle *Gramatika česká* již humanista J. Blahoslav, který v tomto spisu rozlišoval slova sporadicky užívaná (svou povahou exkluzivní – což je případ staroslověnských přejímek) a zcela běžné přejímky, kterým rozuměl každý uživatel (tedy i nevzdělanci). Již u Blahoslava je patrné, že mnoho přejímek spadá do oblasti nábožensko-telologické¹²⁸.

Z českých paleoslovenistů se kromě R. Večerky kompozity zabývala I. Páclová¹²⁹. Ve své studii zkoumala kontinuitu staroslověnské a byzantské vzdělanosti v českém prostředí XI. století, její práce je tedy zaměřena na okruh českocírkevněslovanských památek; konkrétně vyjmenovává a třídí všechna kompozita doložená v těchto památkách: Besědy Řehoře Velikého, pseudoevangelium Nikodémovo a II. legenda svatováclavská. Důležitá jsou tato kompozita zejména z toho hlediska, že nemají konkrétní řeckou předlohu.

¹²⁷ Možný vliv obou forem, tedy staroslověnské i starohornoněmecké, připouští např. bulharský etymologický slovník: *Български етимологичен речник*, Том I, София 1971, s. 172-173.

¹²⁸ Koblížek, V., Vývoj českého pravopisu a pravopisné kodifikace (slova přejatá), *Češtinář* 4, 1993-94, s. 71.

¹²⁹ Páclová, I., K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou, *Studia palaeoslovenica*, Praha 1971, s. 277-284.

Z. Hauptová¹³⁰ se pokusila postihnout vztahy mezi dubletami ve staroslověnských textech. Rozlišujeme tak množiny: a) lexikální výpůjčky jako takové, b) střídání grécismu a domácího slova, c) střídání grécismu a kalku, d) kalky samotné, e) střídání kalku a domácího slova, f) střídání různě tvořených kalků, g) slova hybridní.

Zatímco I. Páclová a Z. Hauptová zaměřují své studie na různé slovotvorné formy (izolovaná slova, sousloví i kompozita), pak E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 261-271) přináší studii věnovanou přímo kompozitům ve staroslověnské terminologii. Vyslovuje domněnku, že většina staroslověnských kompozit reflektujících řecké jednoduché výrazy vznikla v cyrilometodějské době, kdy bylo nutné vytvořit termíny pro nové pojmy. Posléze analyzuje konkrétní kompozita (ЗАКОНОПРѢСТЖПЪНЪ; ЛЮБОДЪИ, ПРѢЛЮБОДЪИ) vzhledem k jejich řeckým předlohám.

Studii věnovanou vlivu řeckých kompozit na staroslověnská vypracovala také V. S. Jefimova (Jefimova 2007). Jako výchozí materiál jí posloužila kartotéka řecko-staroslověnského indexu¹³¹ z Oddělení paleoslovenistiky a byzantologie Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. Jefimova analyzuje původ jednotlivých typů staroslověnských kompozit, možnosti kalkování a analogie (působení určitých modelů kompozit).

Za nejvíce inspirativní odrazový můstek můžeme považovat vydělení skupin ekvivalentů v rámci vztahu řečtina → staroslověnština, jak je podala Ralja Cejtlin v práci Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв (Cejtlin 1986, s. 208-211). Vymezuje zde 6 skupin řecko-staroslověnských lexikálních paralel: první skupina, kdy řecké kompozitum má ve staroslověnštině paralelu v jednoduchém lexému – např. νικηφόρος - побѣдитель (Supr 467:25); κληρονομία – достояниѣ, наследниѣ (Mt 21:38 Zogr Mar As Sav; v hesláři

¹³⁰ Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, *Slavia* 37, 1968, s. 226-234.

¹³¹ Ke genezi a korpusu památek řecko-staroslověnského indexu viz: Záborský, L., Řecko-staroslověnský index – možnosti a limity, In: *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov*, Olomouc 2008, s. 218-221.

ŘSI /dále jen HŘSI/¹³² najdeme však i jiné překlady: *НАСЛѢДОВАНИЕ*, *НАСЛѢДЪСТВИЕ*, *НАСЛѢДЪСТВО*, *НАСЛѢЖДЕНИЕ*, *ОБѢТОВАНИЕ*, *ЧАСТЬ*). Podobně u dvojice *κακουργία* – *ζζλοβα* (Sin Ps34:17) nacházíme v HŘSI též kompozitum *ζζλοδѣиство*, vedle toho i jednoslovné *проказѣство*. Druhou početnou skupinu představují řecká kompozita, která jsou ve staroslověně přeložena souslovími, např.: *θαυματούργημα* - *човдѣсьное дѣло* (Supr 317:27, vedle toho však v HŘSI je doložen i ekvivalent jednoslovný a kompozitum - *човдо, човдодѣиание*). Podobně řecké kompozitum *ψευδοπροφήται* má svůj protějšek ve staroslověně v sousloví – *лзжи пророци* (Zogr Mk13:22 – zde HŘSI nenabízí další synonymum, slovo *лзжи пророкз* však existuje a je doloženo za daný řecký ekvivalent v mladších památkách); podobný příklad vidíme ve dvojici *ψευδόμαρτυς* - *лзжь сзвѣдѣтелѣ*, např. Mar Mk13:22; v HŘSI doloženo také *лзжесзвѣдѣтелѣ* a *лзжи сзвѣдѣтелѣ* (zde není zcela jasné, zda se jedná o kompozitum nebo o sousloví). Třetí skupinu vymezuje Cejtlin jako nesložená řecká slova přeložená do staroslověně souslovími, např.: *κόσμος* - *вьсь мирз* (Zogr Mar As J18:37 – opět v rámci HŘSI nalézáme další překladové možnosti v podobě izolovaných slov: *вѣкз, краса, лѣпота, мирз, народз, свѣтз*). Čtvrtá (z hlediska kreativity slovo tvorby obzvláště důležitá skupina, je jí věnován samostatný úsek 8. 4) je množina lexémů, kdy řecké nesložené slovo má ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: *ὕδρια* – *водоносз* (v HŘSI nacházíme i překlad tvarově jednoduchým *вѣдро*), *κῆπος* - *врзтоградз* (v HŘSI též *врзтз, врзтзпз, градз, оградз*), *μοναχός* - *чрьноризъць* (je doloženo také nesložené *чрьньць* a přejaté *мзнихз*). Vedle této skupiny je pro náš výzkum

¹³² Řecko-staroslověnský slovník-index vzniká v rámci grantu na půdě Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., heslář používám s laskavým svolením vedení SLÚ.

nosná skupina pátá, kdy řecké sousloví má svůj ekvivalent ve staroslověnském kompozitu, např.: θεοῦ νόμῳ – БОГОНОМѢСТА. Šestá je početná skupina příkladů, v nichž došlo ke kalkování řeckého kompozita na kompozitum staroslověnské a některé modely kompozit nacházejí tendenci k téměř šablonovitému užití. Nás bude zajímat z hlediska frekvence výskyt dokladů vlivu řečtiny na staroslověnštinu. Řecká kompozita jsou zde přeložena analogickými stsl. slovními útvary, např.: φιλόπτοχος - ЛЮБОПНЦЬ. Tři poslední uvedené skupiny tvoří centrum našeho zájmu v podkapitole věnované kalkování, neboť výchozí zkoumanou jednotkou je pro nás staroslověnské kompozitum, zásadní je posléze zjištění, zda vzniká na základě řecké či jiné předlohy, nebo originálně.

7. 1. 2 Typologické rozdíly řečtiny a staroslověnštiny, rozdíly typů lexikálních jednotek

Z hlediska typologického jsou řečtina a staroslověnština do značné míry odlišné jazyky. Typologická teorie byla původně rozpracovaná zejména v morfoloické vrstvě, později i v ostatních (nás zajímá především lexikální). Podle Skaličky¹³³ je stará řečtina typickým flektivním jazykem s některými rysy typu izolačního a aglutinačního, které byly v dalším vývoji řečtiny více rozvinuty (např. aglutinační rys byl rozvinut růstem analogie). Z hlediska lexikálního je však podstatné, že ve staré řečtině je důležitý podíl polysyntetického typu, zatímco introflektivní prvky hodnotí Skalička jako nedůležité. Tento podíl polysyntetického typu dle Skaličky zůstává stejně důležitý jak v řečtině staré, tak i v řečtině nynější. Projevuje se to právě tvorbou kompozit. Ta se kromě stsl. (pod přímým vlivem řečtiny) v balkánských jazycích objevuje ve větší míře pouze v albánštině (bregdet „mořská pláž“, doslova „mořskopláž“, fjalëkryq „křížovka“, vlastně „slovokříž“). Podle Skaličky má stsl. svoji dominantu ve flektivnosti jako důsledek základu protobulharského. V bulharštině jako takové se později zvyšuje podíl izolace a aglutinace, avšak převaha flektivního typu zůstává.

Polysyntetický typ se tedy z balkánských jazyků odráží výrazně pouze ve staré řečtině, vlivem překladů méně ve staroslověnštině. Tato nižší míra výskytu kompozit ve staroslověnštině oproti řečtině je dovoditelná i z nestálosti výskytu kompozit ve stsl. památkách, dále v absenci slovanských slovesných kompozit (či v jejich kvantitativně zanedbatelné míře) a dále i v tom (jak jsme poukázali výše), která se vedle stsl. kompozit vyskytují synonyma ve formě sousloví či jednoduchých lexémů.

¹³³ Skalička, V., O typologickém zařazení balkánských jazyků, In: *Souborné dílo III. díl*, Praha 2006, s. 1120 - 1123.

Rozdílnost slovních forem z hlediska míry explicitnosti zpracoval na materiálu českých lexémů P. Mitter¹³⁴. Obecné poznatky získané prostřednictvím zkoumání nejen kompozit českých, ale i německých, slovenských a dalších, lze částečně vztáhnout i na náš materiál. Ke shodám v onomaziologickém zpracování obsahu dochází tehdy, jestliže pojmenování téhož obsahu v relevanci typu kompozitum-kompozitum mezi staroslověnštinou a řečtinou vychází ze stejného příznaku. Děje se tak při přejímání vnitřní formy, tedy při kalkování, stejnou míru explicitnosti tak např. pozorujeme při porovnání již výše uvedeného příkladu ř. *φίλοπρωχος* a stsl. **ЛЮБОПРИЦЬ**. Možnost takového tvorby lexika je dána skutečností, že do značné míry byla stará řečtina typologicky podobná staroslověnštině (dominance flektivního typu – přítomnost skloňování i časování).

Je vcelku snadné utvořit, jak to učinil ve své studii P. Mitter, obecný řetězec vyjadřující míru explicitnosti vyjádření obsahu se sestupnou tendencí: slovní spojení, juxtaopozice, čistá kompozita (explicitní vyjádření onomaziologické báze), kompozita tvořená komplexními postupy (neexplicitní vyjádření onomaziologické báze); nejnižší míru explicitnosti vykazují jednoslovná pojmenování, tedy deriváty. Zkratky a zkratková slova z řetězce vylučujeme pro jejich existenci na úrovni grafické (v stsl. nelze uvažovat o zkratkách typu graficko-fónických) a graficky zkracovaná kompozita v rukopisech užíváme po vzoru normalizace záhlaví hesla SSr a SJS pouze rozepsaná. Z toho je zřejmé, že např. ř. *κακουργία* vykazuje stejnou míru explicitnosti ve vyjádření obsahu jako paralelní stsl. **ЗЛОДѢИСТВО**, avšak další překladová možnost - **ЗЛОБА** - již bezpochyby disponuje nižší mírou explicitnosti (také zastupuje mírou explicitnosti celou řadu odpovídajících řeckých předloh: *κακία, πονηρία, μοχθηρία* a další). Nejzajímavější komparaci nabízí přítomnost různých stsl. forem odrážejících ř. předlohy, jako je tomu

¹³⁴ Mitter, P., K funkčně-strukturní charakteristice kompozit, *Češtinář*, XVIII, 2007/2008, č. 2, s. 37-44.

v případě výše uvedeného ř. kompozita *θαυματουργήμα* a jeho stsl. ekvivalentů, které uvádíme dle míry explicitnosti vyjadřovaného obsahu se sestupnou tendencí: ЧΟΥΔΕΣΥΝΟΕ ΔΈΛΟ → **ЧΟΥΔΟДΈЛАННІЕ** → ЧΟΥΔΟ. Je patrné, že již sám spojovací morfém znejasňuje explicitnost informace. U samotných kompozit pak záleží na faktu, zda se setkáváme s vnitřním či vnějším typem; u vnitřních kompozit bývá onomaziologická báze vyjádřena explicitně, avšak u vnějších nikoliv. Dále je též značný rozdíl mezi kompozity vzniklými čistou kompozicí, např. kalk z ř. sousloví *θεοῦ νυμφή* přeloženého do staroslověnštiny čistou kompozicí jako **БОГОНЕВЪСТА** (kde je až na konektém –o- onomaziologická báze explicitní), a mezi komponenty vzniklými komplexními postupy, kde je onomaziologická báze explicitně vyjádřena pouze prostřednictvím sufixu (např. **КРЗВОТОЧИЦА**), či není explicitně vyjádřena vůbec (např. **ВОДОНОСЪ**).

7. 2 Přejímky

V našem materiálu se vyskytují pouze výpůjčky (z důvodu zakotvenosti „vypůjčeného lexému“ ve staroslověnských památkách budeme volit označení přejímky) z řečtiny. Tato skutečnost vyplývá z podstaty vzniku a funkce staroslověnštiny (respektive z vlivu řečtiny na ni). Jak již bylo zmíněno v kapitole 2., mezi staroslověnská kompozita zahrnujeme také úplné přejímky řeckých kompozit. Ačkoliv jsou takováto slova přejímána jako celek a povědomí o původní slovotvorné motivaci se vytrácí, nic to nemění na skutečnosti, že se slovotvorně jedná o kompozita.

R. Večerka (Večerka 2006, s. 243) dokládá pečeť řečtiny v lexiku staroslověnštiny enumerací přímých výpůjček, kdy je dle něj v stsl. zhruba 150 přejatých apelativ (a také jedno sloveso *ВЛАСВИМИСАТИ*), dále vrstva proprií a od nich derivovaných adjektiv. Staroslověnština přejímáním získala možnost vyjádření speciálních termínů teologických, filozofických, právních, přírodovědných a literárních, názvů biblických reálií atd.

Přejímky lze pracovníě rozdělit (klasifikovat) do skupin dle několika faktorů. Např. můžeme pracovníě použít dělení vymezené v Encyklopedickém slovníku češtiny¹³⁵ dle jazykového plánu, stáří, původního jazyka, stupně rozšíření a postavení v lexiku (stylistika). Tímto způsobem lze z dnešního pohledu přejímky v našem materiálu definovat jako jednotky lexikální, staré, grécismy, archaické a knižní.

V. Jagić považoval nepřeložená řecká slova za důkaz velkého stáří textu, připouštěl však, že toto pravidlo neplatí bez výjimky a že v některých případech při pozdější revizi textu mohlo některé domácí slovo působit jako méně vhodné a bylo nově nahrazeno slovem přejatým z řečtiny (srov. Jagić 1913, s. 299).

¹³⁵ *Encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha 2002, s. 542-544.

R. Večerka¹³⁶ ohledně přejímek do jisté míry polemizuje s L. Moszyńským, který se domníval, že Konstantin ve svých překladech zásadně nahrazoval řecké termíny slovanskými. Poukazuje na fakt, že v nejstarších novozákonních textech bylo okolo 90 řeckých přejímek a v ostatních biblických a liturgických textech asi 40 nepřeložených řeckých slov, přičemž většinou šlo o teologické, filozofické termíny a názvy biblických reálií, které nelze chápat jako textově sekundární, např.: *adъ, aerъ, akrotomъ, archijerei, architektonъ, gazofilakija, evangelije, episkopъ, ikonomъ, trapeza, filosofъ, chlamida*.

V našem výchozím korpusu SSr nacházíme 9 přejatých kompozit (1,56 % ze všech lexémů korpusu SSr) a dvě hybridní kompozita, v doplňkovém korpusu SJS pak 30 přejatých kompozit (5,42 % ze všech lexémů korpusu SJS) a 16 hybridních složených jednotek.

Poměrně početnou skupinou grécismů zastupují jména s první částí ακρο- (5 dokladů), která vychází z ř. adjektiva – ἄκρος - *vrchní, nejvyšší, vysoký; pozdní, vynikající, krajní* (Prach 1998, s. 27): **ακρογονιηει** (*úhelný, ἀκρογωνιαῖος*, SSr - s. 67, Cloz), **ακροτομъ**¹³⁷ (*skála, útes, ἀκρότομος*, SSr - s. 67, Euch Ps), **ακροβοῦστιηα** (*neobřízka, ἀκροβυστία*, SJS I - s. 21, Apost Christ Mak Šiš), **ακροβοῦστιηскъ** (*týkající se neobřízky, ὁ ἐν ἀκροβυστία*, SJS I - s. 22, Christ), **ακρογονιηънъ** (*úhelný, ἀκρογωνιαῖος*, SJS I - s. 22, Lobk). Druhé části – γονιηει a -γονιηънъ vycházejí z řeckého adjektiva γωνιαῖος, odvozeného od substantiva ἡ γωνία (*kout, roh, úhel, nárožní /hlavní/ kámen*, Prach 1998, s. 120), druhá část kompozita **ακροτομъ** vychází z ř. substantiva ὁ τόμος (*oddíl, část*, Prach 1998, s. 524). Etymologie řec. ἀκροβυστία je nejasná.

¹³⁶ Večerka, R., *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha 1999, s. 35.

¹³⁷ Toto kompozitum nemá slovanské varianty!

Lexikální varianty spojené s termínem „(ne)obřízky“¹³⁸ analyzoval již Jagić (Jagić 1913, s. 301-302), kdy přejímku eviduje např. v Christ Šiš R2:25.26.27, avšak na biblickém místě 1C7:18 je v Christ i v Šiš **НЕОΒΡΥΖΑΝΗΕ**, jiný ekvivalent pak vidíme za řecké lexémy *ἀκροβυστίας* a *περιτομῆς* v Christ G2:7 – za první tu je **ΝΕΟΚΡΟΕΝΗΕ**, za druhé tu je **ΟΚΡΟΕΝΗΕ**, zatímco v Šiš zůstávají přejímky – **ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΗΑ**, **ΠΕΡΙΤΟΜΗΑ**. Přejímka byla většinou ponechávána, avšak ne ve všech případech, stejně tak bylo i s přejímkou (viz příklad výše) **ΠΕΡΙΤΟΜΗΑ** (*obřízka, obřezání, περιτομή*, SJS III - s. 26, Slepč Mak Šiš). Původ druhé části kompozita *περιτομία* (první část kompozita považujeme za adverbium) byl již rozebrán na příkladu jiného lexému (viz výše), věnujme tedy pozornost první části složeniny, ta má svůj původ v řeckém adverbiu *περί* (*kolem dokola, vůbec, nadmíru*, Prach 1998, s. 407), stěžejní, centrální význam pro vystižení jevu je vložen právě do první části složeniny. Tento výraz podle Jagíce (Jagić 1913, s. 316) bývá většinou překládán již v nejstarších stsl. textech nekompozitním **ΟΒΡΥΖΑΝΗΕ**, např. v Zogr Mar – J7:22 či A7:8 10:45 11:2, R2:25 atd., avšak v Šiš G2:7 Eph2:11 a R3:1 zůstává grécismus.

Opět v apoštolech nachází již Jagić (Jagić 1913, s. 302) závažné rozdíly v překladu lexému *ἀκρογωνιαίος*, kdy na biblickém místě 1P2:6 v Šiš je grécismus: **КАМЕНЬ ΑΚΡΟΓΟΝΗΙ**, v Christ je však přeloženo **КАМЕНЬ ЖГЪЛЪНЪИ** (což je nahrazení řeckého kompozita jedním slovem), na rozdíl od Eph2:20, kde v obou rukopisech nacházíme překlad až mechanicky přesný: Šiš **ΚΡΑΥΟ ΟΥΓΖΛΗΝΟΥ** (sic!), Christ **ΚΡΑΥΟΟΥΓΖΛΗΝΟΥ** (sic!). Nutno dodat, že toto řecké kompozitum bylo v jiných památkách často překládáno pouhým jednoslovným

¹³⁸ O stsl. překladech **(НЕ)ΚΡΑΥΟΒΡΥΖΑΝΗΕ** řeckého *ἀκροβυστία* bylo již pojednáno v úseku 6. 2. 2.

výrazem, jak dokládá SJS: **ⲁⲒⲗⲏⲛⲛⲗ** (*rohový, nárožní, úhelný, ἀκρογωνιαίος, γωνιαίος*, SJS IV, s. 1009, Cloz Supr Christ Šiš Parim).

Grécismus **ⲒⲀⲗⲟⲫⲏⲗⲁⲕⲏⲏⲁ** (*pokladnice, γαζοφυλάκιον*, SSr – s. 167, Zogr Mar As Sav), jak potvrzuje i Jagić (Jagić 1913, s. 305), zůstává v nejstarších kanonických textech nepřekládán. Toto kompozitum vzniklo s největší pravděpodobností sloučením řeckého substantiva ἡ γάζα (*pokladnice, poklad /královský/*, Prach 1998, s. 113) se substantivem ἡ φυλακή (*stráž /denní i noční/, strážní budka, ochrana, hlídka, bdělost, opatrnost, dohled /vazba/, obrana, posádka, strážce*, Prach 1998, s. 561).

Skupina pěti grécismů s první částí ὀλο- se sémanticky pojí se zápalnými oběťmi. V základovém korpusu SSr se v nejstarších památkách setkáváme s lexémem¹³⁹ **ⲀⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐⲦⲀ** (*zápalné oběti, celopaly, τὰ ὀλοκαυτώματα*, SSr – s. 411, Zogr Mar Cloz), který bývá v jiných památkách překládán jako **ⲒⲠⲪⲧⲞⲘⲀ**, **ⲞⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐⲦⲀ** (**ⲞⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐⲦⲀ**), **ⲞⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐⲦⲀ**. Jednotlivé výskyty grécismů i kalků popisuje již Jagić (Jagić 1913, s. 314), kde z popisu jednotlivých výskytů variant výrazu dospívá k závěru, že překlad lexému *τὰ ὀλοκαυτώματα* v každém případě sahá do velmi starých časů. Další tři synonyma se vyskytují v parimejnicích (dvě *ī*-kmenová feminina a jedno tvrdé adjektivum): **ⲀⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐ** (*zápalná oběť, celopal, ὀλοκαύτωσις, ὀλοκάρπωσις*, SJS II – s. 538), **ⲀⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐⲛⲛⲗ** (*obětní, τῆς ὀλοκαρπώσεως*, SJS II – s. 539), **ⲀⲞⲘⲐⲞⲈⲞⲦⲐⲞⲘⲐ** (*zápalná oběť, celopal, ὀλοκάρπωσις*, SJS II – s. 539).

Grécismy označující mudrce či moudrost nebývají v nejstarších památkách překládány, v Supr i As zůstává **ⲫⲏⲗⲟⲥⲟⲫⲗ** (*mudrc, filosof, φιλόσοφος*, SSr – s. 758) a stejně tak v Šiš Christ A17:18, jak dokládá již Jagić (Jagić 1913, s. 321), je zachováno nepřeložené kompozitum. Stejně tak nebývá

¹³⁹ Přejímka kompozitního charakteru se vyskytuje pouze v plurálu, zatímco slovanský jednoslovný ekvivalent **ⲒⲠⲪⲧⲞⲘⲀ** je v singuláru.

překládán staroslověnským kompozitem ani grécismus **ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ** (*touha po poznání, láska k vědě, φιλοσοφία*, SSr – s. 758, Chil Supr Cloz), podobně dokládá již Jagić (Jagić 1913, s. 321), že ani v Ochr Šiš není v místě 1C2:8 přeloženo, zatímco na stejném místě v Christ je řecké kompozitum přeloženo jednoduchým slovem **χρηστος**.

Zcela specifickou je skupina grécismů s negativním významem označující rouhání (zlořečení). Jedná se o celou skupinu, v níž nechybí dokonce ani sloveso, což je zcela netypické pro kompozita obecně: **ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΤΗ**, **ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΤΗ** (*rouhat se, βλασφημῆναι*, SSr – s. 117, Zogr Mar As Sav) a dále abstraktum **ΒΛΑΣΦΗΜΙΑ** (*rouhání, βλασφημία*, SSr – s. 117), přičemž přejetí formy odráží výslovnost litery β jako [v], tedy jedná si o tzv. vitacismus zachycený graficky (rys fonetického pravopisu) a dále výslovnost litery η jako [i], tedy jedná se o tzv. itacismus. Podoba slovesa **ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΤΗ** navazuje na řecký aorist *ἐβλασφήμησα*, k podobnému přejetí sloves, tj. s formantem –s-, docházelo i později v csl., navíc dokonce v současné bulharštině, srbštině a makedonštině existuje takových tvarů celá řada.

7. 3 Hybridní kompozita

Z. Hauptová konstatuje, že ve staroslověnštině byla obvyklá tendence řecká slova přejímat nebo je doslovně překládat v případě, že neexistoval vhodný domácí ekvivalent. Hybridní tvoření slov pokládá za velmi vzácné.¹⁴⁰ R. Večerka (Večerka 2006, s. 243) považuje ve staroslověnštině hybridní útvary na rozdíl od kalků a přejímek za jev zcela zanedbatelný, což je možno ilustrovat mimokanonickým **ИДОЛОЖЬРЬЦЬ** (*modloslužebník, εἰδωλολάτρης*, SJS I – s. 707, Christ Slepč) a **ИДОЛОТРЪБЪНИКЪ** (*modloslužebník, modlář, εἰδωλολάτρης*, SJS I – s. 708, Slepč Šiš), vedle něhož je možno se stejným významem doložit i kalk **ΚΟΥΜΗΡΟΣΛΟΥΖΗΤΕΛΪ/ΚΟΥΜΗΡΟΣΛΟΥΖΗΝΙΚЪ** (obě *modloslužebník, εἰδωλολάτρης*, SJS II – s. 82, Christ) a přejímku **ИДОЛОЛАТΡЪ**.

Hybridní kompozita představují účelný slovotvorný typ z několika důvodů; mj. cizí komponent má internacionální platnost, čímž usnadňuje srozumitelnost celku uživateli, a velmi důležitá je též snadná spojitelnost tohoto komponentu s domácími základy. Svou roli může hrát i jazyková ekonomie.¹⁴¹

Hybridní kompozita evidujeme ve výchozím korpusu dvě a v doplňkovém souboru SJS osmnáct, což je vzhledem k celkové sumě 1130 kompozit v obou korpusech kvantitativně velmi málo. Jedná se o tři sémantické typy hybridních kompozit vydělitelných dle první části: **ΑΝΓΕΛ-**, **ИДОЛ-** (**ΚΟΥΜΗΡ-**)¹⁴², **ΜΥΡ-**. O tzv. sémantickém kalku ř. *ἄγγελος* pojednala E. Havlová¹⁴³. Řecký výraz je kalkem hebrejského *malakh*, což je skutečnost obecně známá, ovšem méně známé je, že vlivem řeckého kalku existovaly i následné kalky staroslověnské

¹⁴⁰ Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, *Slavia* 37, 1968, s. 233.

¹⁴¹ Koblížek, V., O hybridních složeninách, *Češtinář* 4, 1993-94, s. 68.

¹⁴² Na rozdíl od ostatních prvních částí se zde jedná o protobulharské slovo.

¹⁴³ Havlová, E., Několik poznámek ke staroslověnským kalkům, s. 34, In: *Příspěvky ke slovanské filologii* (ed. B. Skalka), Brno 1999.

(ВѢСТЪНИКЪ) a starohornoněmecké. Postupem času se ovšem prosadila přejímka (ΑΝΓΕΛΖ), nikoliv kalk. Další typy hybridních kompozit nejsou z hlediska kvantity ve stsl. textech časté, týká se to například specifického příkladu: **МАЛЪЖЕНА** (*manželé*, nominativ maskulina duálu, ř. doklad neexistuje, SSr – s. 322, Ryl 56a12 – ЛЮТѢ БЖ(ДЕТЪ МАЛЪЖЕН)ОМА • БЖЕ НЕ СЪХРАНИ(С)ТЕ ЛОЖА НЕСКВР(НЪ)НА¹⁴⁴. U tohoto lexému srovnáme výskyt v památkách z doplňkového korpusu SJS – (zde řecká paralela existuje – *οί γαμικῶς συμβιούντες*, SJS II – s. 183, Const Sud Zap), v Životě Konstantinově je v textu popisného charakteru (legenda – typický i typizovaný žánr) – ДВА МАЛЖЕНА ВѢСТА ОΥ ЦΑΡΑ ΝΕΚΟΕΓΟ ВЪ ЧЪСТИ ВЕЛИЦѢ – Const 12, Lavrov 22,5, zatímco v památkách právních se tento termín vyskytuje ve formulacích upravujících občanskoprávní vztahy manželů s ostatními lidmi.

Hybridní kompozita s první částí **МΥΡ-**, která vychází z řeckého *τὸ μύρον* (*vonný olej /mast/, balzám* – Prach 1998 – s. 350), popisují biblické místo příchodu tří Marií k Ježíšovu hrobu za účelem pomazání Ježíše mastmi: **ΜΥΡΟΠΟΙΣΙΝ** (*žena přinášející vonnou mast*, SJS II – s. 275, Trin Ostr /kalend./), **ΜΥΡΟΠΟΣΩΝ** (*přinášející vonnou mast*, SJS II – s. 275, kalend. Ostr), přičemž řecké *τὸ μύρον* se v staroslověnských textech překládá různě (HŘSI): **БЛАГОЖХАНИЕ**, **ΧΡΗΖΜΑ** (ΚΡΗΖΜΑ), **ΜΥΡΟ**, **МАСТЬ** apod. Z hlediska kvantity lze tvrdit, že se jedná o okrajový, periferní případ, nicméně toto hybridní kompozitum se zachovalo až do dnešních dnů a nikdy nebylo ničím nahrazeno (v pravoslavné církvi se jedná o terminus technicus). Část **ΑΝΓΕΛ-** má svůj původ v řeckém *ἀγγελός* - *posel*, v křesťanském učení *posel boží* (Machek 1971,

¹⁴⁴ ESJS, s. 453: „Nejčastěji je csl. *malъžena* pokládáno za semikalk germ. **māl-wīp* nebo **māl-kone* „manželka“; germ. **māl-* odpovídá sthn. *mahal* „úmluva, manželská smlouva“, něm. *Gemahl* „manžel“. Původní význam csl. *malъžena* by pak byl *,žena pojatá slavnostně, tedy smlouvou“. Sémantický přechod od „vdaná žena“ k du. „manželé“ je však nejasný.

s. 36), část *идол-* v řeckém *τὸ εἰδῶλον* - *podoba, postava, obraz, přízrak, modla* (Prach 1998, s. 159). Část *κοῦμιρ-* zůstává jako jediná poněkud záhadnou přejímkou, lze-li ji tak ovšem vůbec po vzoru autorů ESJS nazvat¹⁴⁵.

Co se týče konkurence lexémů *идолъ* a *κοῦμιρъ*, ukázal již Jagić, že *идолъ* a jeho deriváty jsou starší a *κοῦμιρъ* mladší¹⁴⁶. Přejímka *идолъ* zůstává v apoštolech často nepřeložená, stejně tak *идололатръ* (*modloslužebník, modlář, εἰδωλολάτρης*, SJS I – s. 707, Šiš Hval) bývá místo nepřeloženo, konkrétní enumerace různocnění v apoštolech podal již Jagić (Jagić 1913, s. 308-309).

„Texty, které užívají výrůžcky *идолъ*, за εἰδωλολάτρης a εἰδωλολατρεία, buď tvoří hybridní slova *идоложьрьць, идолослужитель, идолотръбьникъ, идолослужение*, zatímco texty, které ř. εἶδωλον překládají *κοῦμιρъ*, mají *κοῦμιρσлужитель, κοῦμιρσлужьникъ, κοῦμιρσлужение* (Christ kromě toho také *κοῦμιρσлужение*). Výrůžcky *идололатръ* a *идололатриѣ* se vyskytují pouze v památkách se srbským koloritem. Památky ruského původu dávají přednost kompozitům *идолодѣлатель* a *идолотворъ*.“¹⁴⁷ Toto rozlišení Z. Hauptové na dvě skupiny: a) *идололатръ, идололатриѣ* a b) *идолодѣлатель, идолотворъ* lze podpořit výskyty v Apokalypse 21,8a, kde se v Rumj vyskytuje *идолотворъ, идолодѣлатель*, kdežto v Hval *идололатръ*. Hybridní kompozita s částí *κοῦμιρ-* se vyskytují buď v Supraslském kodexu: *κοῦμιρσлужение*,

¹⁴⁵ Dle ESJS (ESJS /7/ - s. 382) je slovo *kumirъ* přejaté do staré bulharštiny v jihovýchodoslovanském areálu z protobulharštiny jako zprostředkujícího jazyka a dále autoři slovníku přijímají jako přesvědčivý názor, že slovo nelze slovotvorně rozčlenit, neboť ve slovanštině neexistuje sufix *-ir-*.

¹⁴⁶ Jagić, V., *Zum altkirchenslavischen Apostolus II (Lexikalisches)*, Wien 1919, s. 30-31.

¹⁴⁷ Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, *Slavia* 37, 1968, s. 233.

nebo v Christinopolském apoštolu: **ΚΟΥΜΙΡΟЖРЪТЪВЪНЪ**, **ΚΟΥΜΙΡΟΣΛΟΥЖΙΤΕΛΪ**, **ΚΟΥΜΙΡΟΣΛΟΥЖЪНИКЪ**, v obou jde o inovaci Preslavské školy.

Hybridní kompozita s první částí **ΑΓΓΕΛ-** nacházíme dvě v doplňkovém korpusu, obě tvrdá adjektiva, navíc se jedná o hapax legomena, zatímco ve výchozím korpusu SSr se nevyskytuje žádné: **ΑΓΓΕΛΟΖΡΑΧΪΝЪ** (*andělský*, *angelicus*, SJS I – s. 36, Klim), **ΑΓΓΕΛΟΟΒΡΑΖΪΝЪ** (*andělský*, *angelicus*, SJS I – s. 36, Klim). Tam, kde bychom dle řečtiny ve staroslověnštině očekávali nápodobu původního kompozita buď hybridním kompozitem, nebo kalkem, nacházíme sousloví, např. v Euch 90b8, kde paralelu řeckého adjektiva *ἀγγελοειδής* představuje stsl. **ΑΓΓΕΛΪΣΚΑΓΕΓΟ ΟΒΡΑΖΑ** (SJS I – s. 37), nebo v Euch 93b15 **ΑΓΓΕΛΪΣΚЪ ΟΒΡΑΖΪΝЪ**, které podle Frčka může být koruptelou z **ΑΓΓΕΛΪΣΚΟΟΒΡΑΖΪΝЪ** (v. SJS I – s. 37).

7. 4 Kalky a polokalky

Jako kalky se většinou označují slova domácího původu (kompozita, deriváty i víceslovná pojmenování), jejichž slovotvorný model je však přejat z jiného jazyka¹⁴⁸, v stsl. se tak dělo nejčastěji pod vlivem řečtiny. Za kalky bývají pokládány staroslověnské složeniny s prvním komponentem častěji nebo nejčastěji se modelově opakujícím, jako **БЛАГ-** a **ДОБР-** za řec. **εὖ-**. Takovéto kalky nalézáme zejména v Supraslském kodexu, jehož podstatná část byla přeložena v Prěslavské škole, která programově napodobovala řecké vzory. Při analýze stsl. lexika dospěla R. Cejtlin (Cejtlin 1986, s. 207) ke zjištění, že každé šestnácté slovo v jazyce staroslověnských památek představuje kompozitum; musíme dodat, že značná část z nich vznikla kalkováním. Dále autorka konstatuje, že určité množství kompozit vzniklo jako kalky řeckých a germánských modelů, přičemž germánské kalky jsou starší než kalky z řečtiny a do slovanštiny byly ve větší míře přejaty ještě v předpísenném období.

Některá dvoukořenná kompozita vykazují praslovanský původ, ale protože překladatelé mohli použít již známé slovotvorné modely, je v řadě případů velmi nesnadné (nebo snad dokonce nemožné) určit, zda lexém vchází do stsl. slovní zásoby z mluveného slovanského jazyka, nebo zda byl vytvořen překladateli pod vlivem řecké paralely (Jefimova 2007, s. 119).

Analogickým opakováním prvních částí vznikaly produktivní modely, podle kterých mohly snadno vznikat neologismy. Tímto způsobem vznikaly složeniny, které neměly přímou paralelu (tj. s oběma odpovídajícími komponenty) v řeckých složeninách. Slova tohoto typu se nacházejí ve skupinách kompozit s první částí **БЛАГ-**, **БОГ-**, **ДОБР-**, **ЗЪЛ-**, **МАЛ-**, **ЛИХ-**, **САМ-**, **СВОИ-** a s druhou částí na **-ДАВЬЦЬ**, **-ТВОРЬЦЬ** (Cejtlin 1977, s. 276).

¹⁴⁸ Čermák, F., *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*, Praha 1997, s. 340.

Problematikou kalků ve staroslověštině se již zabývalo několik autorů. Ucelenou monografii analyzující jednotlivé lexémy v diachronním pohledu sepsal N. Molnár (Molnár 1985), o této práci bylo již pojednáno v kapitole číslo čtyři. Kromě výše již citované práce R. Cejtinové (Cejtin 1986) věnoval prostor problematice kalkování E. Fält (Fält 1990), který vnáší do tohoto zkoumání přínos ve dvou směrech. Podrobně zpracoval početně širokou skupinu kalků s první částí **БЛАГ-** a **ДОБР-** (Fält 1990, s. 141-147), navíc vnesl nový terminologický pohled do diferenciacie kalkování. Rozlišuje kalkování kompozit jako celku (tedy obou částí), avšak vymezuje i takový způsob řeckého vlivu, kdy je kalkována pouze jedna část kompozita, tj. buď první, nebo druhá část. Pro tyto kalky používá Fält pojmů *semi-calques*/"half"-calques, které pracovně překládáme jako polokalk/semikalk. V tzv. polokalku je jedna část překládána dle řečtiny doslovně, avšak druhá část je překládána více literárním ekvivalentem.

Fältovy doklady:	Řecky	„Normální překlad“
ѢДИНО-	αὐτο-	САМО(ДРЗЖЬЦЬ) = αὐτο(κράτωρ)
-РЪЗАННѢ	-χειρία	(САМО)ΡΟΥЧЬНЪ = (αὐτό)χειρ
РЖКО-	ζω-	ЖИВО(ПИСЬЦЬ) = ζω(γράφος)
-МЖДРИѢ	-ουργία [ἔργον]	(РЖКО)ДЪЛИѢ = (χείρ)εργον
АМО-	μον(ο)-	ѢДИНО(ЧАДЪ) = μονο(γενής)
МЗНОГО- [!]	ὀλιγο-	МАЛО(ΟΥМЪНЪ) = ὀλιγό(φρων)
ИНО- [!]	ὄμο-	КОУПЪНО(СЛАВИѢ) = ὄμο(δοξία)
-ΟΥΚΡΑШЕНЪ	-τέλεια	(МЗНОГО)ЦЪНЪНЪ = (πολυ)τελής
-ΟΥСТРОЕНЪ	-τελής	(МЗНОГО)ЦЪНЪНЪ = (πολυ)τελής ¹⁴⁹

¹⁴⁹ Tabulka je převzata z práce: Fält, E., *Compounds in contact*, Uppsala 1990, s. 120. To, co Fält nazývá „více literárním ekvivalentem“, chápeme jako „obecnější ekvivalent“. To, co Fält nazývá „normálním překladem“,

Dle V. Jefimové (Jefimova 2007, s. 128) je proces kalkování ve staroslověštině nutné chápat jako specifický a poměrně samostatný způsob stsl. slovo tvorby. Z našeho pohledu je také kalkování specifické tím, že není v jazyce stabilní. Ačkoliv se ve slovanských jazycích v různých epochách objevují kalkované lexémy označující nové společenské jevy, nespádají do centra lexika, nýbrž do periferie.

Kalky lze dělit i dle jiných konstruktů, jak bylo učiněno na materiálu staroslověšských adjektivních kompozit v knize Birnbauma a Schaekena *Das Altkirchenslavische Wort*¹⁵⁰, kdy autoři přejímají klasifikační kritéria dle Cejtlinové (Cejtlin 1977, s. 193), která dělí kompozita na „ojedinělá“ a „skupinová“, přičemž „ojedinělá“ dělí do dvou podskupin dle charakteru spojovacího morfému, a člení kompozita do skupiny dle tohoto konstruktů; nutno dodat, že Cejtlinová tak dělí všechna kompozita, a ne pouze kalky jako takové.

Z hlediska kvantity tvoří největší množinu stsl. kalků lexémy s první částí překládající řecké $\epsilon\upsilon\acute{\iota}$ jako **БЛАГ-** a **ДОБР-**. „Složeniny na **ДОБР-** se většinou úplně shodují ve svých významech se slovy, která začínají na **БЛАГ-** při totožné druhé části kompozit (Cejtlin 1977, s. 234).“ K tomuto faktu se vyjadřuje i Fält (Fält 1990, s. 142) prostým konstatováním: „By the way of introduction, one should note the fact that the two antonymic first elements in Greek correspond to three in Old Slavonic. While $\kappa\alpha\kappa\omicron-$ has a self-evident translation (**ЗЛО-**), $\epsilon\upsilon\acute{\iota}$ can correspond to either **БЛАГО-** or **ДОБРО-**.“

Nejpočetnější skupinou kalků jsou složeniny s první částí **БЛАГ-**. V našem materiálu výrazně převažuje **БЛАГ-** nad **ДОБР-**. V základovém korpusu SSr

chápe jako „doslovný kalk“. Dále je vhodné poznamenat, že Fält disponuje omezeným lexikálním materiálem pouze z Války židovské.

¹⁵⁰ Birnbaum, H. – Schaeken, J., *Das Altkirchenslavische Wort (Bildung – Bedeutung – Herleitung)*, München 1997, S. 67-69.

nalézáme 70 kompozit s první částí **БЛАГ-** a pouze 28 s první částí **ДОБР-**, zatímco v doplňkovém korpusu SJS nacházíme 46 kompozit na **БЛАГ-** a pouhých 9 s první částí **ДОБР-**. V rámci těchto složenin můžeme konstatovat, že naprostá většina jsou kalky řeckých předloh; v této množině kompozit nacházíme vysoce frekventované lexémy jako např. **БЛАГОДѢТЬ** a **БЛАГОДАТЬ**, která však sama nejsou kalky, jsou to paralely za řecké *χάρις, χάρισμα*. Početnou skupinu kalků tvoří kompozita vytvořená podle řec. *εὐλογία* a *εὐλογεῖν*. Produktivita těchto modelů poukazuje na snahu terminologizovat pojmy, což podporuje i přítomnost více slovních druhů u tohoto typu. Patří sem synonymní substantiva s významem *požehnání*: **БЛАГОСЛОВЕСТВЕНІЕ** (SSr – s. 88, Sin Supr), **БЛАГОСЛОВЕЩЕНІЕ** (SSr – s. 89, Sin Supr), **БЛАГОСЛОВЛЕНІЕ** (SSr – s. 89, Supr Euch En Sin), **БЛАГОСЛОВЕШЕНІЕ** (SSr – s. 89, Supr), **БЛАГОСЛОВЕЩВЛЕНІЕ** (SSr – s. 89, Sin). Neméně frekventovaná jsou synonymní slovesa vytvořená za výše uvedené řecké sloveso: **БЛАГОСЛОВИТИ** (SSr – s. 89), **БЛАГОСЛОВЕСИТИ** (SSr – s. 88), **БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ** (SSr – s. 88), **БЛАГОСЛОВЕСТИТИ** (SSr – s. 89), **БЛАГОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ** (SSr – s. 89), **БЛАГОСЛОВЛѦТИ** (SSr – s. 89), **ВЪЗБЛАГОСЛОВЕСТВИТИ** (SSr – s. 130). Tyto kalky již analyzoval ve své práci Molnár, který k věci poznamenává (Molnár 1985, s. 92): „The verb **БЛАГОСЛОВЕСТИТИ** which was a derivation from one of the old sigmatic stems of the noun **СЛОВО** occurs in Mt 26,26 and Mc 14,22 in the Marianus. It is conspicuous that it was applied in the description of the Last Supper; supposably the established Old Slavic liturgical practice distinguished it from **БЛАГОСЛОВИТИ** which was often used in other relations. In later Old Slavic texts we can also read the forms **БЛАГОСЛОВЛѦТИ, БЛАГОСЛОВЕСИТИ, -СЛОВЕСТВИТИ, -СЛОВЕСОВАТИ**¹⁵¹,

¹⁵¹ Toto kompozitum není v našem materiálu, tedy ani v jednom z korpusů.

–СЛОВЕСТВОВАТИ.“ O tomto názoru lze důvodně pochybovat, neboť **БЛАГОСЛОВЕСТИТИ** je v Mc 14,22 v Zogr Mar (doplňkový text), v Mt 26,26 je v Mar As (Zogr Sav Ostr mají **БЛАГОСЛОВИТИ**).

V Euchologiu Sinajském, velmi specifickém rukopisu (čistě liturgického charakteru), nacházíme hapax legomena – kalky jako: **БЛАГОЖХАННІЕ** (*libá vůně, εὐωδία*, SSr – s. 90, Euch), **БЛАГОДОУШНІЕ** (*dobrá mysl, duševní pohoda, εὐψυχία*, SSr – s. 90, Euch), v Supraslském kodexu zase kalkovaná synonyma: **БЛАГОДАРЕННІЕ** (*děkování, díkůvzdání, εὐχαριστία*, SSr – s. 86, Supr), **БЛАГОДАРСТВІЕ** (*děkování, díkůvzdání, εὐχαριστία*, SSr – s. 86, Supr), ta se obě též vyskytují v Nomokánonu v liturgickém významu.

V některých případech se však s největší pravděpodobností o kalky za řec. εὖ nejedná: u adjektiva **БЛАГОТВОРИВЪ** *konající dobro* je uvedena pouze řec. paralela *ἀγαθοποιός* (SSr, s. 90), stejně tak je nejspíš kalkován i základ tohoto adjektiva – sloveso **БЛАГОТВОРИТИ** (*dobro činit, dobro konat, ἀγαθοποιεῖν*, SSr - s. 90, též předlohy *ἀγαθοουργεῖν, εὐεργετεῖν* – v. SJS I). Jak na různých příkladech dokládá E. Havlová¹⁵², každá řecko-staroslověnská shoda sama o sobě není důkazem kalkování z řečtiny do staroslověnštiny. Sloveso *ἀγαθοποιεῖν* bývá ve stsl. překládáno různě, jak dokládá HŘSI, např. synonymními kompozity: **БЛАГОТВОРИТИ**, **ДОБРОТВОРИТИ**, ale i synonymními souslovími: **БЛАГОЮ ТВОРИТИ**, **ДОБРОЮ ТВОРИТИ**. Různé možnosti výchozího slovesa uvádí Molnár (Molnár 1985, s. 94): „In other Old Slavic texts the Greek verbs εὐποιέω, εὐεργετέω, ἀγαθ(ο)εργέω are also interpreted by this Slavic compositum. In later Church Slavic¹⁵³: **БЛАГОДѢЯТИ**, **ДОБРОТВОРИТИ**,

¹⁵² Havlová, E., Několik poznámek ke staroslověnským kalkům, s. 35, In: *Příspěvky ke slovanské filologii* (ed. B. Skalka), Brno 1999.

¹⁵³ K těmto příkladům je vhodné podotknout, že **БЛАГОДѢЯТИ** se též nachází v žaltáři a Euch, **ДОБРОТВОРИТИ** již v Ev a Supr, zatímco kompozitum **ДОБРОДѢТЕЛЬСТВОВАТИ** se v ramátkách našich korpusů neobjevilo.

ДОБРОДѢТЕЛЬСТВОВАТИ also occur.“ Není tedy možné v těchto případech dospět k jednoznačnému tvrzení, které řecké sloveso je výchozím vzorem staroslověnského kalku, neboť ekvivalenty s první částí s **ДОБР-** existují za ř. **ἀγαθ(ο)-** i za ř. **εὖ-**. Těchto kompozit je ovšem malé množství a překrývají se s **εὖ-** a **ΒΛΑΓ-**¹⁵⁴.

Velmi frekventovaným substantivem v nejstarších památkách je **ΒΛΑΓΟΔΕΤΪ** (*milost, přízeň, χάρις*, SSr - s. 87), které nevzniká jako kalk ř. kompozita, stejně jako **ΒΛΑΓΟΔΑΤΪ** (*milost, přízeň, χάρις, χάρισμα*, SSr - s. 86-7). Stejně tak pohlíží na tuto problematiku Molnár (Molnár 1985, s. 88): „We can read **ΒΛΑΓΟΔΕΤΪ** and **ΒΛΑΓΟΔΑΤΪ** in the Marianus, variatim, for the Greek *χάρις*. (Actually, however, **ΒΛΑΓΟΔΕΤΪ** seems to point back to a compound *εὐεργεσία* in Greek.) But while the Ostromir applies **ΒΛΑΓΟΔΑΤΪ** consistently, the Assemani, Zographus and Nikolja Gospel only know the form **ΒΛΑΓΟΔΕΤΪ**. On the basis of these facts we must consider the variant **ΒΛΑΓΟΔΕΤΪ** as an older one.“

Velmi pestrou skupinu (ne)kalků tvoří kompozita typu **ΒΛΑΓΟ-** + **ΔΑΤΙ** či **ΔΕΪΑΤΙ** (a jejich deriváty). Sloveso **ΒΛΑΓΟΔΑΤΙ** (*prokázat dobrodiní, εὐεργετεῖν*, SSr - s. 86¹⁵⁵) stejně jako od něj derivované maskulinum **ΒΛΑΓΟΔΑΤΕΛΪ** (*dobrodinec, εὐεργέτης*, SSr - s. 86, Mar) představují bezpochyby kalky řeckých předloh. Synonymum **ΒΛΑΓΟΔΕΤΕΛΪ** (*dobrodinec, dárce milosti, εὐεργέτης*, SSr - s. 87, Zogr Cloz Supr) je původnější, kdežto **ΒΛΑΓΟΔΑΤΕΛΪ** vzniká analogií na bázi předchozího, jak si správně povšiml Fält. „When it comes to compounds in **ΒΛΑΓΟ-/ΔΟΒΡΟ-** and **ΖΥΛΟ-**, it is at times difficult to draw

¹⁵⁴ Je zajímavé, že za řec. jednoduché slovo *ἀρετή* (ctnost) je jen **ДОБРОДѢТЕЛЬ**, **ДОБРОДѢЯНИЕ** (nikoliv **ΒΛΑΓ-**) a za příslušné adjektivum *ἐνάρετος* (nikoliv *εὖ-*!) **ДОБРОДѢТЕЛЬНЪ**, **ДОБРОДѢЯНЪ**.

¹⁵⁵ V Životě Metodějově možná i „žehnat“, *benedicere*, v. SJS I – s. 97.

the line between what is a calque and what is a compound calque of a freer nature. To take an example: **БЛАГОДАВЬЦЬ** and **БЛАГОДАТЕЛЪ** are of course simple transferrals of the Greek morphemes in *ἀγαθοδότης*, while **БЛАГОДѢИЦЬ** and **БЛАГОДѢТЕЛЬ** are calques based on *εὐεργέτης*. Yet in fact, all four Old Slavonic nouns function as translation of *εὐεργέτης*. /.../ This surprisingly small group is of further interest because Old Slavonic exhibits variants in a number of cases. This may be seen in e. g.¹⁵⁶ **БЛАДОДАВЬЦЬ**, **БЛАГОДАТЕЛЬ**, **БЛАГОДАТЕЛЬНИКЪ**, **БЛАГОДѢИЦЬ**, **БЛАГОДѢТЕЛЬ**, **БЛАГОСТРОИТЕЛЬ**, **БЛАГОТВОРЬЦЬ**, all of which are translation of *εὐεργέτης* (Fält 1990, s. 143).“ Pravost kalků substantiv **БЛАГОДѢТЕЛЬ** a **БЛАГОДАТЕЛЬ** obhájuje také Molnár (Molnár 1985, s. 90-91), když starší výraz **БЛАГОДѢТЕЛЬ** chápe jako exaktnější interpretaci řeckého *εὐεργέτης*, ale svou funkcí stojí pozdější **БЛАГОДАТЕЛЬ** velmi blízko něj. Molnár si vysvětluje vznik této podoby substantiva jako vliv velmi často užívaného slovesa **ДАТИ**. Z našeho pohledu připouštíme spíše (téměř s jistotou) vliv páru **БЛАГОДѢТЬ - БЛАГОДАТЬ**.

V některých dílčích případech by bylo možno o jistotě kalkování debatovat, přičemž není možné se dobrat definitivní odpovědi, např.: **БЛАГОДАВЬЦЬ** (*dárce dobra, dobrodinec, ἀγαθός*, var. *φιλάγαθος*, SSr, s. 86, Euch), kdy řecké paralely za *φιλάγαθος* připouštějí i jiný pohled, jak můžeme doložit pomocí HŘSI: **БЛАГОЛЮБЬЦЬ**, **МИЛОСРЪДЪ**, **ЦѢЛОМЪДРЪНЪ**. Dalším dokladem nepravidelnosti kalkování **БЛАГ-** za *εὐ-* je adj. **НЕВЪЗЪБЛАГОДѢТЬНЪ**, *nevděčný*, které vycházejí z řec. *ἀχάριστος* (SJS II, s. 340), vedle mladší varianty **НЕВЪЗЪБЛАГОДАТЬНЪ**, existuje ovšem pozitivum **ВЪЗЪБЛАГОДѢТЬНЪ** za řec. *εὐχάριστος* v Apoštolu. Zde lze vysvětlit negativní slovní formy jako posterius

¹⁵⁶ E. Fält vychází z jiného materiálu, kompozita **БЛАГОДАТЕЛЬНИКЪ**, **БЛАГОДѢИЦЬ**, **БЛАГОСТРОИТЕЛЬ** se v našich korpusech neobjevují.

od původních substantiv nekalkovaných **БЛАГОДѢТЬ** a **БЛАГОДАТЬ**, která jsme analyzovali již výše. Původní pozitivní (ne negované) formy odvozeného adjektiva **БЛАГОДАТЪНЪ** (1. *obdařený milostí*, *κεχαριτωμένος*, 2. *milostivý*, *τῆς χάριτος*, SSr - s. 87, Mar Chil) a dále i maskulina **БЛАГОДАТЪНИКЪ** (*dárce dobra, milosti*, *εὐεργέτης*, SSr - s. 87, Supr) představují slovotvorný řetězec směru **БЛАГОДАТЬ** → **БЛАГОДАТЪНЪ** → **БЛАГОДАТЪНИКЪ**, a nejsou tím pádem co do původu kalky (Jefimova 2007, s. 127).

Neutrum **БЛАГОИСПЪИТАНИЕ** (*pečlivost, svědomitost* má jako předlohu řec. *ἀκρίβεια*, SSr - s. 88, FragZogr), nic tedy nenasvědčuje tomu, že by se mohlo jednat o strukturní kalk. Neutrum **БЛАГОИЗВОЛЕНИЕ** (*dobrá vůle, dobrotivost, ctnost, ἀρετή*, SSr - s. 88, Supr) představuje s největší pravděpodobností výsledek zúžení sémantiky z původního **ИЗВОЛЕНИЕ** (*rozhodnutí, volba, vůle, προαίρεσις*, SSr - s. 251); samotné **ИЗВОЛЕНИЕ** je také za *ἀρετή* v Apoštolu a parimejníku.

Maskulinum **БЛАГОЛЮБЦЬ** (*milovník dobra*) má svou analogii v řec. *φιλάγαθος* (SJS I - s. 101), negovaná varianta tohoto maskulina – **НЕБЛАГОЛЮБЦЬ**, *člověk nepřející dobrému*, má svou analogii v řec. *ἀφιλάγαθος* (SJS II - s. 333). Za zmínku stojí také dvě slovesa: **БЛАГОСЪТВОРИТИ**, které vychází z řec. *ἀγαθύνειν* (*učiniti dobře*, SSr - s. 90, Psalt), a **БЛАГОДѢТЬСТВОВАТИ** – *omilostniti*, které vykazuje paralelu v řec. *χαριτοῦν* (SJS I - s. 99). Některá řec. kompozita, začínající na *εὐ-*, se překládají z hlediska derivace rozdílně, respektive nalézáme v textech synonyma (o jednotlivých sufixech bylo pojednáno v kapitole určené morfologii a slovotvorbě).

Konkurence mezi **БЛАГО-** i **ДОБРО-** kvantitativně jednoznačně v kanonických památkách vyznívá pro **БЛАГО-** (viz výše). Často nacházíme

synonyma s první částí **БЛАГО-** i **ДОБРО-**. Fält ve svém materiálu upozorňuje na fakt (Fält 1990, s. 144), že nachází variace mezi **БЛАГО-** a **ДОБРО-** také v překladech řec. *εὐγένεια*: **БЛАГОРОДЪСТВО** a **БЛАГОРОДЪНЪ** (vedle toho existuje **ДОБРОРОДЪСТВО**, **ДОБРОРОДЪНЪ**). Dále například řec. *εὐσέβεια* je překládáno **БЛАГОЧЪСТИИѢ**, ale také **ДОБРОЧЪСТИИѢ**, **БЛАГОВѢРЪСТВИИѢ** (a též nesloženě **ГОВѢНИИѢ**). Mezi kalky první části řeckého *εὐ-* dále patří adjektiva **ДОБРОРОДЪНЪ** (*urozený, ušlechtilý* – řec. *εὐγενής*, SSr - s. 191, překladem může být též nesložené **ЧЪСТЪНЪ** a sousloví **ДОБРА РОДА**), **ДОБРОРАЗΟΥМИВЪ** (*znalý, moudrý*, řec. *εὐγνώμων*, SSr - s. 191, vedle toho existují překlady adv. **ДОБРОРАЗΟΥМИВѢ** a nesloženým **РАЗΟΥМЪНЪ**), **ДОБРОЧЪСТИВЪ** (*zbožný*, řec. *εὐσεβής*, SSr - s. 192, Supr, též bývá přeloženo jako **БЛАГОЧЪСТЪНЪ**, **ДОБРОЧЪСТЪНЪ** a nesložené **ЧЪСТИВЪ**).

Složenina **ДОБРОДѢИ** (*dobře činící člověk, ἀγαθοποιός*, SJS I – s. 493) není řeckým kalkem překládající řecké *εὐ-*. Obecně kompozita s druhou částí deverbativní **-ДѢИ** nebývají považovány za kalky z řečtiny, jak o tom psali již badatelé dříve. Jefimová (Jefimova 2007, s. 121) zmiňuje celou skupinu staroslověnských synonym, jež nelze co do původu považovat za kalky z řečtiny, vymezuje však i takové kompozitum s druhou deverbativní částí **-ДѢИ**, které co do původu řeckým kalkem s největší pravděpodobností je. Dle ní kompozita typu **ЛЮБОДѢИ** překládající ř. *μοιχαλίζ* i *πόρνος* byla vytvořena praslovanskou slovtvorbou na základě slovesa **ДѢЯТИ**, které vešlo do staroslověnského lexika z mluvené slovanské řeči, stejně jako i **ПРѢЛЮБОДѢИ** (*μοιχαλίζ*), **ЧАРОДѢИ** (*ἐπαιιδός* i *ἐπαιιδία*), **СТОУДОДѢИ** (*ἀρσενοκοίτης*); na druhou stranu kompozitum **ЗЛОДѢИ**, kterého bývá užíváno jako paralely za řec. *κακοποιός* i *κακοῦργος* v evangelních textech, nevzniklo bez vlivu řeckých

protějšků (Bláhová 1996, s. 269). Abstraktum **ДОВОРОГОВѢННІЄ** (*zbožnost, bohabojnost*, SSr – s. 191, Supr) přebytečně překládá *εὐλάβεια* (stejně jako **БЛАГОГОВѢННІЄ**), které má již dostatečný ekvivalent ve slově **ГОВѢННІЄ**, jak je přeloženo v Euch Cloz Supr Apost i jinde (Večerka 1984, s. 219n.), tedy jako substantivum verbální od slovesa **ГОВѢТИ**¹⁵⁷.

První část složenin s **БОГ-** překládá velmi často první část řeckých kompozit na *θεο-*, zpravidla se jedná o křesťanské termíny.

Ne vždy však **БОГ-** překládá první část řeckých kompozit na *θεο-*. Například **БОГОЧЪСТЪНЪ** (*zbožný, uctívající boha*, SJS I – s. 132) překládá *εὐλαβῆς*, **БОГОЛЮБЪЦЬ** (*člověk milující boha*, SSr – s. 96) odpovídá řeckému *φιλόθεος* s přesmyčkou obou částí kompozita, která je typická pro staroslověnský kalk řeckých slov na *φιλ-*. Substantivum **БОГОНЕВѢСТА** (*boží nevěsta*, *θεοῦ νύμφη*, SSr – s. 96) a adjektivum **БОГОМЪДРОСТЪНЪ** (*moudrý jako bůh*, *τοῦ θεοῦ σοφώτερος*, SSr – s. 96) odpovídají řeckým souslovím.

V řadě případů je doložen překlad jednoho řeckého slova několika staroslověnskými s první částí **БОГ-**. Například *θεομάχος* bývá přeloženo adjektivně na jedné straně: **БОГОВОРЪНЪ**, **БОГОКОТОРЪНЪ**, **БОГОСВАРЪНЪ**, nebo na straně druhé substantivně: **БОГОВОРЪЦЬ**, **БОГОСВАРЪНИКЪ**.

Jiná kompozita jsou ovšem překládána pravidelně, například neutrum **БОГОАВЛѢННІЄ** (*zjevení boží*, SSr - s. 95) dle *θεοφανεία*, adj. **БОГОЛЮБЪНЪ** (*bohumilý*, *θεοφίλης*, SJS I, s. 126). Adjektivní kompozita **БОГООУЧЕНЪ** (*od Boha naučený*, SSr – s. 97, Cloz) či **БОГОНΑΟΥЧЕНЪ** (*od boha naučený*, SSr – s. 96, Cloz Supr) jsou varianty překladu řec. *θεοδίδακτος*. V opačné konfiguraci

¹⁵⁷ Dle *ESJS (4)* 1994, s. 194 vykazuje toto sloveso význam 'bohabojně žít, mít zbožnou bázeň' a vychází z psl. *gověti < ie. *gho□- 'vnímat, brát ohled'.

existuje i *φιλόθεος* - **БОГОЛЮБИТЕЛЬ** (*člověk milující Boha*, *φιλόθεος*, SSr - s. 96, Euch Supr). Důležitým se ukazuje v této skupině i sloveso **ΒΟΓΟΣΛΟΒΗΤΗ** (analýza jeho derivátů viz výše) (*mluviti o Bohu*, *θεολογεῖν*, SSr - s. 97), ze kterého pak vznikla různá kompozita sloužící k pojmenování osoby hlásající boží slovo se zadním členem jmenným, což jen opět potvrzuje produktivitu tvoření tímto typem **ΒΟΓ-** u křesťanských termínů ve staroslověnštině obecně. Jedná se o slova: **ΒΟΓΟΣΛΟΒΩ** (*teolog*, SSr – s. 97) a **ΒΟΓΟΣΛΟΒΗΤΩ** (*teolog*, SSr – s. 97), která jsou kalky řec. *θεολόγος*.

Další skupinou kalků dle řecké předlohy jsou složeniny s první částí na **ЖЕСТ-**, v řečtině *σκληρο-*: neutrum **ЖЕСТОСРЪДИЕ** (*tvrdost srdce*, *σκληροκαρδία*, SSr - s. 216) považuje i Molnár za strukturní kalk (Molnár 1985, s. 157-158) a dvě synonymní adjektiva **ЖЕСТОСРЪДЪ** (*tvrdého srdce*, *drsny*, *θηριώδης* /!/, SSr - s. 216), **ЖЕСТОСРЪДИВЪ** (*tvrdého srdce*, *zatvrzelý*, *ἀχάριστος*, SSr - s. 216) překládají s velkou pravděpodobností řec. *σκληροκάριος*, nebo přinejménším vznikala na základě již existujícího modelu se zadním členem **-СРЪДЪ**. Ekvivalent *θηριώδης* je dosvědčen nejen u výše uvedeného **ЖЕСТОСРЪДЪ**, ale i dle HŘSI za *ΖΒΕΦΡΙΝΗΣΚΩ*, což ukazuje na vznik zajímavé metafory, a tato metafora ukazuje na spojitost psychického odrazu vlastnosti vstřícnosti se srdcem. Jefimová (Jefimova 2007, s. 120) konstatuje, že opěrný komponent **-СРЪДЪ** se vyskytuje bez sufixu také v několika stsl. kompozitech: **МИЛОСРЪДЪ**, **ΤΑΪΪΚΟСРЪДЪ**, **ЖЕСТОСРЪДЪ**, **ДРЪΖОСРЪДЪ**. Jestliže pak na jedné straně je kompozitum **МИЛОСРЪДЪ** obecně přijímáno jako věrohodný kalk latinského *misericors* (ESJS 8, s. 476) a je používáno již v evangeliích, dle Jefimové dokazuje, že se nejedná o kalk typu text→text. Naopak přesné morfematicko-sémantické paralely **ΤΑΪΪΚΟСРЪДЪ-βαρυκάριος**, **ЖЕСТОСРЪДЪ-**

σκληροκάρδιος, *αριζοσρδζ-θρασυκάρδιος* jsou svědectvím kalkování řeckých paralel v procesu překladu.

Pokud jde o skupinu slov s první částí *ΛΟΒ-*, lze tvrdit, že se značnou pravděpodobností se ve většině případů o kalky vzniklé na základě řečtiny nejedná. Adjektivum *ΛΟΒΟΔΉΝ* a jemu podobná jsme analyzovali výše. Někdy ovšem i v této skupině narazíme na zřejmé kalky z řečtiny, jak to dokládají dvě hapax legomena za Supr: *ΛΟΒΟΝΙΨ* (*milující chudé, dobročinný*, SSr - s. 316-317) překládá řec. *φιλόπτωχος* (řec. *ὁ πτωχός* - *žebrák, chud'as, ubožák; adj. chudobný, nuzný*, Prach 1998, s. 460); adjektivum *ΛΟΒΟΣΤΡΑΝΨ* (*pohostinný*, SSr - s. 317) překládá řec. *φιλόξεινος* (*ξένιος* = *pohostinný, pohoštění, přátelství*, Prach 1998, s. 359). Jefimova (Jefimova 2007, s. 125) rozlišuje dvě skupiny kalků s částí *ΛΟΒ-*. První, kdy je tato část přesmyknuta do druhé části kompozita, je dle ní svědectvím vzniku strukturního slovanského modelu kompozita, kde se stává opěrným bodem sloveso *ΛΟΒΗΤΗ*. Právě vliv slovesa vysvětluje užití přesmyčky komponentů ve staroslověnské paralele. Tento typ tvoří četnou skupinu, např.: *φιλοπτωχία* - *нищелюбие*; *φιλόανθρωπος* - *чловѣколюбець* i *чловѣколюбивъ*; *φιλανθρωπία* - *чловѣколюбие* i *чловѣколюбество*; *φιλαδελφία* - *братолюбие* i *братолюбество*. Druhou skupinu (méně početnou), „nepřesmyknutých kompozit“, tvoří hapax legomena - kompozita jmenného rázu, např.: *φιλόπτωχος* - *ΛΟΒΟΝΙΨ*; *φιλόνεικος* - *ΛΟΒΟΠΥΡΙΨ*; *φιλόξεινος* - *ΛΟΒΟΣΤΡΑΝΨ*.

Kompozita s první částí na *ΖΛΟ-* překládají někdy řec. část *κακο-*, ale není tomu tak vždy. Příklady *ΖΛΟΔΉΝ* a *ΖΛΟΔΉΝΨ* tu již uvedeny byly. Připojme dva příklady sloves, kdy je kalkování z řečtiny viditelné, *ΖΛΟΠΟΣΤΡΑΔΑΤΗ* (*snéstí nesnáze*, SJS I - s. 687) – překládá řec. *κακοπαθεῖν* a

imperfektivum **ΖΥΛΟΣΛΟΒΕΣΥΣΤΒΟΒΑΤΗ** (*zle mluvíti o někom, haniti někoho*, SJS I - s. 688) - překládá řec. *κακολογεῖν*.

Další nezanedbatelnou skupinou jsou složeniny s první částí **ВЪС-**, které mohou překládat latinskou část *omni-*, nebo také řeckou část *παντο-*. „Slovo **ВЪСЕМОГЪИ** *všemohoucí*, kalk dle latinského *omnipotens*, kdežto řecký atribut boha *παντοκράτωρ* dal vznik jinému stsl. kalku, totiž **ВЪСЕДРЪЖА, ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪ** (Večerka 1984).“ Složenina **ВЪСЕВЛАДЪИКА** (*vševládny pán*, SJS I – 363, Euch) je s největší pravděpodobností kalkem starohornoněmecké předlohy „*alles waltando*“ (forma je odlišná - sthn. sousloví, stsl. složenina). Dělení latinského a řeckého vlivu u kalků **ВЪСЕМОГЪИ** (*všemohoucí, omnipotens*, SSr – s. 162) a **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪ** (*vládce všeho, všemohoucí, παντοκράτωρ*, SSr – s. 161, Euch Supr) dokládá kromě již zmíněného R. Večerky i I. Páclová: „Spolehlivě u textů západní provenience můžeme označit jen kalky z latiny, např. *въсеможствије* (Bes 28, 184 aß 13) za lat. *omnipotentia*, zatímco VencNik 23,75 překládá toto slovo *въседрѣтельствије* (*παντοκρατορία*), stejně jako stsl. památky s řeckou předlohou. Obojí souvisí se základními slovy *въсемогыи* - *въседрѣтель*: charakteristický je výskyt *въсемогыи* v některých textech českosl. provenience, jako Kij, Bes, které užívají tohoto slova výlučně. V některých kodexech *въсемогыи* a *въседрѣтель* kolísá (např. v Euch).“¹⁵⁸ Zvláštností je substantivum **ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЬСТВОИЕ** (*všemohoucnost*, SJS I. - s. 364) z VencNik, které je na místě latinského *omnipotentia*, ačkoliv je pro stsl. charakteristickým kalkem řec. *παντοκρατορία*.¹⁵⁹ Na tomto místě bychom pod vlivem latiny očekávali užití substantiva **ВЪСЕМОЖЬСТВОИЕ**.

¹⁵⁸ Páclová, I., K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou, *Studia palaeoslovenica, Praha 1971*, s. 278.

¹⁵⁹ Páclová, I., o.c., s. 280.

Některá slova na **ЛЗЖ-** se jeví jako kalky řec. složenin s první částí *ψευδο-*. Maskulinum **ЛЗЖЕАПОСТОЛЪ** č. *lžiapoštol* je za řec. *ψευδοαπόστολος* (SJS II - s. 142). Uvědomíme-li si, že druhá část kompozita prakticky zachovává řeckou podobu (pochoitelně kromě koncového -ος - ъ), lze na tuto složeninu nahlížet i jako na hybridní kompozitum. Řecké *ψευδώνυμος* je překládáno různě: adjektivy **ЛЗЖЕИМЕНОВАНЪ** (*nepravý, falešný*, SJS II - s. 142) a **ЛЗЖЕИМЕНИТЪ** a **ЛЗЖЕИМЕНЬНЪ** s tímž významem a výskytem v Supr (*nepravý, falešný*, SSr - s. 312). Zjevným kalkem je i výraz **ЛЗЖЕБРАТИѦ** (*nepraví, lživí bratři*, SJS II - s. 142), které překládá řec. *ψευδάδελφοι*.

Maskulinum **ЛЗЖЕСЛОВЕСЬНИКЪ** (*lhář*, SJS II - s. 142-143) vychází z řec. *ψευδόλογος*. Imperfektivum *ψευδομαρτυρεῖν* je překládáno (kalkováno) různě: **ЛЗЖЕСЗВѢДѢТЕЛѢСТВОВАТИ** (*křivě svědčit*, SSr - s. 312, Zogr Mar), **ЛЗЖЕПОСЛОУШЬСТВОВАТИ** (*křivě svědčit*, SSr - s. 312, Supr). Stejně tak i řec. *ψευδομαρτυρία* reflektují v stsl. dvě substantiva: **ЛЗЖЕСЗВѢДѢНИѦ** (*křivé, lživé svědectví*, SSr - s. 312, Zogr Mar) a **ЛЗЖИСЗВѢДѢТЕЛѢСТВО** (*křivé, lživé svědectví*, SJS II - s. 144). Nutno dodat, že N. Molnár (Molnár 1985, s. 202-203) bez bližšího vysvětlení považuje **ЛЗЖЕСЗВѢДѢТЕЛѢСТВОВАТИ** (*křivě svědčit*, SSr - s. 312, Zogr Mar) za sousloví, tedy **ЛЗЖЕ СЗВѢДѢТЕЛѢСТВОВАТИ**, a pokud toto spojení skutečně není kalkem (sám si tím tedy není jist), pak se dle něj jedná o skutečný strukturní kalk.

Několik složenin na **ВЕЛЕ-**, **ВЕЛЬ-** představují kalky řeckých složenin na *μεγαλο-*, nebo překlad odpovídajících slov či sousloví řeckého originálu; **ВЕЛИКОЛѢПНЪ** (*velkolepý, nádherný*, SJS I – s. 172, Služ) a synonymní adj. **ВЕЛИКОЛѢПЪ** (*velkolepý, nádherný*, SJS I – s. 172, Služ) překládají řec.

μεγαλοπρεπής. Hapax legomenon v Supr **ВЕЛИКОДОУШЬНЪ** *velkodušný* překládá řec. *μεγαλόψυχος* (SSr - s. 110). Adjektivum **ВЕЛЪРЪЧИВЪ** *vychloubavý* vyplývá z řec. *μεγαλορρήμων* (SSr - s. 112). Dodejme např. ještě hapax legomenon ze Supr **ВЕЛЪГЛАСЬНЪ** *zvučný*, které vychází z řec. *μεγαλόφωνος* (SSr - s. 111).

Ve skupině slov na **НОВ-** se jako kalky jeví několik slov, vesměs se jedná o hapax legomena vyskytující se v Supr: **НОВОАВЛЪ СМ** (*nedávný, nový, νεοφανής*, SSr - s. 382), **НОВОСВѢТЪЛЪ** (*nově svítící, νεολαμπής*, SSr - s. 382). Řecké *νεοφώτιστος* se překládá v Supr dvěma ekvivalenty: **НОВОСВѢТЪНЪ** (*nově pokřtěný, novokřtěnec*, SSr - s. 382), **НОВОСВѢЩЕНЪ** (*nově osvěcený*, SJS II - s. 437) a v Eninském apoštolu nacházíme další synonymum se stejnou řeckou paralelou: **НОВОСВѢЩЕНЪ** (*nově pokřtěný, novokřtěnec*, SSr - s. 382).

Dále vymezuji skupinu složenin s první částí **БРАТ-** resp. **БРАТР-**. „Forma bez *r* se uplatňovala ve východním Bulharsku, o čemž svědčí doklady v Supr, Sav, Ostr. Formy s *r* v nominativu a akuzativu se ve staroslověnských památkách zdají být moravismy.“¹⁶⁰

Jestliže se u takovýchto složenin objeví druhá část **-ЛЮБИЕ, -ЛЮБЪСТВИЕ**, jedná se o kalk podle řec. komponentu *φιλο-*. Například řec. kompozitum *φιλαδελφία* (*α* se zde objevuje jako výsledek spodoby - < *φιλο-αδελφία*) se ve stsl. překládá dvěma způsoby: **БРАТОЛЮБЪСТВИЕ** (*bratrská láska*, SSr - s. 100, Supr), **БРАТРОЛЮБИЕ** (*bratrská láska*, SSr - s. 100, Euch). Jako další příklady s **БРАТ-** lze uvést například **БРАТОСЪМЪСИЕ** (*manželství bratra a sestry, ἀδελφομιξία*, SJS I - s. 141, Nom) či **БРАТОЛЮБЪЦЬ** *člověk milující bratry* (výskyt v Christ a Slepč) vycházející z řec. *φιλάδελφος* (SJS I - s. 141).

¹⁶⁰ ЛЬВОВ, А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва 1966, s. 68.

Polokalky jsou také slova vycházející z řec. – *νομος*, **ЗАКОНΟΠΡΪΣΤΪΠΟΒΑΤΗ** (*přestupovati zákon, παρανομειν*, SJS I - s. 642), **ЗАКОНΟΠΡΪΣΤΪΠΝΙΚΖ** (*zločinec, παράνομων*, SSr - s. 228, Sin Supr). Situace není snadno čitelná ani v rozsáhlém csl. rukopisu – Supraslském kodexu, což je dáno heterogenním charakterem díla, resp. žánrovou různorodostí jednotlivých částí rukopisu. Týká se to např. kalku **ЗАКОНΟΠΡΪΣΤΪΠΝΖ** (*ten, kdo přestupuje zákon, zločinný, παράνομος*, SSr - s. 228). „Supraslský kodex, kromě Epifaniovy homilie, adj. **ЗАКОНΟΠΡΪΣΤΪΠΝΖ** a odvozeniny vůbec nezná, užívá se v něm pravidelně pouze **ΒΕΖΑΚΟΝΠΝΖ**. To odpovídá tendenci přěslavské školy napodobovat řeckou předlohu, tedy nejen vytvářet nová kompozita podle řeckých vzorů, ale také likvidovat stará kompozita, jejichž předlohou není odpovídající kompozitum řecké. Archaické **ЗАКОНΟΠΡΪΣΤΪΠΝΖ** se však nepřestalo zcela používat ani v době pozdější. /.../ Užívalo se tedy tohoto kompozita spíše v Ochridské škole (Bláhová 1996, s. 264).“

Kompozita s první částí **мир-** překládají obvykle řecká kompozita na *κοσμι-*, resp. na *ειρήν-*. Ve výchozím souboru excerpt SSr nacházíme dvě: jednak hapax legomenon **МИРОДРЪЖИТЕЛЪ** (*vládce nad světem, κοσμοκράτωρ*, SSr - s. 328, Euch), dále pak **МИРОТВОРЪЦЪ** (*strůjce pokoje, ειρηνοποιός*, SSr - s. 328, Cloz Euch Supr). Složitost situace v diachronním pohledu lze demonstrovat materiálem Miklosichova slovníku¹⁶¹, kde staroslověnské kompozitní substantivum **МИРОТВОРЪЦЪ** nachází hned tři různé řecké paralely: *ειρηνοποιός*, *κοσμοποιός*, *μυροποιός*.

Závěrem kapitoly lze poznatky shrnout takto. Vlivy cizích jazyků se projevují ve staroslověnském lexiku trojím způsobem: přejímkami, vznikem hybridních útvarů a konečně nejčastěji kalkováním. Vliv může pocházet

¹⁶¹ Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, s. 369-370.

z období předpísemného, nebo na druhé straně evidujeme projevy vlivu text > text. Vedle nejsilnějšího (nejmohutnějšího) vlivu řeckého pozorujeme i vznik lexikálních jednotek prostřednictvím gótského a latinského jazyka. Přejímky se (v našem materiálu pouze řeckého původu) ve staroslověnských památkách vyskytují sporadicky: ve výchozím korpusu SSr 9 (1,56 % ze všech lexémů korpusu SSr) a v doplňkovém korpusu SJS 30 (5,42 % ze všech lexémů korpusu SJS). Přejímky však mají paralely v systémových staroslověnských synonymech, která jsou jednoduchými lexémy i souslovími. Zatímco doslovné překládání bylo ve staroslověnštině obvyklou tendencí, pak naopak s hybridním tvořením slov se v korpusech setkáváme jen velmi vzácně, ve výchozím korpusu SSr jsou doloženy pouze 2 a v doplňkovém SJS 18 dokladů. V rámci kalků tvoří nejpočetnější množinu lexémů kompozita s první částí БЛАГ- (SSr 70 a SJS 46) a ДОБРО- (SSr 28 a SJS 9) za řec. εὖ-. Největší jejich množství je doloženo v Supraslském kodexu. Vznikl zde silně produktivní slovotvorný model, kdy se forma kompozice odráží i na místech, kde v paralelních řeckých textech nejsou kompozita s εὖ-. Podobná tendence je pozorována u dalšího produktivního slovotvorného modelu БОГ- za řecké θεο-. Dále jako přímá nápodoba řečtiny vznikala slova nacházející se v množinách kompozit s první částí: ЗЛА-, ЛЮБ-, ВЪС-, ЛЗЖ-, ВЕЛИК- (ВЕЛ-), НОВ-.

8. Sémantické množiny excerpovaného lexika

8. 1 Pojetí kapitoly

V rámci záměru důkladně prozkoumat z různých úhlů pohledu staroslověnská kompozita jsme dospěli k nutnosti přihlídnout ke studiu jejich aspektu. Kapitulu pojmáme takto: pokoušíme se dělit lexikon do sémantických množin dle různých kritérií. Tak jsou tvořeny významové množiny. Protože se v rámci korpusů setkáváme povětšinou s modifikačními determinanty, dělíme v první části kapitoly kompozita do množin dle prvních částí složenin, ty pak rozdělujeme do podmnožin, vydělují synonymické a antonymické lexémy. V druhé části kapitoly se věnuji jednak „redundanci“ ve významu kompozita, tedy jevu, kde většinou pod vlivem řečtiny má první část spíše „ozdobný“ charakter a zpravidla nedochází ke změně významu lexikální jednotky. Tuto skutečnost umocňuje též způsob překladu českých, někdy i ruských ekvivalentů používaných ve slovnících. V závěrečné části této kapitoly o sémantice podrobujeme analýze kompozita, jež jsou ve srovnání s řeckým ekvivalentem specifická svou genezí, za něž nacházíme jednoduchý řecký lexém. Většina lexémů náleží do sféry náboženského jazyka, neboť památky kanonické staroslověnštiny představují převážně biblické (evangelia, žaltář) či liturgické texty (euchologium, homilie). Tento fakt dále vynikne při srovnání způsobu překladu těchto lexémů do novodobé češtiny, v případě překladů do ruštiny se dále ukazuje jednak vliv stsl. a csl. slovní zásoby, zejména křesťanské terminologie na současnou ruštinu.

8. 2 Skupiny kompozit dle prvního komponentu

Kvantitativně tvoří nejrozsáhlejší skupinu složenin z hlediska významu abstrakta (jak bylo popsáno v kapitole č. 5 – zejména neutra ěo-kmenová) s první částí **БЛАГ-** a **ДОБР-**. Dichotomie abstraktum – konkrétum je vymezena pouze v rámci substantiv, neboť u ostatních slovních druhů je situace nepřehledná a leckdy zcela neřešitelná.¹⁶² Křesťanství, jehož opěrný, základový kámen zobrazuje Nový zákon, stojí na pilíři idey dobra, která bývá tradičně rozložena v trichotomii: láska, víra, naděje. Evangelia (dobrá zvěstování) pak stojí v samém centru Nového zákona, popisují život Ježíše v představě konání dobrých skutků; jakkoliv tato teze byla v moderních epochách filozofie diskutována¹⁶³, v rámci stsl. kompozit se tato idea odráží. Pro názornost specifičnosti lexika v tomto smyslu jsou uvedeny tabulky odrážející frekvenci prvních částí kompozit.

¹⁶² Držím se vymezení termínu konkréta v práci Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002, s. 223: „Subst. mající denotát fyzické povahy (*lékař, kočka, kapesník*), tj. označující takové třídy objektů, jejichž prvky jsou smyslově vnímatelné a časoprostorově lokalizovatelné a o nichž říkáme, že existují. Pokud se subst. vztahuje k fantazijnímu, v reálném světě neexistujícímu denotátu fyzické povahy (*hastrman, jezinka*), nazývá se **kvazikonkrétum**. – Přechod mezi **k.** a abstrakty je plynulý a hranice nebývají určovány jednotně. Míra konkrétnosti (abstraktnosti) má škálovitý charakter a souvisí mj. se stupněm generalizace (s hierarchickými vztahy v lexikální zásobě).

¹⁶³ Zde v dějinách moderní filozofie vystupuje do popředí mimo jiné snaha přehodnotit všechny hodnoty včetně pojmu křesťanství a evangelium: „Už slovo „křesťanství“ je nedorozumění, - v podstatě byl jen jeden křesťan a ten zemřel na kříži. „Evangelium“ *zemřelo* na kříži. Co se od tohoto okamžiku zve „evangeliem“, bylo už opakem toho, co *on* žil: „*zlé* poselství“, *dysangelium*. Je falešné až do nesmyslu vidět odznak křesťana v nějaké „víře“, třeba ve víře ve vykoupení Kristem: jen křesťanská *praxe*, život, jaký *žil* ten, kdo zemřel na kříži, je křesťanský... Ještě dnes je *takový* život možný, pro *určité* lidi dokonce nutný: pravé, původní křesťanství bude možné po všechny časy... *Nikoli* věřit, nýbrž činit, především mnohé *nečinit*, jiným *být*...“ Nietzsche, F., *Antikrist*, Olomouc 2001, s. 57-58. Nietzsche v této pasáži dle mého soudu striktně rozlišuje dva zcela odlišné aspekty víry. Na jednu stranu staví praxi víry v souladu s evangeliem (tu považuje za jedinou možnou a skutečnou) a na stranu druhou klade „vnější kult“ Krista související s vírou v jeho eventuální možný návrat (druhý příchod).

Tab. č. 7 - Frekvence prvních částí kompozit - SSr

první část složeniny:	počet dokladů:
БЛАГ-	70
БОГ-	47
ДОБР-	28
МЪНОГ-	26
ЗЪЛ-	17
БЪС-	15
ИН-	15
ВЕЛ-, ЛЮБ-	14
САМ-, ЕДИН-	13
ЧЛОВѢК-	11
Ostatní kompozita vykazují nižší frekvenci než 10...	

Tab. č. 8 - Frekvence prvních částí kompozit – SJS

první část složeniny:	počet dokladů:
БЛАГ-	46
БОГ-	26
МЪНОГ-	22
ТРЪ-	22
ВЪС-	19
ЕДИН-	17
ЪЗЛ-	15
ПРЪЖДЕ-	11
ВЕЛ-, ИДОЛ-, ИН-	10
ДОБР- ¹⁶⁴	9!
Ostatní kompozita vykazují nižší frekvenci než 10...	

Z výše uvedených statistik vyplývá, že je možné tematicky rozčlenit kompozita dle prvních částí do následujících bloků: 1) БЛАГ-, ДОБР-, ЪЗЛ-; 2) (ЕД)ИН-, МЪНОГ-, (ВЪС-); 3) [БОГ- , (ИДОЛ-)]; 4) ВЕЛ-, МАЛ-. Mimo tyto skupiny se na konci úseku rozebírají složeniny s první částí ЧЛОВЪК-, které jsou do jisté míry všeobjímající.

¹⁶⁴ Frekvenci prvních částí kompozit s ДОБР- citujeme i přesto, že vykazují četnost pod 10, protože tento údaj je důležitý v komparaci s výskytem této první části kompozit v korpusu SSr.

Kompozit s první determinující částí **БЛАГ-** evidujeme ve výchozím korpusu SSr 70 a v korpusu SJS navíc 46. Tyto lexémy tvoří sémanticky nejrozsáhlejší skupinu společně se synonymními slovy prvního determinantu **ДОБР-**. Avšak kvantitativně vyznívá komparace těchto dvou největších množin kompozit jednoznačně ve prospěch prvních částí **БЛАГ-**, protože složenin s první částí **ДОБР-** nacházíme ve výchozím korpusu SSr 28 a v doplňkovém souboru SJS pouhých 9! Většinou část množiny těchto lexémů zaplňují abstrakta, jen zcela výjimečně se setkáváme s konkréty. Výrazově velmi bohatá je skupina synonym označující činitelské jméno *dobrodince, dárce milosti*; to se vyskytuje v následujících podobách: **БЛАГОДАВЬЦЬ** (*ἀγαθός*, var. *φιλάγαθος*, SSr – s. 86, Euch), **БЛАГОДАТЕЛЪ** (*εὐεργέτης*, SSr – s. 86, Mar), **БЛАГОДАТЪНИКЪ** (*εὐεργέτης*, SSr – s. 87, Supr), **БЛАГОДѢТЕЛЪ** (*εὐεργέτης*, SSr – s. 87, Zogr Cloz Supr). Jinými příklady konkrét jsou výrazy z Euchologum Sinajské označující vůni: **БЛАГОЖХАНИЕ** (*libá vůně, εὐωδία*, SSr – s. 90), **БЛАГОЖХАНЬНЪ** (*libovonný, aromatický*, ř. ekvivalent není doložen, SSr – s. 90), či adjektivum – hapax legomen ze Supraslského kodexu – **БЛАГОГОЛѢНЬНЪ** (*mající pevné nohy, εὐσκελής*, SSr – s. 86). Ze 70 kompozit s první částí **БЛАГ-** v rámci korpusu SSr lze z hlediska slovnědruhového vydělit 25 substantiv, 21 adjektiv, 21 sloves a 3 cirkumstantiva (resp. adverbia).

Substantiva, z hlediska kvantity nejrozsáhlejší podmnožina této skupiny, obsahují množství abstrakt zahrnujících kategorii dobra (zejména konání dobra, zvěstování a zbožnost). Vyjímáme čistě pro potřeby této práce již terminologizovaný pojem centrum a periferie slovní zásoby a uvažujeme v kvantitativním rámci. V centru slovní zásoby této množiny (jak ji zde chápeme

čistě pro účel této práce) stojí složeniny typu **БЛАГОДѢТЬ**¹⁶⁵ (*milost, přízeň, χάρις*, SSr – s. 87), **БЛАГОВѢРИИѢ** (*zbožnost, bohabojnost, εὐσέβεια*, SSr – s. 85, Euch Supr), **БЛАГОДѢЯНИИѢ** (*konání dobra, dobročinnost, dobrodiní, εὐεργεσία*, SSr – s. 87, Euch Supr), **БЛАГОВѢЩЕНИИѢ** (*dobrá zvěst; Zvěstování Panně Marii, εὐαγγέλιον*, SSr – s. 86, As Supr). Jako zcela výjimečné, nevřaditelné kompozitum uvádíme neutrum **БЛАГОРАСТВОРЕНИИѢ** (*vhodné smíšení, [εὐκрасία]*, SSr – s. 88, Euch¹⁶⁶).

Z 21 adjektivních složenin lze vytknout několik výrazných ilustrativních lexémů jako zástupců charakteristických rysů skupiny. Jsou to v první řadě adjektiva vzniklá jako deverbativa (ať již se tak děje v druhé fázi jako derivát substantiva, tedy možný řetězec *verbum* → *substantivum* (deverbativum) → *adjektivum* (desubstantivum, resp. deverbativum) jako: **БЛАГОСЛОВЕСЬНЪ** (*požehnaný, εὐλογημένος*, SSr – s. 89, Supr) a synonymní **БЛАГОСЛОВЕСТЬНЪ** (*dobrořečený, velebný, εὐλογημένος*, SSr – s. 89, Sin) či podobné **БЛАГОДАТЬНЪ** (*κεχαριτωμένος, zahrnutý, obdařený milostí; τῆς χάριτος, milosti /genitiv/, SSr – s. 87, Mar Ostr Chil¹⁶⁷*). Adjektiva s první částí **БЛАГ-** nemusejí vždy významově nutně odrážet hodnotu hluboké křesťanské etiky. Tak je tomu právě v případě adj. **БЛАГОЛѢПЬНЪ** (*krásný, půvabný, [εὐπραγής]*, SSr – s. 88, Euch¹⁶⁸), které má v kanonických památkách synonyma v podobě jednoduchých lexémů: **КРАСЬНЪ**, **ЛѢПЪ** a které je dokladem soudu o povrchní subjektivní kvalitě. Jako unikát lze citovat řecký kalk **БЛАГОКОРЕНЬНЪ** (*z dobrého kořene, rodu, ušlechtilý, εὐρίζος*, SSr – s. 88, Ps), který je zároveň tropem, konkrétně

¹⁶⁵ Vztah mezi **БЛАГОДѢТЬ** a **БЛАГОДАТЬ** byl již výše řešen v rámci kapitoly o „cizích“ vlivech (úsek 7. 4).

¹⁶⁶ Řec. doklad je doložen ve Službě, *vhodné smíšení* se může týkat vína (Euch), ale může se týkat také vzduchu, Sreznevskij překládá „хорошее свойство“ čili „dobrá vlastnost“.

¹⁶⁷ **БЛАГОДАТЬНЪ** přitvořený k **БЛАГОДАТЬ** byl již též řešen výše v rámci kapitoly o „cizích“ vlivech (úsek 7. 4).

¹⁶⁸ Jedná se o čistý kalk, tedy **БЛАГО-** je zde „ozdobné“.

metaforou. V množině sloves s první částí **БЛАГ-** v rámci korpusu SSr (21 členů) lze vymezit tematické podmnožiny, z nichž nejrozsáhlejší představují složeniny s významem *(po)žehnat, vzdát chválu*: **БЛАГОСЛОВЕСИТИ** (*εὐλογεῖν*, SSr – s. 88, Sin Supr), **БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ** (*εὐλογεῖν*, SSr – s. 88, Sin Supr), **БЛАГОСЛОВЕСТВОВАТИ** (*εὐλογεῖν*, SSr – s. 88, Sin), **БЛАГОСЛОВΕΣΤΙΤΙ** (*εὐλογεῖν, κατευλογεῖν*, SSr – s. 89, Zogr Mar As Sin Kij Euch Supr), **БЛАГОСЛОВЕСЬСТОВАТИ** (*vzdát chválu, εὐλογεῖν*, SSr – s. 89, Sin), **БЛАГОСЛОВИТИ** (1. */po/žehnat, 2. dobrořečit, εὐλογεῖν*, SSr – s. 89, Zogr Mar As Sav), **БЛАГОСЛОВЛЯТИ** (1. */po/žehnat, εὐλογεῖν, 2. dobrořečit, αἰνεῖν*, SSr – s. 89, Zogr Mar Supr). Druhou výraznou podmnožinu tvoří synonymní slovesa s významem *děkovat*: **БЛАГОДАРИТИ**, **БЛАГОДАРЬСТВЕНИТИ** a **БЛАГОДАРЬСТВОВАТИ** (vše s významem *děkovat, velebit, εὐχαριστεῖν*, SSr – s. 86, Supr). Jako třetí podmnožinu těchto sloves můžeme doložit synonyma **БЛАГОСЪЗТВОРИТИ** (*učinit dobře, ἀγαθυνεῖν*, SSr – s. 90, Psalt) a **БЛАГОТВОРИТИ** (*dobro činit /konat/, ἀγαθοποιεῖν*, Zogr Mar As Sav Supr), která dobře zapadají do rámce křesťanské /evangelní/ etiky. V doplňkovém korpusu SJS evidujeme 46 složenin s první částí **БЛАГ-**. Naprostá většina z nich jsou abstrakta, pouze výjimečně se setkáváme s konkréty. Z hlediska slovnědruhového se tato množina dělí na podmnožiny: substantiva (15), adjektiva (10), verba (15) a adverbia (6). Mezi substantivy nacházíme dvě činitelská jména – konkréta spojená s tradiční kvalitou křesťanství: **БЛАГОВѢСТЪНИКЪ** (1. *hlasatel dobra, 2. evangelista; εὐαγγελιστής*, SJS I – s. 94), **БЛАГОЛЮБЬЦЬ** (*milovník dobra, φιλάγαθος*, SJS I – s. 101). Podobně jako v základovém korpusu i v rámci korpusu SJS lze nalézt abstrakta, která neodrážejí hlubokou hodnotu, jak je tomu v případě abstrakta **БЛАГОЛѢПИЕ** (*krása, půvab, εὐπρέπεια*, SJS I – s. 101). Stejně jako v rámci

základového korpusu i v této množině leží centrum množiny v -o- (resp. -io-) kmenových abstraktech typu: **БЛАГООБРАЗЪНЪСТВО** (*slušnost, důstojnost, εὐσχημοσύνη*, SJS I – s. 101, Christ), **БЛАГОКОУЩЕНЫСТВО** (*slušnost, εὐσχημοσύνη*, SJS I – s. 101, Šiš). Z adjektiv předjímáme specifické kompozitum **БЛАГОПОТРЕБЪНЪ** (*potřebný, užitečný, εὐχρηστος*, SJS I – s. 102), kterým se zabýváme mezi jinými v druhé části kapitoly z důvodu významové redundance první části složeniny řecké i staroslověnské. Jako významově výjimečné vůči ostatním slovesům podmnožiny uvádíme příklad z apoštolů: **БЛАГОЛИЧИТИ СЯ** (*učiniti se hezkým, εὐπροσωπεῖν*, SJS I – s. 101, Christ Ochr Šiš).

Pokud jde o jména, pak synonymní množinu k **БЛАГ-** tvoří kompozita na **ДОВР-**, i když se jedná o skromnější počet lexémů. Kvalita dobra se uplatňuje v modifikačních determinantech, kde ve výchozím korpusu SSr je evidováno 28 lexémů, avšak v doplňkovém korpusu SJS pouhých 9. Z celkového počtu je nejvíce jmen, v rámci SSr 28: 9 substantiv, 15 adjektiv, 3 slovesa a 1 adverbium, v rámci doplňkového korpusu SJS pak 9: 4 substantiva, 2 adjektiva a 3 slovesa.

Mezi substantivy převažují abstrakta označující různé křesťanské ctnosti: **ДОБРОГОВѢННІЄ** (*zbožnost, bohabojnost, εὐλάβεια*, SSr – s. 191, Supr), **ДОБРОДѢЯННІЄ** (*ctnost, dobré skutky, ἀρετή, εὐεργεσία*, SSr – s. 191, Euch Supr), **ДОБРОЧЪСТЬ** (*ctnost, ἀρετή*, SSr – s. 192, Supr). Lexémy **ДОБРОГОВѢННІЄ** a **ДОБРОЧЪСТЬ** jsou dále analyzovány v druhé části kapitoly, neboť první část kompozita je zde sémanticky redundantní.

Konkréta nacházíme v SSr v této množině dvě: **ДОБРОПОМОЩНИЦА** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*, SSr – s. 191, Supr¹⁶⁹) a **ДОБРОВОНИЄ** (*libá vůně,*

¹⁶⁹ Je ovšem nutné vytknout, že ř. *καλή* neodpovídá zcela přesně stsl. *добро*.

εὐωδία, SSr – s. 190, Supr¹⁷⁰), kde se v tvorbě kompozita projevuje vliv preslavské školy; tyto lexémy jsou opět analyzovány v druhé části kapitoly z důvodu sémantické redundance první části složeniny, která vznikla pod vlivem řečtiny.

V doplňkovém korpusu jsou doložena dvě abstrakta a dvě konkréta, avšak svým skladem jsou různého charakteru. Abstraktum **ДОБРОДАРЬСТВІНЕ** (*eucharistie, svátost oltářní, εὐχαριστία*, SJS I – s. 493, Nom) je dokladem specifčnosti lexika právních památek, kde je pozorována tendence k sémantické přesnosti pojmů, termínů. Z. Hauptová ve své studii¹⁷¹ nachází troje kalky za řecké *εὐχαριστία*. Všechny se vyskytují v našich korpusech: **БЛАГОДАРЬСТВІНЕ, БЛАГОДАРЕНІНЕ, ДОБРОДАРЬСТВІНЕ**. Dokládá, že na Rusi v právních památkách je doloženo pouze **БЛАГОДАРЬСТВІНЕ**, zatímco **ДОБРОДАРЬСТВІНЕ** Jagićem (Jagić 1913, s. 83) v Nomokánonu považované za velmi staré se zde nevyskytuje. V tomto případě tak nelze hovořit o redundanci či ornamentální povaze první části kompozita. Význam ctnosti zachycený explicitní složeninou **ДОБРОДѢТЕЛЬ** (ἀρετή, SJS I – s. 493) též nepředstavuje typ sníženého významu první části. Nejedná se tu o kalk; na různorodost překladu ř. ctnosti - ἀρετή poukázala E. Bláhová, která též podala pestrou enumeraci příkladů (Bláhová 1996): „Nová kompozita byla ovšem vytvářena nejen pro pojmenování neřestí, ale i ctností. Je však zajímavé, že v této oblasti nedochází při překladu řeckých nesložených slov k jednotě. Např. za řec. ἀρετή je doloženo kompozitum **ДОБРОДѢЯНИЕ** v apoštolu (Ph 4,8; 2P 1,5), ale v 1. epištole Petrově 2,9 je kompozitum jen v ap. Christinopolském, kdežto ap. Slepčenský

a Šišatovacký mají (asi původní) slovní spojení **ДОВОРЕ ДѢЯНИЕ**. Totéž spojení

¹⁷⁰ Výklad redundance u **ДОВОРОНИЕ** může být nahlížen i z jiného úhlu pohledu, neboť vedle tohoto kompozita existuje i sousloví **ДОБРАТА ВОРА** za řec. ἄρωμα – SJS I – s. 216.

¹⁷¹ Hauptová, Z., Staroslověnské a církevněslovanské termíny pro eucharistii, *Slavia* 74, 2005, s. 2-3, s. 267.

je i v parimejníku v Is 42,12, kdežto verš z proroka Habakuka 3,3 v žaltářních kantikách má za řec. ἀρετή jiné kompozitum, **ДОБРОДѢТЕЛЬ**. Apoštol zná ještě jedno synonymum, zřejmě velmi starobylé, totiž **ИЗВОЛѢНІЕ** (2P 1,3), doložené i ve dvou verších z Izaiáše (42,8; 63,7 – v nejstarších parimejnicích). V Supraslském kodexu je řec. ἀρετή překládáno nejružnějsími způsoby: **БЛАГАНА ДѢЛА** (514,11), **БЛАГАНА ДѢТЕЛЬ** (514,20), **БЛАГОИЗВОЛѢНІЕ** (8,27; 263,4), **БЛАГОДѢТЬ** (171,15; 272,1), **БЛАГЪИ ПРАВЪ** (514,4; 520,24), **ДОБРАНА ДѢТЕЛЬ** (82,27; 83,16; 83,22; 85,3; 96,24; 497,4; 497,28; 498,2 – tedy v značně starobylých částech), **ДОБРОДѢЯНІЕ** (509,26), **ДОБРОТА** (280,24; 281,4; 281,8; 286,2; 302,9; 382,1), **ДОБРОСТЬ** (410,18), **ДОБРОЧЪСТЬ** (410,21). Překladatelům zde tedy zřejmě nešlo o vytvoření termínu, nýbrž o nalezení sémantického ekvivalentu vhodného pro daný kontext.“ Podobná situace nastává ve dvou konkrétech, **ДОБРОДѢИ** (*dobře činící člověk*, -ἀγαθοποιός, SJS I – s. 493, Hilf Šiš) byl z hlediska vzniku analyzován v kapitole věnované „cizím vlivům“ a druhá část kompozita je jasně, explicitně determinována první určující částí, jako je tomu podobně v řečtině. U konkréta **ДОБРОУЧИТЕЛЬНИЦА** (*učitelka dobra*, ἡ καλοδιδάσκαλος, SJS I – s. 496, Mosk^b Slepč Šiš) se nabízí srovnání se zdánlivě podobným konkrétem-femininem **ДОБРОПОМОЩНИЦА** uvedeným výše, které je doloženo jako hapax legomen v Supraslském kodexu, avšak zatímco vnitřní syntaktický vztah v kompozitu **ДОБРОПОМОЩНИЦА** je povahy atributivní, což dokládá i souslovná řecká paralela *καλὴ βοηθός*, pak v lexému **ДОБРОУЧИТЕЛЬНИЦА** seznáváme vnitřní syntaktický vztah rekce (řízení), původním výchozím elementem tu bylo sloveso **οὔχιν** (konkrétně tedy **οὔχιν** **добро**). V nejširší podmnožině, již tvoří adjektiva, kvantitativně převažují atributy lidských charakterových vlastností typu: **ДОБРОДѢЯНЪ** (*ctnostný*,

ἐνάρετος, SSr – s. 191, Euch) či **ДОБРОДѢЛОСЪТЪНЪ** (*přímý, upřímný*, *εὐπαρρησίαστος*, SSr – s. 191, Supr). V rámci podmnožiny nalzáme opět lexémy, u nichž se vyskytuje první sémanticky redundantní část (tyto lexémy jsou analyzovány v druhé části kapitoly): **ДОБРОПОТРЕБЪНЪ** (*velmi potřebný, užitečný*, *εὐχρηστος*, SSr – s. 191, Supr) či **ДОБРОПОБѢДЪНЪ** (*vítězný, καλλίνικος*, SSr – s. 191, Supr). Ne vždy však tato modifikační determinativa odrážejí vnitřní charakterovou vlastnost, mohou postihovat i vnější, povrchní rysy, jako je tomu v případě adjektiva **ДОБРОЛИЧЪНЪ** (*sličný, krásný, εὐειδής*, SSr – s. 191, Supr). Mezi slovesy se vyskytují mj. synonymní výrazy pro *konání dobra*, a to v obou korpusech. Ve výchozím korpusu: **ДОБРОСЪТВОРИТИ** (*εὐεργετεῖν, ἀγαθὸν ποιεῖν, ἀγαθοποιεῖν, εὐδοκιμᾶν*, SSr – s. 191, As Psalt Supr), **ДОБРОТВОРИТИ** (*καλῶς ποιεῖν, εὐποιεῖν, ἀγαθὸν ποιεῖν, ἀγαθοποιεῖν, εὐεργετεῖν*, SSr – s. 192, Supr). V doplňkovém korpusu pak synonymní slovesa-hapax legomena **ДОБРОДѢЛАТИ** (*καλοποιεῖν*, SJS I – s. 493, 2Th 3,13 Slepč, var. **ДОБРОЕ ДѢЛАТИ** Christ Šiš) a **ДОБРОСЪТВАРАТИ** (*ἀγαθὸν διώκειν*, SJS I – s. 495; 1Th 5,15 Mak, varianty: **ДОБРОЕ ТѢРАТИ** Ochr Šiš, **ДОБРОЕ ГОНИТИ** Christ).

Antonyma ke kompozitům označujícím pozitivní jevy zastupují lexémy s první částí **ЗЛ-**, o jejichž vzniku vzhledem k řeckým předlohám bylo pojednáno v předchozí kapitole (úsek 7. 4). Tyto jednotky odrážejí negativní určující aspekt. V rámci výchozího souboru SSr nacházíme 17 kompozit tohoto skladu (5 substantiv, 7 adjektiv, 5 sloves, žádná adverbia), v doplňkovém korpusu SJS je množina prvků tvořena 15 kompozity (2 substantiva, 8 adjektiv, 5 sloves a též žádné adverbium), tedy podobně jako u kompozit–antonym s první částí na **ДОВР-** převažují kvantitativně adjektiva tvořící ve větách specifikační atributy substantiv. Majoritní podmnožinu zaplňují jména i slovesa zachycující význam *špatného jednání, konání*: **ЗЛОДѢИ**, **ЗЛОДѢИСТВО**,

ЗЛОДѢАНИЕ, **ЗЛОДѢИСКЪ**, **ЗЛОДѢИВЪ** (všechna slova SSr – s. 240), **ЗЛОСЪТВОРИТИ**, **ЗЛОТВОРИТИ** (obě SSr – s. 241). Lexémy tohoto typu nechybějí ani v doplňkovém korpusu SJS: **ЗЛОДѢИЦА** (*špatná žena*, - κακοποιός, SJS I – s. 686, Zach), **ЗЛООБРАЗОВАТИ СѦ** (*špatně jednati*, - ἀσχημονεῖν, SJS I – s. 687, Ochr Mak, zde zvláštní překlad řeckého α-privativum; kde bychom spíše očekávali stsl. jednoduché sloveso s prefixem не-) a synonymní **ЗЛООБРАЗИТИ СѦ** (SJS I – s. 687, Christ Mak Šiš). Některé další lexémy vybočující z této množiny rozebíráme v druhé části kapitoly.

Pokud jde o jména (substantiva, adjektiva), pak dle očekávání tvoří rozsáhlou skupinu kompozita s první částí **БОГ-**; tento fakt vyplývá již ze samotné funkce staroslověnského jazyka jako nástroje liturgie. Proto je její centrum slovní zásoby v termínech souvisejících s křesťanským pojetím dobra s Bohem. Nepřekvapí tak poměrně velké množství kompozit na **БОГ-**, mezi nimiž kvantitativně převažují adjektiva, jejichž primární syntaktickou funkcí je specifikovat ve formě atributu následné substantivum; v pořadí četnosti druhou podmnožinu tvoří tedy substantiva. Ve výchozím korpusu SSr nacházíme těchto lexémů 47 (z toho 19 substantiv, 22 adjektiv, 3 slovesa, 3 adverbia), v doplňkovém korpusu SJS pak 26 lexémů (5 substantiv, 18 adjektiv, žádné sloveso, 3 adverbia).

Mezi složeninami substantivního charakteru dominuje popis služby Bohu a poznání Boha (např. **БОГОРАЗΟΥМИЕ**), nikoliv: boží poznání (tj. Bůh poznává), nýbrž poznání Boha (tj. já poznávám). Jistě bezodkladnou nutností bylo vytvořit slovanský termín pro křesťanskou nauku a služebníky liturgie. V této funkci nacházíme neutra označující učení víry jako takové – **БОГОСЛОВЛЕНИЕ** (*učení víry*, *θεολογία*, SSr – s. 97, Supr), dále kompozita označující proces poznávání, chápání Boha – **БОГОПОЗНАНИЕ**, **БОГОРАЗΟΥМИЕ** (*obojí poznání boha*, *θεογνωσία*,

SSr – s. 96-97, Supr), či neutrum vyjadřující behavioristický příznak uvědomění si této víry – **БОГОЧЪСТИЕ** (*bohabojnost, zbožnost, θεοσεβεια*, SSr – s. 97, Supr Chil). Tři složeniny překládají význam slova *teologie*: **БОГОСЛОВЛЕНИЕ** (SSr – s. 97), **БОГОСЛОВЕСТВИЕ** a **БОГОСЛОВИЕ** (obě SJS I – s. 129); dvě synonymní kompozita odrážejí význam slova *teolog*: **БОГОСЛОВЪ** a **БОГОСЛОВЬЦЪ** (obě SSr – s. 97).

Dle kvalitativního vztahu člověka k Bohu v rámci křesťanské víry lze v excerptech vymezit dva řetězce antonymních substantiv. Na jedné straně evidujeme činitelská jména s negativní relací k Bohu a víře: **БОГОВОРЬЦЪ**, **БОГОСВАРЬНИКЪ** (obojí *odpůrce boha, θεομάχος*, SSr – s. 95 a 97), **БОГООУБИЦЪ** (*vrah boha, [deicida]*, SJS I – s. 130, Supr); ve stejném negativním významu též nacházíme dvě *io*-kmenová neutra: **БОГОВОРНИЕ**, **БОГОВОРЕНИЕ** (obě *boj proti Bohu, θεομαχία*, SSr – s. 95, Supr). Avšak na straně druhé zaznamenáváme v obou korpusech kompozita obsahující kladný vztah k Principu, a to jak v podobě činitelských jmen: **БОГОВИДЬЦЪ** (*vidoucí boha, θεόπτης*, SSr - s. 95-96, Supr), **БОГОЛЮБЬЦЪ** (*milující boha, φιλόθεος*, SSr - s. 96, Euch Supr), **БОГОНОСЬЦЪ** (*ten, kdo v sobě nosí boha; θεοφόρος*, SSr - s. 96, As Supr), **БОГОПРИЕМЬЦЪ** (*ten, kdo držel v náručí boha, přídomek starce Simeona; θεοδόχος*, SSr - s. 96, As), **БОГОЧЪТЬЦЪ** (*bohabojný, zbožný člověk, θεοσεβής*, SSr - s. 97-98, Zogr Mar As), tak i v podobě neuter s dějovým sufixem: **БОГОДАРЕНИЕ** (*boží dar, obdarování, dar od Boha*, SJS I – s. 125, nejspíš se jedná o koruptelu v Supr, řec. předloha je *θεομαχία*) a **БОГООУГОДИЕ** (*to, co se líbí bohu; bohulibé jednání, zalíbení se Bohu*, SJS I – s. 130, Naum). Výjimečným a pochopitelně osamoceným kompozitem je femininum **БОГОРОДИЦА** (*bohorodička, θεοτόκος*, SSr – s. 97).

Kompozitům s první částí **ИДОЛ-** byl vymezen prostor v rámci úseku 7. 3.

Čtvrtou množinu z hlediska kvantity první části kompozit představují kompozita s **ΜΖΝΟΓ-**. Z významové povahy první části se vždy jedná o modifikační determinativa, přičemž tyto atributivní upřesňující složeniny bývají převážně adjektivy, a to jak ve výchozím korpusu SSr, kde z celkového počtu 26 lexémů adjektiva představují plných 19 jednotek (substantiva 3, sloveso jedno a 3 adverbia), tak v rámci korpusu doplňkového SJS, kde se nachází též 19 adjektiv (substantivum 1, sloveso žádné a adverbia pouze 2). V rámci výchozího korpusu všechna adjektivní kompozita vykazují výskyt v Supraslském kodexu nebo Euchologiu Sinajském, často se s největší pravděpodobností jedná o kalky z řečtiny: **ΜΖΝΟΓΟΤΡΟΥΔΗΝΖ** (*stižený mnohým utrpením*, *πολυώδυνος*, SSr – s. 336, Supr), **ΜΖΝΟΓΟΥΨΤΗΝΖ** (*vysoce ctěný, vážený*, *πολυσέβαστος*, SSr – s. 336, Euch). V určitých případech by bylo lze hovořit o redundanci prvního členu, tak jak je tomu často v případech složenin s první částí **ΒΛΑΓ-**, **ΔΟΒΡ-**, kde by vyjadřovaná kvalita mohla být dána samotným druhým členem: **ΜΖΝΟΓΟΠΛΟΔΗΝΖ** (*velmi plodný*, *πολυτόκος*, SSr – s. 336, Euch), **ΜΖΝΟΓΟΤΡΟΥΔΗΝΖ** (*stižený mnohým utrpením*, *πολυώδυνος*, SSr – s. 336, Supr), **ΜΖΝΟΓΟΥΨΤΗΝΖ** (*drahocenný, drahý*, *πολύτιμος*, SSr – s. 336, Zogr Mar As Sav Supr), **ΜΖΝΟΓΟΥΨΤΗΝΖ** (*vysoce ctěný, vážený*, *πολυσέβαστος*, SSr – s. 336, Euch). Na druhou stranu je však nutné konstatovat, že v této množině nalézáme také kompozita (ať mají, či nemají svou analogii v řečtině s částí πολυ-), kde část **ΜΖΝΟΓ-** neumocňuje druhou část kompozita, ale zásadně mění její sémantiku (příznak kvantové nepočítanosti nemůže být vynechán), a tak nemůže být vyloučena, aniž by došlo ke změně smyslu: **ΜΖΝΟΓΟΓΛΑΒΗΝΖ** (*mnohohlavý*, *πολυκέφαλος*, SSr – s. 335, Supr), **ΜΖΝΟΓΟΔΗΝΗΝΖ** (*mnohadenní*, [*πολυήμερος*], SSr – s. 335, Supr), **ΜΖΝΟΓΟΟΧΙΤΖ** (*mnohooký*, *πολύομιτος*, SSr – s. 335, Euch Supr), **ΜΖΝΟΓΟΟΒΡΑΖΗΝΖ** (*mnohotvárný, mající mnoho podob*,

πολύμορφος, πολύτροπος, SSr – s. 335, Euch Supr). Ve výše zmíněných případech má první část kvantitativní, číslovkový charakter, jedná se konkrétně o příznak kvantové nepočítanosti (PMČ 1996, s. 301). V případě adjektiva **ΜΖΝΟΓΟΣΗΛΗΣ** (*velmi silný, mohutný, πολυδύναμος*, SSr – s. 335, Supr) je vyjádřena intenzifikace kvality druhé části pomocí části první.

Co se týče kompozit s první částí **ΜΖΝΟΓ-** v doplňkovém korpusu SJS, pak lze konstatovat, že můžeme z hlediska smyslu 1. části vymezit dvě podmnožiny. Jednu podmnožinu tvoří takové složeniny, u nichž 1. část plní funkci číslovkovou, kvantitativní, sem spadá substantivum **ΜΖΝΟΓΟΒΡΑΧΗΗ** (*mnohoženství, πολυγαμία*, SJS II – s. 239, Nom); tato složenina spadá do terminologie právního charakteru, kde je nutné přesně definovat pojmy. Mezi adjektiva tohoto typu patří dva synonymní výrazy pro mnohobožství: **ΜΖΝΟΓΟΒΟΖΗΣ** (*polytheistický, mnohobožství /gen./, [πολύθεος]*, SJS II – s. 238, Klim), **ΜΖΝΟΓΟΒΟΖΗΣΤΕΛΗΣ** (*polytheistický, mnohobožství /gen./, [πολύθεος]*, SJS II – s. 239, Napis). Dva lexémy této podmnožiny kvantitativních adjektiv označují mnohost tělesných orgánů: **ΜΖΝΟΓΟΧΟΒΟΤΗΣ** (*mnohoocasý, řec. paralela není doložena*, SJS II – s. 243, Dijav), **ΜΖΝΟΓΟΓΛΑΒΑΤΣ** (*mnohohlavý, [πολυκεφάλαιος]*, SJS II – s. 239, Dijav).

Druhá podmnožina kompozit s první částí **ΜΖΝΟΓ-** v rámci korpusu SJS je tvořena složeninami s první částí intenzifikačního charakteru, kdy první část adjektiva intenzifikuje význam druhé části kompozita ve významu větší míry jevu. Tyto jednotky lze rozdělit do dvou dalších podmnožin dle kvality druhé části, na adjektiva označující pozitivní vlastnosti (lidské, charakterové): **ΜΖΝΟΓΟΡΑΖΟΥΜΗΣ** (*velmi rozumný, veleučený*, SJS II – s. 242, Klim), synonymní **ΜΖΝΟΓΟΟΥΜΗΣ** (*velmi rozumný, veleučený*, SJS II – s. 243, Klim) či **ΜΖΝΟΓΟΟΥΧΕΗΣ** (*veleučený, πολυμαθής*, SJS II – s. 243, Nom) a na adjektiva

označující negativní charakterové vlastnosti: **ΜΖΝΟΓΟΧΟΥΛΗΣ** (*velmi rouhavý*, SJS II – s. 243, Klim). Výjimku v rámci kompozit s **ΜΖΝΟΓ-** představuje adjektivum **ΜΖΝΟΓΟΠΡῚΣΒῚΤῚΛΖ** (*velmi světlý, přesvětlý*, [πολυλάμπης], SJS II – s. 241, Klim), kdy intenzifikace významu je redundantně zmnožena tím způsobem, že vedle části **ΜΖΝΟΓ-** je zde přítomen i prefix **ΠΡῚ-**, přičemž pro vystižení sémantiky by stačilo přeložit řecké πολυλάμπης souslovím **ΜΖΝΟΓΟ ΣΒῚΤῚΛΖ** nebo derivátem **ΠΡῚΣΒῚΤῚΛΖ**, tato slovtvorba je důkazem, že Kliment Ochridský si toto slovo zřejmě utvořil bez ohledu na konkrétní předlohu.

Sémantickou skupinu s první částí **ВЪС-** zastupuje v základovém korpusu SSr 15 lexikálních jednotek (4 substantiva, 9 adjektiv, 2 adverbia), v korpusu doplňkovém (SJS) posléze 19 lexémů (6 substantiv, 11 adjektiv, 1 adverbium). Totalizátor **ВЪС-** se uplatňuje pouze v modifikačních determinativech. V podmnožině substantiv nacházíme trojici substantiv s významem *všemohoucnost, vševláda*: **ВЪСḂДРḂЖИТЕḂЉСТВО** ([παντοκράτος], SSr – s. 161, Supr), **ВЪСḂДРḂЖИТЕḂЉСТВИḂ** (Venc Nik, SJS – s. 364), **ВЪСḂМОЖḂСТВИḂ** (SJS I – s. 366, Bes). S významem moci jsou spojena také některá adjektiva (resp. participia prézenta aktiva): **ВЪСḂДРḂЖА** (*vším vládnoucí, všemohoucí*, παντοκρατικός, SSr – s. 162, Supr), **ВЪСḂМОГḂ** (*všemohoucí, παντοδύναμος, παντοκράτιος*, SSr – s. 162).

Ucelenější podmnožinu také vytvářejí kompozita s významem *zápalné oběti*: **ВЪСḂЖḂГОМḂ** (*όλοκαυτούμενος*, SSr – s. 162, Supr), **ВЪСḂСḂЖАΓḂḂМОḂ** (*όλοκαύτωμα*, SSr – s. 162, As Sin), **ВЪСḂСḂЖḂЖḂНИḂ** (*όλοκαύτωμα*, SSr – s. 162, Supr), **ВЪСḂСḂЖАΓḂḂМАḂ** (*όλοκάρπωσις*, SSr – s. 163, Euch), nebo též *oběti*

skládající se z plodů: **ВЪСЕПЛОДИНѢ** (ὀλοκάρπωσις, SJS I – s. 366, Služ), **ВЪСЕПЛОДЬНОЕ** (ὀλοκάρπωσις, SSr – s. 162).

Množina kompozit s první částí **ИН-** obsahuje hned několik významově odlišných skupin, což je dáno povahou zájmena **ИНЪ**, které je polysémní. V kompozitech má významy: *jeden* (**ИНОРОГЪ**, **ИНОЧАДЪ** aj.), *jiný* (**ИНОҘАЗҘИЧЬНИКЪ** aj.), *každý* (adv. **ИНОСТАНЬ**, **ИНОСТАНЬНЪ**). Ve výchozím korpusu SSr se vyskytuje 15 kompozit s první částí **ИН-** (6 substantiv, 7 adjektiv, 2 adverbia) a v doplňkovém korpusu SJS 10 (5 substantiv, 4 adjektiva a 1 adverbium).

Co do počtu dokladů tvoří objemnou skupinu kompozita, kde první část nese význam *jiný*, tu lze dělit na 2 podmnožiny a) označení *cizince* a jeho odvozeniny: **ИНОПЛЕМЕНЬНИКЪ** (*ἀλλογενής*, SSr – s. 261), **ИНОСТРАНЬНИКЪ** (*ἀλλοφυλος, βάρβαρος*, SSr – s. 261), **ИНОҘАЗҘИЧЬНИКЪ** (*βάρβαρος*, SSr – s. 262, tedy ne kalk), **ИНОЗЕМЬЦЬ** (*βάρβαρος*, SJS I – s. 772), **ИНОҘАЗҘИЧЬНЪ** (*βάρβαρος*, SSr – s. 262, nikoliv kalk) a další; b) označení *jinověrce – heretika*: **ИНОВѢРЬНИКЪ** (*αἵρετικός*, SSr – s. 261), **ИНОВѢРЬНЪ** (*αἵρετικός*, SSr – s. 261, Supr, nejedná se o kalk). Druhou objemnou podmnožinu tvoří kompozita, u nichž první část **ИН-** nese význam kvantové počítanosti (PMČ – s. 260), ve významu *jeden, společný*; to jsou zejména abstrakta: **ИНОМЪШЛЕННѢ** (*jednomyslnost, svornost, ὁμόνοια*, SSr – s. 261), **ИНОГЛАСНѢ** (*jednomyslnost, -ή σύμφωνος ἀπόφασις*, SJS I – s. 771), **ИНОСЪГЛАСНѢ** (*jednomyslnost*, SJS I – s. 774, Nom) i konkrétním **ИНОДОУШЬНИКЪ** (*stejně smýšlející člověk*, SJS I – s. 771, Bes).

Množina kompozit s první adjektivní částí **ЛЮБ-** obsahuje ve výchozím korpusu SSr 14 lexikálních jednotek (6 substantiv, 7 adjektiv, 1 sloveso)

příčemž je významově můžeme diferencovat na 2 podmnožiny, a) na podmnožinu, v níž kompozita s **ΛΟΥΒ-** nejsou kalky z řečtiny a označují jeden ze závažných přestupků křesťanské morálky: **ΛΟΒΟΔΉΝΙ** (*cizoložný, smilný; μοιχαλίσ, πόρνος*, SSr – s. 316, Cloz), **ΛΟΒΟΔΉΝΙΝΣ** (*smilný, τῆς πορνείας*, SSr – s. 316, Zogr Mar), **ΛΟΒΟΔΉΝΙΣΤΕΟ** (*cizoložství, μοιχεία*, SSr – s. 316, Supr; v Supraslském kodexu se vyskytují za *μοιχεία* kompozita na **ΛΟΥΒ-**, kdežto za *πορνεία* – **ΕΛΨΔΣ**). Tyto případy analyzovala již E. Bláhové /Bláhová 1996, s. – 267-269/¹⁷², **ΛΟΒΟΔΉΝΙΣΣΑ** (*smilná žena, nevěstka, πόρνη*, SSr – s. 316), **ΛΟΒΟΔΉΝΙΣΣ** (*cizoložník, μοιχός*, SSr – s. 316, Supr) atp., a za b) lze vyčlenit množinu, kde první komponent odpovídá řecké části **φιλ-** a má pozitivní náboj (všechna doložena v Supr): **ΛΟΒΟΝΙΨ** (*milující chudé, φιλόπτωχος*, SSr – s. 316), **ΛΟΒΟΠΛΑΚΑΤΗ** (*rád plakat, rád naříkat, τὸ φιλοπενθές* !/, SSr – s. 317), **ΛΟΒΟΠΨΡΗΒΣ** (*milující spor, svárlivý, φιλόνεικος* !/, SSr – s. 317), **ΛΟΒΟΣΤΡΑΝΨΝΣ** (*pohostinný, φιλόξεινος*, SSr – s. 317). V těchto výše uvedených čtyřech kompozitech se jedná o mladší kalky řeckých předloh, ve starších textech byl komponent **–ΛΟΥΒ-** vždy uplatňován jako druhý, což se vysvětluje vlivem jeho slovesného původu.

Poslední ucelenou skupinu, kterou zmíníme, tvoří složeniny s první částí substantivního charakteru **ΨΛΟΒΉΚ-**. Tuto množinu lze dále dělit do dvou významově antonymních podmnožin, kde první obsahuje lexémy s pozitivním významem, který je dán druhou částí **–ΛΟΥΒΣ** vzniklou kalkováním z ř. **φίλ-**: **ΨΛΟΒΉΚΟΛΟΥΒΗΒΣ** (*milující lidi, φιλόανθρωπος*, SSr – s. 781), **ΨΛΟΒΉΚΟΛΟΥΒΗΕ** (*lásky k lidem, φιλανθρωπία*, SSr – s. 781), **ΨΛΟΒΉΚΟΛΟΥΒΗΝΉ** (*s láskou k lidem,*

¹⁷² V cyrilometodějské stsl. se striktně rozlišovala kompozita s prvním členem **ΛΟΥΒ-** za řecké *πορνο-* (ve významu „smilstvo“) a výrazy s první částí **πρΉΛΟΥΒ-** za řecké *μοιχο-* (ve významu „cizoložství“).

φιλανθρωπῶς, SSr – s. 781) atp. Druhá podmnožina obsahuje lexémy s rekčním vztahem uvnitř členů (podobně jako v předchozí podmnožině), avšak zde je negativní aspekt dán řídicí složkou deverbativní části –**ΟΥΒΗΝΙЦЬ** (-ЦА): **ЧЛОВѢКООУΒΗΝΙЦА, ЧЛОВѢКООУΒΗΝИЦЬ, ЧЛОВѢКООУΒΗΝИЦА** (*vrah lidí, ἀνθρωποκτόνος*, SSr – s. 781).

8. 3 Sémantická redundance a jiné změny ve významu (zužování a přenášení významu)

Ke způsobu překladu a výkladu hesla SJS nacházíme informace v úvodních částech, konkrétně v úseku Úprava a stavba hesla na str. XXXII, kde redaktoři SJS definují popis významu stsl. slov. Děje se tak prostřednictvím překladů českých, ruských a německých a latinských. Záměrem autorů bylo postihnout co nejpřesněji význam slova, snažili se uvést ve slovníku co nejuvýstižnější jednoslovný překlad. Rozsáhlejší synonymiku autoři do SJS uvádějí jen v takových případech, kdy v některém z jazyků není přesný ekvivalent. Pak si lze právě prostřednictvím synonym vytvořit jasnější představu o daném pojmu. Vycházíme tedy z této informace a popis stsl. lexikálních jednotek pomocí ekvivalentů v tomto díle považujeme za adekvátní vůči povaze materiálu a dostatečný vůči záměru posoudit možnou sémantickou redundanci prvních částí kompozit.

V této části kapitoly se zaměřujeme na doklady sémantické redundance a místy až atomárně analyzujeme zvláštnosti slovo tvorby. Velmi podnětný příklad představuje lexém **ΔΥΣΓΟΥΡΥΠΑ** (za řecké adjektivum i participium – *μακροθυμῶν, μακρόθυμος* – *trpělivý, shovívavý*, SSr – s. 189, Supr); u tohoto kompozita vyvstávají otázky hned dvojího charakteru: první je morfologická a druhá sémantická (částečně již řešeno v úseku 3. 3), zda lze vůbec hovořit

o mutaci, když již základové sloveso vykazuje polysémii: **ΤΡΥΠΕΤΙ** (*trpět, trpělivě snášet, očekávat, vytrvávat*, SSr – s. 705). **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΑ** se vyskytuje v rukopisech za řec. *μακροθυμῶν, μακρόθυμος*, kde druhý komponent neodpovídá sémanticky staroslověnskému **ΤΡΥΠΕΤΙ**, a první komponent **ΔΛΖΓΟ-** je čistě formálním napodobením řeckého *μακρο-* (Supr 12:11 – *οτεϋζ παριϋαατϋ σα... и ѿεдрϋ милостивϋ и длзготрϋпан*). Redundanci první části kompozita nalézáme také u dějového substantivního deverbativa **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΕΝΙΕ** (*trpělivost, shovívavost, μακροθυμία*, SSr – s. 189, Supr), dále i u dublety **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΕΛΙΕ** i u adj. **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΕΛΙΒϋ** a u adv. **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΕΛΙΟ** v Besědách. **ΤΡΥΠΕΝΙΕ** obsahuje již samo o sobě význam *trpělivost, vytrvalost* a vyskytuje se v kanonických památkách (Zogr Mar As En Sin Euch Supr Ryl) a překládá i kompozitum - *μακροθυμία*. Rovněž sloveso **ΤΡΥΠΕΤΙ** překládá řec. *μακροθυνεῖν* (L 18,7). Výše vytčená kompozita s první částí **ΔΛΖΓΟ-** se vyskytují pouze v Supr, Apoštolu a Besědách; v žaltářích a Parim je za *μακρόθυμος* **ΤΡΥΠΕΛΙΒϋ**, na některých místech v Apoštolu je za *μακροθυμία* **ΤΡΥΠΕΛΙΣΤΕΟ** (-**СТВИЕ**), **ΤΡΥΠΕΝΙΕ**.

Jiným příkladem dokládajícím sémantickou redundanci je substantivum vyskytující se v Supraslském kodexu – **ΡΟΔΟΤΒΟΡΥЦЬ** (*tvůrce, γενεσιουργός*, SSr – s. 583), kdy první část nikterak nemění či neobohacuje významovou platnost druhé části.

Specifickým případem specifikace obsahu je původem dějové substantivum **ΡΥΚΟΠΙΣΑΝΙΕ** (*dlužní úpis, χειρόγραφον*, SSr – s. 589, Supr), kdy bylo abstraktum konkretizováno, nejedná se tedy o „psaní rukou“.

Do biblického jazyka nespádají překlady typu **ШАРОПИСАТЕЛЬ** (řec. *ζωγράφος*, rus. *живописец, malíř*, SSr - s. 789, Supr); čeština nezná formy na

-pisec („světlopisec“, „barvopisec“); zajímavé je, že řecký výraz se kalkuje do stsl. jen v druhé polovině (-ПИСАТЕЛЬ – -γράφος), kdežto první komponent je jiný (шаρз = barva, ζώζ = živý), zatímco v současné spisovné ruštině dochází ke kalkování obou částí. Tento kalk je v ruštině doložený podle Miklošičova materiálu již v mladších csl. památkách. K sémantickému posunu jinému – metonymii - došlo u lexému **СКВРЬНЬНОУАДЕННІЕ** (*nečisté jídlo, μιαροφαγία*, SSr – s. 606 – jedná se o abstraktum (v řečtině) s významem: *požívání „nečistých“ potravin*, tj. masa z obětí /pohanských/, Supr). Málokdy lze český překlad nosně vyjádřit také složeným slovem, jako je tomu v případě **ЖИВОТВОРЕНЪ** (*životodárný, ζωοποιός*, SSr – s. 217).

I když se v materiálu také vyskytuje několik mutačních kompozit, zůstává otázkou, zda jsou skutečně mutační. Jedná se o vnější kompozita (jsou dále analyzována též v úseku 8. 4) typu: **ΛΗΣΤΟΠΑΔΖ** (*říjen*, SSr – s. 307 – En 38a16), **ΒΟΔΟΝΟСΖ** (*nádoba na vodu, ύδρία*¹⁷³, SSr – s. 119, SJS I, s. 206 – zde překlad *vědro, štoudev* – lexém nacházíme např. v Ev a Parim, v Ev – J2:6 Zogr Mar As Achr – **БѢ ЖЕ ТОУ ΒΟΔΟΝΟСΖ ΚΑΜѢНЪ ШЕСТЬ ПО ОЧИШТЕНІЮ ИНОДѢИСКΟΥ**). Dubletou ke kompozitu **ΒΟΔΟΝΟСΖ** je i-kmenové **ΒΟΔΟΝΟСЬ** (*nádoba na vodu, ύδρία*, SSr – s. 119-120, Supr a parimejníky: 3 Rg 17, 14 a 16). Celkově lze konstatovat, že tendenci k mechanicky přesnému překladu nacházíme často v Supraslském kodexu, tedy v památce preslavské školy. V tomto konkrétním případě však vidíme obrazné pojmenování, kdy řecké jednoduché slovo je přeloženo staroslověnským kompozitem hned několikrát. Kompozitum s druhou částí deverbativní ve znění –**носз** skýtá v rámci kanonických památek unikát, neboť v retrográdním slovníku k SSr (Indexy 2003, s. 174) nacházíme s touto částí pouze substantivum **приносз**, které je ovšem četné a do značné míry

¹⁷³ V řeč. nejsou odpovídající kompozita; ύδροδοχείον nebo ύδροθήκη jsou velké sběrače vody – cisterny.

terminologizované. Z hlediska slovo tvorby se tu jedná o kombinovaný způsob prefixálně-konverzní (ten je častý i v dalších slovanských jazycích, například v nové češtině: zásyp, posyp – terminologizace v lékařství a v silniční dopravě). Vedle toho je však míra produktivity slovesa носити patrná i z výskytu dalších deverbativ, a to adjektiv na –носѣнъ: БОГОНОСѣНЪ, ЧОВѢДОНОСѣНЪ, СЪМРЪТНОСѣНЪ (Indexy 2003, s. 171) a substantiv na –носѣць: БОГОНОСѣць, СТРАСТНОСѣць (Indexy 2003, s. 181); neméně důležitá je také produktivita první částí ВОДО- (srovnej lat. aqua-ductus), neboť existuje i ВОДОУРЪПЪ – *ὕδρισκη* (4 Rg 2,20 Zach¹⁷⁴) a v Supraslském kodexu je také ВОДОУТЬЧЬ „vodní tok“ za řec. *χείμαρρος* 349,5, zatímco v Ps 125,4 mají Sin Pog Bon Lob Par za tuto řeckou předlohu потокъ.

V rámci determinativních modifikačních kompozit s částí **зъл-** převažují výrazy s etiketou negativna; zde nalzáme z hlediska formy nejvíce slovesa, a ta mají v současných jazycích ekvivalenty vyjádřené souslovími: **зълословити** (*zlořečit někomu*, *κακολογεῖν*¹⁷⁵, SSr – s. 240, přičemž samotné словити neexistuje¹⁷⁶), naproti tomu v případě slovesa **зълострадати**¹⁷⁷ (*snášet obtíže*, *κακοπαθεῖν*, SSr – s. 240) je první komponent sémanticky zcela nadbytečný (lze opět klasifikovat jako specifikaci), neboť výchozí **страдати** zahrnuje i tento specifikovaný význam (*namáhat se, trpět, postrádat někoho*, ř. ekvivalenty různé, SSr - s. 626).

Obzvláště sémanticky zajímavé je kompozitum **зълобѣсѣнъ** (*posedlý*, SSr – s. 240, Supr 182:28, kde je první část staroslověnského kompozita sémanticky

¹⁷⁴ Ve staročeské Bibli se pro tento výraz (nádoba na vodu) též nevyskytují kompozita: 4 Rg 2,20 *osudie*; 3 Rg 17, 14 a 16 *čbernicě*; 3 Rg 18,34 *sřéz*; J 2,6 *špích*; J 4,28 *vědro*.

¹⁷⁵ Které je přesným antonymem k *εὐλογεῖν* – **БЛАГОСЛОВИТИ**.

¹⁷⁶ Existují však dublety **зълословесити**, **зълословесѣствовати**.

¹⁷⁷ Významově synonymní s již analyzovaným **длзготръпѣти**, avšak vykazuje jinou řeckou paralelu.

redundantní, avšak řecký ekvivalent je jednoslovný - ἄθλιος). Již pouhé БѢСЬНЪ (z**běs**ilý, vzteklý, zuřivý, *μανώδης, μαινόμενος, τοῦ δαιμονίου*) dostatečně odráží daný význam. V takovém případě dochází k umocnění významu negace, a navíc v tomto konkrétním případě tak první část složeniny významově a formálně poklesá směrem k předponě, stává se tzv. prefixoidem. Co se týče kompozita **ΖΥΛΟΔΉΑΤΗ ΣΑ** (*být náměsíčný, σεληνιαζέσθαι*, SSr – s. 240, titul v Mar 43b:18), staroslověnské kompozitum nemá svůj řecký protějšek; dále z uvedeného dokladu vyplývá, že řecký ekvivalent je vlastně přeložen souslovím: ο **ΖΥΛΟΔΉΨΗΜΖ ΣΑ** ΝΑ ΝΟΒΖΙ ΜΈΣΑΙΤΑ (samotné **ΖΥΛΟΔΉΑΤΗ ΣΑ** v Malachiáš 1,13 Gl překládá řecké *ἐνοχλειῖσθαι* – „churavět“). Vyskytuje se ovšem i substantivum obsahující kvantitativní sufix –**СТВО**, – **ΖΥΛΟΔΉΙΣΤΕΒΟ** (*zločin, špatnost, κακουργία*, SSr – s. 240). V případě tohoto lexému a jemu významově podobných pozorujeme zúžení významu v nové češtině, tedy novodobou změnu kvality – konkretizaci, dále lze uvažovat i o tzv. jazykovém tabu¹⁷⁸. Musíme ovšem konstatovat, že povrchově podobná kompozita **ΖΥΛΟΔΉ** a **ΖΥΛΟΔΉΙΣΤΕΒΟ** na straně jedné a na straně druhé **ΖΥΛΟΔΉΑΤΗ ΣΑ** jsou sémanticky zcela rozdílná, neboť z výše řečeného vyplývá, že **ΖΥΛΟΔΉΑΤΗ ΣΑ** „*být nemocný*“ neznamena zlo morální, ale špatnost ve smyslu nesprávnosti; jedná se o sekundární význam (srov. v současné češtině: „Ona je špatná.“; znamená, že je nemohoucí neboli nemocná). Synonymní je ve stsl. sousloví **ΖΥΛΖ ΣΑ ΔΉΑΤΗ** – *μαίνεσθαι* („být šílený“).

V důsledku kvantity formy (vznikající pod vlivem řečtiny kalkováním) dochází k jejímu částečnému vyprázdňení, pozorujeme ornamentálnost formy,

¹⁷⁸ Večerka, R. aj., *K pramenům slov, Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 184: „Je ostatně příznačné, že za slovo *tatb*, které jako všeslovanské bylo vlastní i našim předkům (a u nás je dodnes zachováno v místních jménech jako *Všetaty* nebo *Tatobity*), je na české půdě noa jiného typu, metaforická perifráze *zloděj* < **zbloděj*, (pův. vlastně „konatel zla“); při jeho tvoření mohla se ovšem uplatnit i právně terminologická povaha nového výrazu, neboť právě ve společenské terminologii nacházely v češtině složeniny (vedle vlastních jmen) nejširší uplatnění.“

sémanticky vzato se nejedná o plnohodnotné formy kompozit. Srov. např.: **ДОВОРОНИИѢ** (*libá vůně, εὐωδία*, SSr - s. 190, Supr), přičemž existuje i nesložené slovo **ВОНѦ** (1. *vůně, -ὀσμή*; 2. pl. tantum *vonné věci /masti* apod./, *ἀρώματα*, SSr – s. 121), které je pro vystižení denotátu zcela dostatečné. Vystižení vůně s první částí **ДОВѢ-** tak představuje opět vliv řečtiny. Analogická situace nastává u lexému **ДОВОБЪГОДЪНЪ** (*εὐάρεστος, příjemný, vhodný*; SSr - s. 190, Supr). U následujících dvou kompozit se jedná o nápodobu řečtiny a tendenci k doslovnému překladu, opět v Supraslském kodexu, textu preslavské školy, neboť existují i nesložené lexémy, synonyma dostatečně postihující sémantiku řeckých výrazů: **ГОВѢНЪ** (*εὐλαβής, σεμνός, zbožný, bohabojný*; SSr – s. 172, Euch) a **ГОВѢНИИѢ** (*εὐλάβεια, zbožnost, bohabojnost*; SSr – s. 172-173, Euch Kloz Supr), kompozita pak znějí: **ДОВОРОГОВѢНЪ** (*εὐλαβής, zbožný, bohabojný*; SSr - s. 191), **ДОВОРОГОВѢНИИѢ** (*εὐλάβεια, zbožnost, bohabojnost*; SSr - s. 191, Supr). Právě na kompozitu **ДОВОРОГОВѢНИИѢ** zachycuje jako první R. Večerka (Večerka 1984, s. 219) pojem sémantické nadbytečnosti, kdy by bylo zcela dostačující užití prostého **ГОВѢНИИѢ**. Podobné případy redundance dobrého aspektu nalzáme v kompozitech: **ДОВОРОПОВѢДЪНЪ** (*vítězný, καλλίνικος*, SSr - s. 191, Supr), **ДОВОРОПОМОЩЬНИЦА** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*, SSr - s. 191, Supr, analyzováno také v úseku 8. 2), **ДОВОРОУЧИТЕЛЬНИЦА** (*učitelka dobra, ἡ καλοδιδάσκαλος*, SJS I – s. 496, Mosk^b Slepč Šiš, analyzováno též v úseku 8. 2), **ДОВОРОПОТРЕБЪНЪ** (*[velmi] potřebný, užitečný; εὐχρηστος*, SSr - s. 191, Supr 287:15, přičemž samotné **ПОТРЕБЪНЪ** za *εὐχρηστος* je v 2Т 4,11 Mosk^b), **ДОВОРОРАЗΟΥМИВЪ** (*znalý, moudrý; εὐγνώμων*, SSr - s. 191, Supr, zatímco za *εὐγνώμων* je **РАЗΟΥМЪНЪ** v Cloz 13b36), **ДОВОРОЧЪСТИВЪ** (*zbožný, εὐσεβής*, SSr -

s. 192, Supr, přičemž za *εὐσεβής* je *чѣстивъ* v Ev L 2,25), **ДОВОРОЧЪСТИНЕ** (*zbožnost, εὐσέβεια*; SSr - s. 192, Supr, přičemž za *εὐσέβεια* je *чѣсть* v Cloz 1a25), **ДОВОРОЧЪСТЬ** (*ctnost, ἀρετή*, SSr - s. 192, Supr, o různorodosti překladu ř. *ἀρετή* bylo již pojednáno v úseku 8. 2), **ДОВОРОЧЪСТЬНЪ** (*zbožný, εὐσεβής*, SSr - s. 192, Supr, přičemž je též doloženo za ř. *εὐσεβής* rouhé *чѣстьнъ* Supr 188,13).

Stejná sémantická redundance je pozorovatelná u produktivního prvního komponentu **БЛАГ-**.

Tato redundance se týká lexémů: **БЛАГОВОУВѢРОВАТИ** (*zbožně, správně věřiti, εὐσεβεῖν*, SJS I - s. 93, Napis), **БЛАГОВОУВѢРЪСТИНЕ** (*zbožnost, – εὐσέβεια*, SJS I - s. 93, ale též *БЛАГАНА ВѢРА* – Supr 86,28), **БЛАГОГОУВѢИЪ** (*zbožný, – εὐλαβής*, SJS I - s. 95, kdy existuje se stejným významem **ГОУВѢИЪ** – SJS I, s. 412, tedy *zbožný, bohabojný*), **БЛАГОМИЛОСТИВЕ** (*přemilostivě*, SJS I - s. 101, Venc Nik, avšak v staroslověnských památkách pouze **МИЛОСТИВО** v Bes SJS II - s. 207 z lat. *misericorditer*). Adjektivum **БЛАГОПОУРЪБѢИЪ** (SJS I, s. 102 – Parim *εὐχρηστος, potřebný, užitečný*) představuje synonymum k výše analyzovanému **ДОВОРОПОУРЪБѢИЪ**. Další případy sémantického vyprázdnění prvního komponentu jsou doloženy v kompozitu **БЛАГОУГОДИТИ** (SJS I, s. 107, Služ – *zalíbiti se, εὐαρεστεῖν, ουгодити* – *zalíbiti se*, SJS IV, s. 598), podobně pak v **БЛАГОУГОДИЪ** (SJS I - s. 107 – Christ – *milý, příjemný* z ř. *εὐάρεστος*, k tomu **ΟΥГОДИЪ** např. Ev Supr Euch – *bohu(libý), milý, příjemný* – za ř. *ἀρεστός* a za řec. *εὐάρεστος* např. v Supr 514,11). Tak bychom mohli pokračovat příklady složenin s první částí **БЛАГ-**, např. **БЛАГОЧЪСТИВЕ**, **БЛАГОЧИСТИ**, **БЛАГОЧЪСТИНЕ**, synonymními k příslušným kompozitům s **ДОВОРО-**.

Podobnou sémantickou redundanci můžeme nalézt i u jiných determinativ, uveďme jedno antonymního charakteru s první částí **ζηλο-** : **ζηλοχουληνζ** (Klim SJS I - s. 688, *zlolajný*, maledicus k **χουληνζ** – **σβαζα ζλοχουληνα ουστα ερετηγομζ**), opět pro vystižení obsahu by zcela dostačovalo adjektivum **χουληνζ** (*hanlivý, potupný, rouhavý, βλάσφημος, τῆς βλασφημίας*, SSr – s. 768, Supr).

8. 4 Staroslověnská kompozita bez řeckého protějšku

Samostatnou a do jisté míry nevřaditelnou skupinou mezi stsl. kompozity jsou útvary, které nemají řecký odpovídající protějšek. V opačném směru pohledu (ř. → stsl.) existují též ř. kompozita bez odpovídajícího protikladu ve staroslověnině, což jsme doložili i v úseku 7. 1. 1. Tuto situaci pozorujeme např. u přejímky z řečtiny (analyzované v úseku 7. 2) **ακροτομζ** (*skála, útvar, ἀκρότομος*, SSr – s. 67, Euch Ps), která nemá žádné slovanské varianty.

Několik stsl. kompozit bez adekvátní ř. předlohy lze interpretovat jako možné kalky či polokalky gótských či starohornoněmeckých paralel. Týká se to již analyzovaného hybridního kompozita skladu S-K-S (v úseku 7. 3) **μαλζжена** (manželé, SSr – s. 322), které bývá nejčastěji považováno za semikalk germánské předlohy. Spadají sem též kompozita koordinační typu S-K-S (analyzovaná již v úseku 7. 1. 1), u kterých se předpokládá působení gótských předloh: **βινοградζ** (1. *vinice, vinohrad, ἀμπελών*, 2. *vinná réva, vinný kmen, ἄμπελος*, SSr – s. 115) a **βρυτοградζ** (zahrada, sad, *κῆπος*, SSr – s. 123). Kompozitum skladu C-K-S **λιχοκλατβα** (*křivá přísaha*, SSr – s. 308) vychází

s velkou pravděpodobností ze starohornoněmecké předlohy „meinswart“ (viz analýzu v úseku 5. 2. 1).

V četnějších případech se nabízí jiná hypotéza jak vysvětlit stsl. kompozita bez adekvátní ř. předlohy. S největší pravděpodobností se jedná o důsledek produktivity slovanského slovesa resp. příslušného komponentu v kompozitech. Svou částečnou roli tu místy bezesporu hraje i stylová platnost. Týká se to termínů právní povahy, o kterých psala již E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 261-271), kde lze pozorovat nepostižitelnou tendenci k přesnosti vymezení negativních jevů z pohledu křesťanské etiky, tedy jasně pojmenovat jednání neslučitelné s křesťanskou morálkou. Tento aspekt se vztahuje na již výše zkoumaná kompozita s druhou částí deverbální: **ЛЮБОДЪИЦА** (*smilná žena, nevěstka, πόρνη*, SSr – s. 316), **ЛЮБОДЪАНИЕ** (*smilstvo, πορνεία*, SSr – s. 316), **ЗАКОНОПРЪСТЪПЪНЪ** (zde se ovšem jedná o polokalk, *zločinec, παρανομών*, SSr – s. 228, Sin Supr). Důvod, proč se v některých památkách objevuje tento ustálený termín - **ЗАКОНОПРЪСТЪПЪНЪ** místo dostačujícího nesloženého přesného kalku – **БЕЗАКОНЪНЪ**, může být právě ve větší míře explicitnosti vyjadřovaného obsahu dané složeninou podtrhující dějový element druhou částí deverbálního charakteru s přesnou vnitřní předmětnou vazbou. Frekventovaná substantiva označující v nejstarších památkách ctnosti (je zde patrná velká variabilita) - **БЛАГОДЪТЬ** (*milost, přízeň, χάρις*, SSr - s. 87) a **БЛАГОДАТЬ** (*milost, přízeň, χάρις, χάρισμα*, SSr - s. 86-7) jsme již analyzovali v úseku 7. 4. Podobně s dalšími autory tedy připouštíme jako velmi pravděpodobný rozhodující vliv sloves **ДАТИ + ДЪАТИ**. Vliv slovesa **ДЪАТИ** se též projevuje v předmětových substantivech označujících osoby s druhým členem deverbálním v podobě **-ДЪИ** (analyzováno též v úseku 7. 4): **ЧАРОДЪИ** (*kouzelník, čaroděj, έπαιδός, φαρμακός* - v řečtině nejsou kompozita, SSr – s. 776, sémantika tohoto

kompozita je blíže analyzována v úseku 6. 2. 2); na vytvoření kompozita **ЧАРОДѢИ** mohl mít vliv i kalk **ζΥΛΟΔѢИ**. O komponentu –ДѢИ a jeho starobylosti psala již R. M. Cejtlin (Cejtlin 1977, s. 248). Specifické je též kompozitum spadající do přírodní oblasti bez řeckého protějšku: **ЛѢТОРАСЛЬ** (*letorost, výhonek, βλαστός, βλάστημα, κλάδος*, SJS II – s. 156), jež bylo v práci analyzováno v úseku 6. 2. 2; kompozitní charakter lexému umožňuje přesněji popsat denotát, kdy první substantivní část plní sekundární funkci cirkumstantiva (*růst v létě*). Nevylučuje se analogické působení formy staroslověnského kalku **НОВОРАСЛЬ** (*výrostek, odnož, νεόφυτον*, SSr – s. 382, Psalt).

Jiným typem v rámci předmětných kompozit s vnitřní syntaktickou vazbou předmětnou bez ř. protějšku je činitelské jméno **ДРѢВОДѢЛА** (*tesař, τέκτων*, SSr – s. 199), které jsme analyzovali v úseku 5. 2. 1 v tom smyslu, že není zcela jednoznačná slovotvorná motivace vzniku kompozita jako výsledku kompozice slovního spojení *dřevo* a *dělati*, je to však jedna z velmi pravděpodobných možností. E. Bláhová (Bláhová 1996, s. 262) v návaznosti na úvahy Ralji Cejtlin k tomu dodává, že nelze jednoznačně určit, zda je **ДРѢВОДѢЛА** dochované ve starozákonních textech původní, anebo jestli se jedná o mladší variantu za ř. přejímku **ТЕΚΤΟΝΣ**. Životné maskulinum **ΜΑΣΟΠΟΥΣΤΣ** (*masopust, [ἀπόκρεω]*, SSr – s. 341, As En Sav) jsme již částečně podrobovali zkoumání z hlediska slovotvorného v úseku 6. 2. 2., kde připouštíme etymologický výklad dokládající možnost kalkování z románských jazyků, který je ve shodě s vnitřní předmětnou vazbou. Do skupiny stsl. kompozit bez ř. protějšku spadají také jednotky s druhou částí deverbální ve vnitřním syntaktickém vztahu podmětném: **ВОДОТѢЧЬ** (*tok vody, χειμαρρος*, SSr – s. 120, Supr) a **ΛΙΣΤΟΠΑΔΣ** (*říjen, ὀκτώβριος*, SSr – s. 307, En). U kompozita **ΛΙΣΤΟΠΑΔΣ** potvrzuje hypotézu vzniku ze sousloví ESJS (viz blíže ESJS /7/, 1997, s. 425-

426), přičemž se jedná o složeninu praslovanského dědictví a původně označovala celé období, kdy listí ze stromů opadává, nikoliv pouze jeden měsíc. Ústup povědomí o slovotvorné motivaci lze doložit tím, že později je v češtině toto kompozitum přiřazeno k měsíci jedenáctému v běhu roku, avšak původně šlo nepochybně o říjen (v říjnu většina stromů shazuje listí, zatímco v listopadu až na výjimky /např. bříza/ je listí ze stromů již spadané). Zde tedy šlo o vytvoření názvu zahrnující explicitní postižení ročního období v předpísemné éře. K předpísemným praslovanským kompozitům zachyceným ve stsl. bez ř. protějšku též řadíme kompozitum **БРАТОВУЧАДЪ** (*synovec, bratrův syn, ἀδελφιδούς, ἀνεψιός*, SSr – s. 101, Supr) již zkoumané v úseku 6. 2. 4 z hlediska slovotvorného. Tato stará složenina vznikla z důvodu tendence jasného, explicitního vymezení příbuzenského vztahu.

Kompozita s první částí **ВОДО-** (analyzovaná mj. též v úseku 8. 3) vyvolávala a vyvolávají vědeckou diskusi. Výše uvedené **ВОДОТЪЧЬ** vyskytující se v našem materiálu v Supraslském kodexu může být porovnáno s Miklošičovým pozdějším dokladem z Ilovecké kormčí knihy (srbská redakce - 1262) v podobě **ВОДОТОЧЬ**, který toto kompozitum překládá latinským *aquae ductus*, ale vyskytuje se též za *χείμαρρος* (*potok*)¹⁷⁹. Lze tedy uvažovat i o latinském vlivu projevujícím se eventuálním vnitřním přejímáním, tedy kalkováním. Miklošič uvádí celou škálu podobných kompozit, ve významu „kanál“ představuje lexémy **ВОДОТЕЧЕНИЕ** (*ὕδρорροός*), **ВОДОТЕЧЬ**. Avšak kompozitum **ВОДОТЪЧЬ** nese také význam „řeka“ (též v Srbské kormčí knize).

Za poněkud odlišný typ z hlediska geneze považujeme stsl. kompozita bez ř. protějšku s vnitřním vztahem předmětným, která označují nádobu na vodu: **ВОДОНОСЪ, ВОДОНОСЬ**. Vedle těchto dvou existuje ještě třetí synonymum s rozdílnou druhou deverbální částí: **ВОДОЧРЪПЪ** (*vědro /na čerpání vody/*,

¹⁷⁹ Miklošič v tomto významu uvádí dále lexém **ВОДОТОЧИЩЕ** a **ВОДОТОЧИНЕ**.

ὁδρίσκη, SJS I – s. 206). Tato vnější kompozita, kde je míra explicitnosti vyjadřovaného obsahu snížena na minimum na koncovku (pozůstatek kmene), jsou s největší pravděpodobností výsledkem potřeby vyššího stylu v daném kontextu. Překladaelé tu z povahy evangelních textů pociťovali posvátnou úctu k popisované situaci a k předloze, a tedy jednoslovný výraz by jim v konkrétním kontextu připadal jako příliš všední a prostý. Evidentně se jedná o písemná (textová) kompozita, a nikoliv o kompozita předpísemné praslovanské éry. Zejména tu běží např. o pasáž Svatby v Káni Galilejské, kdy je zřejmé, že pro vystižení (popis) zázraku proměny vody ve víno se jeví být jako adekvátní použití lexikálního prostředku složeného, který patří do vyššího stylu: **βῆ ἡ τοῦ βοδονοσζ καμῆνζ σῆστῆ • πο οχιστηνινο ιροδῆσκοῦ J 2,6** Zogr Mar As Ochr. Ke kompozitům, jejichž originální vznik bez podílu řecké předlohy můžeme vysvětlit stylovými potřebami, patří sociální označení mnicha, kde je první člen ve vnitřním syntaktickém vztahu atributivním a jedná se o vnější kompozita vzniklá kombinovaným způsobem (kompozice a sufixace, kompozita jsme již analyzovali v úseku 6. 2. 3): **БѢЛОРИЗЬЦЬ** (*laik*, ř. doklad není uveden, SSr – s. 106, Euch), **ЧРЬНОРИЗЬЦЬ** (*mnich*, *μοναχός*, *ἀναχωρητής*, SSr – s. 783, Supr), kde explicitnost vyjádřeného obsahu kompozit je minimalizována na sufix **-ЬЦЬ** (blíže k tomu v úseku 5. 2. 1 a 7. 1. 2), který je pro tvoření sufixálně-kompozitního charakteru příznačný (Jefimova 2006, s. 53). Další možností jak vysvětlit vznik slovanské antiteze pojmů **БѢЛОРИЗЬЦЬ – ЧРЬНОРИЗЬЦЬ** je právní problematika (neboť v právních památkách byli laici a duchovní za týž přestupky trestáni jinak).

Zcela nevřaditelným zůstává mezi stsl. kompozity bez řeckého protějšku specifické **ЦАТОНЬСТВО** (*nevěstinec*, SSr – s. 776); sufix **-(Ь)СТВО** i toto konkrétní hapax legomen ze Supraslského kodexu jsme již komentovali v úseku 5. 2. 1, kde jsme podle dalších pramenů dospěli k závěru, že se lze důvodně

domnívat, že odpovídající řecké kompozitum neexistuje. Druhá část je deverbální, ze slovesa *имати*, lexém tedy lze rozložit na dvě slova *имати* a *цѣта*. Frekventovaný výraz označující toto místo ve stsl. je *блѣдилище*, které je též deverbální, ovšem nesložené (od *блѣдити* slov. též stsl. *блѣдница* a rus. *блудница*). Podstata dějovosti¹⁸⁰ v *цѣтонимство* je však zcela jiného charakteru než u synonymního nesloženého *блѣдилище* (*místo neřesti*, *πορνείον*, SSr – s. 93). Je zde explicitně a analyticky zdůrazněn finanční zřetel, tedy proces finanční transakce (s jistým negativním sémantickým nábojem¹⁸¹ daným významem slova *цѣта*), avšak explicitní nepřijatelnost jevu z pohledu křesťanské morálky tu na rozdíl od *блѣдилище* v lexému samém zakotvena není.

¹⁸⁰ Zatímco v dalších epochách byl zdůrazňován u tohoto slova jiný aspekt (prostorový), viz české a internacionální bordel (jehož základ se často vyskytuje v různých angl. novodobých kompozitech: *blackboard*, *surfboard*, *snowboard*, *keyboard*, *whiteboard*, *skateboard* atp.). J. Rejzek (Rejzek, J., Český etymologický slovník, Voznice 2001, s. 86.) slovo *borderel* vysvětluje ze stfr. *borderel*, které dle něj neslo význam „*bouda z prken*“. To vše má podle něj základ ve vulgárnělatinském **bordum* – *prkno*.

¹⁸¹ Sreznevskij uvádí ze Zlatostruje z 12. století *цѣтонимць* „*lichvář*“; v tomtéž významu ho uvádí i Miklošič ze slovníku P. Alekseeva, *Cerkovnyj slovar* (1817-1819).

9. Závěr

Tvoření slov skládáním je důležitý proces pro obohacování slovní zásoby jazyka obecně, zejména však při transformaci nové kultury. Staroslověnská kompozita jsem zkoumal v rozsahu materiálu SSr a SJS. V první řadě bylo vymezeno, které lexikální jednotky byly v práci zohledněny, a které naopak do korpusu vřazeny nebyly (kap. č. 2). Posléze v další kapitole věnované metodologii byly shrnuty výsledky předchozího bádání v dané oblasti; pokud se bezprostředně dotýkaly tématu. Stanovil jsem metodu zkoumání v této práci v komparaci s pracemi jinými a zdůvodnil použití kritérií a hledisek (kap. č. 3).

V další části práce jsem již přistoupil k jádru záměru – samotné analýze kompozit dle předem vytyčeného postupu. V první řadě jsem v kapitole č. 4 analyzoval tzv. spojovací morfém kompozit, jeho původ a podoby v konkrétních lexémech (úsek 4. 3). Konektém představovaly různé vokály a polovokály (jery). V materiálu se můžeme nejčastěji setkat s konektémem –o-, který se vyskytuje u o-kmenových a u a-kmenových prvních komponentů substantivních a u prvních komponentů z tvrdých adjektiv (БЛАГО-, ДОБРО- atd). Sporadicky se jako konektém vyskytuje –e-, a to u ĭo-kmenových a ĭa-kmenových prvních substantivních komponentů a měkkých adjektiv (např. lexém: ДОУШЕГОУБЪНЪ); -ь- nebo –i- se ve funkci konektému z povahy věci ukazuje v i-kmenových substantivech (např. lexém ЛЪЖИПОСЛОУХЪ¹⁸² a též adverbium ОЧИВИСТЬ¹⁸³) a u adj. велии jako prvního komponentu (ВЕЛЬЛѢПОТА), -з- či –u- pak plní funkci

¹⁸² Většina kompozit s лжж- má konektém –e-; ЛЪЖЕСЛОВЕСЬНЪ aj., viz SJS II s. 142n.; u ЛЪЖИПОСЛОУХЪ a - ПОСЛОУШЬСТВОВАТИ, -СВѢДѢТЕЛЬ lze uvažovat i o pádové koncovce dat. sg. („svědčit něčemu“); ale existuje i ЛЪЖИБРАТНА, takže se s největší pravděpodobností jedná o formu kmenové přípony.

¹⁸³ V tomto příslovci slouží jako první komponent duálová forma substantiva око, které má v duálu deklinaci –i-kmenovou, око v singuláru je konsonantický kmen (-s- kmen).

konektému u některých o-kmenových substantivních komponentů (**ГРОМЗГЛАСЪ, СТЛЗПОУСТЪНА**¹⁸⁴). Odpovědí na otázku jak vysvětlit kolísání výskytu spojovacího morfému u jednotlivých typů může být faktor rozpadu praslovanského kmenového systému, který se postupně mění na rodový systém, tím je poznamenán i odstup od původní kmenové spojovací samohlásky a projevuje se zde tendence k analogii (unifikaci), zejména, podobně jako v řečtině, převládá konektém –o-.

Formální rozbor kompozit zohledňující jejich produktivitu u slovních druhů poskytl následující údaje: převládají substantiva (SSr – 46,18 %, SJS – 47,11 %), druhé místo kvantitativně zastupují adjektiva (SSr – 39,93 %, SJS – 37,36 %), následují slovesa (SSr – 9,75 %, SJS – 9,91 %) a marginální skupinu tvoří adverbia (SSr – 5,78 %, SJS – 4,78 %). Ve výchozím korpusu excerpovaných kompozit SSr nacházíme mezi substantivy 139 neuter (52,26 % z celkového počtu substantiv v rámci SSr), 106 maskulin (39,85 %) a pouze 21 feminin (7,89 %). Nejfrekventovanějším typem kompozit v SSr je substantivum neutra *jo*-kmenového typu *znamenъje*¹⁸⁵ (120 slov, 45,11 % všech substantiv v SSr; 20,83 % všech kompozit v SSr), což svědčí o produktivitě kompozit s významem abstraktním i produktivitě sufixu -ъje; druhé komponenty jsou obvykle slovesného původu (**БОГОВОРИЕ, НИЦЕЛЮБИЕ**). Mohou být též jmenného původu, těch je však ve sledovaném materiálu nízký počet (**БЛАГОДОУШИЕ, ДОБРОВОНИЕ**). Podobně v doplňkovém souboru excerpovaných kompozit (SJS) nacházím mezi substantivy 124 neuter (47,51 % - z celkového počtu substantiv v rámci korpusu SJS), 99 maskulin (37,93 %) a 37 feminin (14,17 %). Též v korpusu SJS představuje nejfrekventovanější typ substantiva neutra *jo*-

¹⁸⁴ Jedná se s největší pravděpodobností o snahu vytvořit v žaltáři termín na řecký termín, neboť *πυργοβάρης* (= věž + velký palác) je vnitřní palác (ve městě nebo v hradu), a tak je možné se domnívat, že se jedná o termín předcyrilometodějský. Jiné kompozitum se **СТЛЗП-** má však –o-; **СТЛЗПОТВОРЕНИЕ**.

¹⁸⁵ Jako zástupce kmenového typu uvádím praslovanské tvary s jery, aby byly lépe patrné sufixy.

kmenový typ *znamєnъje* (109 slov, 41,76 % všech substantiv v korpusu SJS; 19,68 % všech kompozit v korpusu SJS). Největší podmnožinou u maskulin je zde 47 činitelských kompozit se sufixem -ьць, dále se setkáváme s devíti složeninami se sufixem -тель a pouze v jednom případě s kompozitem končícím na -аръ. V korpusu SJS zahrnuje maskulinní *jo*-kmenový typ 58 lexémů (tedy 22,22 % všech substantiv v korpusu SJS; 10,47 % všech kompozit v korpusu SJS, přičemž evidují podobný poměr distribuce sufixů jako v korpusu SSr) v tomto rozložení: 39 lexémů se sufixem -ьць, 14 kompozit se sufixem -тель a 5 lexémů pouze s pádovou koncovkou. Mezi adjektivy výrazně převažuje tvrdá deklinace (v SSr 209 = 90,87 % adjektiv v tomto korpusu, v SJS 191 lexémů = 92,27 % všech adjektiv v korpusu SJS), tento typ nejhojněji reprezentuje derivační sufix -ьнъ (140 lexémů v SSr – 60,87 % všech adjektiv v korpusu SSr, 144 jednotek v SJS – 69,57 % všech adjektiv v SJS). Sloveso, jinak neproduktivnější a nejvyvinutější slovní druh, nacházím ve formě kompozita relativně méně často: v SSr v počtu 58 lexémů (35 imperfektiv, 12 perfektiv, 11 obouvidových), v korpusu doplňkovém SJS pak 54 sloves (z toho 42 imperfektiv, 11 perfektiv a jedno sloveso obouvidové). Je zřejmá převaha imperfektiv nad perfektivy a slovesy obouvidovými (názorné zobrazení viz graf č. 12 a 13). Adverbia tvoří v materiálu pouze 5 % kompozit (22 lexémů v SSr a 32 slovních jednotek v SJS), tudíž zabírají v systému staroslověnských složenin poněkud skromnější místo. Kompozitní adverbia v mém materiálu většinou vznikla z kmenů jmenných, tedy ze substantiv a především z adjektiv. Znovu zmiňuji adverbium (analyzované již v úseku 4) **очивисть**, kde druhý komponent je deverbálního charakteru.

Posléze byla kompozita zkoumána z hlediska slovtvorného, kde jsem kombinoval hledisko obsahové a formální. Vycházel jsem ze slovního druhu

kompozita jako celku, následně byly pojmenovány jednotlivé části kompozit (pomocí stanovených jazykových modelů reflektujících slovnědruhovou příslušnost) a byl analyzován vztah mezi částmi. Mezi substantivy se ukázal jako nejdůležitější (kvantitou) typ s druhým členem deverbálním (X-K-S_v), analyzovaný v rámci úseku 6. 2. 2.

Nejpočetněji jsou zastoupena i-kmenová neutra se sufixem n-ije a t-ije, obvykle se jedná o abstrakta, jak již bylo řečeno. Z hlediska slovtvorného se vesměs jedná o kompozita vnitřní, determinativa. Vztah mezi jednotlivými složkami může však být různý. V malé míře zde nacházím vztah atributivní, např.: **БЛАГОИСПИТАНИЕ** (*pečlivost*, doslova: *dobré zkoumání*), **ЛЮБОСЛЪИШАНИЕ** (*ochotné, bedlivé naslouchání, pozornost*, doslova: *láska k naslouchání*), kde první část kompozit plní funkci adjektiva z hlediska báze i funkčního příznaku.

Nejčastěji ovšem tento typ představují deverbativa s vnitřním syntaktickým vztahem objektovým, kde první část má povahu substantivní (S-K-S_v): **ЗАКОНОДАНИЕ** (*zákonodárství*), **СТАЛЪПОТВОРЕНИЕ** (*stavba sloupu /věže/, πυργοποιΐα*), **ЧУДОТВОРИЕ** (*zázrak*). Výjimečně se v tomto modelu lze setkat s jinými typy než objektovými, jako je tomu v případě kompozita **ЗЕМЛЕЛЪГАННИЕ** (*lehání na zemi*), kde model S-K-S_v je nutné doplnit zmínkou o sekundární funkci (příznaku) substantiva **ЗЕМЛЯ**, které v tomto konkrétním případě zastupuje roli cirkumstantiva. Zcela výjimečně se v typu deverbálních substantiv objevuje i-kmenové femininum **ЛЪТОРАСЛЬ** (*letorost, výhonek, -βλαστός*), které na rozdíl od morfologicky podobného synonyma **НОВОРАСЛЬ** (*výrostek, odnož, νεόφυτον*) vzniklého též z l-ového participia (X-K-S_v) neobsahuje řeckou kompozitní analogii a první substantivní část (**ЛЪТО**) opět plní sekundární funkci

cirkumstantiva¹⁸⁶ (okolnostní pád – lokál), tedy původní význam je *růst v létě* (*létem*). Jako poslední zmíním v rámci deverbálních determinativ podmnnožinu lexémů vzniklých postupem kompozičně-konverzním. Vedle kompozit vnitřních s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným typu (S-K-S_v) se tu hojně vyskytují deverbální kompozita vnější s vnitřním syntaktickým vztahem předmětným typu (S-K-S_v), např.: **ЛИЦЕМЪРЪ** (*pokrytec*, *ὑποκριτής*), **ΜΑΣΟΠΟΥΣΤЪ** (*masopust*). Vedle předmětných vnitřních vazeb se v této podmnnožině lexémů zcela výjimečně setkáváme i s vnitřním vztahem podmětným: **ВОДОТЪЧЬ** (*tok vody*, *χείμαρρος*) a **ΛΙΣΤΟΠΑΔЪ** (*říjen*, *ὀκτώβριος*). Mezi substantivy tedy z hlediska mého vymezení dominují deverbální útvary s vnitřním vztahem předmětným. Mezi adjektivy dominovala (kvantitativně) kompozita s druhým členem deverbálním (úsek č. 6. 3. 5), která nejsou praslovanským dědictvím. V první části těchto složenin s druhou částí deverbální se často objevují substantiva, mikrosyntaktický vztah je buď předmětný (sekundární funkce je v souladu s funkční bází) – model S-K-A_v, příklady: **ΔΟΥΣΗΓΟΥΒΗΝЪ** (*hubící duše*, *zhoubný*; *ψυχοφθόρος*), nebo příslovečný, kdy bázové substantivum podléhá sekundární funkci okolnostního pádu – model S^c-K-A_v; skromnou skupinu zde tvoří kompozita s první částí **БОГ-**: **БОГОГЛАГОЛИВЪ** (*o bohu hovořící, mluvící*; - *de deo disserens*), **БОГОДВИЖЪ** (*vedený bohem*). V první části se též často nalézají adjektivní komponent **БЛАГ-**, **ДОБР-**, **НОБ-**; ten je podle všeho zapojen s druhou deverbální částí mikrosyntaktickým vztahem příslovečným (A^c-K-A_v): **БЛАГОРОДЪ** (*urozený*; *εὐγενής*), **ДОБРОРАЗΟΥМЪ** (*znalý, moudrý*; *εὐγνώμων*), **НОВОРОДЪ** (*novorozený*, *ἀρτιγενής*). Jako první komponent se též ve třech případech v tomto typu vyskytl zájmenný člen **САМ-**, který je mikrosyntakticky vázán ke

¹⁸⁶ Podobně *letorost* považuje též za příslovečnou složeninu Helcl: Helcl, M., *Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*, strojopis disertační práce, Praha 1957, s. 108.

druhému deverbálnímu členu jako doplněk: **САМОВΛΑΣΤΗΝΣ** (*mající v sobě vlastní moc; αὐτεξούσιος*). Specifickými útvary spadajícími do skupiny adjektivních kompozit s druhým členem deverbálním jsou participia (přítomná i minulá). Jejich první člen bývá často mikrosyntakticky vzato předmětem; ten může být vyjádřen buď první částí substantivního (S-K-A_v): **ΖΑΚΟΝΟΔΑΤΑΙ** (*zákonodárce, ὁ νομοθετῶν*) nebo adjektivního charakteru (A-K-A_v) **ΔΟΒΡΟΔΕΪΑ** (*činící dobro; ἐν ταῖς εὐεργεσίαις*), nebo může být nejčastěji vyjádřen pomocí zájmena (P-K-A_v): **ΒΥΣΕΒΗΔΑ** (*vševidoucí; ἐποπτικός*). Velice často se též lze setkat s jevem, kdy přítomná participia obsahují první člen plnící mikrosyntaktickou funkci tradičního doplňku. Tento doplněk může být vyjádřen adjektivem, pak se jedná o model A-K-A_v: **ЖИВОТВОРА** (*životodárný, ζωοποιῶν, ζωοποιός*). Tradiční doplněk může být též vyjádřen za pomoci první části zájmené (P-K-A_v): **САМОΡΑΣΤΖΙ** (*divoký, divoce rostoucí; αὐτομάτως φύομενος*), **САΜΟΠΡΗΧΟΔΑΙ** (*přeběhlík, αὐτομολῶν*). Třetí možností je, že první člen má mikrosyntaktickou povahu příslovečného určení. Vztah příslovečný může být v mém materiálu u adjektiv s druhým členem deverbálním vyjádřen prvním členem substantivním - okolnostním pádem substantiva (S^c-K-A_v): **ΖΒΕΡΟΦΑΔΙΜΣ** (*požíraný zvíří, θηριάλωτος*), nebo adjektivním (model A^c-K-A_v): **ΔΛΖΓΟΤΡΥΠΑ** (*trpělivý, shovívavý; μακροθυμῶν, μακρόθυμος*) či nejčastěji adverbialním (**ΚΟΥΠΗΝΟΣΨΙΝΙ**, **ΠΡΕΪΔΕΒΖΙΒΖΙΝ**, **ΠΡΕΪΔΕΣΒΑΨΕΝΣ**, **ΠΡΕΪΔΕΣΖΙΝ**, **ΠΡΙΣΝΟΣΖΙ**, **ΠΡΙΣΝΟΣΨΙΝΣ**, **ΠΡΙΣΝΟΤΕΚΖΙ**, **ΣΖΠΡΙΣΝΟΣΨΙΝΣ**, **ΣΖΠΡΙΣΝΟΤΕΚΖΙ**). V souladu s deverbálními substantivy vykazují adjektiva tohoto typu jako častou předmětnou mikrosyntaktickou vazbu, na rozdíl od substantiv často plní první komponent v deverbálních adjektivech mikrosyntaktickou roli příslovečnou (adverbialní). Adverbia většinou představují transponovaná adjektiva.

V mém materiálu zabírají složená adverbia kvantitativně necelých pět

procent z celku (viz úsek 5. 1), mají první část složenin různorodou. Přičemž se mohou vyskytnout: substantivní - **ΚΡΥΣΤΑΟΒΡΑΖΥΝΟ** (znamením kříže; *σταυροτύπος, σταυροεικῶς*), adjektivní - **ΠΡΑΒΟΒΕΪΡΥΝΟ** (pravověrně, podle pravé, spravné víry), pronominální - **ΒΥΣΕΒΕΪΡΥΝΟ** (opravdově, poctivě, upřímně; - *γνησίως*), numerální - **ἑΔΗΝΟΓΛΑΪΥΝΟ** (jednohlasně, souhlasně, una voce, consentienter) či adverbiální - **СТРЬМОГЛАВЬ** (*střemhlav, hlavou dolů; κατὰ κεφαλῆς*). Druhá část složených adverbíí bývá nejčastěji jmenného původu a mikrosyntaktický vztah je nejčastěji atributivní. Složená slovesa v mém materiálu zaujímají v porovnání se substantivy a adjektivy poměrně skromnou pozici, v obou korpusech nepřesahují 10 % dokladů. Vesměs se jedná o kalky řeckých sloves, dokonce nacházíme jedno přejeté řecké sloveso do stsl. systému: **ΒΛΑΣΒΗΜΗΣΑΤΗ, ΒΛΑΣΒΗΜΛΗΑΤΗ** (*rouhat se, βλασφημεῖν*). Podoba slovesa **ΒΛΑΣΒΗΜΗΣΑΤΗ** navazuje na řecký aorist *ἐβλασφήμησα*, k podobnému přejetí sloves, tj. s formantem –s-, docházelo i později v csl., v současné bulharštině, makedonštině, srbštině existuje takových útvarů celá řada. Nejčastěji je složené staroslověnské sloveso tvořeno s prvním komponentem adjektivním: **БЛАГ-**, **ДОВЕР-**, **ЗЪЛ-**; jedná se o kalky řeckých předloh, mikrosyntaktický vztah bývá nejčastěji předmětný (model A^S-K-V): **БЛАГОДѢЯТИ** (*prokázat dobrodiní, vykonat dobro*), **БЛАГОВѢСТВОВАТИ**¹⁸⁷ (*oznamovat, hlásat /dobrou zprávu/*), **ДОВОРОСЪТВАЯТИ** (*činiti dobro; ἀγαθόν διώκειν*), **ЗЪЛОСТРАДАТИ** (*snášet obtíže, κακοπαθεῖν*).

Následuje kapitola věnovaná tzv. „cizím vlivům“. V úvodu kapitoly jsem porovnal typ řečtiny a staroslověnštiny a slovní formy z hlediska míry explicitnosti vyjadřovaného obsahu. Z hlediska typologického jsou řečtina

¹⁸⁷ Řecké *εὐαγγελίζεσθαι* je ve stsl. kalkováno různým způsobem (SSr – s. 85-86), další dublety: **БЛАГОВѢСТИТИ, БЛАГОВѢСТВОВАТИ, БЛАГОВѢСТЬСТВОВАТИ, БЛАГОВѢШАТИ.**

a staroslověnština do značné míry odlišné jazyky. Stará řečtina je typickým flektivním jazykem s některými rysy typu izolačního a aglutinačního, které byly v dalším vývoji řečtiny více rozvinuty (např. aglutinační rys byl rozvinut růstem analogie). Z hlediska lexikálního je však podstatné, že ve staré řečtině je důležitý podíl polysyntetického typu, tento podíl polysyntetického typu dle Skaličky¹⁸⁸ zůstává stejně důležitý jak v řečtině staré, tak i v řečtině současné. Projevuje se to právě tvorbou kompozit, která se vyskytuje v hojnější míře ve stsl. pod vlivem řečtiny. Polysyntetický typ se tedy z balkánských jazyků odráží výrazně pouze ve staré řečtině, vlivem překladů méně ve staroslověnštině. Nižší míra výskytu kompozit ve staroslověnštině oproti řečtině je dovoditelná i z nestálosti výskytu kompozit ve stsl. památkách, dále v absenci slovanských slovesných kompozit (či v jejich kvantitativně zanedbatelné míře) i v tom, kterak se vedle stsl. kompozit vyskytují synonyma ve formě sousloví či jednoduchých lexémů, jak jsem v kapitole ukázal. Rozdílnost slovních forem z hlediska míry explicitnosti zpracoval na materiálu českých lexémů P. Mitter.¹⁸⁹ Obecné poznatky získané prostřednictvím zkoumání nejen kompozit českých, ale i německých, slovenských a dalších, lze částečně uplatnit i na můj materiál. Nejzajímavější komparaci z hlediska míry explicitnosti nabízí přítomnost různých stsl. forem odrážejících ř. předlohy, jako je tomu v případě výše uvedeného ř. kompozita *θανυματουργήμα* a jeho stsl. ekvivalentů, které uvádím dle míry explicitnosti vyjadřovaného obsahu se sestupnou tendencí: *ЧΟΥΔΕΣΥΝΟΦΕ ΔΕΛΟ* → *ЧΟΥΔΟΔΕΙΑНИЕ* → *ЧΟΥДО*. Je patrné, že již sám spojovací morfém znejasňuje explicitnost informace. U samotných kompozit pak záleží na faktu, zda se setkáváme s vnitřním či vnějším typem; u vnitřních kompozit bývá onomaziologická báze vyjádřena explicitně, avšak u vnějších nikoliv. Dále je též značný rozdíl mezi kompozity vzniklými čistou kompozicí, např. kalk z ř.

¹⁸⁸ Skalička, V., O typologickém zařazení balkánských jazyků, In: *Souborné dílo III. díl*, Praha 2006, s. 1120 - 1123.

¹⁸⁹ Mitter, P., K funkčně-strukturní charakteristice kompozit, *Češtinář, ročník XVIII*, 2007/2008, č. 2, s. 37-44.

sousloví *θεοῦ νυμφή* přeložené do staroslověnštiny čistou kompozicí jako **БОГОНЕВЪСТА** (kde je až na konektém –o- onomazilogická báze explicitní), a mezi komponenty vzniklými komplexními postupy, kde je onomaziologická báze explicitně vyjádřena pouze prostřednictvím sufixu (např. **КРЗВОТОЧИЦА**), či není explicitně vyjádřena vůbec (např. **ВОДОНОСЪ**). Dále je kapitola členěna do tří podkapitol; centrem zájmu se tak postupně stávají: a) přejímky, b) hybridní kompozita, c) kalky. Výpůjčky se v mém materiálu vyskytují pouze (z důvodu zakotvenosti „vypůjčeného lexému“ ve staroslověnských památkách volím označení přejímky) z řečtiny, je jich velmi omezený počet. Některé složené grécismy se v nejstarších památkách nepřekládají: **ΑΚΡΟΤΟΜΖ**¹⁹⁰ (*skála, útes, ἀκρότομος*), **ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΉΝΑ** (*pokladnice, γαζοφυλάκιον*), **ΦΙΛΟΣΟΦΖ** (*mudrc, filosof, φιλόσοφος*), v Supr i As zůstává **ΦΙΛΟΣΟΦΗΝΑ** (*touha po poznání, láska k vědě, φιλοσοφία*), podobně dokládá již Jagić (Jagić 1913, s. 321), že ani v Ochr Šiš není v místě 1C2:8 přeloženo, zatímco na stejném místě v Christ je řecké kompozitum přeloženo jednoduchým slovem *χλιτροсть*. Absence překladů může být vysvětlena jednak specifičností lexémů: **ΑΚΡΟΤΟΜΖ**, **ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΉΝΑ**, kdy přejímky mohou vyvolávat dojem něčeho honosného, „lepšího“ z důvodu denotační temnoty (u uživatelů mohly být lexémy chápány značkově, nikoliv popisně), a na straně druhé může být tendence ke stálosti přejímky vysvětlena internacionální povahou lexému: **ΦΙΛΟΣΟΦΖ**, **ΦΙΛΟΣΟΦΗΝΑ**. Jiné přejímky bývají zároveň různorodě překládány, týká se to např. lexikálních variant spojených s termínem (*ne*)*obřízky*: **ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΗΝΑ**, **ΠΕΡΙΤΟΜΗΝΑ** či grécismů s první částí *όλο-*, sémanticky se pojících se zápalnými oběťmi. V základovém korpusu SSr se v nejstarších památkách vyskytuje lexémem¹⁹¹ **ΟΛΟΚΑΒΖΤΟΜΑΤΑ** (*zápalné oběti,*

¹⁹⁰ Toto kompozitum nemá slovanské varianty!

¹⁹¹ Přejímka kompozitního charakteru se vyskytuje pouze v plurálu, zatímco slovanský jednoslovný ekvivalent *жрътва* je v singuláru.

celopaly, τὰ ὀλοκαυτώματα), který bývá v jiných památkách překládán jako **ЖРЪТВА**, **ВЪСЕСЪЖАГАЕМЪ** (ВЪСЕСЪЖАГАЕМАТА), **ВЪСЕСЪЖЕЖЕНИЕ**. Opět lze tuto tendenci překládat přejímky vysvětlit jako nedostatečnou schopnost uživatelů chápat význam lexikální jednotky (popisnost v myslích uživatelů). Hybridní tvoření slov pokládám za velmi vzácné, v mém materiálu se jedná kvantitativně o zanedbatelný počet. Kvalitativně však hybridní kompozita představují unikát, neboť na jedné straně zachovávají internacionální charakter cizím komponentem, na straně druhé zároveň obsahují komponent kořenící v domácím prostředí. Zaručena je tak srozumitelnost lexému, jeho ekonomičnost, jednoznačnost i jeho zařaditelnost v lexikálním systému. Hybridní kompozita eviduji ve výchozím korpusu dvě a v doplňkovém souboru SJS osmnáct, což je vzhledem k celkové sumě 1130 kompozit v obou korpusech kvantitativně velmi málo. Jedná se o tři sémantické typy hybridních kompozit vydělitelných dle první části: **АНГЕЛ-**, **ИДОЛ-** (**КОУМИР-**)¹⁹², **МУР-**. Další typy hybridních kompozit nejsou z hlediska kvantity ve stsl. textech časté, týká se to například specifického příkladu: **МАЛЪЖЕНА**. Ačkoliv jsou tedy tyto útvary kvantitativně okrajové, často v systému jazyka plní nenahraditelnou roli, což je případ kompozita popisujícího biblické místo příchodu tří Marií k Ježíšovu hrobu za účelem pomazání Ježíše mastmi: **МУРОНОСИЦА** (*žena přinášející vonnou mast*); toto kompozitum se zachovalo v církevní slovanštině až do dnešních dnů a nikdy nebylo ničím nahrazeno (v pravoslavné církvi je to téměř „terminus technicus“). Třetím projevem vlivu řečtiny na stsl. lexikum je přítomnost kalků. Kalky jsou projevem tendence k explicitnosti, k exaktnosti pojmenování (k popisnosti lexikální jednotky), a ačkoliv nemají obvykle v jazykovém systému stabilní místo, tvoří se ve slovanských jazycích stále. O nestabilitě kalků kompozit vypovídá i přítomnost dalších překladových ekvivalentů: řecká kompozita mohou být ve staroslověnštině přeložena také souslovími, např.:

¹⁹² Na rozdíl od ostatních prvních částí se zde jedná o protobulharské slovo.

θαυματούργημα - чудесное дѣло (Supr 317:27, vedle toho však v HŘSI je doložen i ekvivalent jednoslovný a kompozitum - чудо, чудодѣяние). Analogickým opakováním prvních částí vznikaly produktivní modely, podle kterých mohly snadno vznikat neologismy. Tímto způsobem vznikaly složeniny, které neměly přímou paralelu (tj. s oběma odpovídajícími komponenty) v řeckých složeninách, pracovně je nazývám polokalky. Slova tohoto typu se nacházejí ve skupinách kompozit s první částí **БЛАГ-**, **БОГ-**, **ДОБР-**, **ЗЛ-**, **МАЛ-**, **ЛИХ-**, **САМ-**, **СВОИ-** a s druhou částí na **-ДАВЬЦЬ**, **-ТВОРЬЦЬ** (Cejtlin 1977, s. 276). Kalkování je tedy specifické tím, že není v jazyce stabilní. Ačkoliv se ve slovanských jazycích v různých epochách objevují kalkované lexémy označující nové společenské jevy, nespádají do centra lexika, nýbrž na periferii. Z hlediska kvantity tvoří největší množinu stsl. kalků lexémy s první částí překládající řecké εὖ- jako **БЛАГ-** a **ДОБР-**. V některých případech však situace není tak jednoduchá, neboť není možné dospět k jednoznačnému tvrzení, které řecké sloveso je výchozím vzorem staroslověnského kalku, protože ekvivalenty s první částí s **ДОБР-** existují za ř. ἀγαθ(ο)- i za ř. εὖ-. Těchto kompozit je ovšem malé množství a překrývají se s εὖ- a **БЛАГ-**¹⁹³. Nejpočetnější skupinou kalků jsou složeniny s první částí **БЛАГ-**. V našem materiálu výrazně převažuje **БЛАГ-** nad **ДОБР-**. V základovém korpusu SSr nalézám 70 kompozit s první částí **БЛАГ-** a pouze 28 s první částí **ДОБР-**, zatímco v doplňkovém korpusu SJS nacházím 46 kompozit na **БЛАГ-** a pouhých 9 s první částí **ДОБР-**. Část **ДОБР-** může být výsledkem překladu řeckého komponentu καλο-, ἀγαθο-, εὖ-. Některé kalky tak existují pouze s **ДОБР-** a dubleta s **БЛАГ-** není možná (týka se to příkladů: **ДОБРОГЛАСЬНЪ**, **ДОБРОДРЪЗОСТЬНЪ**, **ДОБРОДѢИ**, **ДОБРОДѢАТИ**, **ДОБРОПОМОЩЬНИЦА**,

¹⁹³ Je zajímavé, že za řec. jednoduché slovo ἀρετή (ctnost) je jen **ДОБРОДѢТЬЛЬ**, **ДОБРОДѢЯНИЕ** (nikoliv **БЛАГ-**) a za příslušné adjektivum ἐνάρετος (nikoliv εὖ- !) **ДОБРОДѢТЬЛЬНЪ**, **ДОБРОДѢЯНЪ**.

ДОВОУЧИТЕЛЬНИЦА). V rámci těchto složenin mohu konstatovat, že naprostá většina jsou kalky řeckých předloh; v této množině kompozit nacházím vysoce frekventované lexémy jako např. **БЛАГОДѢТЬ** a **БЛАГОДАТЬ**, které však samy nejsou kalky, jsou to paralely za řecké *χάρις, χάρισμα*. Početnou skupinu kalků tvoří kompozita vytvořená podle řec. *εὐλογία* a *εὐλογεῖν*. Produktivita těchto modelů poukazuje na snahu terminologizovat pojmy, což podporuje i přítomnost více slovních druhů u tohoto typu. Patří sem synonymní substantiva s významem *požehnání*: **БЛАГОСЛОВЕСТВЕННІЄ**, **БЛАГОСЛОВЕЩЕННІЄ**, **БЛАГОСЛОВЛЕННІЄ**, **БЛАГОСЛОВЕШЕННІЄ**, **БЛАГОСЛОВЕЩВЛЕННІЄ**. Neméně frekventovaná jsou synonymní slovesa vytvořená za výše uvedené řecké sloveso: **БЛАГОСЛОВИТИ**, **БЛАГОСЛОВЕСИТИ**, **БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ**, **БЛАГОСЛОВЕСТИТИ**, **БЛАГОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ**, **БЛАГОСЛОВЛЯТИ**, **ВЗБЛАГОСЛОВЕСТВИТИ**. Tak jako existují pouze kompozita s prvním komponentem **ДОВР-**, a neexistuje k nim dubleta s **БЛАГ-**, existují i výrazy pouze s **БЛАГ-**, bez analogie s **ДОВР-**, týká se to výše uvedeného **БЛАГОСЛОВИТИ**, které již bylo natolik terminologizováno, že nemohlo vzniknout hypotetické ***ДОВРОСЛОВИТИ**. První část složenin s **БОГ-** překládá velmi často první část řeckých kompozit na *θεο-*, zpravidla se jedná o křesťanské termíny. Ne vždy však **БОГ-** překládá první část řeckých kompozit na *θεο-*. Například **БОГΟΧΨΤΨΝΨ** (*zbožný, uctívající boha*) překládá *εὐλαβῆς*, **БОГОЛЮБΨЦΨ** (*člověk milující boha*) odpovídá řeckému *φιλόθεος* s přesmyčkou obou částí kompozita, která je typická pro staroslověnský kalk řeckých slov na *φιλ-*. Substantivum **БОГОНЕВΨСТА** (*boží nevěsta, θεοῦ νύμφη*) a adjektivum **БОГОМΨДРОСТΨΝΨ** (*moudrý jako bůh, τοῦ θεοῦ σοφώτερος*) odpovídají řeckým souslovím. Další skupinou kalků dle řecké předlohy jsou složeniny s první částí na **ЖЕСТ-**, v řečtině *σκληρο-*: neutrum **ЖЕСТОСРΨДИНІЄ** (*tvrdost srdce*,

σκληροκαρδία) považuje i Molnár za strukturní kalk (Molnár 1985, s. 157-158) a dvě synonymní adjektiva **жестосръдъ** (*tvrdého srdce, drsný, θηριώδης* !/!), **жестосръдивъ** (*tvrdého srdce, zatvrzelý, ἀχάριστος*) překládají s velkou pravděpodobností řec. *σκληροκάριος*, nebo přinejmenším vznikala na základě již existujícího modelu se zadním členem –**сръдъ**. Pokud jde o skupinu slov s první částí **ΛΟΒ-**, lze tvrdit, že se značnou pravděpodobností se ve většině případů o kalky vzniklé na základě řečtiny nejedná. Adjektivum **ΛΟΒΟΔΉ** a jemu podobné lexémy jsem analyzoval výše. Někdy ovšem i v této skupině narazíme na zřejmé kalky z řečtiny, jak to dokládají dvě hapax legomena za Supr: **ΛΟΒΟΝΙΨΗ** (*milující chudé, dobročinný*) překládá řec. *φιλόπτωχος*, adjektivum **ΛΟΒΟΣΤΡΑΝΗΣ** (*pohostinný*, SSr - s. 317) překládá řec. *φιλόξεινος*. Kompozita s první částí na **ζυλο-** překládají někdy řec. část *κακο-*, ale není tomu tak vždy. Příklady **ζυλοΔΉ** a **ζυλοΔΉΝΗΣ** tu již uvedeny byly. Připojme dva příklady sloves, kdy je kalkování z řečtiny viditelné, **ζυλοΠΟΣΤΡΑΔΑΤΗ** (*snéstí nesnáze*) – překládá řec. *κακοπαθεῖν* a imperfektivum **ζυλοσλοβεσςτβοβατη** (*zle mluvit o někom, hanití někoho*, SJS I - s. 688) - překládá řec. *κακολογεῖν*. Některá slova na **Λζж-** se jeví jako kalky řec. složenin s první částí *ψευδο-*. Maskulinum **Λζжεαποστολζ** č. *lžiapoštol* je za řec. *ψευδαπόστολος*. Uvědomíme-li si, že druhá část kompozita prakticky zachovává řeckou podobu (pochopitelně kromě koncového -ος - ъ), lze na tuto složeninu nahlížet i jako na hybridní kompozitum. Řecké *ψευδώνυμος* je překládáno různě: adjektivy **Λζженименованъ** (*nepravý, falešný*, SJS II - s. 142) a **Λζженименитъ** a **Λζженименинь** s tímž významem a výskytem v Supr (*nepravý, falešný*). Zjevným kalkem je i výraz **Λζжєвратна** (*nepraví, lživí*

bratři), které překládá řec. *ψευδάδελφοι*. Několik složenin na **ВЕЛЕ-**, **ВЕЛЬ-** představují kalky řeckých složenin na *μεγαλο-* nebo překlad odpovídajících slov či sousloví řeckého originálu; **ВЕЛИКОЛѢПЪНЪ** (*velkolepý, nádherný*) a synonymní adj. **ВЕЛИКОЛѢПЪ** (*velkolepý, nádherný*) překládají řec. *μεγαλοπρεπής*. Hapax legomen v Supr **ВЕЛИКОДОУШЪНЪ** *velkodušný* překládá řec. *μεγαλόψυχος*. Adjektivum **ВЕЛЬРѢЧИВЪ** *vychloubavý* vyplývá z řec. *μεγαλορρήμων*. Dodávám např. ještě hapax legomen ze Supr **ВЕЛЬГЛАСЪНЪ** *zvučný*, které vychází z řec. *μεγαλόφωνος*. Ve skupině slov na **НОВ-** se jako kalky jeví několik slov, vesměs se jedná o hapax legomena vyskytující se v Supr: **НОВОГВЛѢ СѦ** (*nedávný, nový*), **НОВОСВѢТЪЛЪ** (*nově svítící, νεολαμπής*). Řecké *νεοφώτιστος* se překládá v Supr dvěma ekvivalenty: **НОВОСВѢТЪНЪ** (*nově pokřtěný, novokřtěnec*), **НОВОСВѢЩЕНЪ** (*nově pokřtěný*) a v Eninském apoštolu nacházím další synonymum se stejnou řeckou paralelou: **НОВООСВѢЩЕНЪ** (*nově pokřtěný, novokřtěnec*). Polokalky jsou slova vycházející z řec. *-νομος*, **ЗАКОНΟΠΡѢСТЪПОВАТИ** (*přestupovati zákon, παρανομεῖν*), **ЗАКОНΟΠΡѢСТЪПНИКЪ** (*zločinec, παρανόμων*). Kompozita s první částí **мир-** překládají obvykle řecká kompozita na *κοσμο-*, resp. na *εἰρήν-*. Ve výchozím souboru excerpt SSr nacházím dvě: jednak hapax legomen **МИРОДРЪЖИТЕЛѢ** (*vládce nad světem, κοσμοκράτωρ*), dále pak **МИРОТВОРЪЦЪ** (*strůjce pokoje, εἰρηνοποιός*). Složitost situace v diachronním pohledu lze demonstrovat materiálem Miklošičova slovníku¹⁹⁴, kde staroslověnské kompozitní substantivum **МИРОТВОРЪЦЪ** nachází hned tři různé řecké paralely: *εἰρηνοποιός, κοσμοποιός, μυροποιός*.

V poslední kapitole jsem kompozita analyzoval z hlediska tematického. V jednotlivých sémantických hnízdech jsem zkoumal ideologickou identitu

¹⁹⁴ Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, s. 369-370.

staroslověnštiny, v druhé části jsem se pak zabýval zúžením významu některých typů kompozit, tzv. sémantickou redundancí. V samém závěru kapitoly jsem se zabýval fenoménem kompozit ve staroslověnštině bez odpovídajících paralel v řečtině. Nejrozsáhlejší sémantickou množinu kompozit tvoří výrazy determinované první částí typu **БЛАГ-** a **ДОБР-** (**БЛАГ-** v SSr 70 jednotek, v SJS 46 lexémů; **ДОБР-** v SSr - 28, SJS - 9), obvykle se jedná o abstrakta zahrnující kategorii křesťanského dobra (zejména významy konání dobra, zvěstování, zbožnost atp. – př. **БЛАГОДѢТЬ**, **БЛАГОВѢЩЕНІЕ**). I v této nejrozsáhlejší množině však nacházíme výjimky, kdy lexém neodráží hodnotu hluboké křesťanské etiky, tak je tomu v případě adj. **БЛАГОЛѢПНЪ**. Antonyma ke skupině kompozit s první částí **БЛАГ-** a **ДОБР-** představují kompozita s první částí **ЗЛ-** (v souboru SSr 17, v doplňkovém korpusu SJS), v této množině se vyskytují převážně jména i slovesa s významem *špatného jednání, konání*: **ЗЛОДѢИ**, **ЗЛОДѢИСТВО**, **ЗЛОДѢАНИЕ**, **ЗЛОДѢИСКЪ**, **ЗЛОДѢИНЪ**, **ЗЛОДѢАТИ СЯ** atp. Druhou nejpočetnější množinu představují složeniny s první částí **БОГ-** (SSr – 47 lexémů, SJS – 26), kdy se jedná v převaze o jména (slovesa ve výchozím korpusu nacházím pouze 3). Opět nacházím lexémy spadající do tematiky křesťanského učení. Kompozita této sémantické skupiny v převaze zobrazují buď označení *víry*: **БОГОСЛОВІЕНІЕ**, nebo *služebníka náboženství* – **БОГОСЛОВЪ**. Dále lze vymezit dvě antonymní skupiny vztahu ke křesťanské víře, kdy na jedné straně vydělujeme lexémy obsahující kladný vztah k Principu: **БОГОЛЮБЪЦЪ**, **БОГОНОСЪЦЪ**, tak na straně druhé evidujeme i lexémy nesoucí negativní relaci vůči křesťanskému Bohu: **БОГОВОРЪЦЪ**, **БОГООУБИЦЪ**. Další dvě množiny kompozit reflektující křesťanskou morálku, které obsahují větší množství příkladů, jsou lexémy s první částí **ЛЮБ-** a **ЧЛОВѢК-**. Ty obsahují jednak podmnožinu lexémů vykazující pozitivní morální aspekt: **ЛЮБОНИЦЪ** (*milující chudé, φιλόπτωχος*),

ΛΥΒΟΣΤΡΑΝΗΝΖ (*rohostinný, φιλόξεινος*) či **ЧЛОВѢКОЛЮБИЕ** (*lásky k lidem, φιλανθρωπία*), jednak podmnožinu antonymní, která obsahuje lexémy vykazující negativní morální aspekt: **ΛΥΒΟΔΉ** (*cizoložný, μοιχαλίσ*) či **ЧЛОВѢΚΟΟΥΒΗΝΙЦЬ** (*vrah lidí, ἀνθρωποκτόνος*).

Sémantická redundance v kompozitech je jev, kdy pod vlivem kalkování z řečtiny dochází v důsledku kvantity formy k jejímu částečnému vyprázdnění. V tom případě pozorujeme ornamentálnost formy, přičemž sémanticky vzato se nejedná o plnohodnotné formy kompozit, například: **ΔΟΒΡΟΒΟΝΗΕ** (*libá vůně, εὐωδία*), **ΔΟΒΡΟΒΖΓΟΔΗΝΖ** (*εὐάρεστος, příjemný, vhodný*), **ΔΟΒΡΟΓΟΒΉΝΗΝΖ** (*εὐλάβης, zbožný*), **ΔΟΒΡΟΓΟΒΉΝΗΕ** (*εὐλάβεια, zbožnost, bohabojnost*), **ΔΟΒΡΟΠΟΒΉΔΗΝΖ** (*vítězný, καλλίνικος*), **ΔΟΒΡΟΠΟΜΟΨΗΝΙЦА** (*dobrá pomocnice, καλή βοηθός*), **ΔΟΒΡΟΟΥЧИТЕЛЬНИЦА** (*učitelka dobra, ἡ καλοδιδάσκαλος*), **ΔΟΒΡΟΠΟΤΡΉΒΗΝΖ** (*[velmi] potřebný, užitečný; εὐχρηστος*, přičemž samotné **ΠΟΤΡΉΒΗΝΖ** – za *εὐχρηστος* je v 2Т 4,11 Mosk^b, **ΔΟΒΡΟΡΑΖΟΥΜΗΝΕΖ** (*znalý, moudrý; εὐγνώμων*, přičemž za *εὐγνώμων* je **ΡΑΖΟΥΜΗΝΕΖ** v Cloz 13b36), **ΔΟΒΡΟЧЬСТИВΕΖ** (*zbožný, εὐσεβής*, přičemž za *εὐσεβής* je **ЧЬСТИВΕΖ** v Ev L 2,25), **ΔΟΒΡΟЧЬСТИΗΕ** (*zbožnost, εὐσέβεια*, přičemž za *εὐσέβεια* je **ЧЬСТЬ** v Cloz 1a25), **ΔΟΒΡΟЧЬСТЬ** (*ctnost, ἀρετή*), **ΔΟΒΡΟЧЬСТЬΗΝΖ** (*zbožný, εὐσεβής*, za ř. *εὐσεβής* je doloženo též rouhé **ЧЬСТЬΗΝΖ** Supr 188,13). Příklady sémantické redundance s prvním komponentem **ΔΟΒΡΟ-** jsou výsledkem kalkování ř. části *εὐ-*, ale i ř. komponentu *καλο-* (**ΔΟΒΡΟΠΟΒΉΔΗΝΖ**, **ΔΟΒΡΟΠΟΜΟΨΗΝΙЦА**, **ΔΟΒΡΟΟΥЧИТЕЛЬНИЦА**), kde vzniká otázka, do jaké míry je kalkování první části přebytečné. Přesný význam první části by byl spíše *krásný/á*, navíc další otázkou zůstává, jestli je tu krása chápána anticky (*tedy fyzicky krásná pomocnice, krásná učitelka*), nebo se jedná

již o křesťanský aspekt krásy (s větší pravděpodobností – *metafyzicky krásná pomocnice* /tedy *dobrá*/). Stejná sémantická redundance je pozorovatelná u produktivního prvního komponentu **БЛАГ-**. Tato redundance se týká lexémů: **БЛАГОВѢРОВАТИ** (*zbožně, správně věřiti, εὐσεβεῖν*), **БЛАГОВѢРЪСТВО** (*zbožnost, εὐσέβεια*), **БЛАГОГОВѢНЪ** (*zbožný, – εὐλαβής*, kdy existuje se stejným významem **ГОВѢНЪ** –, tedy *zbožný, bohabojný*). Adjektivum **БЛАГОПОТРЕБЕНЪ** (*εὐχρηστος, potřebný, užitečný*) představuje synonymum k výše analyzovanému **ДОБРОПОТРЕБЕНЪ**. Další případy sémantického vyprázdnění prvního komponentu jsou doloženy v kompozitu **БЛАГОΟΥГОДИТИ** (*zalíbiti se, εὐαρεστεῖν*, **ΟΥГОДИТИ** – *zalíbiti se*), podobně pak v **БЛАГОΟΥГОДЕНЪ** (*milý, příjemný z ř. εὐάρεστος*, k tomu **ΟΥГОДЕНЪ** např. Ev Supr Euch – *bohu(libý), milý, příjemný* – za ř. *ἀρεστός* a za řec. *εὐάρεστος* např. v Supr 514,11). Tak bych mohl pokračovat příklady složenin s první částí **БЛАГ-**, např. **БЛАГОЧЪСТИВЪ**, **БЛАГОЧЪСТИ**, **БЛАГОЧЪСТИЕ**, synonymními k příslušným kompozitům s **ДОБРО-**. Podobnou sémantickou redundanci můžeme nalézt i u jiných determinativ, uvedu jedno antonymního charakteru s první částí **ЗЪЛО-**: **ЗЪЛОΧΟΥΛЕНЪ** (*zlolajný, maledicus* k **ΧΟΥΛЕНЪ** – *сваза злочоулана оуста еретигомз*), opět pro vystižení obsahu by zcela dostačovalo adjektivum **ΧΟΥΛЕНЪ** (*hanlivý, potupný, rouhavý, βλάσφημος, τῆς βλασφημίας*).

V samém závěru práce jsem zkoumal stsl. kompozita, která nemají řecký odpovídající protějšek. Několik stsl. kompozit bez adekvátní ř. předlohy lze interpretovat jako možné kalky či polokalky gótských či starohornoněmeckých paralel, týká se hybridního kompozita skladu S-K-S **МАЛЪЖЕНА** (*manželé*), které bývá nejčastěji považováno za semikalk germánské předlohy. Spadají sem též kompozita koordinačního typu S-K-S, u kterých se předpokládá působení gótských

předloh: **ВИНОГРАДЪ** (1. *vinice, vinohrad, ἀμπελών*, 2. *vinná réva, vinný kmen, ἄμπελος*) a **ВРЪТОГРАДЪ** (zahrada, sad, κήπος). Kompozitum skladu C-K-S **ΛΗΧΟΚΛΑΤΒΑ** (*křivá přísaha*) vychází s velkou pravděpodobností ze starohornoněmecké předlohy „meinswart“. U četnějších případech se nabízí jiná hypotéza jak vysvětlit stsl. kompozita bez adekvátní ř. předlohy, a to jako následek produktivity slovanského slovesa a jeho derivátů. Lze uvažovat i o argumentu stylové platnosti: **ЛЮБОДЪНИЦА** (*smilná žena, nevěstka, πόρνη*), **ЛЮБОДЪНИИЕ** (*smilstvo, πορνεία*), **ЗАКОНΟΠΡΕΣΤЖПЪНЪ** (zde se ovšem jedná o polokalk, *zločinec, παράνομον*), **БЛАГОДЪТЬ** (*milost, přízeň, χάρις*) a **БЛАГОДАТЬ** (*milost, přízeň, χάρις, χάρισμα*), **ДРЪВОДЪЛА** (*tesař, τέκτων*), **ΜΑΣΟΠΟΥΣΤЪ** (*masopust, [ἀπόκρεω]*), **ΛΙΣΤΟΠΑДЪ** (*říjen, ὀκτώβριος*). Za poněkud odlišný typ z hlediska geneze považují stsl. kompozita bez ř. protějšku s vnitřním vztahem předmětným, která označují nádobu na vodu: **ВОДОНОСЪ** (*nádoba na vodu, ὑδρία*), **ВОДОНОСЬ** a třetí synonymum s rozdílnou druhou deverbální částí: **ВОДОЧРЪПЪ** (*vědro /na čerpání vody/, ὑδρίσκη*). Tato vnější kompozita, kde je míra explicitnosti vyjadřovaného obsahu snížena na minimum na koncovku (pozůstatek kmene), jsou s největší pravděpodobností výsledkem potřeby vyššího stylu v daném kontextu. Ke kompozitům, jejichž originální vznik bez podílu řecké předlohy lze vysvětlit stylovými potřebami, patří sociální označení mnicha, kde je první člen ve vnitřním syntaktickém vztahu atributivním a jedná se o vnější kompozita vzniklá kombinovaným způsobem: **БѢЛΟΡΙΖЪЦЬ** (*laik*), **ЧРЪНОΡΙΖЪЦЬ** (*mnich, μοναχός, ἀναχωρητής*), kde explicitnost vyjádřeného obsahu kompozit je minimalizována na sufix **-ЪЦЬ**.

Celkově vzato jsou kompozita fenomenální úkaz, který díky své explicitnosti, exaktnosti, analytičnosti, ale i možnostmi klasifikace/analýzy

(např. z hlediska slovnědruhového, z hlediska vztahů mezi jednotlivými komponenty, dále z hlediska třídění domácích či cizích, resp. hybridních složenin, z hlediska kalkování apod.) bude poutat pozornost badatelů. Specifické lexémy tvořené skládáním umožňují vyjádřit mimořádný sémantický obsah; navíc z povahy věci dokáží díky své exkluzivitě, neotřelosti a vysokostylovému založení samy o sobě přibližovat svědectví doby; na mém materiálu bylo prokázáno, že odrážejí kulturu a styl života v dané epoše, ať již byly starší, zděděné z praslovanštiny, nebo na straně druhé kompozita – neologismy vznikající zejména u překladové literatury pro potřeby vytvořit adekvátní ekvivalenty pro řecké výrazy v textech biblických (zde se nalézají kompozit méně, zvláště v evangelních textech) a liturgických (zde se nalézají kompozit více), homiletických a hagiografických (zde využití kompozit záleží na autorovi, resp. překladateli), ale i vytvořit termíny právní. Lze tak pozorovat na tvorbě kompozit jednak možnosti zvýšit pestrost jazyka, jednak napodobování řečtiny. Kompozita ve staroslověnštině jsou důkazem rozmachu slovo tvorby tohoto jazyka a kultury doby, kterou zachycují.

Seznam vybraných zkratek:

csl. – církevní slovanština, církevněslovanský

č. – český, čeština

lat. – latina, latinský

ř., řec. – řecký, řečtina

stsl. – staroslověnský, staroslověnština

S (substantivum), A (adjektivum), V (verbum), C (cirkumstantivum), X (jakýkoliv slovní druh), K (konektém), Z (jakýkoliv slovní druh), S – K - S_v (v – dolní index v označuje fakt, že druhá část kompozita byla odvozena od slovesného či jiného základu), X^s – horní index ukazuje, jakou mikrosyntakticky danou sekundární funkci plní komponent

Seznam památek:

Památky jsou citovány dle SJS: viz Úvod LXII-LXXVI.

Odkazy:

Bláhová 1996

- Bláhová, E., Kompozita v stsl. terminologii, *Slavia* 65, 1996, s. 261–271.

Cejtlin 1986

- Цейтлин, Р. М., *Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, София 1986.

Dokulil 1962

- Dokulil, M., *Tvoření slov v češtině 1 (teorie odvozování slov)*, Praha 1962.

ESJS

- *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha od r. 1989.

Fält 1990

- Fält, E., *Compounds in contact, A Study in Compound Words with Special Reference to the Old Slavonic Translation of Flavius Josephus Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου*, Uppsala 1990.

HMČ 1986

- Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J., *Historické mluvnice češtiny*, Praha 1986.

Indexy 2003

- Ribarova, Z., *Indexy k staroslověnskému slovníku*, Praha 2003.

Jagić 1913

- Jagić, V., *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913.

Jefimova 2006

- Ефимова, В. С., *Старославянская словообразовательная морфемика*, Москва 2006.

Jefimova 2007

- Ефимова, В. С., О старославянском калькировании как специфическом способе словообразования, In.: *Byzantinoslavica*, 2007, LXV, s. 117-128.

Machek 1971

- Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.

MČ 1 1986

- *Mluvnice češtiny 1*, Praha 1986.

MČ 2 1986

- *Mluvnice češtiny 2*, Praha 1986.

Meillet 1934

- Meillet, A., *Le slave commun*, Paris 1934.

Molnár 1985

- Molnár, N., *The calques of Greek origin in the most ancient Old Slavic Gospel Texts*, Budapest – Köln – Wien 1985.

PMČ 1996

- *Příruční mluvnice češtiny*, Brno 1996.

Prach 1998

- Prach, V., *Řecko - český slovník*, Praha 1998.

SJS I, II, III, IV

- *Slovník jazyka staroslověnského, – Lexicon linguae palaeoslovenicae* (hlav. red. J. Kurz), Praha od r. 1958, I. 1966, II. 1973, III. 1982, IV. (hlav. red. Z. Hauptová) 1997.

SSr

- *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*, Москва 1994.

Šlosar 1999

- Šlosar, D., *Kompozita diachronně*, Brno 1999.

Vaillant 1974

- Vaillant, A., *Grammaire comparée des langues Slaves IV, La formation des noms*, Paris 1974.

Večerka 1984

- Večerka, R., *Staroslověnština*, Praha 1984.

Večerka 2006

- Večerka, R., *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, Olomouc – Praha 2006.

Vepřek 2006

- Vepřek, M., *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*, Olomouc 2006.

Další použitá literatura:

Andrijevska, N., *Prevodot na grčkoto privativno alfa vo starite makedonski tekstovi*. Institut za makedonski jazik Krste Misirkov. Skopje 2003.

Bauerová, H. (recenze), P. M. Цейтлин, Лексика старославянского языка, *Slavia* 69 (1980), str. 137–139.

Bělič, J.; Kamiš, A.; Kučera, K.; *Malý staročeský slovník*, Praha 1979.

Birnbaum, H., Schaeken, J., *Das altkirchenslavische Wort*, München 1997.

Bláhová, E., Šlaufová, E., Čermák, V. (eds.), *Církevněslovanská lexikografie 2006*, Praha 2007.

Bláhová, E., Griechische Lehnwörter im altkirchenslawischen Parömienbuch, In.: *Byzantinoslavica, LVIII*, 1997, č. 2, s. 350-362.

Bláhová, E., Jubileum Slovníku jazyka staroslověnského, *Slavia* 58, 1989, s. 346–347.

Bláhová, E., Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek, *Slavia* 62, 1993, s. 427–442.

Bláhová, E., *Nejstarší staroslověnské homilie (Syntax a lexikon)*, Studie ČSAV č. 11, Praha 1973.

Bláhová, E., Несколько заметок к лексике славянского апостола, In.: *Кирило-Методиевски студии, кн. 17*, Sofia 2007, s. 67-78.

Bláhová, E.: (recenze) Rusek, J., Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich, *Slavia* 67, 1998, s. 507–510.

Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*, Praha 1995.

Български етимологичен речник, Том I, София 1971.

Čermák, F., *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*, Praha 1997.

Černý, J., *Dějiny lingvistiky*, Olomouc 1996.

Dostál, A., *Clozianus*, Praha 1959.

Dostál, A., *Studie o vidovém systému v staroslověnině*, Praha 1954.

Dostál, A., *Vývoj duálu v slovanských jazycích zvl. v polštině*, Praha 1954.

- Dršatová, J., *Tvoření substantiv v češtině J. A. Komenského* (strojopis doktorské práce), Hradec Králové 1980.
- Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002.
- Filipec, J.; Čermák, F., *Česká lexikologie*, Praha 1985.
- Hauptová, Z., K otázce analýzy staroslověnského lexika, *Slavia* 37, 1968, s. 226–234.
- Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*, Praha 1980.
- Havlová, E., Několik poznámek ke staroslověnským kalkům, s. 34, In.: *Příspěvky ke slovanské filologii* (ed. B. Skalka), Brno 1999.
- Helcl, M., Anglo-francouzská kolonie?, *Naše řeč* 37, s. 249-251.
- Helcl, M., *K tvoření slov skládáním*. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 170–173.
- Helcl, M., *Podstata komposice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého*, strojopis disertační práce, Praha 1957.
- Helm, K., *Gotische Grammatik*, Halle 1928.
- Holub, J., *Stručný slovník etymologický*, Praha 1937.
- Holub, J. - Kopečný, F., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- Holub, J. – Lyer, S., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1967.
- Jagić, V., *Zum Altkirchenslawischen Apostolus II (Lexikalisches)*, Wien 1919.
- Jahn, J., *Slovanské adverbium*, Praha 1966.
- Koblížek, V., O hybridních složeninách, *Češtinář* 4, 1993-94, s. 65-69.
- Koblížek, V., Vývoj českého pravopisu a pravopisné kodifikace (slova přejatá), *Češtinář* 4, 1993-94, s. 71-74.
- Kopečný, F., K otázce klasifikace slovanských jazyků, *Slavia* 19, 1949-50, s. 1-12.
- Kopečný, F., *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981.
- Kučera, K., *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*, Praha 1980.
- Kurz, J., *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha 1969.

- Lamprecht, A., *Praslovanština*, Brno 1987.
- Lamprecht, A., *Význam slovní zásoby při určování specifčnosti jazyka*, In: *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, s. 365–369.
- Liddle-Scott: *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1978.
- Lotko, E., *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc 1999.
- ЛЪВОВ, А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва 1966.
- Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.
- Makarijoska, L., *Leksikata na materijalnata kultura vo makedonskite crkovnoslovenski tekstovi*, Skopje 2003.
- Makarijoska, L., *Studii od istariskata leksikologija*, Skopje 2007.
- Mareš, F. V., *Církevněslovanské písemnictví v Čechách, Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000.
- Martincová, O. – Savický, N., *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*, *SaS* 48, 1987, s. 124–138.
- Meyer, K. H., *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis*, Glückstadt-Hamburg 1935.
- Meillet, A., *Le Slave commun*, Paris 1934.
- Michálek, E., *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*, Praha 1989.
- Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobonae 1862-1865.
- Mitter, P., *K funkčně-strukturní charakteristice kompozit*, *Češtinář, ročník XVIII*, 2007/2008, č. 2, s. 37-44.
- Němec, I., *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009.
- Němec, I., *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, Praha 1980.
- Nietzsche, F., *Antikrist*, Olomouc 2001.
- Páčlová, I., *K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou*, *Studia paleoslovenica*, Praha 1971, s. 277–284.
- Příruční mluvnice češtiny*, Praha 1996.

- Rečnik na grčko-crkovnoslovenski leksički paraleli*. Argirovski, M. a kol. Skopje 2003.
- Rečnik na crkovnoslovenskiot jazik od makedonska redakcija, Lexicon linguae slavonicae redactionis macedonicae*, Glaven urednik Z. Ribarova, Skopje od r. 2000.
- Rejzek, J., *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- Ribarova, Z., *Indexy k Staroslověnskému slovníku*, red. E. Bláhová, Praha 2003.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticaе*, od r. 1991, Glavni urednici B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš, znanstveni urednik A. Nazor, Vol I., Staroslavenski institut, Zagreb 2000.
- Rusek, J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa 1996.
- Rusek, J., *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław 1984.
- Řecko-staroslověnský index (1 Prolegomena) – Index verborum graeco-palaeoslovenicus* (hl. red. E. Bláhová), Praha 2008.
- Sadnik, L.; Aitzetmüller, R., *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Skalička, V., *Souborné dílo III. díl*, Praha 2006.
- Słoński, S., *Index verborum do Euchologium Sinaiticum*, Warszawa 1934.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2005.
- Срезневский, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка I-III*, Санкт-Петербург 1893–1912.
- Svobodová, D., *Anglická a hybridní kompozita v současné češtině a jejich adaptace*, NŘ 82, 1999, č. 3, s. 122–126.
- Šlosar, D., *Jsou kompozita typu V-(K)-S produktivní?*, NŘ 79, 1996, č. 4, s. 192–195.
- Šmilauer, V., *Nauka o českém jazyku*, Praha 1972³.
- Šmilauer, V., *Novočeské tvoření slov*, Praha 1971.
- Vaillant, A., *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 60, 1965, č. 2, s. 128.

- Vašica, J., K lexiku zakona sudného ljudem, *Slavistična Revija X*, 1957, s. 61-66.
- Večerka, R. aj., *K pramenům slov, Uvedení do etymologie*, Praha 2006.
- Večerka, R., K vlivu latiny na staroslověňštinu, *Slavia* 47, 1978, s. 340–344.
- Večerka, R., *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha 1999.
- Večerka, R., Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách, *Slavia* 39, 1970, s. 223–237.
- Večerka, R., *Syntax aktivních participií v staroslověňštině*, Praha 1961.
- Večerka, R., Vliv řečtiny na staroslověňštinu, *LF* 94, 1971, s. 129–151.
- Vepřek, M.: *Hapax legomena*, strojopis diplomové práce, Olomouc 2003.
- Weingart, M., *Rukověť jazyka staroslověnského I, II*, Praha 1937-8.
- Zábranský, L., Řecko-staroslověňský index – možnosti a limity, In: *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov*, Olomouc 2008, s. 218-221.

Anotace

V disertační práci *Kompozita ve staroslověnině* se autor snaží osvětlit otázku, jak pohlížet na slova tvořená kompozicí ve staroslověnském písemnictví. Metodologii zpracování kompozit ve staroslověnině je věnována samostatná kapitola, ve které je mimo jiné shrnuta novější literatura o kompozitech s odkazy na základní díla. Dále se zde vysvětlují a zdůvodňují principy přijaté pro analýzu lexémů.

V jednotlivých kapitolách se kromě různých typů kompozice a námi vydělených druhů kompozit u konkrétních příkladů sleduje také žánr či frekvence. V první řadě bylo se zdůvodněním vymezeno, které lexikální jednotky byly v práci zohledněny, a které naopak vřazeny do korpusu nebyly. V kapitole věnované metodologii bylo zdůvodněno použití kritérií a hledisek. Posléze byl věnován prostor problematice tzv. spojovacího morfému kompozit, jeho původu a podobě v konkrétních lexémech, rozboru z hlediska formálního. Pořadí kritérií v kapitolách vyplývá z jejich dosahu, t.j. z jejich aplikovatelnosti na větší či menší okruh složenin. U jednotlivých skupin lexémů bylo přihlíženo ke statistickým údajům. Následně byla kompozita zkoumána z hlediska slootovorného, kde bylo kombinováno hledisko obsahové a formální. Dále byl analyzován vztah mezi částmi, který byl vymezen jako mikrosyntaktický. Rozsáhlá kapitola byla věnovaná tzv. „cizím vlivům“, v níž byl sledován dosah vlivu řečtiny na jev kompozice ve staroslověnině. V samostatné kapitole byla v jednotlivých sémantických hnízdech zkoumána ideologická identita staroslověnině; prostor tu byl věnován mimo jiné tzv. sémantické redundanci. V samém závěru si autor všímá fenoménu kompozit ve staroslověnině bez odpovídajících paralel v řečtině.

Na konci práce jsou kromě soupisu použité literatury v přílohách publikovány oba výchozí korpusy kompozit (SSr i SJS).

Synopsis

In the dissertation *Compounds in Old Church Slavonic*, the author seeks to shed light on the issue of how to view words formed by composition in the Old Church Slavonic literature. The methodology of processing compounds in Old Church Slavonic is discussed in a separate chapter, which also summarises the recent literature on compounds with the references to key works. It goes on to explain and justify the principles adopted for the analysis of lexemes.

Individual chapters, in addition to the various types of composition and the types of compounds divided by the author, also deal with the genre or frequency of specific examples. In the first place it was with a justification defined which lexical units were taken into account in the paper and vice versa, which were not included in the corpus. In the chapter on the methodology, the use of criteria and aspects was justified. Subsequently, a space was devoted to the issue of the so-called connecting morpheme of compounds, its origin and form in specific lexemes, an analysis from a formal point of view. The order of criteria in chapters is determined by their scope, i.e. their applicability to a greater or lesser range of compounds. Statistical data was taken into account in individual groups of lexemes. Subsequently, the compounds were examined in terms of word formation combining the aspect of content and form. Further, a relationship between the parts was analysed, which was defined as micro-syntactic. An extensive chapter was devoted to the so-called "foreign influences", in which the reach of influence of Greek on the phenomenon of composition in Old Church Slavonic was observed. In a separate chapter, the ideological identity of Old Church Slavonic was examined within each semantic nest; a space was also devoted, inter alia, to the so-called semantic redundancy. At the very end, the author notes the phenomenon of compounds in Old Church Slavonic without the corresponding parallels in Greek. At the end of the thesis, in addition to the list of literature used, both initial corpora of compounds (SSR and SJS) are published in the annexes.

БОГОУЧЕНЪ	БОГОЧЪСТИЕЪ	БОГОЧЪСТИЕЪ
БОГОЧЪСТИНЕ	БОГОЧЪСТЪНО	БОГОЧЪТЬЦЪ
БРАТОЛЮБЪСТВЕНЕ	БРАТОЛЮБЪСТВО	БРАТОСЪТВОРЕНЕНЕ
БРАТРОЛЮБИНЕ	БРАТРОТВОРЕНЕНЕ	БРАТОУЧАДЪ
БЪЛОРИЗЪЦЪ	ВЕЛИКОДОУШЪНЪ	ВЕЛИКОЛЪПОТИНЕ
ВЕЛИНЕИМЕНЪНЪ	ВЕЛИНЕРАДЪ	ВЕЛЬБЖДЪ
ВЕЛЬБЖДЪ	ВЕЛЬГЛАСЪНЪ	ВЕЛЬДАРОВАНЕНЕ
ВЕЛЬЛЪПОТА	ВЕЛЬЛЪПЪ	ВЕЛЬМОЖА (ВЕЛЬМЖЖА)
ВЕЛЬМЖДРОВАТИ	ВЕЛЬРЪЧЕВАТИ	ВЕЛЬРЪЧИЕЪ
ВИНОГРАДЪ	ВИНОГРАДЪНЪ	ВИНОДАТИНЕ
ВИНОПИЕЪЦА	ВИНОПИТИНЕ	ВИНОПИЦА
ВОДОНОСЪ	ВОДОНОСЪ	ВОДОПИЦА
ВОДОТЪЧЪ	ВОДЪНОТЪРЖДОВИТЪ	ВОНЕВОДА
ВОНЕВОДИНЪ	ВОНЕВОДСКЪ	ВОНЕВОДЪСТВО
ВРЪТОГРАДАРЪ	ВРЪТОГРАДЪ	ВРЪТЪПОГРАДЪ
ВЪБЛАГОВОЛИТИ	ВЪБЛАГОСЛОВЕСТИТИ	ВЪСЕВИДА
ВЪСЕВЛАДЪКА	ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪ	
ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪСТВО	ВЪСЕДРЪЖА	ВЪСЕЖЕГОМЪ
ВЪСЕИЗЪДАНА	ВЪСЕЛИЧЪСКЪ	ВЪСЕМОГЪ
ВЪСЕНОШЪНЪ	ВЪСЕПЛОДЪНЪ	ВЪСЕСРЪДЪ
ВЪСЕСЪЖАГАЕМЪ	ВЪСЕСЪЖЕЖЕНЕНЕ	ВЪСНАСЪЖАГАЕМЪ
ГАЗОФИЛАКИНА	ГРЪХЪПАДАНИЕНЕ	ДЕСАТИСТРОУНЪНЪ
ДЛЪГОСЛОУЖИНЕ	ДЛЪГОТЪРЪПЪЛИЕЪ	ДЛЪГОТЪРЪПЪЛИНЕ
ДЛЪГОТЪРЪПЪНИЕНЕ	ДЛЪГОТЪРЪПА	ДОВРОВОНИЕНЕ
ДОВРОВЪГОДЪНЪ	ДОВРОГОВЪНИНЪ	ДОВРОГОВЪНИЕНЕ
ДОВРОДАРЪСТВЕНЪ	ДОВРОДРЪЗОСТЪНЪ	ДОВРОДЪТЪЛЪНЪ
ДОВРОДЪНАНИЕНЕ	ДОВРОДЪНАНЪ	ДОВРОДЪНА
ДОВРОЛИЧЪНЪ	ДОВРООБРАЗЪНЪ	ДОВРОПОВЪДЪНЪ
ДОВРОПОМОЩЪНИЦА	ДОВРОПОТЪРЪБЕНЪ	ДОВРОПРИМАТИ
ДОВРОРАЗОУМИЕЪ	ДОВРОРАЗОУМИЕЪ	ДОВРОРОДИЕНЕ
ДОВРОРОДЪНЪ	ДОВРОРОДЪСТВО	ДОВРОСЪТВОРИТИ
ДОВРОСЪТВОРЕНЕНЕ	ДОВРОТВОРИТИ	ДОВРОЧЪСТИЕЪ
ДОВРОЧЪСТИЕНЕ	ДОВРОЧЪСТЬ	ДОВРОЧЪСТЪНЪ
ДОМАЖИВЪЦЪ	ДОСТОИНОВЪРЪНЪ	ДРЪВОДЕЛНА
ДОУШЕГОУБЪНЪ	ДОУШЕПАГОУБЪНЪ	ДОУШЕОУСПЪШЪНЪ
ДЪВОДОУШИНЕ	ДЪВОПОМОСТИТИ	ДЪВОЕНАДЕСАТЕЛОУЧЪНЪ
ДЪЛОМЪРЪНЪ	ДЪТОГОУБЛЕНЕНЕ	ЖЕСТОКОЛЪГАНЪНИКЪ
ЖЕСТОСРЪДИЕЪ	ЖЕСТОСРЪДИЕНЕ	ЖЕСТОСРЪДЪ
ЖИВОТВОРИЕЪ	ЖИВОТВОРЪНЪ	ЖИВОТВОРЪЦЪ
ЖИВОТВОРА	ЖИВОТОЛЮБЪЦЪ	ЖИЗНОДАВЪЦЪ

житомѣрѣниѣ	звѣздозьрьць	заимодавць
законодавць	законоданиѣ	законодани
законоположениѣ	законопрѣстѣплѣниѣ	законопрѣстѣпникъ
законопрѣстѣпнъ	законооучитель	звѣрокрзьмьникъ
звѣроуадиѣ	землѣлѣганиѣ	златоносивъ
зълѣбѣсьнъ	зълѣбѣриѣ	
зълѣбѣрьство	зълѣдѣи	зълѣдѣинъ
зълѣдѣискъ	зълѣдѣиство	зълѣдѣганиѣ
зълѣдѣати са	зълѣкзънънъ	зълѣоурабънъ
зълѣословити	зълѣострадати	зълѣосзъмрътънъ
зълѣосзтворити	зълѣотворити	зълѣочьстьнъ
идѣлѣжрътѣбънъ	идѣлѣослѣужитель	инѣвѣрьникъ
инѣвѣрьнъ	инѣдоушьно	инѣомзисльнъ
инѣомзислѣниѣ	инѣоплѣмѣньникъ	инѣорогъ
инѣорожь	инѣостанъ	инѣостанънъ
инѣостранъникъ	инѣосзказанѣмъ	инѣочадъ
инѣоуазъичъникъ	инѣоуазъичънъ	козълѣогласѣваниѣ
кокоуогласѣниѣ	крѣтолѣубць	крѣвопивъ
крѣвоуочѣниѣ	крѣвоуочивъ	крѣвоуочица
крѣвоуочащиѣ	крѣвоуадѣниѣ	крѣвоуадивъ
коуоуогласѣниѣ	лѣнѣстѣпадъ	лѣхѣоманиѣ
лѣхѣомниѣ	лѣхѣомьствѣниѣ	лѣхѣомьство
лѣхѣоклѣтѣа	лѣхѣомзислѣити	лѣхѣосзтворити
лѣхѣоуадѣниѣ	лѣхѣоѣмлѣани	лѣцѣмѣѣриѣ
лѣцѣмѣѣръ	лѣцѣмѣѣрьство	лѣжѣнѣмѣнитъ
лѣжѣнѣмѣньнъ	лѣжѣпѣослѣушьствѣовати	лѣжѣсзѣѣдѣѣниѣ
лѣжѣсзѣѣдѣѣтѣль	лѣжѣсзѣѣдѣѣтѣльствѣовати	лѣжѣпѣослѣушь
лѣубѣдѣи	лѣубѣдѣинъ	лѣубѣдѣиство
лѣубѣдѣица	лѣубѣдѣиць	лѣубѣдѣганиѣ
лѣубѣдѣанънъ	лѣубѣомѣнънъ	лѣубѣонишь
лѣубѣоплѣкати	лѣубѣопъриѣвъ	лѣубѣослѣзшаниѣ
лѣубѣостранъниѣ	лѣубѣостранънъ	лѣубѣотѣѣтрънъ
мѣлѣоврѣмѣньнъ	мѣлѣовѣръ	мѣлѣогодънъ
мѣлѣомощь	мѣлѣословѣниѣ	мѣлѣосзпаниѣ
мѣлѣочисмѣньнъ	мѣлѣжѣна	мѣдѣотъчънъ
мѣждѣоуѣмѣриѣ	мѣждѣоурамѣниѣ	мѣлѣосръдиѣ
мѣлѣосръдѣовати	мѣлѣосръдъ	мѣлѣосръдънъ
мѣмоурасти	мѣмомѣити	мѣмомѣинъжѣти
мѣмонѣсти	мѣмотѣши	мѣмотѣкати
мѣмоуодити	мѣроуодръжѣтѣль	мѣротѣворць

МИТРОПОЛИТЪ	МЗНОГОБОЖЬСТВО	МНОГОВОЛѢЗНЬНЪ
МЗНОГОВЕЛЪНЬНЪ	МЗНОГОГЛАВЪНЪ	МЗНОГОГЛАГОЛАНИЕ
МЗНОГОГЛАГОЛАТИ	МЗНОГОДЪНЬНЪ	МЗНОГОДѢТѢЛЪНЪ
МЗНОГОЛИЧЪНЪ	МЗНОГОЛИЧЪНѢ	МЗНОГОЛѢТЪНЪ
МЗНОГОМИЛОСТИВЪ	МЗНОГООБРАЗЪНЪ	МЗНОГООЧИТЕЛЪНЪ
МЗНОГООЧИТЪ	МЗНОГОПЛАЧЪНЪ	МЗНОГОПЛОДЪНЪ
МЗНОГОПЪРИВЪ	МЗНОГОРАЗЛИЧИЕ	МЗНОГОРАЗЛИЧЬНО
МЗНОГОРАЗЛИЧЪНЪ	МЗНОГОСИЛЪНЪ	МЗНОГОТРОУДЪНЪ
МЗНОГОЦѢНЬНЪ	МЗНОГОЧЪСТЪНЪ	МЗНОГОЧАСТЬНО
МЪЗТОИМЪЦЬ	МЪЗДОДАВЪЦЬ	МЪЗДОИМЪЦЬ
МЪЗДООТЪДАВЪЦЬ	МѢСАЦЕСЛОВЕСЬНИКЪ	МАКЪКОЛѢГАНИЕ
МАСОПОУСТЪ	МАСОПОУСТЪНЪ	МЖЕБЛАЖЬСТВЕНЕ
НАРОДОВОДИМЪ	НЕЛИЦЕМѢРЪНЪ	НЕЛИЦЕМѢРЪНѢ
НЕПРАВЪДОСЪТВОРЕНИЕ	НЕРЖКОТВОРЕНЪ	НЕСАМОВОЛЪНЪ
НЕЧЛОВѢКОЛЮБИЕ	НИЩЕЛЮБИЕ	НИЩЕЛЮБЬЦЬ
НОВОЛѢПЪНЪ	НОВООСВѢЩЕНЪ	НОВОПРИСТЪПИВЪ
НОВОПРИХОДА	НОВОРАСЛЪ	НОВОРОЖДЕНЪ
НОВОСВѢТЪЛЪ	НОВОСВѢТЪНЪ	НОВОУАВЛЪ СА
НѢМОГЛАГОЛА	ОЛОКАВЪЗТОМАТА	ПЛОДОНОСЬСТВОВАТИ
ПЛОДОПРИНОШЕНИЕ	ПЛОДЪТВОРЕНИЕ	ПЛЪТОЛЮБИВЪ
ПЛЪТОУАДИВЪ	ПОВѢДОТВОРЬЦЬ	ПОДОБОЛИЧЪНЪ
ПОДОБОНРАВЪНЪ	ПОДОБЪНОСТРАСТЪНЪ	ПОДОБЪНЪВѢРЪ
ПРАВОВѢРИЕ	ПРАВОВѢРЬНО	ПРАВОВѢРЪНЪ
ПРАВОСЛОВЬЦЬ	ПРѢЛЮБОДѢИ	ПРѢЛЮБОДѢИНЪ
ПРѢЛЮБОДѢИСТВО	ПРѢЛЮБОДѢИСТВЪНЪ	ПРѢЛЮБОДѢИАНИЕ
ПРѢЛЮБОДѢИАТИ	ПРѢСТЪЖПОКЛАТИЕ	ПАТИКОСТИНЪ
ПАТИКОСТИНА	РАВЪНОДОУШЪНЪ	РАВЪНОЧЪСТЪНЪ
РАВЪНОЕСТЬСТВЪНЪ	РОДОТВОРЬЦЬ	РЖКОВѢАТЪ
РЖКОПИСАНИЕ	РЖКОТВОРЕНЪ	САМОВИДЪНѢ
САМОВИДЬЦЬ	САМОВЛАСТЪНЪ	САМОВЛАСТЬЦЬ
САМОДРЪЖИТЕЛЪ	САМОДРЪЖЬЦЬ	САМОДѢЛЪНИКЪ
САМОИЗВОЛЪНЪ	САМОПРИХОДАИ	САМОРАСТЪИ
САМОТВОРЪНЪ	САМОХОТЬ	САМОХОТЪНѢ
СВОЕВОЛЪСТВЪНЪ	СВОЕПЛЕМЕНЬНИКЪ	СВѢТЪЛООБРАЗЪНЪ
СВѢЩЕНОМЪЧЕНИКЪ	СКЕРЪНЬНОЛЮБИЕ	СКЕРЪНЬНОУАДЕНИЕ
СЛАВОСЛОВЕСИЕ	СЛАВОСЛОВЕСТВИЕ	СЛАВОСЛОВИТИ
СЛАВОСЛОВИЕ	СЛАСТОТРЪПИЕ	СЛОВОЛЮБЬЦЬ
СЛОВОПИСАТЕЛЪ	СЛОВОПРѢПИРАТИ СА	СЛЪЗОТОЧЪНИКЪ
СРЪДЪЦЕВѢДЬЦЬ	СРѢДОУДВОРИЕ	СТЛЪПОТВОРЕНИЕ
СТЛЪПОУСТѢНА	СТРАНЬНОЛЮБИЕ	СТРАНЬНОПРИИМЪЦЬ

СТРАСТОНОСЬЦЬ	СТРАСТОТРЬПЬЦЬ	СТРЬМОГЛАВЬ
СТОУДОДѢНИНІЕ	СОУГОУБОРОДЬСТВО	СОУХОНОГЪ
СОУХОРЖКЪ	СОУХОУАДЬЦЬ	СЪМРЬТОНОСЬНЪ
СЪІНОВОЖЬСТВІНІЕ	СЪІРОПОУСТЬНЪ	СЪРЕБРОЛЮБЛЕНІНІЕ
СЪРЕБРОЛЮБЬСТВІНІЕ	СЪРЕБРОЛЮБЬСТВО	СЪРЕБРОЛЮБЬЦЬ
СЪПРОТИВОВѢТРИНІЕ	ТОЖДЕИМЕНІТЪ	ТОЖДЕИМЕНИНІЕ
ТОЖДЕПЛЕМЬНИКЪ	ТОЖДЕРОЖДЕНІНІЕ	ТРИДЬНЕВЬНЪ
ТРИМЕНЬНЪ	ТРЬБЛАЖЕНЪ	ТРЬВЕЛИЧЬСТВЬНЪ
ТРЬГОУБИТИ	ТРЬЗЖЬБЬЦЬ	ТРЬСВАТЪ
ТЪЩЕГЛАШЕНИНІЕ	ТЪЩЕСЛАВИНІЕ	ТЪЛОПЬСАНИНІЕ
ТАЖЬКОСРЬДЪ	ФИЛОСОФИНА	ФИЛОСОФЪ
ХРИСТО(СО)БОРЬЦЬ	ХРИСТО(СО)ЛЮБИВЪ	ХРИСТО(СО)ЛЮБЬЦЬ
ХРИСТО(СО)ОУБИНСТВО	ХРЬСТОЛЮБЗВЬНЪ	ХРЬСТОЛЮБЬНЪ
ХРЬСТОНЕНАВИДЬНЪ	ХОУДОВѢРЬНЪ	ХОУДОСИЛЪ
ХОУДОСИЛЬНЪ	ХОУЛОЛЮБИВЪ	ЩОУЖДЕКРЪЗМЬНИЦА
ЦѢЛОМЖДРИНІЕ	ЦѢЛОМЖДРОВАНІНІЕ	ЦѢЛОМЖДРОВАТИ
ЦѢЛОМЖДРОСТЬ	ЦѢЛОМЖДРЬНЪ	ЦѢЛОМЖДРЬСТВІНІЕ
ЦѢЛОМЖДРЬСТВОВАТИ	ЦѢЛОМЖДРЬСТВЬНО	ЦѢЛОУМЬНЪ
ЦАТОИМЬСТВО	ЧАРОДѢИ	ЧАРОДѢИЦА
ЧАРОДѢНИНІЕ	ЧЕТВЕРЬТОВАЛЪСТЬНИКЪ	ЧЕТВЕРЬТОВАЛЪСТВОВАТИ
ЧЕТВЕРЬТОВАЛЪСТЬЦЬ	ЧЕТВЕРЬТОДЬНЬНЪ	ЧЕТВЕРѢДЬНЕВЬНЪ
ЧЕТВРѢНОГЪ	ЧИСТОЛЮБЬЦЬ	ЧЛОВѢКОЛЮБИВЪ
ЧЛОВѢКОЛЮБИНІЕ	ЧЛОВѢКОЛЮБЬНІЕ	ЧЛОВѢКОЛЮБЬСТВІНІЕ
ЧЛОВѢКОЛЮБЬСТВО	ЧЛОВѢКОЛЮБЬСТВЬНЪ	ЧЛОВѢКОЛЮБЬЦЬ
ЧЛОВѢКООУБИИЦА	ЧЛОВѢКООУБИИЦЬ	ЧЛОВѢКООУБОИЦА
ЧЛОВѢКОУГОДЬНИКЪ	ЧРЬНОРИЗЬСКЪ	ЧРЬНОРИЗЬСТВО
ЧРЬНОРИЗЬСТВО	ЧРЬНОРИЗЬЦЬ	ЧРЬНОРИЗЬЧЬСКЪ
ЧОУДОДѢНИНІЕ	ЧОУДОДѢНИНІЕ	ЧОУДОТВОРИНІЕ
ЧОУДОТВОРЬЦЬ	ЧОУДОТВОРЕНІНІЕ	ЧАДОЛЮБИВЪ
ЧАДОЛЮБЪ	ШАРОПИСАТЕЛЬ	ШЕСТОКРИЛАТЪ
ШЕСТОКРИЛАТЬЦЬ	ШЕСТОКРИЛЬНЪ	ІЕДИНОМЖДРЬНО
ІЕДИНОСЖИИНІЕ	ІЕДИНОСЖИЬНЪ	ІЕДИНОУМЬНЪ
ІЕДИНОЧАДЪ	ІЕДИНОІЕСТЬСТВЬНЪ	ІЕДЬНОГЛАСІНІЕ
ІЕДЬНОДОУШЬНЪ	ІЕДЬНОРОЖДЕНЪ	ІЕДЬНОСЖИЬНЪ
ІЕДЬНОУМЬНЪ	ІЕДЬНОЧАДЪ	ІЕДЬНОІЕСТЬСТВЬНЪ

Poznámky k soupisu: z důvodu formální stránky tabulky nebyly vřazeny tyto varianty-

1. благословенинѣ (к благословлѣненинѣ), благословенъ (к благословлѣнѣнъ)
2. грѣхопаданинѣ (ке грѣхъпаданинѣ), десатѣстроуѣнъ (к десатистроуѣнъ)
3. лъжисъвѣдѣтельствовати (ке лъжесъвѣдѣтельствовати)

4. подобнострастьнънъ (к подобнострастьнъ)
5. хръсто(со)борьць (ке хръсто(со)борьць)
6. хръсто(со)любивъ (ке хръсто(со)любивъ)
7. хръсто(со)любьць (ке хръсто(со)любьць)
8. хръсто(со)оубинство (ке хръсто(со)оубинство)

Soupis kompozit II (SJS):

	АКРОВОУСТИНА	АКРОВОУСТИНСКЪ
АКРОГОНИЧЪНЪ	АСТРОНОМИНА	БИСТРООБРАЗЪНЪ
БЛАГОВѢРОВАТИ	БЛАГОВѢРНО	БЛАГОВѢРСТВИНЕ
БЛАГОВѢСТОВАНИЕ	БЛАГОВѢСТЪНИКЪ	БЛАГОГОВѢИЪ
БЛАГОГОВѢНИЕ	БЛАГОГОДЪНЪ	БЛАГОДАРЪСТВО
БЛАГОДАТАТИ	БЛАГОДОУШЬНОВАТИ	БЛАГОДОУШЬСТВОВАТИ
БЛАГОДѢТНО (БЛАГОДАТНО)	БЛАГОДѢТЪСТВОВАТИ	БЛАГОКОУЩЕНЫСТВО
БЛАГОЛИЧИТИ СЯ	БЛАГОЛѢПИНЕ	БЛАГОЛЮБЬЦЪ
БЛАГОМИЛОСТИВѢ	БЛАГООБРАЗЪНЫСТВО	БЛАГООБРАЗЪНѢ
БЛАГООБРАЩЕНИЕ	БЛАГООТЪВѢТЪНЪ	БЛАГОПОКОРЬЛИВЪ
БЛАГОПОТРЕБЪНЪ	БЛАГОСЛАВИТИ	БЛАГОСЛАВЛЯТИ
БЛАГОСЛОВЕСТВИЕ	БЛАГОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ	БЛАГОСЛОВОВАТИ
БЛАГОСЛОВЪНЪ	БЛАГОСЛОВЬСТВОВАТИ	БЛАГОСРЪДИЕ
БЛАГОСТОЯНИЕ	БЛАГООУГОДИТИ	БЛАГООУГОДЪНЪ
БЛАГОЧИСТИ	БЛАГОЧЪСТИВЪ	БЛАГОЧЪСТИЕ
БЛАГОЧЪСТОВАТИ	БЛАГОЧЪСТНО	БЛАГОЧЪСТЪНЪ
БЛАГОЧЪТИТИ	БЛАГОУАВЪНЪ	БЛАГОУАВѢ
БЛАГОЖТРОБИЕ	БОГОБЛАЖЕНЪ	БОГОГЛАГОЛИВЪ
БОГАГЛАСНО	БОГОГЛАСЪНЪ	БОГОДАРЕНИЕ
БОГОДВИЖЪНЪ	БОГОДОСТОИЪ	БОГОДОУХОВЪНЪ
БОГОЗАРЪНЪ	БОГОЛЮБЪНЪ	БОГОМРЪЗЪНЪ
БОГОМЪЖЪНЪ	БОГОНЕВѢСТЪНЪ	БОГОПОДОБНО

БОГОРАЗУМЬНЪ	БОГОСЛОВЕСТВИЕ	БОГОСЛОВИЕ
БОГОСЛОВЬЦЕВЪ	БОГОТОЧЬНЪ	БОГОТЪКАНЬНЪ
БОГОУБИИЦЪ	БОГОУГОДИЕ	БОГОУГОДНО
БОГОУКРАШЕНЪ	БОГОХРАНИМЪ	БОГОЧЪСТЪНЪ
БРАТОЛЮБЬЦЪ	БРАТОСЪМЪСИНЕ	БРАТООУБИСТВО
БРАТООУБИСТВЪНЪ	БРАТЪСЕСТРА	БОУЕСЛОВЕСИНЕ
ВЕЛЕГЛАВЪ	ВЕЛЕГЛАСЬНО	ВЕЛИКОЛЪПЪ
ВЕЛИКОЛЪПЪНЪ	ВЕЛЬЛЪПИНЕ	ВЕЛЬЛЪПОСЛАВЪНЪ
ВЕЛЬЛЪПЬНО	ВЕЛЬЛЪПЪНЪ	ВЕЛЬМЪДРЪСТВОВАТИ
ВЕЛЬРЪЧИНЕ	ВИНОГРАДИЕ	ВИНОГРАДАНИНЪ
ВОДОЧРЪПЪ	ВОЛЕСЛОУЖЕНИЕ	ВЪЗБЛАГОДЪТЪНЪ
	(ВЕЛЬСЛОУЖЕНИЕ)	
ВЪЗБЛАГОСЛОВИТИ	ВЪТАИНОИМЪНЪ	ВЪСОКОМЪДРОВАТИ
ВЪСОКОМЪДРЪСТВОВАТИ	ВЪСОКОУМИТИ СЯ	ВЪСЕВЪДЪ
ВЪСЕВЪРЬНО	ВЪСЕГОУБИТЕЛЬ	ВЪСЕГЪИВЪЛЬНЪ
ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЪСТВИНЕ	ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЕВЪ	ВЪСЕДЪНЪНЪ
		(ВЪСЕДЪНЕВЪНЪ)
ВЪСЕЛЮДЪСКЪ	ВЪСЕМИЛОСТИВЪ	ВЪСЕМИРЪСКЪ
ВЪСЕМОГЪ	ВЪСЕМОЖЪСТВОИНЕ	ВЪСЕПЛОДИЕ
ВЪСЕСВАТЪ	ВЪСЕСЛАВЪНЪ	ВЪСЕТЪЛЪНИЕ
ВЪСЕЦЪЛЕНИНЕ	ВЪСЕЧЪСТЪНЪ	ВЪСАДЪНИИ
ВЪТРОТЪЛЪНЪНЪ	ГЕОМЕТРИА	ГЕОМЕТРЪСКЪ
ГЛАВОТАЖЪ	ГОСТОЛЮБИЕ	ГРОВОКОПАТЕЛЪ
ГРОВОКРАДАТЕЛЪ	ГРОВОРЪЗА	ГРОМЪГЛАСЪ
ГРЪХОЛЮБЬЦЪ	ГРЪХЪПАДЕНИЕ	ДИВОБЛЮДЬЦЪ

ДЛЗГОДЬНЬСТВОВАТИ	ДЛЗГОЖИТЬНЗ	ДЛЗГОЛѢТЬНЗ
ДЛЗГОТРЗПѢЛЬНО	ДОБРОВОЛѢНЗ	ДОБРОГЛАСЬНЗ
ДОБРОДАРЬСТВИНЕ	ДОБРОДОУШЬСТВОВАТИ	ДОБРОДѢИ
ДОБРОДѢЛАТИ	ДОБРОДѢТѢЛЬ	ДОБРОСЪТВАРѢАТИ
ДОБРООУЧИТЕЛЬНИЦА	ДОМАЧАДИЦА	ДОМАЧАДЬЦЬ
ДОМОДРЪЖИЦА	ДОСТОСЛАВЬНЗ	ДРЪЗОСРЪДЪ
ДОУШЕГОУБИЦА	ДОУШЕГОУБЬЦЬ	ДОУШЕЛОВЬЦЬ
ДЗВОБРАЧЬНЗ	ДЗВОГЛАСЬНЗ	ДЗВОДОУШЬНЗ (ДЗВОѢДОУШЬНЗ)
ДЗВОЖЕНИКЪ	ДЗВОЖЕНИТВЬНЗ	ДЗВОЖЕНЬНЗ
ДЗВОЖЕНЬЦЬ (ДЗВОѢЖЕНЬЦЬ)	ДЗВОКРОВЬНЗ	ДЗВОСЛОВЬНЗ (ДЗВОѢСЛОВЬНЗ)
ДѢТООУБИСТВО	ЖАЛОСРЪДИА	ЖЕСТОКОСЪКАЗАТЬНЗ
ЖЕСТОКОШИИ	ЖИВНОСЬНЗ	ЗВѢЗДОЧЪТЕНИЕ
ЗАКОНОДРЪЖЬЦЬ	ЗАКОНОНАСЛѢДИТИ	ЗАКОНОПРѢСТЪПОВАТИ
ЗАКОНОПРѢСТЪПЬНО	ЗАКОНОПРѢСТЪПЬСТВИНЕ	ЗВѢРОАДИНА
ЗЕМЛѢЖИТЕЛѢ	ЗЕМЛѢМѢРѢНИЕ	ЗЛАТОЗАРѢНЗ
ЗЛАТООБРАЗЬНЗ	ЗНАМЕНОСИТЕЛѢ	ЗЪЛОВОЛѢНЗ
ЗЪЛОВѢРЬНЗ	ЗЪЛОДѢИЦА	ЗЪЛОКЛЮЧИМЪ
ЗЪЛОЛЮТЬНЗ	ЗЪЛОПРАВИЕ	ЗЪЛООБРАЗИТИ
ЗЪЛООБРАЗОВАТИ	ЗЪЛОПОСТРАДАТИ	ЗЪЛОСЛОВЕСИТИ
ЗЪЛОСЛОВЕСЬСТВОВАТИ	ЗЪЛОСРАМЬНЗ	ЗЪЛООУМЬНЗ
ЗЪЛООУСТЪ	ЗЪЛОХОУЛЬНЗ	ИДОЛОДѢЛАТЕЛѢ
ИДОЛОЖЪРЕНИНА	ИДОЛОЖЪРЕНЪ	ИДОЛОЖЪРЬЦЬ
ИДОЛОЛАТРИА	ИДОЛОЛАТРЪ	ИДОЛОСЛОУЖЕНИЕ

ИДОЛОТВОРЪЗ	ИДОЛОТРѢБНИКЪ	ИДОЛОТРѢБИНЪ
ИЗЛЮБОДѢИСТВИТИ	ИЗЛЮБОДѢИСТВОВАТИ	ИКОНОБОРЪНЪ
ИКОНОБОРЪЦЪ	ИКОНОМИѦ	ИКОНОМЪ
ИНОГЛАСИѢ	ИНОДОУШЪНИКЪ	ИНОДОУШЪНЪ
ИНОЗЕМЪЦЪ	ИНОКОЛѢННИКЪ (ИНОКОЛѢНИКЪ)	ИНОПЛЕМЪННИЧЪ
ИНОПЛЕМЪНЪНЪ	ИНОСРЪДЪНЪ	ИНОСТАНО
ИНОСЪГЛАСИѢ	КЛЮЧЕДРЪЖЪЦЪ	КЛАТВОПРѢСТЪПНИКЪ
КРАДОВОДИТИ	КРАѢОБРѢЗАНИѢ	КРАѢОБРѢЗАНЪ
КРАѢЖГЪЛЪНЪ	КРИВОТВОРИТИ	КРОМѢЗІТИѢ
КРОТЪКОДОУШЪНЪ	КРОТЪКОПРИѦТИѢ	КРЪСТАОБРАЗЪНО
КОУМИРОЖРЪТЪВЪНЪ	КОУМИРОСЛОУЖЕНИѢ	КОУМИРОСЛОУЖИТЕЛЪ
КОУМИРОСЛОУЖЪНИКЪ	КОУПЛЕЛОБЪЦЪ	КОУПЪНОСЪЩИ
КОУПЪНОСЪЩИѢ	КОУПЪНОСЪЩЪНЪ	ЛИСТОГОНЪ
ЛИХОВЪЗЪИМАТИ	ЛИХОДѢАНИѢ	ЛИХОИМАТИ
ЛИХОИМЪСТВОВАТИ	ЛИХОИМЪЦЪ	ЛИХОИМѢНИѢ
ЛИХОПИТИѢ	ЛИЦЕМѢРИТИ СѦ	ЛИЦЕМѢРЪНЪ
ЛИЦЕМѢРЪСТВИѢ	ЛЪЖЕАПОСТОЛЪ	ЛЪЖЕБРАТИѦ (ЛЪЖИБРАТИѦ)
ЛЪЖЕВѢРЪНЪ	ЛЪЖЕИМЕНОВАНЪ	ЛЪЖЕОКЛЕВЕТАНИѢ
ЛЪЖЕСЛОВЕСЪНИКЪ	ЛЪЖЕСЪВѢСТОВАТИ	ЛЪЖИСЪВѢДѢТЕЛЪСТВО
ЛѢТОРАСЛЬ	ЛЮБОВЪКАТИ	ЛЮБОДѢИВЪ
ЛЮБОДѢИЧИЩЪ	ЛЮБОДѢѦТИ	ЛЮТОСРЪДИѢ
МАЛОДОУШЪНЪ	МАЛОМОГЪІ	МАЛОМОЩЪНЪ
МАТЕРЪДОСАДИТЕЛЪ	МИЛОСРЪДЪНО	МИЛОСРЪДЪСТВИѢ

МИМОПЛОУТИ	МИМОХОЖДЕНИЕ	МИТРОПОЛИЩЬ
МИТРОПОЛИТА	МИТРОПОЛЬСКЪ	МЗНОГОВОЖЬНЪ
МЗНОГОВОЖЬСТВЪНЪ	МЗНОГОВРАЧИЕ	МЗНОГОГЛАВАТЪ
МЗНОГОГЛАСЪНЪ	МЗНОГОЖИВОТЪНЪ	МЗНОГОМЛЗВЪНЪ
МЗНОГОМРАЧЪНЪ	МЗНОГОМАТЕЖЪНЪ	МЗНОГООБРАЗЪНЪ
МЗНОГОПЛЕТЕНЪ	МЗНОГОПРЪСВѢТЬЛЪ	МЗНОГОРАЗЛИЧЪНЪ
МЗНОГОРАЗУМЪНЪ	МЗНОГОРЪЧЕВЪНЪ	МЗНОГОРЪЧИВЪ
МЗНОГОРЪЧЪНЪ	МЗНОГОСТОУДЕНЪ	МЗНОГООУМЪНЪ
МЗНОГООУЧЕНЪ	МЗНОГОХОБОТЪНЪ	МЗНОГОХОУЛЬНЪ
МЪШЕЛОИМЪЦЬ	МЪШЕЛОИСКАТЕЛЪ	МЪШЕЛОИЩЬЦЬ
МЪИТОИМАНИЕ	МЪЗДОВЪЗДАНИЕ	МЪЗДОВЪЗДАТЕЛЪ
МѢСТОСТАВЪНЪ	МАСОАДЕНИЕ	МЪЖЕЛЕЖЬНИКЪ (МЪЖЕЛОЖЬНИКЪ)
МЪЖЕЛОЖЬСТВО	МЪЖЕЛОЖЬЦЬ	МЪЖЕЛЮБИЦА
МЪЖЕОУБИЦА	МУРОНОСИЦА	МУРОНОСЪНЪ
НАГЛОДОУШЪНЪ	НЕБЛАГОЛЮБЬЦЬ	НЕБЛАГООРАЗЪНЪ
НЕБЛАГОРАЗУМЪНЪ	НЕВЪЗБЛАГОДАТЪНЪ	НЕВЪЗБЛАГОДѢТЬНЪ
НЕВѢТОХРАНИТЕЛЪ	НЕКЛАТВОХРАНИТЕЛЪ	НЕКРАЕОБРЪЗАНИЕ
НЕПРАВОВѢРЪНЪ	НЕСЪРЕБРОЛЮБЬЦЬ	НИЩЕДОУШЪНЪ
НОВОЗЪДАНЪ	НОВОКРЫШЕНЪ	НОВОСВѢЩЕНЪ
НОМОКАНОНЪ	НЪДОСТРАДАНИЕ (НОУДОСТРАДАНИЕ)	НЪДОХЪЩЕНИЕ (НОУДОХЪЩЕНИЕ)
ФЛОКАВЪТОСЬ	ФЛОКАВЪТОСЪНЪ	ФЛОКАВЪТЪ
ФЛОКАРПОСЬ	ФПЛАЗОСРЪДЪ	ФРЪЖЕНОСЪСТВОВАТИ
ФЪЦЕДОСАДИТЕЛЪ	ФЪЧЪСТВОЛЮБЬЦЬ	ПАКЪБЪИТИНСКЪ

ПАКЗІВЗІТИНЄ	ПАКЗІПРИШЬСТВИНЄ	ПАКЗІРОЖДЕНИНЄ
ПАТРАХЪ	ПАТРИАРХОВЪ	ПАТРИАРХЪ (ПАТРИАРХЪ)
ПАТРИАРШЬСКЪ	ПАТРИАРШЬСТВО	ПЕДАГОГЪ
ПЕРИТОМИНА	ПЛОДОНОСИТИ	ΨЛОДОНОСИНЄ
ПЛОДНОШЕНИНЄ	ПЛЪТОЛЮБЪНЪ	ПОВЬСЕДЬНЄВЪНЪ (ПОВЬСАДЬНЄВЪНЪ)
ПОДОБОСТРАСТЪНЪ	ПОДОБЪНОВРЪДЪНЪ	ПОЛЗСПЖДИНЄ
ПРАВОВЪРЪНЪ	ПРАВОВЪРЪСТВО	ПРАВООУЧЪНЪ
ПРАВОСЛАВИНЄ	ПРАВОСЛАВЪНЪ	ΨРАВОСЛОВИНЄ
ПРАВОСТОЯНИНЄ	ПРАЗДЪНОЛЮБЪЦЪ	ПРИСПОДЪБА
ПРИСПОДЪБАГА	ПРИСПОДЪБИЦА	ΨРИСПОСТОЯНИНЄ
ПРИСПОСЪВРЪСТНИЦА	ПРИСПОСЪ	ПРИСПОСЖЩЪНЪ
ПРИСПОТЕКЪ	ПРОСТОВЛАСЪ	ПРОСТОЛЮДИНЪ
ПРОСТОРОДЪНЪ	ПРЪБЛАГОСЛОВЛЕНЪ (ПРЪБЛАГОСЛОВЕНЪ)	ПРЪЖДЕБЪВЪЗІ
ПРЪЖДЕВЪЗЛЪГАНІНЄ	ПРЪЖДЕВЪДЪНИНЄ	ПРЪЖДЕЗЪВАНІНЄ
ПРЪЖДЕНАРЕЧЕНЪ	ПРЪЖДЕОСЖЖДЕНИНЄ	ПРЪЖДЕРЕЧЕНЪ (ПРЪЖДЕРЕЧЕНЪНЪ)
ПРЪЖДЕСВАЩЕНЪ	ПРЪЖДЕСЪЛЪ	ПРЪЖДЕСЪИ
ПРЪЖДЕСЪДАНІНЄ	ПРЪЛЮБОДЪИ	ПРЪЛЮБОДЪИЦА
ПРЪЛЮБОДЪИЦЪ	ПРЪЛЮБОДЪАНЪНЪ	ПАТИКОСТЪНЪ
РАВЪНООБРАЗЪНЪ	РАВЪНОПРЪСТОЛЪНЪ	РАЗЪНОГЛАГОЛАТИ
РЖКОТВОРЕНИНЄ	САМОВЛАСТЬ	САМОВОЛЪНЪ
САМОГЛАСЪНЪ	САМОЛЮБЪЦЪ	САМОЛЮБЪЦЪ
СВЕРЪПОМАСЛИНА	СВЕРЪПОМАСЛИНЪНЪ	СВЕРЪПОМАСЛИНЪЦЪ

СВѢТОДАВЬЦЬ	СВѢТОДАТЕЛЪ	СВѢТОЗАРЬНЪ
СВѢТОНОСЬНЪ	СВѢТООБРАЗЬНЪ	СВАТОЛѢПЬНЪ
СВАТОМЖЧЕНИКЪ	СВАЩЕНЬНОДѢИСТВІЕ	СКѢНОПИГѢА
СКОРОВѢЧЬНЪ	СКОРОПИСЬЦЬ	СКОТОЖИТИЕ
СКОТОЛОЖЬСТВІЕ	СКОТОЛОЖЬСТВО	СКОТОПИЩЬНЪ
СКЖДОУМЬНЪ	СКЖДЬНОУМЬНЪ	СЛАБОСРЪДЪ
СЛАВОСЛОВЛЕНІЕ	СЛАСТОЛЮБЬНЪ	СЛАСТОЛЮБЬЦЬ
СЛОВОПРѢНИЕ	СЛОВОПРѢТИ СЯ	СОРОКОУСТИНА
СРАМОСЛОВІЕ	СРАМОСЛОВЬСТВІЕ	СРЪДОБОЛЬНЪ
СРЪДОБОЛЬСТВО	СРЪДОБОЛЪА	СРЪДОВѢДЬЦЬ
СРѢДОВѢЧІЕ	СРѢДОВѢЧЬСТВІЕ (СРѢДОВѢЧЬСТВО)	СРѢДОКРЪСТИЕ (СРѢДОХРЪСТИЕ)
СРѢДОПОСТИЕ	СТРАНЬНОЛЮБЬСТВІЕ	СТРАНЬНОЛЮБЬСТВО
СТРАНЬНОЛЮБЬЦЬ	СТРАНЬНОПРИАТИЕ	СТРАСТОТРЪПИЕ
СТОУДОДѢИ	СТОУДОДѢНИЕ	СТОУДОЛОЖЬСТВІЕ
СТОУДОЛОЖЬСТВО	СТОУДОПРИБРѢТЕНІЕ	СОУХОУСТИ
СОУЧЕСЛОВЬНИКЪ	СОУЧЕСЛОВЬЦЬ	СОУЧЕОУМЬНЪ
СЪМѢРЕНОМЖДРОСТИЕ	СЪМѢРЕНОМЖДРОСТЬСТВО	СЪМѢРЕНОМЖДРОСТВИЕ
СЪПРИСПОСЖЩЬНЪ	СЪПРИСПОТЕКЪ	СЪНОПОЛОЖЕНІЕ
СЪРЪБРОЛЮБИЕ	СѢМЕНОСЛОВЬЦЬ	СѢНОЖАТЪ
ТВРЪДОСТАВЬНО	ТВРЪДОСТАНИЕ	ТВРЪДОСТАТЬНИКЪ
ТВРЪДОСТАТЬНО	ТВРЪДОСТАТЬНЪ	ТВРЪДОСТОАНИЕ
ТВРЪДОСТОАТЬНО	ТВРЪДОСТОАТИ	ТРЕБОЖЬСТВО
ТРИДНѢВЬНО	ТРИКРОВЬНИКЪ	ТРИКРОВЬНЪ
ТРИЛИЧЬНЪ	ТРИЛѢТЬНЪ	ТРИРЕЧЕНЪ

ТРИСАТЬНЗ	ТРИСЗСТАВЪНЗ	ТРИНАЗЪИЧЪНИКЪ (ТРЪНАЗЪИЧЪНИКЪ)
ТРИНАЗЪИЧЪНЗ (ТРЪНАЗЪИЧЪНЗ)	ТРИНПОСТАСЪНЗ	ТРЪБЕЗНАЧАЛЪНЗ
ТРЪБРАЧИЕ	ТРЪЖЕЪЦЪ	ТРЪКЛАТЪ
ТРЪМЪСАЧЪНЗ	ТРЪПОУТИЦА	ТРЪСВЪТЪЛЪ
ТРЪСВАТОЕ (ТРИСВАТОЕ, ТРИСВАТО)	ТРЪСЛЪНЪЧЪНЗ	ТРЪСТАТИ (ТРЪСТАТИИ)
ТОУЖДЕРОЖДЕНИЕ	ТЪЩЕСЛАВЪНЗ	ТЪЧЪНОВЪЧЪНЗ
ОУБЛАГОВОЛИТИ	ОУМИЛОСРЪДИТИ СА	ХВАЛОСЛОВЕСИЕ
ХВАЛОСЛОВИЕ	ХВАЛОСЛОВЛЕНИЕ	ХВАЛОСЛОВСТВОИЕ
ХЛАДОДАВИЦА	ХЛЪВОДЪЛА	ХОУДООУМЪ
ХОУДООУМЪНЗ	ЩОУЖДЕПЛЕМЕНЪНИКЪ (ТОУЖДЕПЛЕМЕНЪНИКЪ)	ЦВЪТОНОСЪНЗ
ЦЪЛОМЪДРЪНО	ЦЪЛОМЪДРЪНЪ	ЧАРОДЪИЦЪ
ЧЕТВЕРОВАСТЪСТВОВАТИ	ЧЕТВЕРОГРАНЪ (ЧЕТВОРОГРАНЪ) (ЧЕТВРЪГРАНЪ)	ЧЕТВЕРОГОУБЪНО
ЧЕТВЕРОДЪНЕВЪНО (ЧЕТВРЪДЪНЕВЪНО)	ЧЕТВЕРОКОНЪЧЪНЪ (ЧЕТВОРОКОНЪЧЪНЪ)	ЧЕТВЕРОНОЖИЕ (ЧЕТВОРОНОЖИЕ) (ЧЕТВРЪНОЖИЕ)
ЧЕТВЕРОЧАСТЪНЪ	ЧЕТВРЪТОВАСТЪСТВОВАТИ	ЧЕТВРЪТОДЪНЕВЪНЪ
ЧЛОВЪКОВОГЪ	ЧЛОВЪКОЧЪСТЪНЪ	ЧРЪНОПРИМРАЧЪНЪ
ЧРЪНОРИЗИЦА	ЧОУДОДИВЪНЪ	ЧОУДОТВОРИВЪ
ЧОУДОТВОРЪ	ЧАДОЛЮБИЦА	ЧАДОПРИЖИТИЕ
ШЕСТОКРИЛЪ	ЕДИНОГЛАСЪНО	ЕДИНОДОУШИЕ
ЕДИНОДОУШЪНО	ЕДИНОЛЮБИЕ	ЕДИНОМЪИСЛИТИ
ЕДИНОМЪИСЛИЕ	ЕДИНОМЪИСЛЪНИКЪ	ЕДИНОМЪИСЛЪНО

ЄДИНОМЗІСЛЬНЗ

ЄДИНОРОГЗ

ЄДИНОСРЗДИЄ

ЄАДРОПИШЬЦЬ

ЄАДЇЧАДЬЦЬ

ЄДИНОМЗІСЛЬЦЬ

ЄДИНОРОДЬНЗ

ЄДИНОСЖЬНО

ЄАДЇЧАДИНА
(ЄАДЇЧАДЗІНІ)

ЄЕОЛОГЗ

ЄДИНОМЗІШЛЄНИЄ

ЄДИНОРОЖЬ

ЄДИНОЧАДЬНЗ

ЄАДЇЧАДИНЗ

ЄПОДИЄАКЗ